

8/2135

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZÖTVENNEGYEDIK KÖTET.

(740., 741., 742. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

TARTALOM.

DCCXL.

	Lap
TUDOMÁNY ÉS NEMZETISÉG. — Ravasz Lászlótól _ _ _ _ _	1
ORSZÁGRÉSZEINK A MAGYAR TÖRTÉNETBEN. — Nagy Miklóstól	8
A FELVIDÉK FÖLDTANI FELÉPÍTÉSE ÉS ÁSVÁNYOS KINCSEI. — Mauritz Bélától _ _ _ _ _	28
A MAGYAR REVÍZIÓ ANGOL ELŐHARCOSA. — Balogh Józseftől _ _	39
VILLETTE. (VI.) — Regény. — Brontë Charlotte után, angolból — Hevesi Sándortól _ _ _ _ _	49
A DEBRECENI ÖREG KOLLÉGIUM. — Költemény. — Baja Mihálytól	65
SZILÁDY ZOLTÁN «ZOOLOGIA»-JA. (II.) — Dudich Endrétől _ _ _	73
SZEMLE. — 1. <i>Kölcsey Ferenc szobra előtt.</i> — Kornis Gyulától.	
2. <i>A hazatért Felvidék bekapcsolása felsőoktatásunk körébe.</i> — Grósz Emiltől _ _ _ _ _	102
IRODALOM. — 1. <i>A nyárspolgár mint regényhős.</i> — (Szentmihályiné Szabó Mária: 1. <i>Emberé a munka.</i> — 2. <i>Istené az áldás.</i>) — — df —től.	
2. <i>A magyar agrárpolitika.</i> — (Bernát Gyula: <i>Az új Magyarország agrárpolitikája.</i>) — Gesztelyi Nagy Lászlótól.	
3. <i>Amedeo Maiuri, az archaeologia művésze.</i> — Révay Józseftől _	110

DCCXLI.

POLITIKA ÉS ERKÖLCS. — Halasy-Nagy Józseftől _ _ _ _ _	129
A TÉRBEOSZTÁS ESZTÉTIKÁJA. — Mitrovics Gyulától _ _ _ _ _	156
A MAGYAR IRODALOM EURÓPÁBAN. — Hankiss Jánostól _ _ _ _	184
CIRILL-BETŰS KÖNYVEK BUDÁN. — Czakó Elemértől _ _ _ _ _	195
VILLETTE. (VII.) — Regény. — Brontë Charlotte után, angolból — Hevesi Sándortól _ _ _ _ _	207
SZEMLE. — 1. <i>Magyar-német kulturális kapcsolatok.</i> — Szily Kálmántól.	
2. <i>Képzőművészet.</i> — Ybl Ervintől _ _ _ _ _	232

TUDOMÁNY ÉS NEMZETISÉG.

Elnöki megnyitó beszéd a M. Tud. Akadémia ünnepélyes közülésén,
1939. május 14-én.

A tudomány és nemzeti eszme összefüggését az Akadémiában elhangzott elnöki megnyitók ritkán tárgyalták. E ritka megnyilatkozások közül az egyik, az, amelyet Dessewffy Emil mondott el 1858. december 20-án, különös figyelmet érdemel. A nemzeti eszme szolgálatától várja, hogy «azon korban, melyben élünk, csakis ez óvhat meg azon veszélytől, hogy a szellem tevékenysége vagy az anyagi mindennapiság középszerűségéig lelapulni vagy pedig lelketlen és szívtelen elméletek meddő hajszolásában és ködben úszó hipotézisek felállításában elpárologni kénytelen ne legyen.»

Meg lehet ebből a nyilatkozatból állapítani, hogy a XIX. század közepén túl, a vaskos és szellemtelen anyagelevűség és a harmadik skolasztikából visszamaradt terméketlen fogalomhüvelyezés között, midőn a tudományfogalom vigasztalannak és szinte művelődésellenesnek látszott : a nemzeti művelődés életparancsa és életszükséglete töltötte el Akadémiánkat friss erővel és bizalommal. — A felvilágosított iskolásság logikai ködképe szétfoslott, a nyers és durva materializmus már csak egy rossz emlék, a nemzeti műveltség e megnyitó óta nagy eredményeket és még nagyobb ígéretnek látványát bontja ki előttünk, de most is, az új világban, szükséges tájékozódni és megmondanunk, mit tartunk Akadémiánk két alapvető és éltető célgondolatáról : *a tudományról és a nemzetiségről*. Ezzel nemcsak saját magunk előtt öntudatosítjuk tennivalóinkat, hanem egyszersmind jellemző vallomást teszünk az utókor számára arról is, hogy a mi nemzedékünk miképpen gondolkozott a tudomány és nemzetiség mivoltáról és összefüggéséről.

Akadémiánk tudományos intézet. Az iskolák tanítják a tudomány kész eredményeit, az egyetem műveli a tudományt és neveli azokat, akik művelni fogják; az Akadémia összefogja a tudósokat s testületté válva egyrészt szervezi a tudományos munkát, másrészt a nemzet egész közéletében képviseli a tudományt. Az Akadémia munkája csak tiszta tudományfogalom alapján lehetséges.

A tudomány az a szellemi tevékenység, amely az embert és világát megismerni és magyarázni törekszik azáltal, hogy a valóság jelenségeit végső elvek és egyetemes törvények értelmező fényében rendezi el. A tudománynak vannak eredményei, de a tudomány sohasem kész, tárgyi valóság, hanem szakadatlanul megújuló, soha meg sem szűnő szellemi erőfeszítés a clara imago mundi kialakítására.

A tudomány tárgyában és módszerében kezdettől fogva kettősség jelentkezett. Ezt a kettősséget a görög szellem a megismert világ és az ismerő ember közötti ellentétben látta, az újkori gondolkodás a humán és exakt tudományok különbségéről beszél; a Kant utáni bölcsészet élesen különböztet természeti és szellemi tudományok között s a legújabb elméletírók a valóságnak két lényegesen különböző feldolgozását képzelik el; egyik a természettudományok csoportja, másik a műveltség- (történelmi vagy érték-) tudományok csoportja. Mindezzel azonban csak azt fejezték ki, hogy a valóság megismerése, az ismereti képek egységes elvek szerint való elrendezése vagy úgy történik, hogy a tapasztalati dolgokban megkeresem az egyetemes vonásokat és azokat általános törvényekké szélesítve, a valóság magyarázó elveiül tüntetem fel, vagy úgy, hogy megkeresem azokat a vonásokat, amelyek a valóságnak egészen sajátos, egyszersmindkori, eredeti és ismétелhetetlen jelleget kölcsönöznek és ezt az egyszerűt, kivételest, páratlant rajzolom meg. Amannál az egyed csak adat, cél és értelem az egyetemes törvény; emennél az egyetemes törvény általános előfeltétel csupán, cél és értelem az egészen különös egyén. Amannál a törvény a fő, emennél az esemény. Az a tényekkel foglalkozik s belőlük a természet képét állítja elé, vagyis a valóság képét úgy, amint az egyetemes törvényszerűségben jelentkezik, emez pedig a szellem

képét ábrázolja, úgy, amint az az egyszeriben, különösen, egyéniben és megismételhetetlenül eredetiben testet ölt. Amaz a valóság egyetemességével számol, azzal, hogy minden hasonlít máshoz, emez a különösségével, azzal, hogy ami igazi, az páratlan is.

Éppen ez mutatja, hogy itt nem két különböző valóságról, csak két különböző szemléletről van szó. Nincs olyan természettudományos ismeret, amelyik ne követelné meg előfeltételül az emberi szellem tényét és minőségét és ne érkezne el önmaga megteljesítésével oda, hogy egységes világkép alkotásával a szellem legvégső kérdéseivel leszámoljon ; s nincs olyan szellemtudomány, amely ne tárgyiasulna a természet élő darabjával tekinthető valóságban : művelődésben. Nincs természet szellem nélkül, nincs szellem természet nélkül s az egy titokzatos valóságban szellem és természet nem két egymást kirekesztő birodalom, hanem csupán mozgási irány, törekvés és átmeneti vonal.

Bármiképpen gondolkozik is a tudomány önmaga tárgyról és módszeréről, s akár természettudománynak, akár műveltségtudománynak tartja magát, ha tudomány akar maradni, bizonyos alapfeltételeket meg kell tartania. Ezt az előfeltételt a szabadság és kötöttség sajátos összeszővődésében látom.

A tudomány csak ott lehetséges, ahol a szabadság nem üres szó, hanem élő valóság. Ez a szabadság jelenti a gondolat szabadságát, függetlenséget minden elfogultságtól és tekintélytől ; szabad kritikát minden véleménnyel szemben és a meggyőződés akadálytalan kifejezését : jelenti a kutatás, a bírálat és a tanítás szabadságát. A tudományos szabadság nemcsak logikai, hanem erkölcsi szabadságfogalom is ; jelent érdekektől való függetlenséget, rettenthetetlenséget a közvéleménnyel szemben, őszinteséget és bátorságot az igazság megvallásában. Van egy halvány művészi értelme is : követeli a lángelme korlátlan alkotási lehetőségét, mert az igazi tudomány műalkotás is s jaj annak a művésznek, aki nem saját ihlettségének engedelmeskedik, hanem kaptafára dolgozik.

Azonban mindez a tudomány szabadságának még csak

alaki meghatározása. Maga a szabadság is csak külső edény, keret és biztosíték egy tartalom számára. A szabadság lényegében nem egyéb, mint akadálytalan kötöttség; a zavartalan szolgálat és az önkéntes engedelmesség biztosítása. A gondolatszabadság formai meghatározása annak a követelésnek, hogy valaki lehessen testestől-lelkestől, szabadon és teljesen az igazság szolgája és *csak* az igazság szolgája. A tudós erkölcsi szabadsága formai meghatározása annak a követelésnek, hogy valaki önként, belső indításra romolhatatlan erkölcsi javak szolgája legyen, hűségben, őszinteségben, alázatosságban, bátorságban, áldozatban, mindenekfelett és együttesen: jóakarásban. És a tudós alkotó szabadsága azt jelenti, hogy életműve az igazság, a jóság és a szépség nagy világgösszefüggésének akadálytalan és teljes, egyedül ihletésének és lelkiismeretének engedelmeskedő szolgálata legyen.

Akadémiánk azonban nemcsak Tudományos Akadémia, hanem *Magyar* Tudományos Akadémia is. Nevében és történetében kifejezésre jut az a hitvallás, hogy a magyar szellem hívta létre, a magyar nemzetiség, a magyar nemzeti műveltség szolgálatára. A magyar tudományosság az, amit ennek az Akadémiának művelni és képviselni kell. Jaj volna ennek az Akadémiának és minden Akadémiának, hogyha nemzeti célját a tudomány sérelmével, nem az igazságnak való feltétlen engedelmességgel próbálná szolgálni. De jaj volna ennek az Akadémiának akkor is, ha minden munkájának áldása, gyümölcse nem a magyar nemzeti műveltség és a magyar szellemség előmenetelét szolgálná. Nemzeti babonákat, előítéleteket és balhiedelmeket terjesztő és védelmező Akadémia éppen olyan káros intézmény volna, mint egy olyan Akadémia, amely nemzeti célját elhanyagolja és magyarságáról megfeledkezik.

A magyar nemzeti tudományosságot Akadémiánk mindenekfelett és legelső renden azzal szolgálja, ha a tőle művelt és vele képviselt tudomány valóban *tudomány*. Nemzeti érdek s egyben legnagyobb nemzeti szolgálat az igazságnak tekintetnélkülvaló, öncélú szolgálata. Nemcsak, hogy nem állhat ellentétben a magát öncélúnak valló tudomány a nemzet legmagasabb érdekeivel, hanem csak az a tudomány felel

meg a nemzet legmagasabb érdekeinek, amelyik semmi más törvényre nem gondol, egyedül az igazság törvényének engedelmeskedik. Ezért Akadémiánknak elsőrangú nemzeti feladata magának a tudomány *minőségének* a védelme és biztosítása, fejlesztése és teljességre juttatása, az igazság alázatos és rettenthetetlen szolgálatával.

Azonban éppen azért, mert az Akadémia nemcsak műveli a tudományt, hanem irányítja és szervezi is, ez irányító és szervező munkájából következik nemzeti hivatásának másik nagy szolgálata : szervezni a magyar tudományos munkát a nemzeti műveltség szükségai és szempontjai szerint. Alapítónk gondolatában uralkodó igény volt ez, ezért létesült az Akadémia elsősorban a magyar nyelv művelése céljából. Ez azóta nagyon kiszélesedett. Ma világosan látjuk, hogy a nemzeti nyelv művelése nemcsak a nyelvtudomány és nemcsak az írásművészet feladata, hanem az élő beszéd ápolásáé is. Az a sejtésem, hogy az élő magyar beszéd hangtestének megőrzésére és fejlesztésére nem tettünk annyit, amennyit a magyar nyelv bűvárlására nézve tettek tudósaink, vagy kifejező erejének fokozására szépíróink. De tovább menve, azt is látjuk, hogy a nemzet egyéni minősége nemcsak nyelvében jelentkezik, hanem történetében és néprajzában is, főképpen azokban a nagy vallomásokban és megnyilatkozásokban, amelyeket a magyar lélek önmagáról tesz. Egy nép él a törvényeiben és a dalaiban, a meséiben és a művészetében, az alkotmányában és a szokásaiban, mondáiban, történelmében és látomásaiban, de egy nép mindenekfelett a maga öntudatában él. Ezért Akadémiánknak elsőrendű feladata a Magyar Titoknak tudományos megfejtésére szervezett és céltudatos kérdésfeltevésekkel és feleletadásokkal, állandóan, minden lehetőt megtenni. Azt mondhatnám, hogy Akadémiánknak az a különös feladata, elsőrendű kötelessége s éppen ebben különbözik minden más Akadémiától a világon : rendszeresen kérdezni és rendszeresen felelni a magyar titok dolgában ; arról és arra : *mi a magyar ?*

Ez nemcsak hogy nem okoz egyoldalúságot, de igazán ez kapcsolja bele Akadémiánkat a tudományos intézmények

világszövetségébe. Minden akadémia a teljes és egész tudományt igényli, de különösen saját nemzetének szellemi és természeti adottságait köteles tudományosan feldolgozni. Saját létének határai megadják azokat a határkérdéseket, melyeket csak térbeli vagy lelki szomszédaival együtt dolgozhat fel. Ezért nagy békességszerző a tudomány. Nemcsak az az igaz, hogy amikor a fegyverek beszélnek, hallgatnak a Múzsák, abban is van valami igaz, hogy minél jobban elmerülnek a beszédben a Múzsák, annál később szólalnak meg a fegyverek.

Az Akadémia azonban nemcsak tudományművelő és tudományszervező, hanem tudományt *képviselő* testület is: a magyar tudósoknak a *társasága*. Céh; olyan céh, amelyben nemcsak a mesterek tartják a lelket, hanem maga is tartja a lelket a mesterekben. Akadémiánknak feladata a magyar közéletben biztosítani a nemzeti műveltség egyik legértékesebb tényezőjének: a magyar tudósok tekintélyét. Célja állandóan figyelmeztetni a nemzetet arra, hogy elvész az a nép, amelyik tudomány nélkül való. Megérett az elpusztulásra az a nemzet, amelynek szívéből kihalt a hála a tudós önfeláldozásáért és meghalványul az igazság hősiességének a szolgálatának kijáró tisztelet. Az élet árja zúg és kavarg, emberek és csoportok futnak érdekeik és bogaraik után, külső és belső politikai harcok rengetik meg a művelődés alapjait és ropant világválságok fenyegetése sötétíti el a Napot, de azért néha, egy esztendőben egyszer, csöndes nemzeti ünnep szerény keretei között, a magyar közélet gondoljon hódolattal a magyar tudósra; arra a magyar tudósra, aki igénytelennek és szürkének látszó életét szakadatlan önfegyelmeléssel és hősiességével az igazság szolgálatára szenteli. Mindaz, ami az embert emberré teszi s az életet érdemessé arra, hogy éljük, műveltségünk legnemesebb javai látható és láthatatlan szálakkal odakapcsolódnak egy-egy tudományos felfedezéshez. Akármerre indulunk, azoknak az embereknek a nyomára bukkanunk, akik az igazság hősei és sokszor vértanúi voltak. A régi királyok tudták, hogy őket az ékesíti fel, ha megbecsülik a tudósokat. A régi királyok helyett ma a tömegek országolnak s ez a nyers és neveletlen kényúr:

a tömeg, a tudósok megbecsülésében még távolról sem közelítette meg a régi királyokat.

Végezetül az Akadémia nemcsak azért van, hogy tudósait képviselje a közélet előtt, azt is rendeltetésül vallja, hogy a tudósokat egymás között egybefogja, felemelje és ihlesse szolgálatuk nagyságának, a benne rejlő kiváltságoknak és ajándékoknak a kimutatásával.

Hallgató tények fölé hajolva vagy elmerülve süppedő gondolatok termékeny mélységeiben egész éven át, megjelenik a magyar tudós az Akadémia nagyhatén ebben a nagy közösségben, s míg mindenik érzi azt az ajándékot és segítséget, melyet a másokban bír, megfrissülő lélekkel újra felajánlja magát főpapi szolgálatára. Pontifex ő is, hídverő a valóság és igazság, az ember és rendeltetése, a tökéletlen jelen és a jobb jövő között.

Az Akadémia XCIX. ülését megnyitom.

RAVASZ LÁSZLÓ.

ORSZÁGRÉSZEINK A MAGYAR TÖRTÉNETBEN.

Minél felsőbbrendű valamely szervezet, annál hosszabb fejlődésre van szüksége. E szabály alól nincs kivétel, alája van vetve az emberi szervezet is épp úgy, mint minden emberi közösség. A legegyszerűbb cél szolgálatára alakult egyesület se jöhet létre azonos gondolkozású, köztük vezetésre hivatott és a vezetést vállaló, közös vágyaktól sarkalt és közös célokért dolgozni, küzdeni akaró emberek nélkül.

Fokozott mértékben áll ez a szabály a leghatalmasabb, a legsodálatosabb, de egyszersmind a legbonyolultabb emberi közösségre : a nemzetre is. Hatalmas, mert a történelemnek legnagyobb, legerősebb mozgatója. Jóformán minden korszakos változás egy-egy nemzet bukásával vagy fölemelkedésével van szoros kapcsolatban. Csodálatos, mert benne az emberek milliói egyesülnek egyetlen érzésben, vagyonra, műveltségre tekintet nélkül, ha kell, készen életük feláldozására is. Végül bonyolult is, mert a legkülönbözőbb, jelentőségükben koronként változó, külső és belső tényezők együttműködésének, egybeolvasztó hatásának eredője és eredménye.

Az ősembert még alig fűzi valamelyes közösségbe más, mint a maga létének és fajfenntartásának ösztönéből fakadt gondok s a néhány szóból álló nyelv, amelyeket idővel a természet ártó erői távoltartásának, kiengesztelésének együttesen végzett kezdetleges vallási cselekményei egészítettek ki.

Az emberi közösségeknek ezek a legősibb összekapcsoló elemei döntenek néha ma is, amikor a tudatossá vált tényezők egész sora köti az egyes embert a maga népéhez, mint társadalmi közösséghez, és nemzetéhez, mint politikai szerve-

zethez. Ilyen mindenekelőtt a vallás, az embernek az Istenhez való viszonya, főleg a szerint, hogy belső lényege, eszmei és erkölcsi tartalma mellett mennyire tud hatni híveire külső megjelenésével, szervezetével és megszereivel. Krisztus fellépése óta népek, nemzetek sorsa fordult meg azon, hogy csatlakoztak-e a keresztyénséghez vagy sem, és ha igen, annak melyik irányát tették magukévá. Addig, amíg a vallás volt a művelt világban az ember legmélyebb élménye és legerősebb életformálója, kb. a francia forradalomig, uralkodók és államférfiak az államhatalom legkeményebb eszközeinek alkalmazásától sem riadtak vissza, hogy alattvalóik egy vallását megvédjék. Ez a törekvés jut kifejezésre Szent István *Intelmeiben*, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György térítő kísérleteiben, a spanyolországi inquisitióban és az újkor vallásháborúiban.

Második nagy, sőt mióta a vallás nem kizárólagos, illetőleg legfőbb irányítója az egyén életének, legfontosabb összekötő kapocs a nemzeti nyelv. Miként egykor a vallási szakadás megakadályozása, avagy a vallási kisebbségek eltüntetése volt az uralkodók egyik kiváló gondja, a francia forradalom óta a nyelvi kisebbségek, a nemzetiségek beolvasztása a cél.

További jelentős tényező a vérségi kötelék, gyakran jellegzetes külső ismertető jegyekkel (termet, fejalkat, bőr- és hajszín stb.) és végül, mint ma legerősebb összefűző és együtttartó elem, az a lelki közösség, amely az egységes természeti, földrajzi és gazdasági adottságoknak s az ugyanazon államfőnek és törvényeknek, más szóval az azonos politikai, társadalmi, közművelődési viszonyoknak folyományaként az ország földjén kialakult lélettéren a hasonló életmód, életformák, szokások, táplálkozás, öltözködés stb. következtében önként kifejlődik még akkor is, ha a lakosok részben nem egy vallást követnek és nem egy nyelvet beszélnek. Az egyformásításnak további hathatós előmozdítói korunkban az egységes közigazgatás, bírászkodás, az általános védkötelezettség, a napisajtó, a mozgóképszínház, az olcsó és gyors közlekedési lehetőségek, a fejlett gyáripár tömegcikkei, a falu népének a nagyvárosokba özönlése stb. De legértékesebb,

legnemesebb, mert legmagasabbrendű eszköze az érzelmi egységnek, a multból megőrzött közös hagyományoknak, az együtt átélt viharoknak, szenvedéseknek, örömöknek emléke, a sorsközösségnek tudata, az egyéni életcélnak nemzete jövőjével, felismert hivatásával való teljes azonosítása.

Az egyéneket nemzeti közösségbe foglaló és ezzel a nemzetet fenntartó belső erők szerepe és rangsora nem állandó, mert a szabadságához, függetlenségéhez, alkotmányához, jogaihoz, szokásaihoz való szívós ragaszkodása és önfeláldozó vitézsége mellett a változó viszonyokhoz képest majd a vallásában, majd a nyelvében él a nemzet. Békében a szorgalmas munka, a tisztas polgári erények megbecsülése, a vezető és az alsóbb társadalmi rétegek kiegyensúlyozott helyzete, nehéz, elhatározó pillanatokban az uralkodó vagy az államférfiak éleslátása, bölcsesége, tetterekészsége a nemzet legnagyobb erőforrása, fennmaradásának biztosítója.

Minden nemzet más és más egyéniség, más és más hangszer a nemzetek zenekarában, többé-kevésbé eltérő politikai, katonai, gazdasági, művelődési tehetségekkel, erkölcsi, vallási eszményekkel a jogról, az egyéni és közszabadságokról alkotott különböző felfogással, a munkáról vallott más és más nézettel, szellemi és művészi hajlammal. Egyik államalkotó képességeivel, másik vitézségével, harmadik fejlett gazdasági érzékével, tudományos felkészültségével, negyedik nyelve bájával, műalkotásaival, művészi rátermettségével biztosít helyet magának a nemzetek sorában. És így tovább, mert valami értéket minden nemzetnek képviselnie kell. Különösebb érték nélkül nép nem is válhatik nemzetté, amint a sajátos értékeit elveszített nemzetet is a korhadttal faághoz hasonlóan elsodorja az első nagyobb vihar. A nemzeti tulajdonságokban a veleszületett tehetségek és hajlamok mellett a legkülönbözőbb vérkeveredések eredményei s a szülőföld és az éghajlat hatása nyilatkoznak.

A nemzeti létre ébredés nem egyszerre megy végbe. Lélekszám és jellemző faji vonások magukban még nem hoznak létre nemzetet. Az első mozzanat a nemzet születésében egy-egy rendkívüli politikai és hadvezető képességekkel megáldott egyén fellépése, aki kemény kézzel egyesíti az egymás

mellett élő törzseket, szerencsés harcok árán hazát szerez népének és a főhatalomnak családjában örökletessé tételével szilárd kijegecedési tengelyt létesít. A külön nemzeti tudat kezdetben csak e nagy honalapítókban, országépítőkkben él, akik egyszersmind a letelepülés helyének megválasztásával századokra, olykor minden időkre kijelölik nemzetük útját és történeti hivatását az emberiséget alkotó nemzetek között.

Csak hosszú, megpróbáltatásokban gazdag idők múltán válik a nemzeti különlet és hivatás előbb a felső, majd a középső és végül az alsó társadalmi rétegekben is annyira amennyire tudatossá. Minél mélyebbre hatol a nemzeti érzés, annál inkább lesz történelemformáló erővé és annál inkább alakul át a nemzettagban a valláshoz hasonló érzelmmé, amelyben szinte imádat vagy legalább is édes meghatottság tárgya a nemzeti létnek minden külső és belső jegye, alkotó eleme, köztük az idegen számára csak néprajzi érdekességet jelentő zene, táncok, viseletek stb. is, hogy a nemzeti zászlóról, címerről, műalkotásokról stb. ne is szóljunk.

Mikor egy nemzet a történelem színpadára lép, már magával hozza legjellemzőbb sajátságait, melyeken ezer év alig módosít valamit. E sajátságai, a földrajzi elhelyezkedésével együtt járó természeti adottságok, a letelepedése helyén talált népelemeknek és a környező nemzeteknek, a velük való békés és háborús érintkezéseknek le nem tagadható befolyása, belső és nemzetközi élete szabják meg az illető nemzet történeti küldetését.

Szent István az első magyar, aki a honfoglaló magyarságnak a Kárpátok medencéjében történt letelepedéséből csodálatos tisztánlátással és bölcseséggel, a nyugati műveltséghez való csatlakozásával tudatosan, minden időkre kijelölte a magyarság bel- és külpolitikai magatartásának, céljainak, feladatainak alapelveit, egyszersmind történeti hivatását, úgy azonban, hogy a nyugati keresztyénség, műveltség s a Nyugatról vett minták szerint létesített intézmények csak nemesítsék, de ne töröljék el a magyar lélek értékes tulajdonságait, ne legyenek gátjai, hanem csupán új formái és formálói a nemzet szabadságszeretetéből fakadó önkormányzati szellem érvényesülésének. Mintha csak az a meggyőződés

jutna kifejezésre első királyunk alkotásaiban és Intelmeiben, hogy a germán, latin és szláv fajok közé ékelt, rokontalanul álló magyarnak felül kell emelkednie önmagán, összhangba kell hoznia szabadságeszmeényét az európai lét követelményeivel, hagyományait a haladás igényeivel; hogy a politikában bölcsőbbnek, a harcban vitézebbnek és a környező népekre vonzóbbnak kell lennie, hogy olvasztó felsőbbiségre kell törekednie, mert különben maga olvad más nemzetekbe.

Ez a politika egyet jelentett a korábbi életstílus teljes megtagadásával és a keleti rokonnépekkel való végleges szakítással. Így lett a magyarság fajtestvéreivel szemben is a Nyugat védbástyája, amit, mint mélyen átértzett történeti küldetést, IV. Béla hangsúlyoz először, amikor 1252 körül IV. Ince pápához intézett levelében kifejti, hogy az új tatár veszedelem nemcsak a külföldi segítséget hasztalanul váró Magyarország ellen, hanem «*contra totam Christianitatem, contra totam Europam*» irányul. Ez a nemzeti hivatásérzet vezette királyainkat és őseinket előbb a besenyőkkel, a kúnokkal, majd a tatárokkal, utóbb századokon át a törökökkel vívott harcokban és jellemző, hogy Mohács előtt nem akadt magyar, aki a győzelmes előnyomulásában alig-alig megállított török császársággal politikai vagy katonai szövetségre gondolt volna.

Bár a történeti Magyarország egyike a legtökéletesebb földrajzi egységeknek, mégis egyes darabjainak életében, fejlődésében szembeötlő eltérések mutatkoznak részint a szoros értelemben vett földrajzi tényezők hatása alatt, részint annak következtében, hogy az illető területen a magyarság minő népelemeket talált és olvasztott !magába s hogy minő országokkal volt szomszédságban, békés vagy háborús érintkezésben. Ez alapokon négy oly nagyobb országrészt állapíthatunk meg, amelyekben a magyarság gazdasági és társadalmi viszonyaiban, műveltségében, művészetében, életmódjában, némileg nyelvjárásaiban, bizonyos külsőségekben, sőt politikai magatartásában, a nemzet történeti hivatásának átértésében is észrevehető különbségekkel találkozunk. Ezek az országrészek az Alföld, a Dunántúl, Erdély és a Felvidék.

Természeti és történeti okok hozták magukkal az ipari és mezőgazdasági termelésben, a közlekedésben, közművelődésben, közegészségügyben és általában a polgárosodásban, valamint a nemzeti öntudat keménységében az Alföld viszonylagos elmaradottságát. Sík területe miatt mindenkor országútja volt a népeknek. Végeláthatatlan, kövér legelőin tenyésző ménesei, gulyái, nyájai, berkeinek, nádasainak gazdag vadállománya, vizeinek halakban való bősége, a steppe-jelleg módot adott a honfoglaló magyarságnak arra, hogy megszo- kott nomád életét folytassa. Fában való szegénysége — amelyet Bertrandon de la Broquière francia lovag, Jó Fülöp burgundi herceg követe, lóháton tett utazása közben az Alföld déli részéről már Zsigmond király uralkodása idejében följegyzésre méltónak talált — és a kőnek teljes hiánya hosszú időkre nélkülözhetetlenné tette a sátorlakást. Házat legfeljebb agyagból, vályogból építhetett, amelyeket könnyen elmosott az eső, elsodort a vihar. Kunhalmain kívül a legbecesebb történeti maradványokat: a népvándorlás- vagy az avarkori, avagy a honfoglalás idejéből való sírokat a föld mélye őrizte meg. A tornyot, mint Arany János gyönyörűen írja, porból rakta a szél. Elhagyott szálláshelyeinek hetek mulva már nyoma sem volt. Már pedig ahol nincs történelmi emlék, ott a történeti tudat sem fejlődhetik ki vagy legalább is nem élhet oly eleven erővel. Ha Árpád véletlenül nem a Dunántúlon üti fel székhelyét, hanem valahol az Alföldön, nemzetünk kétségkívül a hunok és avarok sor- sára jut.

Az itt letelepedett törzsek éltek egyébként is, a többi törzstől körülvéve a legnagyobb biztonságban. 350 éven át, a honfoglalástól a tatárjárásig a Duna-Tisza közét nem taposta ellenséges külföldi harcosok lova. Ezért nem fejlődhetett ki a lakosságban az idegen támadóktól való félelemnek, a veszélyeztetettségnek állandó éberségre, felkészültségre intő érzése és az összetartás szükségességének belátása. Azonkívül igen okos nemzeteterősítő céllal ide telepítették az Árpádok a legyőzött rokon besenyők és kunok legnagyobb részét, akik azonban politikai érettség, szervezetség és műveltség tekintetében talán még annyira sem jutottak, ahol a magyarság

lehetett a honfoglalást követő külföldi hadjáratok korában. Ennek az lett a következménye, hogy az Alföldön újból lábra kapott a régi nomadizáló életforma.

Mikorra pedig a nép szaporodásával és igényeinek természetes fokozódásával lehetővé vált volna gazdasági, társadalmi és műveltségi téren is az emelkedés, amivel együtt szokott járnai a politikai érzéknek, a történeti tudatnak fejlődése is, megkezdődött a századokon át tartott magyar-török küzdelem, közben a Dózsa-lázadással, mely épp az Alföldön kívánt legtöbb áldozatot a nemesek és jobbágyok soraiból, és betetőzésül a 160 éves török hódoltsággal, melynek hullámai elborították az egész országrészt. Azokat, akik átérték a hódoltságot, a felszabadító német hadak tizedelték meg, tették földönfutóvá. Sorsukkal nem törődött igazában senki, legkevésbé a Bécsben székelő kormányzati szervek. Míg ez a folytonos harcokban megedződött s a török adóterheken felül magyar adóját is önként, hűségesen fizető nép nagy tömegeiben mint jobbágy sem tudott földhöz jutni és megmaradt nyomorult, máról-holnapra élő zsellérnek, addig a sváb, szerb, tót, oláh telepések szinte anyagi áldozat nélkül minden előnyt, kedvezményt, támogatást megkapnak Bécs-től. A II. Józseftől elrendelt népszámlálás alig néhány nemeset talál az egykori török hódoltsági területen fekvő megyékben, mint akik hordozói voltak a magyar nemzeti szellemnek és történeti tudatnak. Maga az elhanyagolt nép pedig, amely a török világban messze vidékről egy-egy óriási mezővárosba húzódott — bár e városok legnagyobbja is alig jelentett annyit nemzetünk politikai és műveltségi mérlegén, mint a három másik országrésznek egy-egy városkája — ahol tehette, kirajzolt birtokára: a szétszórt, minden rendszer nélkül épült tanyákra, közigazgatásunknak, közegészségügyünknek, közoktatásunknak egyik legnehezebben megoldható problémájára.

Fájdalom, az Alföld elmaradottságán a legújabb időkig ellenzéki magatartása miatt az 1867 óta egymást felváltó magyar kormányok sem segítettek sokat. Pedig megérdemelte volna ez az országrész is a támogatást egyrészt, mert magára hagyatva is, nagyszámú idegent olvasztott magába, más-

részt, mert mindazt, ami az Alföldön ma a nemzeti vagyonban igazi érték, — amint azt Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Halas, Makó stb. stb. példája bizonyítja — derék népe, a világ legjobb katonája, a maga szorgalmából teremtette meg. Tehát, habár a történeti és földrajzi körülmények kedvezőtlenül befolyásolták is az alföldi magyarság nemzeti öntudatának fejlődését, mégis ez a gyakran szélsőségekre hajló, délibábokat kergető nép az ősi életformához való szívós ragaszkodásával több értékes és jellegzetes magyar sajátosságot is őrzött meg, amelyekkel épp úgy, mint munkabíráásával, földéhségével, a saját soraiból újabb időkben fölemelkedett értelmiségével ma leggazdagabb erőtartalékja nemzetünknek.

Egészen másként fejlődött a magyarság sorsa és lelki-sége a Dunántúl, melynek szívében, a Balaton két partjától a Duna keletről délnek forduló könyökéig az Árpád törzse telepedett meg. Itt ütötte fel sátrát a honalapító vezér és innen kormányozta nemzetét országszervező nagy királyunk, Szent István. Így vált az Árpádok három városával (Székesfejérvár, Esztergom és Buda) az élen a Dunántúl a magyar államiság alapépitményévé, örök időkre odakötve a Kelet népét Nyugathoz. Nem steppe, hanem az egykori Pannonia provincia földje, melyet átítatott a római műveltség és a keresztyénség, ahol a földművelésnek már hagyományai voltak és ahol még mindig használható utak kötötték össze a romjaikban is dicsőségről beszélő városokat és katonai állomáshelyeket. Itt minden faragott kőnek multja van s a szelíden emelkedő dombokkal váltakozó lapályokon a romanizált keltáknak a népvándorlás, a hún és avar uralom alatt elpusztult lakhelyeire telepedett avar töredékek, szláv és germán elemek között a nyugati polgárosodás már jelentős utat tett meg.

E rétegek fölé helyezkedett el itt, ezen az ősi kultúrtájon a magyarság, délnyugatról a katolicizmus központjának s a latin műveltség letéteményesének : Rómának vonzási körében, nyugatról pedig a német-római császárság szomszédságában. Az a szerencsés körülmény, hogy Árpád a fejedelmi törzsszel telepedett ide, ahol a Kárpátok egész medencéjében legsűrűbb volt a meghódolt lakosság és legmagasabb a mű-

veltség, s ahol a fában és kőben gazdag terület sík és dombvidék jellegével kitűnő átmenetként szinte kínálkozott az állandó letelepedésre, a földművelésre és a polgárosodás egyéb feltételeire, döntően hatott az egész nemzet sorsára. Népünk ugyan már Lebédiában megismerkedik felületesen a kereszténységgel, amely Erdélyben is mutathat fel némi sikereket, de igazában a Dunántúl találkozott a büszke, szabadságszerető, harcos, individuális magyar lélek a nyugati kereszténység egyetemes eszméjével, Krisztus fennkölt tanításaival. Szent István lángelméje egyesítette, hozta összhangba a kettőt. Vallásossága és politikai bölcsesége megmutatta az utat a nemzetnek : hitben és műveltségben közösség a Nyugattal, politikailag ellenben teljes függetlenség.

A Dunántúl élt szláv, germán elemek felszívódása, az olasz földről jött vallási, művelődési és művészeti hatások, a német társadalmi, gazdasági, egyszerűen békés és háborús érintkezések befolyása a magyar állam belső berendezésére és a mindezek nyomán kialakult új életforma a magyarság új típusát teremti meg, amely egyszerre nyugati és magyar, méltó az ország vezetésére, tele olvasztói felsőbbbséggel. Itt termékenyíti meg először a magyar lelket a klasszikus műveltség, válik ismertté előbb az egyházban, majd a közéletben is országszerte a latin nyelv, amely lehetővé tette, hogy a magyarság elszigetelt nyelve ellenére is kivehesse részét a nyugati műveltségből.

Hatszáz éves, néhány törés kivételével szép, egyenletes fejlődés után Mohácsnál éri a Dunántúlnak ellenség látásához nem szokott népét az első katasztrófa, amelyet fokoz a török hódoltság és a felszabadító háborúk okozta pusztulás és teljessé tesz a bécsi kormány és egyes magyar főurak telepítési politikája. Ezek együttes eredményeként a XVIII. század közepéig egészen megváltozik az egykor csaknem tiszta magyar Dunántúl néprajzi képe. Nem szólva a török elől még a XVI. század második felében felhúzódott horvát lakosságról, a bécsi kormány céltudatos telepítései mintaszerűen létesített és gondosan támogatott sváb falvakkal és az újra szervezett városokba vitt német polgárokkal németes jelleget adtak ennek az országrésznek.

Az erősen megfogyatkozott dunántúli magyarság új, lelki arckifejzésére erősen hatottak Bécs közelsége, a nagyarányú beolvadások és a túltengő nagybirtokok is. Míg Zrínyi, a költő és nagy hazafi a XVII. század közepén még Erdély felől várta a magyar nap fölkelését, a XVIII. században már a Zrínyi-birtokokba ültetett Althan grófokhoz hasonló főuraink — köztük a kétmillió holdnál nagyobb földtulajdonnal rendelkező és nádorságig emelkedett Esterházy és Batthyány-családok — a bécsi politika készséges eszközeivé süllyedve, a magyar nyelvvel együtt elfelejtették a magyar politikai öncélúság gondolatát is, melynek fenntartása és ápolása itt is a számban és vagyonban meggyengült nemességre hárult. Néhány kitűnő főúron kívül — mint Széchenyi Ferenc és István fia, «a legnagyobb magyar», utóbbinak nagybátyja : Festetics György, Batthyány Lajos, a vértanúvá lett első felelős magyar miniszterelnök — ebből a társadalmi rétegből került ki többek közt Berzsenyi, a két Kisfaludy, Vörösmarty, felsőbüki Nagy Pál és Deák Ferenc. Mindannyiukban megvan a Dunántúl magyarjára jellemző, egyetemes emberi szellemből és a lehetőségeket mérlegelő magyar lélekből táplálkozó haladásvágy. Ez a józan, óvatos, konzervatív és megegyezést, harmóniát kereső átlagos dunántúli szellem adott alkalommal bölcsesség, de állandóan azt követni a nemzeti erők gyöngesége, ami az országos politikában Mohács óta tartó szomorú folyamat, míg a népi erő még szomorúbb hanyatlása már egy félszázada egyik legfájóbb problémánk.

Amily mértékben hanyatlott a mohácsi vész után hatalmasabb történeti erők nyomása alatt az ország nyugati felében, vagyis Dunántúlon és a Felvidék nyugati részében — a régi Alsómagyarországon — a magyar öncélúság tudata és vált ez a terület az osztrák örökös tartományok külső védelmi vonalává, oly mértékben kezdett emelkedni az ország keleti felének, első sorban Erdélynek nemzeti jelentősége, noha első közjogi méltóságunknak : a nádorságnak viselői, mint előbb, azután is túlnyomó többségükben az ország nyugati feléből származtak.

Ezt a nagy változást mélyreható földrajzi és történeti

okok hozták magukkal akkor, amikor Székesfejérvár, Buda és Esztergom török kézre került. A történeti Magyarország szinte tökéletes földrajzi, politikai és katonai egységébe szorosán beletartozik Erdély is, néhány folyó kivételével a Duna magyar szakaszába, illetőleg annak legnagyobb magyarországi mellékfolyójába: a Tiszába siető vizeivel és mellettük a Magyar-Alföldre nyíló széles völgyeivel, közlekedési vonalival. Sőt Erdély felföld-jellege a Kárpátok medencéjében az egész ország délkeleti bástyájának szerepét jelölte ki főleg a Déli-Kárpátok vagy másként Erdélyi-Havasok több, mint háromszáz kilométeres óriási, meredek gátjával, amelyen csupán három átjáró van.

A magyarság a honfoglaláskor körülbelül a Maros és a Szamos középső folyásáig vette birtokába Erdélyt és csak a XI. században terjesztik ki királyaink a besenyők és kúnok betörései ellen hatalmukat a Délkeleti-Kárpátok vonaláig, ahová a határok biztosítására a székelyeket és a szászokat telepítik. A magyarság az eredetileg kettőről hétre szaporodott királyi vármegyékben élt, amelyek nemessége együtt gyakorolta azt az önkormányzatot, mely az anyaországban a XIII. század dereka óta minden megyét külön megilletett. A szintén hét-hét, székeknek nevezett, területi egységben elhelyezkedett székelyek és szászok önkormányzata ugyancsak egy-egy nemesi vármegye önkormányzatának felelt meg. A három nép fölött állott a királyi udvartól távoleső országrészben előbb egy-egy királyi herceg, esetleg az ifjabb király, utóbb az ország negyedik zászlósura: a vajda, kinek kezében futott össze az egész országrész legfőbb katonai, közigazgatási és bírói jogköre.

A vajdának e nagy hatalma és Erdélynek a királyi székhelytől való messze fekvése hozta magával, hogy egy-egy váratlan ellenséges betörés vagy belső zavar esetén a három nemzet a vajdával az élén kénytelen volt maga cselekedni. Ez történt 1420-ban, mikor a törökök első ízben törtek be Erdélybe és 1437-ben, az erdélyi parasztlázadás alkalmával, amikor a három nemzet únióra lépett egymással. A magárahagyatottság tudata, a folytonos őrállás kötelessége és az egymásrautaltság érzése formálják és fejlesztik ki a

Hunyadi Jánosban is élő erdélyi lelket s az önkormányzatnak azt a szellemét, amelyen az Alföldnek és az ország fővárosának, Budának, török uralom alá jutása után a Nyugat felé is elhatárolt Erdély állami szervezetét 1542-ben Fráter György és a tordai országgyűlés felépítették a három nemzet egyenjogúsága alapján. Az alkotmány e tartó oszlopaait a rendek 1571-ig a négy bevett vallás : katolikus, evangélikus, református és unitárius egyházak önkormányzati szerveivel hétre egészítették ki.

A kis ország azonban kezdettől fogva nem volt ura a maga sorsának, amely egész léte alatt a törökök és a Habsburgok egymáshoz való viszonya szerint változott. De e bizonytalan helyzetében is gyönyörű nemzeti küldetést végzett Erdély. Három legnagyobb fejedelme : Bocskay István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György, kik mindnyájan Erdély szűkebb földjén kívül élt családokból származtak, az akkor erősebb törökre támaszkodva, három ízben mentette meg a Habsburgok centralizáló, abszolutisztikus és germanizáló törekvéseivel szemben a magyar nemzeti eszmét, alkotmányosságot és lelkiismereti szabadságot. Bethlen Gábor nemcsak nemzetközi jelentőségre emelte Erdélyt, hanem bölcs gazdaság-, társadalom- és kultúrpolitikát is folytatott. Nagyhirű iskoláival vetette meg Erdély műveltségének alapját. Erdély néhány kollégiuma több kiváló embert : államférfit, tudóst, író, papot, katonát, művészt adott a hazának, mint az egész Alföld Budapesttel együtt. És bár Erdély kitűnő fejedelmei kényszerhelyzetükben, hogy a Nyugat felől veszélyeztetett magyar nemzeti létet megőrizhessék és biztosíthassák, szakítottak is a Mohács előtti magyar politikával, de lelkük mélyén mindvégig változatlanul élt és égett a magyar állami függetlenség fenntartásának és az ország területi épsége helyreállításának vágya. Alattuk vált Erdély a magyar szellemnek, műveltségnek és nemzeti öncélúságnak oly fellegvárává, amely nélkül a másfélszázados török uralom korában elsorvadt volna az egész magyarság.

Erdély külön állami létét a török hódoltságnak és Európa akkori helyzetének köszönhette. Törökország és a vele szövetséges Franciaország hatalmának a XVII. század utolsó

két évtizedében beállott hanyatlásával azok a nemzetközi erőviszonyok, melyek egykor lehetővé tették az erdélyi fejedelemség megalakulását, most megfordultak a Habsburgok javára s ezzel meg is szűnt a kis ország önállósága. 1691-ben Erdély a Szentkorona jogán a Habsburgok birtokállományába került, akik örökös tartományként akarták beilleszteni birodalmukba. E céljuk elérése végett vették pártfogásukba a szászokat és Erdélynek addig gazdasági és műveltségi szempontból teljesen elmaradt oláh népét. Gör. kat. vallásra térítésük, a balásfalvi oláhnyelvű középiskolának és szemináriumnak megnyitása, két oláh határőrezred felállítása indítja meg nemzeti értelmiségük és öntudatuk ki-fejlődését.

A bécsi kormány imperializmusa kezdettől fogva magyar-ellenes szellemben irányította mindkettőt. Az 1784. évi Hóra-lázadás és az 1848/49. évi szabadságharcunk alatt az oláh tömegek vadállati kegyetlensége a védtelen magyar nőkkel, gyermekekkel és aggokkal szemben e politika következtében vált oly tragikussá. Mindkettőnek utóíze évtizedekre visszamaradt a magyarság szájában s a korábbi történeti mult emlékei mellett a felszaporodott oláhság félelmesen növekvő árnyékában és mai hatalmi tobzódásában edződött keményebbé a magyar lélek, vált mélyebbé a magyar érzés, erősebbé a társadalmi összetartás az utolsó húsz év szörnyű megpróbáltatásai közben. Vannak történeti nevű főurai, grófi, bárói és nemesi ágon virágzó családai. Van túrni és dolgozni tudó értelmisége, saját soraiból képződött polgársága és szorgalmas parasztsága. Ott van mindenekelőtt a legértékesebb, a legkitűnőbb magyar fajta, az egy tömbben élő székelység teljes társadalmi tagozódással és büszke magyar öntudattal.

Az erdélyi magyarságnak minden más országrész magyar lakosságától különböző erős történeti érzéke, társadalmi egysége, százados küzdelmekben kifejlődött szívóssága, műveltsége, politikai kiválósága, melyek hibáival és gyöngéivel együtt alkotják a költészetében, irodalmában is külön értéket jelentő erdélyi lelket, remélünk engedi, hogy a trianoni békeparancs nem döntötte el végleg Erdély sorsát.

Miként két alkotó részből egyesített állami címerpajzsunkat a királyi korona foglalja egységbe, akként tetőzi be és fogja össze a Felvidék a Kárpátok hegláncával s a Dunába és Tiszába irányuló vízrendszerével az előbb említett három országrészt. Földrajzilag zárt egységet alkot velük, de hegy-ségei és folyói területét több kisebb-nagyobb darabra tagolják, amelyek közt a természetes összeköttetés jóformán hiányzik. Ez az oka annak, hogy igazi központja, mely minden megyéjét és községét egyaránt vonzási körében tartotta és tartja: Buda, ma Budapest, határain kívül fekszik. Mihelyt ez a központi vonzerő meggyengül vagy — habár csak ideiglenes zavarok miatt — megszűnik hatni, területe szét-esik és a föllépő belső vagy külső (külföldi) erők válnak úrrá rajta. Ez a Felvidék történelmének értelme és tanulsága.

A honfoglaláskor és a következő századokban a magyarság a folyók völgyeit és az alacsonyabb hegyvidéket szállja meg. Eredeti települési területe a helynevek bizonyossága szerint sokkal nagyobb volt jelenlegi nyelvterületénél. Népi, nemzeti egyéniségének, sajátosságainak fejlődésére itt egészen más tényezők voltak befolyással, mint a többi ország részen. Szabadságszeretetének, individualizmusának kedvezett a terület tagoltsága, őserdeinek, vizeinek vadban, halban való bősége, de nomadizáló hajlamait mérsékelte a zordabb éghajlat és a több csapadék, melyek mellett állandó lakásépítésre serkentette a rengeteg fa és kő, anyaguk tartósságával és védekezésre is alkalmasabb voltával. Már pedig a maradandó emberi alkotások keltik fel a történeti érzéket.

A talán csak nyugaton sűrűbb és életerős állam alkotására még nem képes szláv réteg, amelyre itt a magyarság telepedett, és amely a földművelésben épp úgy segítségére volt, mint a Dunántúl, jobbágy minőségében vagy a legterméketlenebb és legszegényebb hegyvidék lakójának igénytelen életformájával nem lehetett rá, a hódítóra, hatással. De nem hatott rá az ásványi kincsekben gazdag hegyek aranyának, ezüstjének, vasának, rezének kibányászására és feldolgozására királyainktól és egyes földesurainktól betelepített németység vagy az a szintén német polgári elem sem, amely főleg a Szepességben elhelyezkedve, az erdőirtás és földművelés

mellett különféle iparágakat honosít meg, kereskedelmet űz, fallal körülvett városokat épít, amelyek lakóik szorgalma révén és királyainktól nyert árumegállítási joguk segítségével a vagyonosodás és a magasabb műveltség tűzhelyeivé válnak. Egyébként is e németiség nyelvében és őshazájából hozott jogrendszerében teljesen elzárkózottan élt, és így még jó ideig a közös mult, hagyományok és együttesen kitűzött célok összeforrasztó ereje sem érvényesülhetett a magyarok és németek között. Végül nem gyakoroltak mélyebb és az egész Felvidékre kiterjedő hatást a szomszéd nemzetek, a németek, csehek és ritkábban a lengyelek részéről legtöbbször csak a határos területekre történt betörések, illetőleg békés, barátságos szomszédi érintkezések sem.

Amíg erőskezű királyok ülnek Szent István trónján, északi határainkat fokról fokra kiterjesztik a Kárpátok vonaláig. Mihelyt azonban az utolsó Árpádok alatt hanyatlásnak indul a központi hatalom, a Felvidék darabokra töredezik, amelyeken dúsvagyonú, erőszakos főurak kaparintják kezükbe a közhatalmat, így a Csákok, az Abák, a Borsák stb., akiket csak az Anjouk tudnak utóbb letörni. Hasonló politikai helyzet teszi lehetővé a XV. században a cseh rablók befészkelését a Felvidék jelentékeny részébe és hozza magával, hogy a tatárjárást követő időkben annyi vár épült a Felvidék nehezen megvívható sziklás hegyormain — egy-egy megyében több, mint amennyi az egész Alföldön volt. E várak azonban legtöbbször nem külső ellenséggel vívott háborúknak, hanem egyes nagyurak harcainak, erőszakosságainak emlékeit őrzik.

A közép- és kisenemesség még a II. József-féle, már említett összeírás szerint is az egész országban a Felvidéken, ennek is kivált keleti felében volt számszerűleg a legerősebb, így Máramaros megyében 16·6%, Borsodban 15·2%, Szatmárban 14·1% stb., nagyjából a hét felsőtiszai vármegyében, amelyek az erdélyi fejedelemséghez csatoltattak. Nem véletlen tehát, hogy akkor, amikor nádoraink nagy többsége az ország nyugati feléből való főúr vagy főpap volt, innen északkeletről (Ugocsából vagy Beregből) származott az első és utolsó köznemesi nádor, Verbóczy István, akit az 1525.

évi hatvani országgyűlés ültetett, noha csak rövid időre, az ország első méltóságának székébe. Az ő vezetése alatt vívta ki a köznemesség az 1505. évi rákosi országgyűlés végzéseit a nemzeti királyság mellett. És minden emberi gyarlóságán túl az ő alkotása a *Hármaskönyv*, az *Opus Tripartitum juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae* 1514-ből, amely — ámbár törvényerőre emelkedése alakilag a királyi megerősítő levél pecséttel való ellátásának elmaradása folytán nem következett be — anyagilag a szokás útján törvényerejű jogkönyvvé vált, és mint ilyen, a török hódoltság korában három darabra szakított országban a régi magyar jog nemzeti szellemének összefogó erejével fenntartotta a nemzeti összetartozás tudatát. Ő volt továbbá az, aki idézett művében több százados alkotmányfejlődésünk lényegéből és a középkori organikus államtan kezdetleges elveiből felépítette a Szentkorona közjogi rendszerét, amely gyönyörű egységbe foglalja az alkotmányos, souverain államhatalmat az ország területével, a nemzettel és királlyal. Ő végül az első azoknak a magyar államférfiaknak hosszú sorában, akik nemzeti királyságunk érdekében a Kelettel, pontosabban a törökkel is hajlandók voltak szövetségre lépni. Az addig egységes nyugati magyar politikával szemben itt a kezdete a keleti magyar politikának, amely a nemzet tragikus helyzetében öntudatosan fordul a Nyugat ellen.

Országos jelentőségre a Felvidék csak a XVI. században emelkedik, I. Ferdinánd és Zápolyai János ellenkirályok egymással vívott háborúi alatt és a protestantizmus elterjedése idején. A politikai és vallási kapcsolatok, illetőleg ellentétek hozzák lélekben és célokban közelebb egymáshoz az egy meggyőződést és hitet követő magyar, német és tót lakosságot. Az a körülmény, hogy a német polgárság résztvett e harcokban, korábbi teljes elzárkózottságából — akarva-akaratlan — beviszi az országos politikába. Ez a szerepvállalás kiemelte vezetőit helyi jelentőségükből s a magatartásukat jutalmazó királyi adománylevelek őket az országos nemések sorába iktatták. Az egyforma magyar nemesség, a közös nyugati vagy keleti magyar politikához való csatlakozás, a közös katolikus vagy protestáns vallási kapcsolatok, majd

az összeházasodások révén létrejött vérkeveredés, a családi kötelékekből is táplálkozó érdek- és sorsközösség tudata irányította azóta is ezt a derék népet, juttatta fiait megérdemelt magas közéleti állások birtokába, Svájc németiségéhez hasonlóan mindig a szabadság zászlói alatt.

Ugyanakkor vált a Felvidék a hódoltsági területről a töröktől kiüldözött alföldi és dunántúli nemesség menedék-helyévé is. Azonfelül Buda eleste is ide tolja fel a magyar állami lét súlypontját. A régi, egységes szellemben ható országos központ megszűnván működni, lassan két új gócpont képződik : Pozsony és Kassa. Amaz Bécs hatása alatt, a Habsburgokra támaszkodó, utóbb kifejezetten katolikus nyugati magyarságnak lesz fővárosa, alkalmilag királyainknak, legtöbbször országgyűléseinknek és állandóan a magyar kamarának, az esztergomi érseknek és számos főúrnak székhelye. Emez a keleti, túlnyomóan protestáns magyarság és a vele vallása védelmében egységes némettség központja a kényszerhelyzetéből folyólag keleti politikát űző, protestáns jellegű erdélyi fejedelemség vonzási körében. Az eredetileg Habsburg-párti várost Barbiano di Belgioioso császári főkapitány erőszakos föllépése, mellyel a főtemplomot 1604-ben elvette az evangélikus többségtől, vitte a Rudolf hirhedt 1604. évi XXII. teikké ellen, az alkotmány- és vallásszabadság védelmére fölkelt Bocskay István táborába, aki itt rendezi be udvarát is. Ez időtől fogva lesz Kassa az egész Felvidék kulcsa, melynek birtoka utat nyit Bécsig vagy fordítva is, onnan Erdélyig.

A Bocskay útját járta Bethlen Gábor és I. Rákóczi György is Kassán át Pozsonyig. Az együtt vívott további harcok, az 1673-ban a pozsonyi vértörvényszék elé idézett 300 felvidéki protestáns pap és tanító közös sorsa, Caraffa 1687. évi eperjesi magyar és német áldozatainak vértanúsága már csak teljesebbé tették a Felvidék népeinek érzelmi egybeforradását, lettek légyen labancok vagy kurucok. II. Rákóczi Ferenc nemcsak a Fevidéknek, hanem az egész nemzetnek legeszményibb hőse, kinek hívó szavára valláskülönbség nélkül fegyvert fog Bécs magyarelles politikájával szemben

a rácok kivételével az ország minden népe, a tótok, a ruthének, sőt az oláhok is.

A Felvidék magyar lelkű német városainak jeles iskoláiban ismerkedik meg a német nyelvvel és műveltséggel irodalomtörténetünknek több kimagasló alakja, mint Kazinczy Ferenc, Szemere Pál, Fáy András. Kazinczyn keresztül, ki az európai kultúra német szellemű irányát igyekezett hazánkba átültetni, került a német irodalom és bölcsélet hatása alá Kölcsey Ferenc is. Így szűrődik a Felvidék közvetítésével a német szellem az Alföld és a Felső Tiszavidék színmagyar-sága közé.

Zempléni megyei magyar és német szülők: Kossuth László és felesége, Weber Karolina, gyermeke Kossuth Lajos, a világhírű magyar közíró, szónok és államférfi, aki elragadó beszédeivel, bámulatos erélyével és szervező tehetségével, az akkor még hatalmas osztrák birodalom ellen szervezte és vezette 1848/49-ben az utolsó magyar szabadságharcot s akinek páratlan agitatórius képességeivel sikerült európai kérdéssé tennie az eltiport magyar nemzet ügyét. Ő volt egyszerűs mind az utolsó nagyszabású magyar politikus, aki a dunai konföderáció gondolatának felkarolásával újra keleti külpolitikával akarta biztosítani a magyarság sorsát.

Ugyancsak felvidéki (kassai) születésű id. gr. Andrássy Gyula is, aki mint Magyarország miniszterelnöke az európai nemzetközi helyzet bölcs mérlegelésével elhárította nemzetünk érdekében a monarchia beavatkozását az 1870/71. évi francia-német háborúba, aki az 1878. évi berlini kongresszuson, mint a dunai monarchia első meghatalmazottja keresztülvitte a balkáni orosz igények jelentékeny mérséklését, majd egy évvel utóbb megkötötte Oroszország ellen a német-osztrák-magyar szövetséget, amint nagy érdemei voltak korábban az 1867-es kiegyezés megkötésében is. Bármily kevésbé volt is népszerű az Alföld és Székelyföld népe előtt ez a kiegyezés, a Felvidék óvatos magyar középosztálya a 67-es politikához való csatlakozásával közel negyven évre lehetővé tette a király és a nemzet harmónikus együttműködését s az ország oly felvirágzását, melyhez hasonlót Mátyás kora óta nem élt át hazánk.

Az utolsó negyedszázad újból élesen rávilágított a központi kormányhatalom és a határszéleken fekvő területek közt fennálló viszonyra. Amily mértékben gyengült a századforduló óta egyre féktelenebbekké fajult obstrukciók folytán Budapest súlya, oly mértékben jelentkeztek a szomszédos országok felé — a Felvidéken ez alkalommal Prága és Szentpétervár felől — az elszakítási és elszakadási törekvések. Míg a mély felelősségérzettől áthatott és nemzete sorsán aggódó gr. Tisza István fogta vaskézze, de bölcs mérséklettel az az ország gyepelőjét, az egész lakosság híven és becsülettel vette ki részét a világháború vér- és vagyónáldozataiból. Távozása után fokozatosan csökkent az ország belső egysége, politikai, társadalmi, gazdasági ellenálló képessége, ami maga után vonta az addig győzedelmesen, mindenütt ellenséges területeken küzdő katonaság megingását is. A könnyelműen nagyra nőni engedett, bűnös felforgató üzelmek egyszerre ásták alá a nemzet belső és külső frontját. A hatalom pedig máról holnapra szánalmas kalandorok és idegenfajú desperádók kezébe került. Budapest megszűnik az ország szíve lenni, vonzási köréből kiesik a Délvidékkel és Erdéllyel együtt az egész Felvidék, amely így jut szinte ellenállás nélkül a csehek birtokába. A magyarságnak e szörnyű összeomlása nélkül a trianoni békediktátum egymagában nem tudta volna a Felvidéket cseh szolgaságba taszítani, amint déli határsávjának és a Kárpátaljának visszacsatolása sem következett volna be hatalmas szövetségeseink minden támogatása ellenére sem nemzetünk politikai, társadalmi, gazdasági és katonai megújrodása s egyben Budapest belső és nemzetközi súlyának megerősödése nélkül.

Ha most befejezésül végigtekintünk multunkon, megállapíthatjuk, hogy bár nemzetünk történeti küldetése és ezzel együtt önmagával szemben való feladata: a nyugati kultúra védelme, a Nyugat és Kelet közötti közvetítés, a germán, szláv és latin fajoknak, ezek imperialisztikus törekvéseinek az európai egyensúly szolgálatában a Dunamedencében elszigetelése, lekötése, ezek megvalósíthatása végett pedig saját egyéniségének, szabadságának, alkotmányának, független állami létének

megőrzése ezer év óta ugyanaz, mégis nemzetünk arculatán országrészenként észrevehető árnyalati változások mentek végbe. De az egyes országrészek feladatát is pontosabban kirajzolta a történelem. Az Alföld a legősibb, tüzes, dacos magyar szellemnek, a Dunántúl a nyugati kulturális kapcsolatoknak fenntartója, Erdély a nemzetnek keleti bástyája, a Felvidék valamennyinek összekötő hídja. Ahhoz azonban, hogy mindenik becsülettel végezhesse hivatását, szükséges a nemzet lelki egysége és az, hogy Budapest, az ország szíve, politikai, szellemi, társadalmi, gazdasági központja, igazán magyar legyen és tudja, teljesítse kötelességét.

NAGY MIKLÓS.

A FELVIDÉK FÖLDTANI FELÉPÍTÉSE ÉS ÁSVÁNYOS KINCSEI.

Midőn Földünk valamely vidékének földtani felépítését meg akarjuk ismertetni, messzire a múltba kell visszazárlunk. A multon természetesen a Föld multját értjük, amelyet csak százmillió évekkel lehet kifejezni. Minél jobban távolodunk a multba, ismereteink annál bizonytalanabbak lesznek, mert a földtörténelem emlékei közül mindkevesebb maradt meg sértetlen állapotban, az idő vasfoga mindtöbbet őrlött meg belőlük.

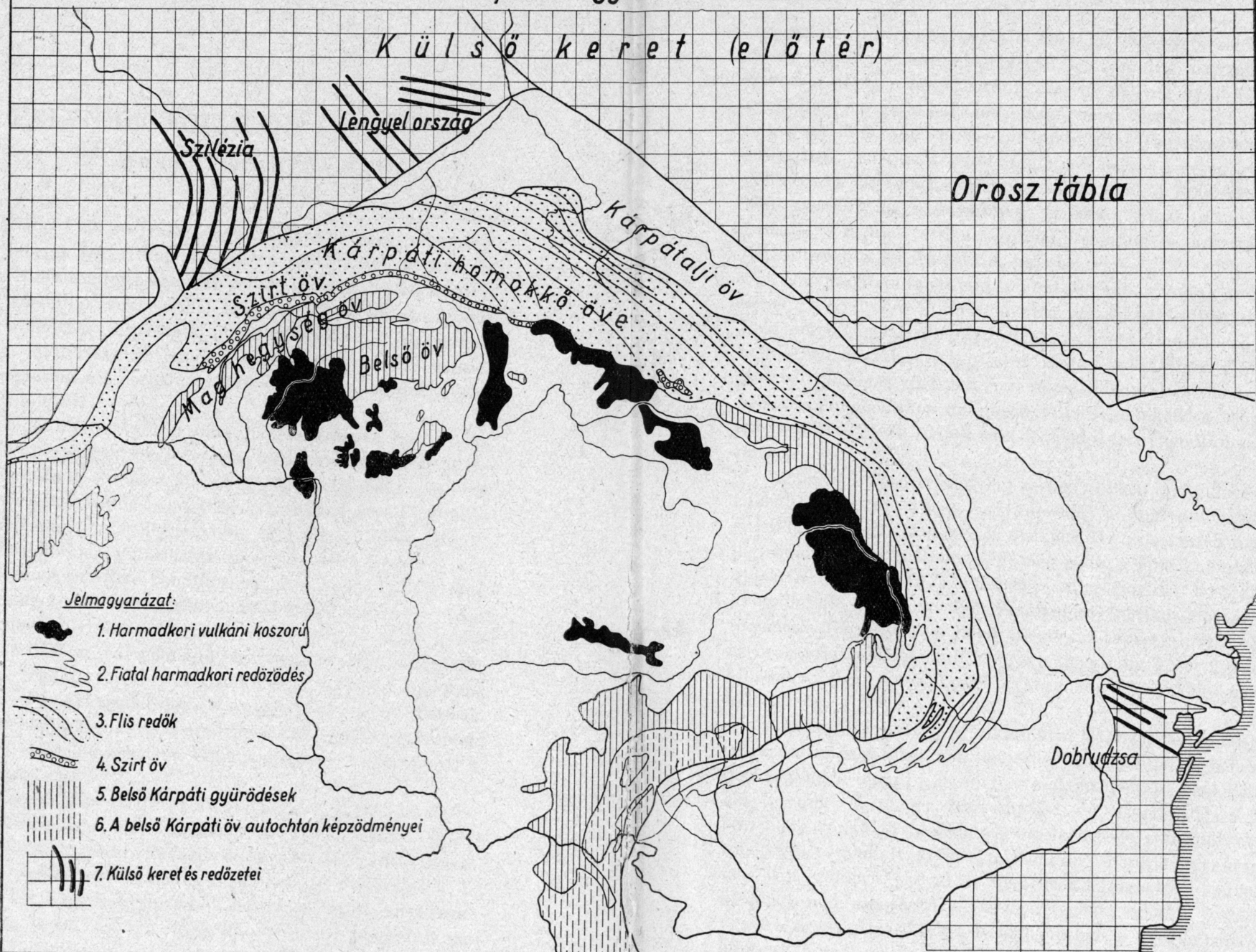
Földünk felülete nem sima, hanem tele van egyenetlenségekkel; lapályok, hegységek és tengermedencék váltakoznak egymással. Amint a földkéregben az egyensúly meg van zavarva, kiemelkednek a hegységek, besüllyednek a medencék. A földtannak egyik legnagyobb problémája abban rejlik, hogy meg kell magyaráznia az egyensúlynak a kéregben való megzavarodását. Erre vonatkozólag még ma is legtöbb híve van a zsugorodási elméletnek. A Föld leadja melegét a világűrbe, ennek folytán összehúzódik, zsugorodik. A szilárd kéreg a zsugorodásban már nem tud résztvenni, hanem redőződik, illetőleg rögökre törik. A redőződés és a rögökre való darabolódás a hegyképződésre, az orogenezisre vezet. Vannak redőzött hegységeink, mint amilyenek a Kárpátok, és vannak rögökből álló hegységeink, mint amilyenek a Bakony és a Budai hegység.

A kéregben azonban a redőzésen és rögökre való darabolódáson kívül még más elmozdulások is történnek. Nagy földkéregrészek lassan kiemelkednek, illetőleg lesüllyednek. Ilyen mozgások révén alakultak ki a nagy szárazulatok és éppen ezért hívják e mozgások összességét epirogenezisnek.

Földünknek már a legősibb korában megindult az

A Kárpátok hegyszerkezeti vázlatja.

Külső keret (előtér)

Jelmagyarázat:

1. Harmadkori vulkáni koszorú

2. Fiatal harmadkori redözödés

3. Flis redők

4. Szirt-öv

5. Belső Kárpáti gyűrődések

6. A belső Kárpáti öv autochtón képződményei

7. Külső keret és redzetei

orogenezis ; a kéreg egyes részei redőződtek, összepréselődtek és így mintegy szilárdabbakká váltak ; a földtan pajzsoknak nevezi a kéreg e megszilárdult részeit, melyek később orogenetikus mozgásokban már részt nem vettek, legfeljebb epirogenetikus elmozdulásokat szenvedtek, emelkedtek és süllyedtek. A pajzsok között foglalnak helyet a kéreg gyengébb részei, ők a földkéreg orogenetikus övei. A Föld őskorában kialakult az északeurópai, szibériai, kínai, grönlandkanadai, brazilai, afrikai, arábiai, előindiai és ausztráliai pajzs, továbbá az Antarktisz pajzsa.

E pajzsokban tehát csak a Föld őskorában voltak gyűrődések ; a gyűrődések alkalmával a pajzsokba benyomult a Föld mélységének izzón folyó anyaga és benne kihűlvén, nagymértékben hozzájárult a pajzsok megszilárdításához. E pajzsok tovább nem gyűrődtek, hanem csak leoptak és amennyiben az epirogenetikus mozgások folytán időnként a tenger alá is süllyedtek, a rájuk rakódó üledékek nyugodtan települtek.

A pajzsok közötti aránylag keskeny övben, mely kevésé ellenálló volt, folyt le a hegyképződés a Föld multjában, azért hívjuk ez öveket orogén öveknek. Az orogenezis aránylag rövid idő alatt történt meg, még pedig a Föld különböző vidékein ugyanabban az időben ; az orogenezist hosszabb nyugalmi idő követi, amelyben csak epirogenetikus mozgások történtek. Bármilyen meglepő, mégis azt tapasztaljuk, hogy az orogenezis a Föld multja folyamán mindig közel ugyanabban az övben, szóval közel ugyanazokon a helyeken ismétlődött meg.

A partvidék süllyedése alkalmával a tenger benyomul a szárazulatra és e sekélyebb tengerben a szárazulatról behordott málladék ülepedik le, melyet epikontinentális üledékeknek hívunk. A tenger benyomulása és visszahúzódása a partvidék ismétlődő süllyedése és emelkedése folytán többször ismétlődik ; e miatt az epikontinentális ülepedés gyakran meg van szakítva, szóval az üledéksor hézagos és az egyes üledékek nem alkothatnak vastag rétegeket.

Az egyes pajzsokhoz a Föld ókorában az orogén részek mintegy hozzátapadtak, a beléjük nyomult és bennük meg-

merevedett izzón folyó tömegek megszilárdították őket és így ez orogén részek a pajzsnak tartozékává lettek, rajtuk a gyűretlen epikontinentális üledékek telepednek.

A pajzsok közötti mélyre süllyedt tengerövben, az ú. n. geosinklinálisokban azonban az üledéklerakódás igen hatalmas méretű volt. Ugyanazok a rétegek, amelyek a partvonalon mint vékony epikontinentális üledékek helyezkedtek el, a geosinklinálisban igen tekintélyes vastagságot érnek el.

A geosinklinálisok tehát üledékgyűjtő medencék, ill. ülepedési sávok a földkérgen. E hatalmas méretű üledékekben indul meg a gyűrődés, belőlük lesznek a lánchegységek. Miután felgyűrődtek a lánchegységek, nyugalmi idő áll be, azonban megkezdődik magának a lánchegységnek a lepusztulása. A geosinklinális öve kissé eltolódik, benne új üledékek lerakódása indul meg, melyekből új lánchegységek fognak kialakulni. Az aránylag rövid ideig tartó felgyűrődést hosszú nyugalmi idő váltja fel. Az orogenezis folyamatát vulkáni működés szokta kísérni. A gyorsan lepergő orogenezis a Föld történetében a forradalmak korszakát valósítja meg, míg az azt követő nyugalmi idő a lassú fejlődés korszakának felel meg.

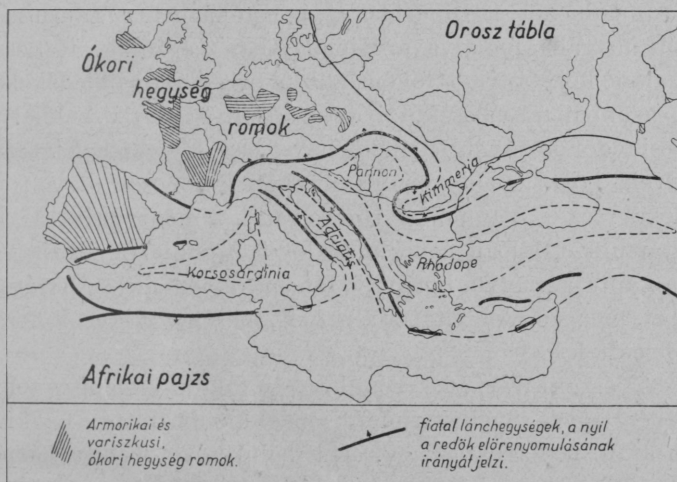
Az orogenezis tehát a szilárd pajzsok közötti sávban folyik le. Már a Föld ókorában egy nagyon fontos orogenetikus övezet foglalt helyet Eurázia (Európa és Ázsia) és Indoafrika között; ebben a geosinklinálisban az orogenezis többször megisméltődött és talán ennek a helyén mint legújabb geosinklinális a mai Földközi-tenger alakult ki.

Az Orosz-tábla Európának gyűretlen ősmagja. A mai Európa területén a Föld multjából több gyűrődési korszak maradványait tudjuk felismerni.

A Föld ókora előtt folyt le az ú. n. huroni redőzés, melynek tönkjeit a Lofotok és Hebridák vidékén találjuk meg.

A Föld ókorában két redőzési időszak volt. A kaledoniai redőzés nyomait főképp Skóciában, Walesben, Írországból és Norvégiában találjuk meg, de áthúzódott a balti vidékre is és megnövelte az ősi Orosz-tábla tömegét. Az ókorban gyűrődött fel az Ural hegység is, mely összeforrasztotta az északeurópai és szibériai pajzsot. A második hatalmas ókori

redőzés a kőszénkorban történt. A mai francia központi fennsíkról kiindulva két hegylánc gyűrődött fel; az egyik az armorikai lánc, mely a Bretagne-on át az Atlanti-óceán felé tartott, a másik a variszkuszi lánc, mely Közép- és Dél-németországon át Csehország és Lengyelország felé vonult. A variszkuszi lánc tönkjeit látjuk ma a Vogézekben, a Feketeerdőben, a Rajnai-palahegységben, a Harz- és Fichtel hegységekben, a Szudétákban, Dobrudzsában, azonban ide kell még sorolni a Központi és Nyugati Alpesek belső tömegeit, a

A déleurópai lánchegység-rendszer vázlatja.

(Telegdi Róth Károly nyomán.)

trák Rhodope tönkjeit is, sőt a Lengyel Középhegységen át az Orosz-tábláig nyomozható e redőzés. Mint lentebb látni fogjuk, a variszkuszi redőzés már hazánk területét is érintette.

A Föld középkorában az Eurázia és Indoafrika között besüllyedt geosinklinálist elfoglalta a Tétisz tengere, mely időnként a parti részekre is előrenyomult. A Tétiszben felhalmozódott üledékek később hatalmas hegyláncná, az Alpesek és Kárpátok vonulatává gyűrődtek fel.

Természetes, hogy időközben a régi hegyláncok sokat

váltak, azonban az Alpesektől és Kárpátoktól északra a variszkuszi lánc aránylag elég jól megőrződött, csupán megkopott. Ez a régi variszkuszi lánc és az Orosz-tábla szolgáltatják a későbbi gyűrődések alkalmával az Alpesek és Kárpátok számára a külső keretet, amelyre a redőzés irányult. Délen az indo-afrikai kontinens alkotta a geoszinklinális határát; a redőzés itt is erre a külső keretre irányult.

Afrika északnyugati csúcsától, az Atlasz-hegységtől kiindulva gyűrődött fel a földtani középkor végén és az újkorban az a hosszú hegylánc, mely az Alpeseket, a Kárpátokat, az Appenineket, a Dinaridákat, a Kaukázust, a Tauruszt és Iránt magába foglalva a Himalájában végződik. E hosszú hegylánc kőzetanyaga főként középkori és újkori üledékekből áll, azonban a variszkuszi anyag sem hiányzik belőle. Az alpesi redők közé több ú. n. közbenső hegység van beleiktatva, melyek közül e helyen bennünket különösen egy tömb érdekel; ez a pannoniai tömb vagy, miként Prinz Gyula tagtársunk találóan nevezte, a Tiszia tömbje. A Tiszia volt az a kaptafa, mely a környező láncoktól nem élesen határolódik el, mégis ő szolgáltatta a magot, melyhez a láncok hozzáilleszkedtek.

Az északi Kárpátok vonulatában földtani felépítés tekintetében egyes öveket tudunk megkülönböztetni. Legkívül van az ú. n. kárpátalji öv, azon belül következik a kárpáti homokkő öve, melyben a híres kárpáti szirtek ezrei ülnek. A belső kárpáti övben két sorban helyezkednek el a bonyolult felépítésű maghegységek; ezeknek külső sorában vannak a Kis-Kárpátok, az Inovec, a Mincsov, a Fátrakriván, a Magas Tátra és a Ruzsbachi-hegyek; a maghegységek belső sorát a Branyiszko, az Alacsony Tátra, a Fenyőházi-hegység, a Selmeci-szigethegység és a Tribecs alkotják. Minden maghegység belsejét gránit foglalja el, melyet rendszeren csak egyik oldalon öveznek az üledékek. Legbelül helyezkedik el a Vepor és a Szepes-Gömöri Érc-hegység.

Lássuk e hegységeknek rövidre fogott fejlődéstörténetét.

Az ókori tenger üledékeit főképp a Szepes-Gömöri Érc-hegységben találjuk meg. Dobsina mellett az üledékek ókori, még pedig kőszénkori állapot maradványokat tartalmaznak.

Az ókor végén a magyar földről a tenger elhúzódott, a felszínen erős lepusztulás indult meg. Utána a középkorban lassú süllyedés következett be, a magyar föld a Tétisz-tenger geoszinklinálisává lett. Habár időnként egyes részei ki is emelkedtek a tengerből, mégis túlnyomórészt a Tétisz-tengere borította, melyben tekintélyes üledék-lerakódás folyt.

A középkor vége felé, a krétakorban kezdődik a nagy redőződés. A Tiszia tömbje egységes szárazulatként emelkedik ki. A redőzés ekkor a Kárpát-ív belső hegyláncában igen erőlyes lesz. Legújabb ismereteink szerint ez a redőzés az alpesi redőzéshez hasonlóan folyt le. Űgynevezett takaró-redők keletkeztek, vagyis a redők kifelé áttolódtak és pikkelyesen helyezkedtek egymás felé. Ezt a pikkelyes szerkezetet a legjobban ismerjük a Magas Tátrában. A Tátra gránitja autochton tömeg, felette északnak redőződött és tolódott át az ú. n. magastátrai takaró, amelyre megint a két tátraalji takaró borul reá ; utóbbiak délebből, talán a mai Garam vidékéről tolódtak át. A szirtok öve, mely Nagyszombattól egészen a mármarosi Pop Ivánig húzódik, idegen kőzet gyanánt ül a kárpáti homokkő-övben, mert reája van tolva.

A különböző takarók kinyomozása a kutatóknak sok nehézséget okoz. Legújabban Rozlozsnik Pál tagtársunk Dobsina környékén tisztázta az ú. n. Vepor- és Szepességi-takaróknak egymáshoz való helyzetét.

Midőn a krétakori orogenezis a magyar föld belső magját kiemelte a középkori geoszinklinális tengerének a mélyéből, akkor maga a geoszinklinális a Tiszia-tömb külső oldalára helyeződött át ; ebben a geoszinklinálisban rakódott le az a roppant tömegű homokkő, amelyből majd az újkor elején a Kárpátok külső öve fog felgyűródni. E külső geoszinklinális tengeréből csak egyes öblök nyúltak be a Tiszia tömegére. A krétakor legvégén az egész Tiszia-tömb egységesen epirogenetikusan kiemelkedik a tengerből. Telegdi Róth Károly tagtársunk a krétavégi Tiszia tömb határait a következőképpen állapítja meg : az északi határ a szirtövig terjed ; maga a szirtöv a legjobban van kialakulva a Magas Tátrától északra a Pienineken ; a Tiszia keleti határát a keleti, ill. Déli-Kárpátoknak a külső pereme alkotta.

A krétakori hegyképződés tehát a Kárpátok belső övét gyűrte fel és alakította át pikkelyesen egymásra tolt takaró-redőkké. A Tiszia, mint láttuk, az újkor hajnalán szárazulatként emelkedett ki, mely természetesen erős letarolásnak volt kitéve. A lepusztuló anyag a Tisziát környező mélyedésekbe halmozódott fel, melyek epirogenetikusan süllyedve az új geoszinklinálist alakították ki.

Midőn a krétakori hegyképződés be volt fejezve, akkor a magyar föld területén nyugalom állott be, ami megint a tenger előnyomulását vonta maga után.

Az újkorban megindult az újabb orogenezis. Ez azonban a Kárpátok belső övét már nem nagyon változtatta meg. A külső öv annál erősebb redőzést szenvedett. Az elmozdulás megint kifelé történt. A külső geoszinklinálisban felhalmozódott homokos kőzetek, melyeket flis néven foglalnak össze, redőződnek, takarószerűen pikkelyesen egymásra torlódnak és ennek folytán keskeny övre szorúlnak össze; a Kárpátok külső öve a tengerből fokozatosan kiemelkedik, a geoszinklinális megint kifelé tolódik, az előtér süllyed, belőle a tenger újabb és újabb területeket nyel el. A flis-öv tehát redőzött, megtorlódott hegyláncot alkot; az elszakadt redők kifelé pikkelyesen egymásra vannak tolva. A kifelé tolódott geoszinklinális tengerében lerakódnak a külső öv kőszelvényei, mert a tengervíz besűrűsödése folytán a sók kicsapódtak, egyidejűleg a sűrű tengervízben az élő szervezetek tömegesen elpusztultak, a rothadó szervezetek szolgáltatották a petróleum nyers anyagát, maga a petróleum a keletkezési helyéről azonban gyakran tovább vándorolt. Az újkor második felében a külső kárpáti ív további redőzést szenvedett, midőn a flis-öv reátolódott a kőszelvényekre; a redőzés időben és térben folyton kelet felé tartott, ahol a hegyképződés Erdély délkeleti sarkában lassan legutoljára szűnt meg.

A Tiszia tömbje az újkorban szétdarabolódott; egyes részei a mélybe süllyedtek, kialakultak a magyar medencék, az újkor tengere elborította őket, csak egyes szigetek állottak ki belőle. A beszakadási peremen törtek fel az újkor vulkánjai, melyek koszorúalakban ölelik körül az Alföldet; így a Dunazug-hegység, a Börzsönyi hegység, a Magyar Érchegység,

a Mátra, az Eperjes-Tokaji-hegység, a Vihorlát-Gutin, a szatmármegyei Lápos-hegység, az Erdélyi Érc-hegység. Végül a tenger lassan visszahúzódik és a mai Alföld kiemelkedik a felszínre.

A Kárpátok ívének lefutását a külső keret szabta meg. A cseh masszívum, a Szudeták és Lengyel Középhegység (Sandomir) variszkuszi tömege, az ősi Orosz-tábla és a variszkuszi Dobrudzsa szilárd tömegei nem engedték továbbterjedni a délről jövő vízszintes nyomást, a Kárpátok kénytelenek voltak felgyűrődni, a redők pikkelyesen egymásra tolódtak és takaróredökké alakultak át. Galiciában északkeletnek volt a legerősebb mérvű előnyomulás.

A Szudeták és a Dobrudzsa az egykori variszkuszi hegység maradványai. Valószínű, hogy az ókorban a két hegység összefüggött, a Szudeták lánc a Dobrudzsaig húzódott. A variszkuszi ívnek ez a része ma a mélységben lehet, talán a Hernád vonala és a keleti vulkán sor jelöli egykori lefutásának irányát.

A hegyképződés és a vele kapcsolatos földtani folyamatok természeti kincsek felhalmozódására is adtak alkalmat. A Felvidék több helyén ércesedés következett be.

A Szepes-Gömöri Érc-hegységben találjuk a leggazdagabb érctelepeket. Az Érc-hegység ókori eredetű. Nagyjában kelet-nyugati irányban húzódnak az ottani érctelések, amelyeket már évezredek óta művelnek. Gölnicbánya, Szalánk, Bindtbánya, Ötösbánya, Vereshegy, Hollópatak, Szomolnok, Dobsina, Rozsnyó, Krasznahorka, Vashegy és Rákos a legismertebb bányahelyek, amelyek a háború előtti Magyarország vasérctermelésének jóval több mint felét szolgáltatták. A nagyobbszabású bányászatot hét évszázaddal ezelőtt a szepességi némettség indította meg. Eredetileg réz-, higany-, sőt ezüstérceket termeltek e vidéken; lassanként azonban a vasérctermelés nyomult előtérbe. A rézet különösen a rézkovand és fakóérc nevű ércek tartalmazzák; a higany pedig főként a fakóércnek és a cinóbernek az alkatrésze. Egyes bányahelyek még ma is termelnek kisebb mennyiségű higanyt; a réztermelés pedig a múltban nagyon számbavehető tömeg volt. A múlt században azonban a vastermelés lépett előtérbe.

Az egyetlen fontos vasérc a pátvaskő. Az ércelések úgy keletkeztek, hogy a hegységet hasadékok járták át, amelyekbe a mélységből felnyomult az érchozó oldat ; utóbbiból az ércek berakódtak a hasadékokba ; mellesleg a kísérő meddő ásványok is kicsapódtak. Az ércekkel és meddő ásványokkal kitöltött hasadékokat hívjuk érceléseknek, amelyek e területen az ókori kőzetekben húzódnak. E kőzetek között különösen érdekes az Érchegységnek Rozsnyó körüli területén egy palás külsejű kőzet, melynek mibenlétét néhai Schafarzik Ferenc tagtársunk tisztázta, aki megállapította róla, hogy vulkáni eredetű porfir-kőzet, amely az erős préselés folytán palássá lett ; e préselt porfirokat ma porfiroidoknak hívják. A pátvaskő-telések e porfiroidokat és a különféle ókori palás kőzeteket szelik át. A telések vonulatát a hosszú bányászat folytán jól ismerjük ; számos telér ma már teljesen le van fejtve ; az érceket belőlük kiaknázták.

Az újabb határrendezéskor a Szepes-Gömöri Érchegység vasérctelepeinek kisebb részét, t. i. a Rozsnyó-környékieket visszakaptuk. Miután Csonkamagyarország egyetlen vasbányája a Szepes-Gömöri Érchegységtől délre fekvő borsodmegyei Rudóbánya volt, így a visszanyert bányák kissé megkönnyítik hazánk vasérc-ellátását.

Egészen különleges volt a multban Dobsina helyzete. Ma már ott is csak vasérctermelés folyik, azonban még a mult században kobalt- és nikkelerceket is aknáztak, ki e világhírű bányahelyen. A mult század második felében a hatalmas amerikai kobalt-nikkelerctelepek felfedezése megfojtotta a virágzó dobsinai kobaltérc-bányászatot.

A Felvidéknek másik igen jellegzetes ércesedése az antimon-érctelepek keletkezésében nyilvánult. Az antimon-érctelepek már a Kis-Kárpátokban is megvannak, majd az Alacsony Tátra vonulatában is mutatkoznak, végül a Rozsnyó melletti Csucsom közelében és legtávolabb keletre a Kassa közelében levő Aranyidán kerülnek napvilágra. A csucsomi és aranyidai bányákat visszakaptuk ; Aranyida már hosszabb idő óta szünetel, azonban a csucsomi bánya az utóbbi évek folyamán erősen fellendült és az antimonérc mellett számbavehető mennyiségű aranyat is termel.

A szepességi Szomolnok kénkovandja a kénsavgyártás nyersanyagául szolgál; a kénkovandban levő réztartalom azonban ugyancsak fontos szerepet játszott a multban.

Egyes szepességi bányák mangánérceket is termeltek; e tekintetben az utolsó időben Svábóc volt a legfontosabb bányahely.

A harmadik nagy ércesedés a Felvidék hatalmas újkori vulkáni működésével kapcsolatos. Az Alföldet övező fiatal vulkánkoszorú Budapesttől nem messzire északra kezdődik a Dunazug-hegységgel, majd a Börzsönyi-hegységgel folytatódik, mely már a Magyar Érc-hegységgel határos, kelet felé a Cserhát, a Mátra, a Bükk déli oldala, az Eperjes-Tokaji hegység, a Vihorlát-Gutin, a Lápos-hegység, az Erdélyi Érc-hegység és a Hargita tanúskodnak a tekintélyes újkori vulkáni működésről.

A vulkáni tevékenység végén a vulkáni kőzetek hasadékein emelkedett fel a mélységből az érchozó, forróvízű oldat, amelyből az ércek és a kísérő meddő ásványok a hasadékok falára lecsapódtak. A legfontosabbak mindig az arany- és ezüstércetek voltak. A Dunazug-hegységben csak ércnyomokat találunk; a Börzsönyi hegységben Nagyborzsöny mellett a mult század első felében az arany-tellur-érceket ki is termelték; az újabb kutatások a bányászatra nem sok reményt nyújtottak. A Mátrában Recsken jelenleg is serényen folyik a bányászat, mely érdemleges mennyiségű aranyat, ezüstöt és főként rezet szolgáltat. GyöngyöSOROSZI ércetéleire egykoron cink- és ólomérceket termeltek. Mindezek a bányahelyek azonban kisebb jelentőségűek a Magyar Érc-hegység bányáihoz képest. Selmec- és Körmöcbánya vidéke fényes multra tekinthet vissza; főkép a XVIII. században e terület arany- és ezüsttermelése igen nagyarányú volt; abban az időben e bányák technikai berendezése Európának mintaképpül szolgált; fénykorukat Mária Terézia idejében élték, midőn a kitermelt arany és ezüst a kincstár jövedelmét nagy mértékben növelte.

Az Eperjes-Tokaji vulkáni hegyláncban Telkibányán vannak hasonló aranyércetélek, melyeket régebben ki is aknáztak; az újabb kutatások azonban nem sok reménnyel kecsegtettek.

A fiatal vulkáni kőzetek több helyen különleges elváltozást szenvedtek. Midőn a heves vulkáni működés elcsendesedik, utána még sokáig tartanak a vulkáni utóhatások. Kéntartalmú vulkáni gőzök, vízgőz, szénsavgáz és egyéb gázok törnek fel, melyek magát a vulkáni kőzetet borítják el. Ilyenkor keletkeznek a kaolin- vagy porcellánföld-telepek, melyeket az Eperjes-Tokaji hegységben eredményesen aknáznak ki. Beregszász környékén a kéntartalmú gőzök a vulkáni kőzeteket timkővé alakították át, melyből timsót gyártottak; a timkőből azonban káliumtartalmú műtrágyákat is lehet előállítani; e tekintetben ezen a vidéken még elég értékesítési lehetőség ígérkezik.

A kősótelepekben bővelkedő Kárpátoknak egyik sótelepét, Aknaszlatinát visszakaptuk. A kősónak nemcsak a táplálkozás szempontjából van rendkívüli fontossága, hanem a vegyi iparnak is nélkülözhetetlen nyersanyaga. A kiaknázható szomszédos vízierők lehetővé teszik az olcsó villamos energia előállítását, mely a sótelepek szomszédságában nagyobb szabású vegyi ipar megalapítását teszi lehetővé.

A vulkáni utóműködés legutolsó nyilvánulását látjuk Kárpátalja számos savanyúvíz-forrásában, melyekből már csak hideg, de vulkáni eredetű széndioxidot tartalmazó gyógyvizek törnek elő.

A Kárpátok külső övezetében bőven előforduló kőolaj már régen arra készítette a magyar kormányt, hogy a Kárpátok belső övében is kutasson kőolaj után. A Ruténföldön végzett kutatások helyenként biztatóak is voltak. A kutató módszereknek az utolsó évtizedekben történt nagymérvű fejlődése a jövőben talán itt is meg fogja hozni a maga gyümölcsét.

E rövid vázlatban éppen csak utalni óhajtottam a Felvidék földtani felépítésére és egyben ásványos kincseire is, melyek megengedik, hogy reménnyel tekintsünk a jövődbe.

MAURITZ BÉLA.

A MAGYAR REVÍZIÓ ANGOL ELŐHARCOSA.

— Lord Bryce születésének századik évfordulójára. —

Egy hónappal Königgrätz után, 1866. augusztusában, két angol ifjú rándult ki a Svábhegyre, hogy egy neves teológusnak és írónak : Arthur Stanleynek, a westminsteri dékának, ajánlólevelével látogatást tegyen báró Eötvös Józsefnél, és az ő szép kertjéből egy pillantást vessen a születőben levő magyar fővárosra.¹ Ez a két fiatalember James Bryce, — évtizedek múlva egy hosszú és dicsőséges közéleti pálya alkonyán : *Viscount Bryce of Dechmont* — és kísérője, (a későbbi Sir) Leslie Stephen, aki jeles társadalomtörténeti tanulmányokkal és életrajzokkal gazdagította az angol irodalmat.² Stanley ajánlólevelében, mely talán ma is ott lappang Eötvös hagyatékában, kétségtelenül megírta, hogy ifjú barátja az angol történetírásnak egyik legfrissebb és egyben legnagyobb reménysége. James Bryce akkor huszonnyolc esztendő volt, de életének legnagyobb műve,

¹ H. A. L. Fischer : *James Bryce*, London, 1927. Vol. I., p. 126. *Schwannenberg* vagy Bryce tévedése vagy a levelek kiadójáé, *Schwannenberg* helyett.

² Sir Leslie Stephen (1832—1904) a *Cornhill Magazine*-nak és a *Dict. of National Biography*-nek szerkesztője, számos nagy életrajznak és bölcsélet-történeti munkának szerzője, különösen az angol utilitariánusokról írt háromkötetes nagy munkájával tette nevét emlékezetessé ; életrajzát a jeles F. W. Maitland (1906) és Strachey írták meg (1925). Tudomásom szerint magyarországi utazásaival és hegyitúráival még senki sem foglalkozott. — Very Rev. Arthur Penrhyn Stanley-ről (1815—81) maga Bryce írt szép esszét *Studies in Contemp. Biography*, 1903. c. kötetében. Stanleynek hazánkkal és különösen Eötvössel való kapcsolatai tudtommal ugyancsak feldolgozatlanok ; 1. *Life of Dean Stanley*, 1893 (több szerző tollából).

mindenesetre legnagyobb sikere, már két évvel korábban megjelent az angol könyvpiacra. *A római szent birodalom* volt ez, egy mesteri «nagy essay», mely néhányszáz oldalon végigkísérte a birodalom sorsát és változásait az antik-római császárság hanyatlásától 1815-ig, — egy essay, aminőt még soha huszonnégy éves fiatalember nem írt, s amely hamarosan világhírré tett szert, minden nagy európai nyelvre lefordították, számtalan angol kiadást ért, és harminchat évvel ezelőtt eljutott a magyar közönség elé is.¹

Nem a véletlen szeszélye, nem egy Magyarországra vetődött angol turista kíváncsisága vitte Bryce-t Eötvösnek svábhegyi villájába. Mint később egyszer megírta magyar fordítójának, mint ismételten megemlítette könyve magyar kiadásának előszavában és hozzám intézett levelében is: 1848—49 óta bámulója volt a magyarság nemzeti küzdelmeinek, olyannyira, hogy beléfogott nyelvünk tanulmányába is²; Kossuth alakja, sorsa és szellemi hatása magával ragadta, — később Turinban meg is látogatta Kossuthot, — és Eötvösnél az a Bryce tett látogatást, akit a Duna völgyébe, a Kárpátok medencéjébe, — mint Leslie Stephen évtizedekkel később egy beszédében elmondta — a keleteurópai nemzetek csodálatos mozgalma és «tolongása» hozott el, — olyan történetpolitikai látvány, mely «az értelmes megfigyelőt elragadja.»³

Bryce historikusként jött el hazánkba és — alpinista

¹ *A római szent birodalom*, írta Bryce J., fordította Balogh Ármin. Budapest, a Magyar Tud. Akadémia kiadása, 1903., 503 l. — Alant idézzük e műből *A szerző előszavát a magyar kiadáshoz*, melyet Bryce Londonból keltezett 1902. június 27-én.

² Az erre vonatkozó angol szövegeket kiadtam *Lord Bryce and Hungary: on the Centenary of his Birth* című cikkemben a *The Hungarian Quarterly* IV. (1938), 750 kk. ll.-jain.

³ «I remember going with Mr. Bryce on our first expedition together into the Carpathian mountains, a wonderful region for political philosophers and for all sorts of peoples, *Magyars*, Wallachians, Germans . . . all there huddled together in a manner which delights the intelligent observer . . .» Fisher, aki e mondatot Stephenből idézi, életrajzának e fejezete fölé e címet írta: *Intelli ent Observation. 1864—68.* Id. m., L., 119.

gyanánt távozott. Az erdélyi hegyekben Leslie Stephen bevezette a hegymászás örömeibe és titkaiba, s e nagy sport-hoz Lord Bryce élete végéig hű maradt. Említett utazásán (1866) Gyergyószentmiklós, Tusnád, Brassó, Nagyszeben és Arad szerepelnek érdekes leírásokat tartalmazó családi leveleinek feladóhelyeiként¹; tizenkét évvel később, 1878-ban mégegyszer visszatér a Kárpátokba, ismét hű társával, Sir Leslie Stephennel. Magyarországon alighanem utoljára 1905-ben járt, amikor Szmirnából és a görög szigetvilágból jövet Budapesten is megállapodott.²

Van benne kétségkívül valami meglepő és számunkra, magyarokra, nézve éppenséggel megható, hogy e nagy tudós és nagy ember első történeti és politikai élményeit tizenegy éves iskolásfiúként a magyar szabadságharc híreiből meríti, hogy a későbbi jeles linguista a magyar nyelv lelkes tanulmányozásával fordult először idegen nyelvek felé, s hogy négy világrész kiváló tudósát első külföldi útja éppen hazánkba hozta. Bryce-t, az angol alpinisták fejét, Erdély bércei hódították meg gyönyörű szenvedélye számára.

Ezek a kicsiny magyar emlékek utóbb beléfonódtak egy csodálatosan gazdag és sokrétű élet tarka szövetébe, ám sohasem süllyedtek el egészen, — épen és elevenen megmaradtak Bryce gondolkodásában. A nyolevanhárom éves aggastyán halálának szinte küszöbén mégegyszer visszafordult ifjúsága szép magyar emlékeihez, és a lordok előtt elmondott 1921. évi nagy beszédében egy virágszálat tett le a trianoni sírra, — a sírra, amelyből van feltámadás. Ő hitt a magyarság feltámadásában.

A svábhegyi séta és a lordok házában tartott beszéd között majdnem hatvan év zajlott le. Bryce tüneményes parlamenti és diplomáciai pályát futott meg ezalatt : 32 éves korában (1870) a polgári jog regius-professzora Oxfordban, és először utazik az Egyesült-Államokba, ahova számtalanszor vissza fog térni és ahol közel negyven év múlva hazájának méltán csodált nagykövete lesz. 1876-ban megmássza az Araratot és kiadja máig híres utazási könyvét a Kaukázus-

¹ U. itt I., 122—129.

² U. itt, I., 329.

ról.¹ 1880-ban a parlamentbe kerül, majd Gladstone kormányában külügyi államtitkár (1886). 50 éves, amikor megjelenik klasszikus műve az amerikai közéletéről²; röviddel utóbb megházasodik. Lord Rosebery kormányában kereskedelmi miniszter (1894), később Írország *Chief Secretaryje* (1906), végül 1907-ben washingtoni nagykövet; ezt az állomást, melyben angol diplomatától sohasem látott kulturális tevékenységet fejtett ki, közvetlenül a háború kitörése előtt hagyja el.

Ám a 76 éves aggastyán még most sem pihen. Most vonul be a Lordok Házába, most lát hozzá *A modern demokráciákról* írt nagy, kétkötetes műve anyaggyűjtéséhez, most talál időt egy szentföldi útra. A frontra is ellátogat s a háború után, nyolcvanéves korában, még nagy utat tesz spanyol földön és Észak-Afrikában. 1921-ben adja ki utolsó nagy művét,³ még egyszer, utóljára felkeresi az Egyesült-Államokat, elmondja nagy beszédét Magyarország érdekében a Lordok Házában, de félévvel később, 83 éves korában, a nagy munkás és mozgató elpihen.

Születésének századik évfordulóján, abban az esztendőben, melyben Trianon revíziója kezdetét vette, Bryce-nek szerény emléket állítani magyar kötelesség. Nagy külföldi barátaink és segítők mellett, akikről hálás nemzetünk utcákat és tereket nevez el a magyar fővárosban és akiknek művészi emlékeket állít, — a magyarbarátok sorában elsőrangú hely illeti meg Lord Bryce-t, aki néhányadmagával mellénk állt akkor, amikor mindenki elhagyott; aki hitt bennünk, bár a porban hevertünk; aki küzdött értünk, bár egy ellenséges világgal állt szemközt.

1920. áprilisában egy amerikai barátjának, James Ford Rhodes-nek, ezt írta: «A békekonferencia továbbhalad azon az úton, amelyen hibára hibát halmoz. Most azzal vannak elfoglalva, hogy olyan békeszerződést kössenek Magyaror-

¹ *Transcaucasia and the Ararat.*

² *The American Commonwealth.* 2 kötet. New-York, The Macmillan Co. 1893, — azóta számtalan lenyomatban és javított kiadásban.

³ *Modern Democracies,* 2 kötet. London, Macmillan. 1921. Számos fordításban, — magyarul is.

szággal, amely nem fog megállhatni, és amely nem érdemi meg, hogy megálljon ; teszik ezt azon figyelmeztetés ellenére, amelyet Ausztriával kapcsolatos súlyos tévedéseik esetében kaptak. Barátok jönnek Magyarországról, akik azt mondják, hogy a magyarok felfegyverkeznek és harcra készülnek. Ha számbavesszük, hogy milyen szörnyűségesek a rájuk kirótt feltételek, nem lehetünk meglepetve.»¹

«Magyarország, — mondta 1921. május 5-én Bryce, mikor a Lordok Háza előtt feküdt a trianoni békeszerződés — Magyarország tisztességtudóbb és rokonszenvesebb eljárást érdemelt volna. Ez az ország Európának egyik legrégebb, igazi *nagy* királysága. Nemes jellemű, szabadságszerető nép lakja. Nagy szerepe volt a világban, századokon át küzdött szabadságáért, és mindenkor meleg érzelmekkel volt Anglia iránt».

Egy percre visszapillant Bryce ifjúkori svábhegyi sétájára, az 1866. évi magyar túrára és ezt mondja :

«Sehol sem fogadtak melegebben angolokat, mint Magyarországon. Jól emlékszem, hogy 1866-ban, a porosz-országi háborút közvetlenül követő időben, bár Poroszország arra törekedett, hogy segítséget kapjon Magyarországtól, bár Klapkát küldte ki, 1849 egyik hőjét, Magyarországra, hogy magyar erőket gyűjtsön Ausztria megtámadására, a königgrätzi csata előtt, — mind ennek ellenére. . . Magyarországon nem volt rokonérvés Poroszország iránt. Teljesen Anglia javára szólaltak meg a magyarok érzései, és mindig az a remény csillant ki belőlük, hogy Magyarország szabadságáért való küzdelmében Anglia rokonérvését fogja élvezhetni. Nem kell Lordságtoknak elmondanom, hogy a háború alatt nem volt olyan ország, amelyben brit hadifoglyokkal olyan jól bántak volna, mint Magyarországon. Számos esetben becsületszó ellenében szabadon járhattak, — oly kedvezés volt ez, amelyet brit foglyok sehol sem élvezhettek.»

Miután ismertette Tisza István ellenállását a hadüzenet körül, és felvázolta a Lordok Háza előtt Magyarország terü-

¹ Fisher id. műv.-ben, II., 248.

leti és népességi veszteségeit, a ma annyira égető és időszerű ruszin-kérdésről ezt mondta : «A ruszinok nem szlovákok és nem csehek, bárha a szláv fajhoz tartoznak is. Szoros történeti kapcsok fűzik őket Magyarországhoz. Sohasem hallottam olyan tényekről, melyek azt igazolták volna, hogy lényegileg elégedetlenek lettek volna a magyar uralommal, avagy arra vágyódtak volna, hogy elszakadjanak, és új cseh-szlovák államhoz csatoltassanak. Azt hiszem, ebben a percben a ruszinok azt óhajtánák, hogy kérdezzék meg őket e kérdés felől, és valószínű, hogy ha valami népszavazás-féle volna rendezhető, a ruszin lakosság inkább Magyarországgal maradna, semmint Cseh-Szlovákiával menne.»

Erdélyről és Pozsonyról is van néhány szava : «Miért ne kapna Erdély magyar lakossága legalább autonóm intézményeket, a helyett, hogy a tiszta magyar községeket a románok idegen és nem kívánatos uralmának vetnék alá, hiszen a románok máris megmutatták, miként akarják felhasználni az igen szerencsétlenül nekik juttatott hatalmat? Még további részletekbe is belebocsátkozhatnám és megmutathatnám Lordságtoknak, hogy miként adtak át Romániának úgyszólván tiszta magyar városokat, mint Kolozsvár, Arad és Nagyvárad, azt állítván, hogy e városok környékén a falusi lakosság bizonyos mértékben román. Ez azt jelenti, hogy az intelligens, művelt, jól nevelt és gazdasági hivatásokat betöltő városi lakosságot, amelyből világosság árad a falu felé és amelytől a parasztok civilizációt és kultúrát kapnak, hogy ezt a magasrendű lakosságot az alacsonyrendűnek szolgáltatják ki, a nagyobb műveltséget az alacsonyabbnak, és az egész ország szenvedni fog azáltal, hogy a haladást képviselő elemek idegen uralomnak vettetnek alá... Pozsony városát a cseh-szlovákoknak adták át, azt hiszem azért, hogy ezek utat kapjanak a Dunához. Egészen helyes a törekvés, hogy a cseheknek utat adjanak a folyóhoz s hogy a nagy folyamot hajózási célokra felhasználni kívánják. De nem volt szükség rá, hogy e végből főként magyarok által lakott területeket elvegyenek és a tótoknak adjanak át. Pozsony és Kolozsvár nagy egyetemreit elvették a magyaroktól...»

Arról a szemrehányásról szólva, hogy Nagy-Magyarországon nemzetiségeinket elnyomtuk, kitért a nemzeti türelem nagy problémáira. «A nemzeti elnyomatás s a hatalommal való visszaélés vádját Közép- és Keleteurópa minden hatalmával szemben fel lehet emelni. Amit a magyarok a korábbi időben tettek, nem oly rossz, mint amit a poroszok Posenben műveltek és sokkal kevésbé rossz, mint amit a cárok Lengyelországban cselekedtek, vagy a románok ma tesznek. Azt hiszem, bizvást mondhatjuk, hogy a Rajnán túl nem volt faji kímélet, ismeretlen volt a faji türelem, és nem látom be, miért lenne Magyarország az egyetlen ország, amelynek olyan hibákért kellene szenvednie, amelyekben hatalmasai ugyanúgy hibáztak, mint más hatalmasok».

A Lordok Háza előtt is megvan az erkölcsi bátorsága, hogy súlyosan elítélje a trianoni békeművet: «Amit a nagyhatalmak most Magyarországgal cselekszenek, nem egyéb, mint kísérlet régi sebeknek újjakkal való gyógyítására... Nem esem kétségbe Magyarország sorsa felől. Végre is, ami egy nemzet nagyságát alkotja, az népének szelleme és lelkiállapota; és a magyar nép lelkét nem törték meg a viszontagságok. De nagyon is kell tudnunk, hogy a trianoni szerződés rendelkezései az igazságtalanság égő sebeit fogják a magyar lélekben visszahagyni, olyan haragot és keserűséget, amely a szerződés által teremtett igazságtalanságok helyrehozatalára törekszik, mihelyt arra csak alkalom kínálkozik. Igazságtalan rendelkezések ritkán maradandók. Hiheti-e valaki, hogy a trianoni szerződés rendelkezései valóban békét fognak teremteni? Sokkal alkalmasabbak ezek arra, hogy jövő háborúnak magvát vessék el, s éppen akkor, amikor világnak nagyobb szüksége van békére, mint valaha».¹

Aki számbaveszi Európának és különösen Magyarországnak helyzetét, amikor ez az örökké feledhetetlen, nagy beszéd elhangzott, csodálattal fog adózni az agg Bryce tárgyilagosságának, merészségének, független ítéletének. Magyarországot a római szent Birodalom nagy historikusa védte

¹ A teljes angol szöveg: *Parliamentary Debates*, Off. Report. 239—245: 5th series. Vol. xiv. 1921.

meg, aki hazánkat ekkor is, mint egész életében végig, a közép-európai történelem és a nyugati kereszténység prizmáján át vizsgálta és ítélte meg. Miként látta országunkat Bryce, miként látta nemzetünk helyét az európai térben, szépen mutatja az az Angliában kiadatlan néhány sora, melyet *A Római Szent Birodalom* magyar kiadása elé írt, s amelyből pár gondolatot idézni nem időszerűtlen éppen a Szent István esztendejét követő évben :

«Nagy megtiszteltetésnek tartom, hogy első történeti munkámat most magyarra fordították s hogy ez úton ismerkedik meg vele az a nép, melynek politikai géniusztát s fennkölt nemzeti szellemét hő lélekkel bámultam már gyermekkorom óta. A legélénkebb érdeklődéssel kísértem az 1848—49.-i eseményeket, amelyekben a nagyhírű Deák Ferenc állott a nemzet élén.

E könyv eredeti alakjában 1862-ben iratott. Azóta sok minden történt, Európa térképe tetemesen megváltozott. Magyarország ismét hatalmas alkotmányos állam lett és fontos helyet foglal el a modern nemzetek között. Olaszország visszanyerte politikai egységét, melyet sok évszázad előtt elveszített. Németország újra politikai közösség s egysége a szövetséges császárság alakjában sokkal szilárdabb s teljesebb, mint eddig volt a hohenzauferi császárok kora óta. 1862-ben néhány német történetíró és államférfiú panaszosan azt hirdette, hogy az ő régi római szent Birodalmuk volt az oka annak, hogy a nemzet számos, alig összefüggő s néha ellenséges királyságra és hercegségre szakadt. Most, hogy visszanyerték politikai egységüket, a németek több kímélettel ítélnének a régi Birodalomról ; el is ismerték már, hogy annak a Birodalomnak tiszteletreméltó hagyományai odatartoznak azon erők közé, amelyek megőrizték a német nemzetiségi eszmét s a nemzetet újra egybefűzték. A magyarok, akik a középkor kezdetén a legelsőek voltak szabadságuk kivívásában a világmonarchia követeléseivel szemben, most, hogy becsülettel nagy nemzetet alkotván, önálló lételük szilárd alapon nyugszik, szintén higgadtan s enyhén, menten minden politikai és faji elfogultságtól, ítélnének arról a Világbirodalomról, amely mindig inkább eszme, mint tényleges valóság volt.

A középkori Római Birodalom Nagy Károlytól és Nagy Ottótól kezdve Miksáig és V. Károlyig ellenkezett azzal, amit a nemzetiségek elvének mondunk. Bizonyára nem akarta, amit néhány modern monarchia megkísérelt, hogy az egyik nemzet fölülkerekedjék s más nemzeteket elnyomjon, mert maga sem volt külön nemzet, hanem egyesíteni akarta valamennyit. S noha uralkodói, Nagy Ottó kora után, mind a német fajhoz tartoztak, legragyogóbb irodalmi védői olyan olaszok voltak, mint Dante Alighieri és paduai Marsilius. A birodalom fényes és nemes eszmének volt a képviselője, oly eszméé, amely elérhetetlen volna ma is. Valósággal a szabadságnak sem volt ellenére a Szent Birodalom, mert noha korlátlan uralkodóknak rajzolja a császárokat, mindig tudták róluk, hogy köti őket a természet törvénye, azaz az erkölcsi törvény, vagy Istennek örök törvénye; hivatásukkal összefért az alkotmányos gyülekezetek fennállása (ilyen volt a német birodalmi gyűlés), — megtűrte a községeket helyi önkormányzattal, mint pl. az olaszországi városokat s Németország szabad birodalmi városait. A szabadság leglelkesebb barátjának sem kell gyűlölettel gondolni annak az intézménynek az emlékeire, amely a hatalom visszaéléseit azzal korlátozta, hogy az uralkodó tiszttségét szentesítette s az uralkodótól azt kívánta, hogy hatalmát, melyről azt tartották, hogy Istentől nyeri, úgy gyakorolja, mint az isteni uralkodó szolgája». ¹

Amit Bryce itt egykori magyar olvasója használatára írt, a szent-istváni királyság alapeszméjének foglalatata is s egyben bizonyága azoknak az ezredéves eszmei és erkölcsi szálaknak, melyek a magyarságot Nyugat legmélyebb és legnagyobb hagyományaihoz fűzik.

Bryce nem annyira próféta ihlettel, mint inkább a historikus, a jogász és a politikus ismereteivel előre látta, hogy az ú. n. békeműből — melynek szinte összes fogyatékoságait keserűen észlelte és nyilván megjelölni sem átalotta, — hogy a római szent birodalom egykori területeit felszabdalo, szellemi és erkölcsi egyensúlyukat megbontó,

¹ L. fent 3. jegyzetünket.

gazdasági létüket rombadöntő «békeműből» a sziveket és elméket lecsillapító *valóságos béke* sohasem lehet. A halálát követő közel két évtized szinte mindenben néki adott igazat. Ha születésének centenáriumán egy pillanatra megállunk hazájában is már erősen halványuló nagy emléke felett, nemcsak a magyar nemzetnek egy hű és méltányló barátját idézzük azon kevesek figyelmébe, akik az angolszász és a magyar szellem között még örömet látnak rokon vonásokat és érzelmi szálakat, hanem egy ffnom humanista életművére is rá kívánunk világítani. Lord Bryce nem volt az angol közéletnek nagy alkotója, de a közép-utakat kereső idealizmusában sokban talán jellemzőbb hazájának mélységes civilizációjára és erkölcsi világképére, mint számos nagy alkotóé. A világ vándora volt, örök utas és hegymászó — ebben is humanista, mint Petrarca. Jogász és történetíró, nyelvek bűvara és diplomata, tanár és szónok : több világrész polgára és a mellett jó «európai». Természet és emberi alkotások élvezője, magános bűvár és ugyanakkor társaságos világfi, — az emberi szellem, egyéniség és szabadság hívője és csodálója. Józan és reális gondolkodó, de az igazság és a haladás lelkes apostola ; ahol elnyomatás és üldözés, igaztalanság és balgaság elhatalmasodott az emberi alkotások felett, ott elétünt James Bryce szelleme, mint a kiegyenlítést és méltanyosságot hittal kereső angolszász elme típusa. Egy rombadőlt és széttépett világban, aminő napjaink világa, Bryce-nek és a hozzá hasonló honfitársainak szelleme : vigasz és biztatás.

BALOGH JÓZSEF.

VILLETTE

— Regény. —

— Hatodik közlemény.¹ —

Az intézetnek bennlakó és bejáró növendékei voltak. A bejáró, vagyis fél-bennlakó növendékek száznál is többen voltak. Bennlakók lehettek vagy húszan. Madame okvetlenül nagy szervező tehetség volt. Kézben tartotta az összes növendékeket, a négy tanítónőt, a nyolc tanárt, a hat alkalmazottat, a maga három gyermekét s azonfelül uralkodott a növendékek szülein és ismerősein. Mindezt szemellátható erőfeszítés nélkül érte el; lárma, fáradság, nyugtalanság és fölösleges izgalmak nélkül. Állandóan el volt foglalva, de csak ritkán dolgozott. Igaz, Madame-nak megvolt a saját külön rendszere, amellyel ezt a nagy gépezetet kezelte és irányította. Milyen kellemetes volt a rendszer, meg lehet ítélni abból az egy esetből, amikor kifordította zsebeimet és végigolvasta jegyzőkönyvemet. «Surveillance», — «espionage» — ez volt az ő jeligéje.

De azért Madame Beck tudta, mi a becsület, és szerette is, — már tudniillik, ha a becsület a maga súlyos kételyeivel nem keresztelte az ő szándékait és érdekeit. Anglia iránt tisztelettel viseltetett, ami pedig az angol nőket illeti, amennyire tehette, csakis angol nőt tartott gyermekei mellett.

Esténként gyakran megtörtént, hogy a fondorlatok és ellenfondorlatok végeztével s miután befejezte a saját kémkedéseit s végighallgatta kémeinek jelentéseit az egész napról, — feljött az én szobámba. Szemöldöke ráncos volt a ki-merültségtől. Leült és figyelte a gyermekeket, akik angolul mondták el az esti imádságukat: a «Miatyánk»-ot és az «Édes

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1939. évi 735., 736., 737., 738. és 739. számában.

Jézus»-sal kezdődő zsolozsmát. A katolikus kicsikéknek megengedte, hogy mellém térdepelve imádkozzanak. Mikor aztán lefektettem őket, beszélgetni kezdett velem. (Én hamar elsajátítottam a francia nyelvet annyira, hogy megértettem őt, sőt felelni is tudtam neki.) A társalgás Angliáról folyt s az angol nőkről. Madame Becket főképp az érdekelte, hogy miért sokkal értelmesebbek az angol nők (ő fejezte így ki magát), miért gyakorlatiasabbak, megbízhatóbbak és tisztességesebbek? Sok józan ész árult el a beszédje és gyakran nagyon egészséges véleményeket hangoztatott. Mintha tudta volna, hogy a bizalmatlan korlátozottság, a vak tudatlanság, a folytonos őrizet, hogy a fiatal lányok egy pillanatig sem lehetnek egyedül s nem húzódnak vissza egy sarokba : nem a legjobb módszere annak, hogy tisztességes és szerény asszonyok válhassanak belőlük. Viszont ragaszkodott ahhoz, hogy Anglián kívül ennek a nevelési rendszernek végzetes következményei lennének. A kontinensen kockázatos volna ezzel próbálkozni, hozzá vannak szokva a korlátozásokhoz, a nagyobb szabadság, még mértékkel is, csak félreértésekre vezetne és rút visszaéléseket okozna. Kijelentette, hogy szenved, mert ilyen eszközöket kell igénybe vennie, de kénytelen őket igénybe venni. És miután a legnagyobb tapintattal és méltósággal fejtette ki mindezt én előttem, megint elment, «mesztelen papucsáiban», kísértetszerűen siklott végig a szobákon, kutatva és kémkedve mindenütt, benézve minden kulcslyukon s lesbeállva minden ajtó mögött.

Utóvégre is Madame módszere nem volt rossz és alapján véve igazat kell adnom neki. Amit tett, az mind a növendékek testi jóvoltáért történt. Ezért volt lehetséges, hogy nem erőltettek túl senkit. Mindenkinek megfelelő feladatot juttattak s a tanulást hihetetlenül megkönnyítették a növendékek számára. Szabad volt szórakozni s testgyakorlatokkal is gondoskodtak minden egyes leány egészségéről. Jó és bőséges volt a koszt és a Rue Fossette-ben egyetlenegy sápadt vagy sovány arcot sem lehetett látni. Madame Beck nem sajnálta növendékeitől a szabadnapokat s alvásra, öltözködésre, mosakodásra, táplálkozásra elegendő időt hagyott nekik. Ezekben a dolgokban szabadelvű, engedékeny, ész-

szerű volt és jó hatást gyakorolt az egész intézetre. Sok rideg angol igazgatónő nagyon jól járna, ha őt utánozná, — sőt azt hiszem, az igazgatónők ezt örömet meg is tennék, ha a pedáns angol szülők ráállanának.

Minthogy Madame Beck kémrendszerrel kormányozott, tehát megvolt a vezérkara is; pontosan ismerte bábuait, akiket kémszolgálatra megszervezett. Így hát minden lelki-furdalás nélkül szennyes dologra a legmocskosabb lelkű emberét használta fel, akit aztán, ha mint egy narancsot, teljesen kifacsarta, úgy hajított el megint, mint egy narancshéjat. De tapasztaltam azt is, hogy ha nagyon tiszta dologról volt szó, tiszta ércből való eszközt keresett, hogy felhasználhassa. És ha talált ilyet, amelyen nem volt se rozsa, se mocskok, ezüst tokban őrizte, gyapot között. De jaj volt annak a férfinak vagy nőnek, aki csak egy szemernyivel több bizalommal ajándékozta meg Madame-ot, mint amennyi a Madame érdekeinek megfelelt. Az érdek volt Madame egész mivoltához a tolvajkulcs, — minden cselekvésének ez volt a kútforrása — életének alfája és omegája. Láttam embereket, akik a szívéhez akartak szólani, és én félig szánalommal, félig haraggal mosolyogtam a könyörgőkre. A füle ilyenkor siket maradt, nem közvetített semmit a szívéhez. Ilyen eszközökkel nem lehetett meglágyítani Madame-ot. Ellenkezőleg, ha valaki az érzéseit akarta megmozgatni, csak ellenszenvet idézett föl benne s titkos ellenségévé tette az igazgatónőt. Bebizonyult, hogy nem lehet hatni a szívére, mert nincs szíve. S Madame Beck ilyenkor csak azt érezte, hogy ujjal mutatnak egy nagy lelki fogyatkozására. Szeretet és könyörület között sohasem lehetett ily szembeszökő különbséget látni. Nem volt benne emberszeretet, de okossága képessé tette bizonyosfokú jóindulatra; készségesen adott olyan embereknek, akiket soha életében nem látott, — így is inkább egyesületeknek adott, mint egyeseknek. «Pour les pauvres» — bőkezűen megnyitotta az erszényét, az egyes szegény ember előtt azonban rendszerint elzárkózott. A nagy jótékonyági intézményeket messzemenően támogatta, erkölcsileg és anyagiilag. De az egyén bánata nem érintette a szívét. Nincs az az egyéni keserves, szörnyű gyötrelme, amely meg tudta

volna rendíteni. Az Úr szenvedése a Gethsemane-kertben, keresztthalála a Kalvária-hegyen egy könnyet sem tudott volna kicsalni szeméből.

Ismétlem, Madame nagyszerű és tehetséges asszony volt. Az intézet csak nagyon is szűk keretet nyújthatott az ő képességei számára. Egy egész országot kellett volna kormányoznia ; lehetett volna egy zajgó törvényhozó testület elnöke. Nem lehetett őt megfélemlíteni, sem az idegeit felzaklatni, se a türelméből kihozni, vagy az eszén túljárni. A maga személyében egyesítette egy miniszterelnöknek és egy rendőrfőnöknek összes lehetőségeit. Bölcs volt, szilárd és szószegő ; titoktartó, erélyes és szenvedélytelen ; éber és kifürkészhetetlen, — éleseszű és érzéketlen — a mellett a legnagyobb mértékben tapintatos : — lehet ennél többet kívánni?

Nehogy azt higgye valaki, hogy mindazt, amit most felsoroltam az ő javára és mentségére, egy hónap vagy akár hat hónap alatt sikerült róla megállapítanom. Nem! Én először csak egy nagy és virágzó nevelőintézetet láttam kívülről, aztán a tágas házat, tele élénk, egészséges leányokkal, akik mind jól voltak öltözve s akik között sokan voltak szépek ; akik egy csudálatos módszerrel könnyen sajátítottak el ismereteket, gyötörő magolás és minden szellemi erőpocsékolás nélkül ; meglehet, hogy nem haladtak nagyon gyorsan az egyes tárgyakban ; talán a könnyebb végét fogták meg a dolognak, de mindig el voltak foglalva és sohasem voltak elnyomva. A tanári és tanítói testület már sokkal súlyosabban volt megterhelve, mert az igazi szellemi munkát ők végezték el, hogy a növendékeknek annál könnyebb legyen a dolguk ; de ha a munka nagyon is felhalmozódott, a tanárok is sűrűn váltották fel egymást, hogy ők se legyenek túlterhelve. Szóval, számomra ez olyan külföldi intézet volt, amely elevenségével, mozgalmasságával, változatosságával kellemesen ütött el a hasonló fajtájú angol intézetektől.

A ház mögött nagy kert volt, s nyáron át a növendékek szinte a szabadban éltek, rózsabokrok és gyümölcsfák között. A vadszőlővel befuttatott hatalmas lugasban székelt nyári délutánokon Madame Beck s felváltva hívatta le a különböző osztálybeli leányokat, akik köréje telepedtek és varrtak,

vagy olvastak. Közben jöttek-mentek a tanárok, rövid és élénk előadásokat tartottak, unalmas kérdések helyett, a növendékek jegyeztek, vagy nem jegyeztek, kedvük és hajlamuk szerint; ha valamelyik ezt elmulasztotta, utólag lemásolhatta egyik társnőjének a jegyzeteit. Azonkívül a szokásos szabadnapok minden hónapban, továbbá a katolikus ünnepek, egész esztendőn keresztül, meglehetősen sok szünetet és pihenőt jelentettek. Néha, egy-egy sugárzó nyári reggelen, vagy bársonyos nyári estén a bennlakókat kirándultatták a környékre s jóltartották őket mézes lepénnyel, meg könnyű, fehér borral, vagy frissen fejt tejjel, rozskenyérrel, finom vajas zsemlyével, meg kávéval. Mindez nagyon kellemes volt s Madame olyan színben tündökölt, mint maga a megtestesült jószág. A tanárok se voltak olyan rosszak, hogy rosszabbak ne lehettek volna. A növendékek lehettek talán kissé zajosak és nyersek, de az egészség és jókedv előszobrai voltak.

Idő és távolság varázsfényén keresztül így tűnik föl előttem az intézet; de amikor benne álltam a nagyon is közeli valóságban, — nem láthattam ilyennek. A gyerekszoba volt az én őrtornyom, ahonnan megfigyeltem a dolgokat; de onnan leszólítottak egy napon s belekényszerítettek a Rue Fossette intézeti életébe.

Egy napon, szokásom szerint, az emeleti szobában ültem, kihallgattam angoltól a gyermekeket s egyúttal Madame számára kifordítottam egy selyemruháját, amikor beballagott hozzánk, szórakozott arccal, redős homlokkal, ahogyan láttam őt már egynéhányszor. Ilyenkor egy csöppet sem volt fölényes. Velem szemközt egy székre roskadt s pár percig némán nézett maga elé. Desirée, a legidősebb leány, Mrs Barboultnak egy kis angol elmefuttatását olvasta fel és én azon voltam, hogy az angol szöveget folyékonyan fordítsa franciára. Előzőleg persze meggyőződtem arról, hogy érti, amit olvas. Madame nagyon figyelt.

Egyszerre, minden előkészület vagy bevezetés nélkül, majdnem olyan hangon, mintha vádbeszédet mondana, így szólt hozzám:

— Miss, maga Angliában nevelőnő volt?

— Nem, madame — feleltem mosolyogva. — Tévedni tetszik.

— Szóval, most próbálkozik meg először a tanítással, az én gyermekeimnél?

— Tessék elhinni, hogy így van.

Madame megint néma lett. De amikor egy tűt szedtem ki a párnából és fölpillantottam, látnom kellett, hogy tanulmányoz engem. Nem vette le rólam a szemét. Gondolataiban alaposan megforgatott, s mintha az lett volna a kérdés, alkalmas vagyok-e bizonyos feladatra, mérlegelte az értékemet, vajjon bele tudna-e illeszteni a tervébe. Madame eddig is eléggé kifürkészett s azt hiszem, hogy a saját ítéletét eddig is megbízhatónak, sőt biztosnak tekintette; és mégis, ettől a naptól fogva, két héten keresztül új tényeket és adatokat próbált megállapítani rólam. A gyermekszoba ajtaja előtt hallgatózott, amikor bezárkóztam a kislányokkal; utánam jött, amikor kísértáltam velük, bár mindig csak annyira került a közelembé, hogy ne gyaníthassak semmit. A parkban vagy a sétatéren, a fák és bokrok között bújt el, hogy minden szót meghallhasson. Miután ezt az előzetes eljárást teljes erővel lefolytatta, újabb lépést tett előre.

Egy reggel nagy hirtelen jött hozzám, mintha sietett volna s előadta, hogy egy kis dilemma elé került. Mr Wilson, az angol tanár, nem jött be az órájára, s attól kell tartani, hogy megbetegedett. A növendékek az osztályban váraznak. És nincs senki, aki Mr Wilsont helyettesíthetné. Nem tenném-e meg ez egyszer, hogy valami rövid angol szöveget diktálok nekik, csak azért, hogy a növendékek ne mondhasák, hogy elmaradt az angol órájuk?

— Az osztályban, Madame? — kérdeztem én.

— Igen, az osztályban. A második osztályban.

— Ahol hatvan növendék van — mondtam én. Tudtam, hogy mennyien vannak; szokásos, hitvány gyávaságom erőt vett rajtam; úgy bújtam bele a tunyaságomba, mint csigabiga a házába s hogy ne kelljen cselekednem, ahhoz a mentséghez folyamodtam, hogy se tehetségem, se gyakorlatom nem elég ehhez a vállalkozáshoz. Ha a magam feje szerint járhatok el, menthetetlenül elszalasztottam volna ezt a ritka

alkalmat. Bátortalanságomban, az érvényesülésre való hajlam és becsvágy legcsekélyebb lendülete nélkül képes lettem volna húsz évig ott ülni, apróságokat á—b—c-re tanítani, selyemruhákat kifordítani és a gyermekeknek kis szoknyákat varrni. S ezt a belémrögzött lemondást nem magasztosította fel az igazi, belső megalégedés. Amit csinálnom kellett, nem elégtette ki a vágyaimat, nem felelt meg az érdekeimnek. De már az is nagy dolog volt a szememben, hogy megszabadultam a nyomasztó félelemtől és a lelki megpróbáltatásoktól. Megmenekülni a kemény szenvedéstől, ez annyi volt, mint közvetlen közelébe kerülni a boldogságnak. Azután meg mintha két életet éltem volna — egyet gondolatban s egyet a valóságban. S föltéve, hogy az elvont életem eléggé benépesült a képzeletnek csudás és bűbajos örömeivel, — mit bántam én, hogy valóságos életem nem több, mint a mindennapi kenyér, a folytonos munka s a biztos födél!

— Jőjjön — mondotta Madame, mialatt én még buzgóbban hajoltam le, hogy kiszabhassak egy gyermekkötenyt. — Hagyja azt a munkát.

— De Fifine azt mondja, hogy már kell neki az új kötény.

— Hát kelljen neki. Maga meg nekem kell.

És minthogy Madame Becknek igazán kellettem s ő el volt szánva arra, hogy lefoglal, — minthogy már jó idő óta elégedetlen volt az angol nyelvmesterrel, aki nagyon pontatlanul járt be óráira s a mellett igen hanyag módon tanított, s minthogy Madame Beckben volt határozottság és gyakorlati érzék, ha énbőlőlem hiányzott is mindakettő: — ő minden további szóbeszéd nélkül egyszerűen kiharcolta kezemből a tűt meg a cérnát, kezemet a kezébe fogta s levezetett a lépcsőkön. Mikor elértük a *carré*-t, a nagy, négyszögletű csarnokot, amely a lakószobákat elválasztotta az iskola-termektől, Madame Beck megállt, elbocsátotta a kezemet, arcomba nézett és megint fürkészni kezdett. Pirultam és tetőtől talpig reszkettem. Meg ne tudják az ellenségeim, én azt hiszem, hogy sírtam. Tény az, hogy az elem tornyosuló nehézségek egyáltalában nem rémképek voltak s nem merőben a képzelet szüleményei. Voltak ott egészen kézzelfogható nehézségek. És közöttük nem a legcsekélyebb az volt, hogy

nem voltam igazán ura a legfőbb eszköznek, amelyet használnom kellett a tanításnál. Igazán, Villette-be való megérkezésem napjától kezdve alaposan nekifeküdtem a franciatanulásnak. Mindennap gyakoroltam a nyelvet, este pedig minden szabad percemet a francia grammatikának szenteltem, ameddig csak a ház törvényei megengedték, hogy a gyertyát égessem. De még messzire voltam attól, hogy hibátlanul tudjam kifejezni magamat. Én legalább nem bíztam ebbeli képességemben.

— Mondja csak, — szólt hozzám Madame Beck — igazán annyira gyöngének érzi magát?

Bátran igennel felelhettem volna, visszatérhettem volna a gyermekszoba homályába s talán ott görnyedezhettem volna életem végéig. De amikor Madame-ra néztem, olyasvalamit láttam a szemében, hogy kétszer is meggondoltam, mire elhatároztam volna magamat erre a kijelentésre. Madame ebben a pillanatban nem is nőnek látszott, hanem férfinak. Valami különös erélyesség ült ki egész arcára s ez az erélyesség nagyon messzire esett tőlem. Se rokonszenvet, se részvételt, sem odaadást nem keltett föl az ember lelkében. Ott állottam — s nem voltam se megnyugtattva, se meggyőzve, se megvesztegetve. Olyan volt az egész, mint erőszakos kihívás a gyöngébb féllel szemben. Egy pillanat alatt átéreztem, milyen szégyenletes bennem az önbizalom hiánya és az a kishitűség, amely a becsvágynélküliségből eredt.

— Előre akar-e jutni, vagy hátra akar maradni? — így fejezte ki a helyzetet Madame Beck. Kezével először a kis ajtóra mutatott, mely a lakószobákhoz vitt, azután az iskolatermek és osztályok nagy, kettős bolthajtásos kapujára.

— Előre! — mondtam én.

— Csakhogy, — így folytatta, egyre jobban lehűlve, mialatt én fölmelegedtem s keményen szögezte rám a szemét (szinte ellenszenvvel, amiből én erőt merítettem a végső elhatározáshoz) — ki mer állani az osztály elé, vagy túlságosan izgatott ehhez?

E szavaknál szinte elvgyorogta magát. Az ideges izgalom sohasem tetszett Madame-nak.

— Olyan nyugodt vagyok, mint ez a kődarab — s cipő-

sarkammal rávertem a kövezetre. — Olyan nyugodt vagyok, mint Madame — tettem hozzá és viszonoztam a pillantását.

— Helyes! De közölnöm kell önnel, hogy nem illetendő, csöndes angol leányokkal lesz itt dolga. Ezek igazi labassecourienne-i gyerekek, akik őszinték, nyersek, szókimondók és éppen azért féktelenek is egy kissé.

Azt feleltem erre, hogy : «Tudom». És azt is tudom, hogy akármilyen keményen tanultam a francia nyelvet, amióta itt vagyok, még mindig van bizonytalanság a beszédemben. Hibákat ejtek, úgy, hogy a legtudatlanabb növendékem is esetleg le fog nézni. De azért mégis megadom a leckeórát.

— A beijedt tanítóval mindig hamar végeznek — mondotta Madame.

— Ezt is tudom, Madame. Hallottam, hogy' megkínózták Miss Turnert s valósággal föllázadtak ellene.

Miss Turner egy magános, szegény tanítónő volt, akit Madame Beck az intézetben alkalmazott s utóbb rövid úton eltávolított. Siralmas históriája nem volt ismeretlen előttem.

— Igaz — mondotta Madame hűvös hangon. — Egy kézilány a konyháról is nagyobb rendet tudott volna tartani köztük, mint Miss Turner. Gyöngé, tétovázó teremtés volt, minden tapintat és értelem, minden határozottság és méltóság híján. Miss Turner sehogysem vált be a növendékeknél.

Nem feleltem, de megindultam a csukott iskolaterem irányában.

— Ön nem várhat segítséget sem tőlem, sem mástól. Ezzel rögtön elárulná, hogy nincs tehetsége a tanításhoz.

Kinyitottam a terem ajtaját, udvariasan előreengedtem Madame Becket és mentem utána. Három iskolahelyiség volt ott, csupa tágas terem. A legnagyobb termet a második osztály foglalta el, ahol szerepelnem kellett. Ez volt a legnépesebb, leglármásabb, legszófogadatlanabb mind a három között. Jóval utóbb, amikor már jobban ismertem a terepet, néha azt gondoltam magamban (ha a hasonlat egyáltalában meg van engedve), hogy a nyugodt, csöndes, udvarias első osztály és a nyers, zajongó és tüntető második osztály között

ugyanaz volt az ellentét, mint az angol felsőház és alsóház között.

Első pillantásra meg kellett győződnöm arról, hogy a növendékek tekintélyes része nem iskolásány volt már, hanem valóságos ifjú hölgy. Tudtam, hogy egyesek nagyon előkelő családból származtak (természetesen Labassecour-i előkelőségekre kell gondolni), s bizonyos voltam a felől is, hogy egytől-egyig tisztában vannak azzal, hogy milyen helyet töltök be Madame Beck háztartásában.

Amikor fölléptem az alacsony dobogóra (amelyet egyetlen lépcsőfok választott el a padlótól), ahol a tanító széke és asztala állott, velem szemközt egy sor szemet és homlokot láttam, amelyek viharos időjárással fenyegettek, — orcátlan-ság villámlott a szemekben, s mindnek homloka rideg és hideg volt, mint a márvány. A kontinensen egészen más a nő, mint nálunk, otthon, a szigetországban. Angliában egyetlen ilyen szemet és homlokot sem láttam. Madame Beck pár hűvös szóval bemutatott nekik és aztán magamra hagyott teljes dicsőségemben.

Sohasem felejthetem el ezt a legelső órát, sem az életnek és léleknek azokat a titkos emberi áramait, amelyeket föltárt előttem. Először kezdtem igazi színében látni a regényírónak és költőnek «ifjú leányát», olyannak, amilyen a valóságban.

Úgy láttam, hogy három előkelő ifjú hölgy, akik az első sorban ültek, előre elhatározták, hogy egy *bonne d'enfants* nem adhat nekik angol leckéket. Tapasztalatuk arra emlékeztette őket, hogy eddigelé sikerült elúzniök az osztályból az ellenszenves tanítónőket. Tudták, hogy Madame bármikor hajlandó kitenni az intézetből azt a tanárt vagy mesternőt, aki népszerűtlenné vált az osztály előtt, hogy a gyöngye alkalmazottat egyetlenegy esetben sem támogatta vagy tartotta az osztállyal szemben, s ha az illetőnek nem volt ereje a küzdelemhez, vagy tapintata a boldoguláshoz — el kellett buknia. Amikor a növendékek megpillantották Lucy Snowet, könnyű győzelemmel kecsgették önmagukat.

Blanche, Virginie és Angélique kisasszonyok indították el a harcot, állandó vihoggással és sugdosással, amely lassan-

kint morajjá és felcsattanó kacajjá dagadt. A hátsó padok felkapták a hangokat s még zajosabban visszhangozták. Hatvan növendéknek ez az egyre növekvő zendülése *egy* személy ellen csakhamar szinte elviselhetlenné vált ; francia nyelvtudásom még eléggé korlátozott volt s ez az ellentállás ugyancsak próbára tette.

Ha anyanyelvemen szólhatok hozzájuk, egészen bizonyos, hogy meghallgattak volna. Mert először is, bár gyöngéremítésnek látszottam és sok tekintetben az is voltam, a természet erős és tiszta hanggal áldott meg, amely keménnyé és parancsolóvá tudott válni, ha emelte az izgalom és mélyítette a belső érzés. Másodszor nem beszéltem folyékonyan és sebesen a francia nyelvet, néha kissé akadoztam és haboztam, még rendes körülmények között is, de ennek a lázongó tömegnek a kiadós erejétől hajtva, angol nyelven olyan formában tudtam volna megbélyegezni egész eljárásukat, ahogy bőségesen kiérdemelték tőlem ; bizonyos maró gúny, a keserűség és megvetés zamatjával fűszerezve a főkolomposok számára, könnyedebb tréfákkal vegyítve a gyöngébb, de tisztességes elemekre vonatkozólag : az én szememben ez volt az egyetlen lehetőség, hogy ura lehessen ennek a szilaj hordának s végül is betörhessem őket a fegyelem jármába. De mostani helyzetemben csak azt tehettem, hogy odasétáljak Blanche-hoz, — aki egyébként De Melcy baronesse volt — a legidősebb, legnagyobb, legszebb és leggonoszabb leány az osztályban, íróasztala elé álltam, kivettem kezéből az irkáját, visszasétáltam dobogómhoz, figyelmesen elolvastam a dolgozatot, amelyet nagyon ostobának találtam és az egész osztály szemeláttára kiszakítottam a tentapecsétes, teleírt lapot.

Ez a műveletem megdöbbenetete és egy pillanat alatt elnémította az osztályt. Egyetlenegy leány volt, aki egészen hátul ült s töretlen erővel zajongott tovább. Nagyon erősen figyeltem. Sápadt arca volt, hollófekete haja, furcsa, vastag szemöldöke, határozott vonásai és különös, sötét, haragos szeme. Láttam, hogy egy kis ajtó közvetlen közelében ül, amely ajtó egy könyvekkel telezsúfolt kis kamrába szolgált. Éppen fölállott, hogy mennél több tüzzel és eréllyel fokoz-

hassa a teremben a forrongást. Fontolóra vettem, hogy jó természetben mennyi testi erő lakozhatik. Mert nagy volt és izmosnak látszott. De azt gondoltam, hogy el tudok bánni vele, föltéve, hogy a küzdelem rövid lesz és a támadás váratlan.

Hátramentem a teremben, hidegen és hanyagul, amennyire csak kitelt tőlem, szóval, mintha semmit sem forgatnék a fejemben. Könnyedén meglöktem a kis ajtót, amely rögtön feltárult. Egy szempillantás alatt, hirtelen mozdulattal feléje fordultam. A következő pillanatban már benn volt a kamrában. Az ajtót bezártam s a kulcsot zsebredugtam.

Történetesen ez a leány, aki cataloniai születésű volt és akit Doloresnek hívtak, olyan rossz természetű volt, hogy az egész osztály rettegett tőle és szörnyen gyűlölte. A sommás igazságszolgáltatásnak föntjelzett ténye köztetszéssel találkozott. Nem volt az osztályban senki, aki szíve mélyén őszintén ne óhajtotta volna azt, ami Dolores-szel megtörtént. Egy pillanatra lecsöndesültek, aztán a padokban ülők egymásután nem nevetni, hanem mosolyogni kezdtek. Én komolyan és nyugodtan visszatértem a dobogóra, udvariasan csöndet kértem s diktálni kezdtem, mintha egyáltalában semmi sem történt volna — a tollak békésen sercegetek a papiroson s a hátralévő idő alatt az osztály rendesen viselkedett és szorgalmasan dolgozott.

— Jól van — mondotta Madame Beck, amikor forró arccal és kissé kimerülve kiléptem a teremből. — Fog menni.

Az egész idő alatt egy kémlyukon keresztül leskelődött és hallgatózott.

Ettől a naptól fogva már nem voltam se gyermekdajka, se nevelőnő. Madame fölemelte a fizetésemet. De féláron háromszor annyi munkát zsarolt ki belőlem, mint amennyit Mr. Wilsontól kaphatott.

IX. FEJEZET.

Isidore.

Most már jól és hasznosan töltöttem az időmet. Másokat tanítottam, magamat tanulmányoztam — egyébire alig

maradt pár szabad percem. Mégis milyen szép volt! Éreztem, hogy előrehaladok. Nem vagyok többé rozsdának és penésznek tehetetlen zsákmánya, hanem kiművelhetem tehetségemet s élesre köszörülhetem az elmémet a folytonos használat révén. Előttem húzódott az élet egy bizonyos területe, amely nem is volt szűken kimérve. Villette nemzetközi város, az intézetben Európának majdnem minden nemzetéből való leányok nevelkedtek s a legkülönbözőbb társadalmi osztályok is összekerültek ezen a helyen. Ha nem is éppen köztársasági formák között, de nagyfokú egyenlőség uralkodott, ami a dolog lényegét illeti, s Madame Beck iskolapadjaiban az ifjú grófkisasszony és az ifjú polgár-leány egymás mellett ültek. Még a külsőségek sem árulták el mindig, hogy ki arisztokrata és ki plebejus, legfeljebb azt lehetett megállapítani, hogy az utóbbiaknak gyakran közvetlenebb és kedvesebb volt a modoruk, míg az előbbieket első díjra voltak érdemesek a szemtelenségnek és a furfangnak finoman kiegyensúlyozott összetételével. Az arisztokrata lányok ereiben gyakran hamisítatlan s nyugtalan francia vér keveredett össze a hazai flegmával.

Sajnálattal kell bevallanom, hogy francia vérük főképp abban nyilatkozott, hogy a nyelvük simán pergett, beszédjükben sok volt a képzelgés meg a hízelkedés, a modoruk könnyed volt, fesztelen és élénk — de a szív és az őszinteség hiányzott belőlük.

Hogy mindegyik pártnak igazságot szolgáltatassak, az igazi Labassecour-i leányok egészen eredeti módon voltak képmutatók. Csakhogy sokkal ügyetlenebbek lévén, alig tudták félrevezetni az embert. De ha a körülmények úgy hozták magukkal, hogy hazudniok kellett, ezt könnyen és könnyelműen cselekedték és egy lélekzetre, mint akiket egy cseppet sem gátol a lelkiismeretük. Madame Beck házában az utolsó mosogató-lánytól kezdve a nagyhatalmú igazgatónőig senki sem szégyelte, ha hazudott. Nem vették komolyan a dolgot. Nem láttak éppen erényt abban, hogy kitalálnak valamit, de a legmegbocsáthatóbb véteknek tekintették. A gyóntatóatyjuknak őszintén feltárták, hogy egy hónap alatt több ízben is hazudtak; feloldozást nyertek, peniten-

ciát tartottak, de a pap intelmeit nem tudták követni. Arra viszont ők maguk nagyon ügyeltek, hogy misét el ne mulasztanak, tiltott könyveket ne olvassanak. Az volt a meggyőződésük, hogy a hazugságot sokkal könnyebb elnézni.

A dolgoknak ilyen állapotával csak félig voltam tisztában, az eredmények megítéléséhez sem volt még elég tapasztalatom, viszont nagyon hamar megszoktam új munkakörömet. Az első, kissé nehéz leckeórák után, amikor még veszély fenyegetett s egy élő vulkán háborgott a lábaim alatt, úgyhogy szikra és tüzes hamu hullott a szemembe: éppen személyemet illetőleg, a forrongó kedélyek mintha lecsillapodtak volna. Nekem lelki szükségletem volt a siker. Nem tudtam megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy fegyelmezetlen növendékek pusztá ellenszenve, léhasága és tudatlansága megghiúsítsa első igazi kísérletemet az életben. Éjszakánként órákon át feküdtem ébren s törtem a fejemet, mi volna a legbiztosabb módja, hogy ezeket a lázongókat megfékezzem s ezt a nyakas társaságot szófogadásra és engedelmességre tanítsam. Mindenekelőtt világosan láttam, hogy Madame-tól semmiféle formában sem remélhetek segítséget. Madame-nak nyíltan bevallott törekvése az volt, hogy népszerűségét csorbítatlanul megőrizze a növendékek előtt, még ha az igazságot kellett is érte feláldoznia, vagy a tanítónők kényelmét. Ha egy tanítónő súlyos engedetlenség esetén Madame támogatását kérte a növendékekkel szemben, csak a felől lehetett bizonyos, hogy őt teszi ki Madame az intézetből. A növendékekkel való érintkezésből Madame csakis azt vette ki a maga számára, ami kellemes volt, kedves és rokonszenves; viszont a tanári kartól megkövetelte, hogy minden kellemetlen válságot erélyesen fojtsanak el, pedig ilyenkor a gyors cselekvés csak a legnagyobb népszerűtlenséggel járt. Így hát csakis enmagamra voltam utalva.

Imprimis — napnál világosabb volt, hogy erre az elvadult tömegre nem lehet erőszakkal hatni. Ide kitartás kell, anyagi türelem és kellő humor. A nyugodt, udvarias hang tetszett nekik. Itt-ott egy-egy felvillanó tréfa jó hatást tett reájuk. A folytonos és szigorú figyelmeztetést vagy rendreutasítást nem tudták, vagy nem akarták tűrni. Ha az emlé-

kezőtehetségüket, eszüket vagy figyelmüket erősen igénybe akarta venni az ember, ezt a kísérletet kereken visszautasították. Ahol egy átlagos tehetségű és közepes emlékező-képességű angol leány nyugodtan átvette volna a feladatot, hogy nekifeküdjön, feldolgozza és megoldja, egy Labasse-cour-i kisasszony csak szemébe kacagott az embernek, és mindent visszavetett, ezzel a felelettel: Istenem, milyen nehéz! Nem kell! Unalmas dolog!

Az olyan tanítónő, aki értette a dolgát, ilyenkor rögtön visszavette a feladatot, minden habozás, ellenvetés vagy tiltakozás nélkül, — sőt még túlzott figyelemmel is volt arra, hogy elsimítson minden nehézséget. A feladott kérdést tehát aláegyszerűsítette az ő színvonalukra, így módosítva visszaadta nekik, nem fukarkodva a gúnyos és kaján megjegyzésekkel. A növendékek érezték a hegyes fulánkot, talán meg is hökkentek egy kissé. De az e fajta támadást nem vették rossznéven, föltéve, hogy a tanítónő gúnyja szívből jött és nem volt savanyú vagy rosszindulatú, hanem csak világos és merész példában tüntette fel előttük tudatlanságukat, hanyagságukat és gyöngeségüket. Ha valaki három sorral több «memoriter»-t kívánt tőlük, képesek voltak fellázadni. De sohasem tiltakoztak hangosan, ha az ember megsebezte az önérzetüket. Egész nevelésük olyan irányú volt, hogy mindig meg kellett hunyázkodniok. Annyira megszokták, hogy szinte szerették, ha valaki tapos rajtuk.

Lassankint annyira megtanultam franciául, hogy nemcsak folyékonyan és fesztelenül tudtam beszélni, hanem nyelvjárásuknak különös árnyalatait is elsajátítottam; jobban tudtam hozzájuk szólani s az idősebb és értelmesebb leányok a maguk módja szerint kedvelni kezdtek. Megfigyeltem, valahányszor egy növendék lelkében sikerült fölkeltenem a jogos vetélkedés vágyát, vagy a becsületes szégyenérzetet, attól a pillanattól fogva meg volt nyerve. Ha csak egyszer is sikerült elérnem, hogy sűrű, sima hajfonataik alatt a (rendszerint nagy) fülük kipirosodott, akkor már meglehetősen ment is a dolog. Megtörtént szórványosan, hogy reggel virágcsokrot tettek az asztalomra; én pedig ez apró figyelmességük fejében, szünet alatt, magamhoz szólítottam néhányat közülük

s együtt sétálgattunk. Társalgás közben egy vagy két alkalommal minden előzetes megfontolás nélkül kísérletet tettem, hogy némely furcsa és ferde elvi álláspontjuktól eltérítsem őket. Különösen azt hangsúlyoztam, hogy hazudni milyen alávaló és bűnös dolog. Én a hamisságot és a hazugságot nagyobb bűnnek tartottam, mintha valaki egyszer elmarad a templomból. Ennek a kijelentésemnek nagyon épületes következményei lettek. Valami láthatatlan, megfoghatatlan, megnevezhetetlen dolog furakodott közém és legjobb növendékeim közé. A virágcsokrok ezután is megjelentek az asztalomon, de társalognunk többé nem lehetett. Ha a fasorban sétáltam, vagy a lugasban ültem, egy növendék sem jött többé felém, de szinte varázsütésre, valamelyik tanítónő bukkant fel mellettem. És nem kevésbé csudálatos módon Madame nesztelen házicipőiben, oly hirtelen, oly zajtalanul, oly váratlanul tűnt fel a hátam mögött, mint a szállongó zefir.

Egy napon az egyik bennlakó növendék, akinek valami kis szívességet tettem, mellettem ülve, egyszerre így szólt hozzám :

— Kisasszony, milyen kár, hogy maga protestáns és angol.

Elnevettem magamat, egyéb választ úgysem adhattam volna.

Brontë Charlotte után, angoltól

HEVESI SÁNDOR.

DEBRECENI ÖREG KOLLÉGIUM.

— Ünnepi költemény a négyszázéves évfordulóra. —

Hálátadó nagy ünnepünkön
Hívalkodásra nincsen ok,
Ha hallgatunk, még hangosabban
Kiáltanak a századok.
Visszhangjaként kiáltom én is :
— Meghallja négy égtáj, tudom —
Négyszáz esztendő már az ősi
Debreceni Kollégium!¹

Mikor Mohács után az éjbe
Hullott e véráztatta föld :
Az élő Evangéliomnak
Napfénye innen tündökölt.
Ős Debrecen megérte jókor²
A szót, az Istentől jövőt :
Hittel, tudással, e hatalmas
Fegyverrel vívja a jövőt.

A harmatot a nap felissza,
S az égi fénynek része lesz ;
Gyúlnak kis apró mécsvilágok,
Szegények iskolája ez!³

¹ A debreceni Kollégiumnak mint már református iskolának élete felől az első biztos nyom 1549-ben jelentkezik, előző életének gyökerei azonban már a középkor végső századaiba visszanyúlnak. Ez utóbbi időkben városi iskolai jellege volt.

² Debrecen hitbéli reformálásának kezdő évét 1538-ra tehetjük.

³ Az iskola első tanítványai a város kalmárcsaládjainak gyermekei közül kerülnek ki, mellettük azonban a XVI. század második felétől kezdve folyton szaporodnak azok a tanulók, kik a török elő-

Jönnek, jönnek mindegyre többen,
Itt már az ég is tiszta kék,
Ide, hol a nagy Méliusznak
«Világító lámpása» ég.¹

Vetíti fényét a homályba,
S az éjszakáink oszlanak,
Emlője drága nedvét issza
Nagyvárad, Pápa és Patak.²
Pártikulák³ zsengei várják,
Ahol a föld még nem forog,
Megmozgatják Titán-erővel
A rektorok, préceptorok.⁴

Az ércből az arany kiválik,
Van, aki többre hivatott :
Wittenberg, Genf, Heidelberg várja,⁵
Szívet-hazát cserélhet ott.

nyomulás miatt hajlék nélkül maradt köznemesi és jobbágyi családok sarjadékai. Hova-tovább ezek az iskola kegyelemkenyerén élő szegény gyermekek adják meg az iskola tanulói összetételének különleges jellegét.

¹ Méliusz Juhász Péterrel kezdődik iskolánkban a lelkészképzés, illetőleg az akadémiai oktatás 1558 táján. Méliusz egyik műve *Világító lámpás* címet visel.

² Sárospatak és Pápa főiskolája keletkezését 1531-hez fűzi. Az idők mostohasága miatt azonban sokszor mindkettő hallgatni, vagy bújdosni kénytelen. Ez időkben a két iskola vidékének fiai Debrecenben tanulnak. Nagyvárad iskoláját a török hódítás 1660-ban megszüntette. A növendékek Martonfalvi György tanár vezetésével Debrecenbe vándoroltak s ennek iskolájába mindenestől beolvadtak. Ettől fogva jut a Kollégium népszerűség és hatás tekintetében nagyobb jelentőségre.

³⁻⁴ A pártikulák azok a vidéki kisebb iskolák voltak, melyek a Kollégiumnak mintegy részecskéiként az anyaiskola szellemében tanítottak. A tanítást a Kollégiumból kiküldött nagydiákok végezték, akik a rektor és a praeceptor nevet viselték. A pártikulák száma a XVIII. század első negyedében meghaladja a negyedfélszázat.

⁵⁻⁴ A kollégiumi nagydiákok tanulmányaikat rendszerint külföldi egyetemeken végezték be. Előbb Wittenberg, majd Heidelberg, később Svájc és Hollandia egyetemeit látogatták. Többeket a kül-

De szent a rög, mely küldte őket,
 A Skóla mindenekelőtt!
 Szűkös kenyérre visszajönnek ⁶
 És gazdagítják a jövőt.

Az eszme sólyomszárnya lendül,
 Csattogva visz magasba föl,
 Az új idők vihardalával,
 Mely a megnyílt egekbe tör.
 A kor zenéje zeng e dalban,
 Melódiája nem vitás :
 A zord világra hadd derüljön
 Az éltető Humanitás! ¹

Gazdag sugárban ontja rája
 Fényét a fejedelmi kegy,
 Az atyai istápolásban
 Az Egyház és a Város egy. ²
 De jött az önkény : dúlja, fosztja,
 Pusztítja tűz, császári gőg . . .
 S imádkozva építik ujjá
 A helvét hitvallást tevők. ³

föld egyetemi tanszékekkel tisztelt meg, legtöbbjük azonban még marasztalás ellenére is visszatért a hazai földre, s vált belőlük itthon számos neves professzor, vagy egyéb közéleti kiválóság.

¹ Humanitas a klasszikus tudományok és művészetek összesége. Eredetileg sok pogány elem tapad hozzá. Ettől a reformáció szabadította meg azáltal, hogy igaz értékeit a keresztyén nevelés és oktatás szolgálatába bevonta. A református régi iskolák eszménye mindmáig a keresztyénség szellemében megnemesült humanisticum.

² A Kollégium legrégebbi pártfogó támaszai: Debrecen városa és egyháza, továbbá számos tehetős családon kívül Bocskay, Bethlen, I. Rákóczi György és Apafi Mihály fejedelem.

³ Debrecen a török hódoltság korában, majd a kuruc háborúk idején állandó zaklattatás, fosztogatás alatt szenvedett. Gyakorta pusztította a tűzvész, háborgatta az ellenséges érzésű államhatalom. Vele szenvedett a Kollégium is. Az 1802-i tűzvész alkalmával csaknem teljesen elpusztult. A magyarországi református gyülekezetek közadakozásából épült újjá, amint ezt a Kollégium homlokzatán lévő felírás a következőképpen hirdeti: «A HELV. VALLÁSTÉTTELT

Apró kis szurtos mendikánsok
 Motoznak hajnalban, korán,
 Sanyarú sors : szolgadiákok,¹
 Tüzet csiholnak szaporán.
 Addig-addig szítják a lángot,
 Csiszolnak szívet, agyvelőt :
 Hírók betölti a világot!
 S ragyog tíz nemzedék előtt.

Jönnek hosszú galériában
 Költők, tudósok, püspökök,
 Akiknek ajkán az igazság
 Villám szavával mennydörög.
 Tisztúl az ég, az éjszakára
 Végtére hajnalpír derül . . .
 S a fényt te, drága Alma Mater,
 Ontottad rendületlenül.

Bűbajos emlék száll szívemre,
 Mikor rá visszagondolok,
 Debreceni Kollégiomban
 Diáknak lenni nagy dolog.
 Nekem is van egy büszkeségem,
 Melytől mindkét szemem ragyog :
 Hogy az öreg Kollégiomban
 Diák voltam, diák vagyok!

TARTÓ MAGYARORSZÁGI EKKLÉSIÁK ÉS JÓLTEVŐK
 ADAKOZÁSÁBÓL ÉPÜLT MDCCCIII-től MDCCCXVI-ig.»

¹ Az iskola szegény tanulói személyes szolgálatukkal fizettek a jótéteményekért. Kinek-kinek megvolt a maga fejlettségéhez és rátermettségéhez mért feladata. Azonkívül, hogy az iskola rendben- és tisztántartása körül a «szolgadiákok» fáradoztak, még az iskolának szánt adományokat is a «mendicans»-ok szedték össze messze vidékekről.

Szép volt. A Cétusok¹ világa
 Ragyogta erdők harmatát,
 Belőle sarjadt a szabadság
 Fáján a legszebb lombos ág.
 Rákóczinál kuruc vitéz volt,
 Negyvennyolcban honvédnek állt
 S Doberdónál negyven palástos
 Diák kereste a halált.

Hová lett roppant virtusával
 A régi Tűzoltó-diák?²
 Ki a szörnyű vörös kakasnak
 Gerundiummal nekivág?
 A kisbotosnak, nagybotosnak
 Ki tudja már ma a nevét?
 De az égő Kollégiumnak .
 Ők mentették meg mindenét.

S a híres «Rézmetsző deákok?»³
 Neki búsulva, hevenyén,
 Térképet írtak, csodamódra,
 Még a mult század elején.

¹ Coetus volt a neve az iskolában bennlakó diákság testületének, mely eredetileg saját kebeléből választott tisztviselőivel kormányozta magát. Széleskörű szabadságán ébren is örködött, de ugyanakkor általános nemzeti eszményeinket is híven ápolta. A szabadságharcokból is mindig derekasan kivette a részét, legutoljára a világháborúban, mikor pl. — egyik legjellemzőbb eset — 42 vizsgázott theologus diák, lemondván hadmentességi jogáról, önként fegyveres szolgálatot vállalt; többen közülök hősi halált haltak.

² A XVII. század vége óta 1880-ig a diákság volt Debrecen tűzoltótestülete; az egész világon legrégebb tűzoltóegylet. Felszerelése közt legjellegzetesebb szerszám a tréfás diáknyelven «gerundium»-nak nevezett «bot»; nagybot, kisbot 12—16 kilogramm súllyal. A kúp alakú bunkóban végződő szerszám házfalak és palánkok rombolására szolgált.

³ A XVIII. század végén képekkel illusztrált tankönyvek és térképek még ritkák és drágák. A szükség tehát néhány életrevaló és ügyeskezü diákot rákényszerített a rézmetszés elsajátítására és képek sokszorosítására. A rézmetsző-diákok később még Bécsből is

A Szénior s a Kontraskriba,¹
 S a sok szép tógátus diák?
 A Gaudeámusz igitúrral
 Már messzetűnt melódiák.

Hát a Kántus,² az örökifjú?
 Zengő bokor kék ég alatt,
 Az egyetlen beszédes emlék,
 Ami a multból megmaradt.
 Ha dalolnak, szeretném őket
 Mindkét kezemmel áldani,
 Daloljatok, ti fogtok egykor
 Sírom felett megállani.

Ott áll a Skóla, büszke daccal,
 A századokkal szembenéz,
 Vaskalapját szemére vágja,
 Így mondaná ezt jó Vitéz,
 Ki lelke búját itt szerezte,
 De ihletést is itt szedett
 S a feddő, régi oskolával
 Keményen néz farkasszemet.³

Símogatom lelkem szemével,
 Kopott biz ez kívül-belül,

kaptak megrendeléseket. Soraikból vált ki Erős Gábor, a mult század derekának leghíresebb cinkográfusa.

¹ A szénior az ifjúság sorából választott első tisztviselő, helyettese és hivatali utóda az ellenőr (contrascriba). — A bennlakó akadémiái tanulók egyenruhát hordtak; ennek legjellegzetesebb képviselője a magyar szürhöz hasonló szabású, színes posztóból készült felső ruhadarab: a tóga.

² A Kántus 1739-ben alakult meg Maróthi György kollégiumi tanár vezetésével négy ifjúból. Legrégibb összhangzatos énekharazánkban.

³ A Kollégium szigorú nevelési rendszerébe Csokonai nem tudott belehelyezkedni. E miatt az iskolából 1795-ben távoznia kellett. Ércszobra, mely Izsó Miklós gyönyörű alkotása, a Kálvin-téren, a Kollégiumra néző elhelyezésben áll.

Nem is csoda, hisz szembeszállott
 A sok viharral emberül,
 De nékem így szép, patinásan,
 Ahogy négy századot megért,
 Valahogy meg ne csúfoljátok,
 Az Isten szent szerelmeért!

Maradjon minden úgy, ahogy van :
 Vakolatja — hulló arany —,
 A vén falépcső, kikopottan,
 Azokon járt le s föl Arany¹
 Az Oratorium, a szent hely,
 Mely hallotta Kossuth szavát²
 S a tanterem, a széles udvar,
 Hisz Horthy Miklós odajárt!³

S a Himnuszt itt ringatta titkon
 Nagy lelke mélyén Kölcsey⁴
 S amoda fönt a Csillagdában
 Álmodozott Csokonai.
 Alatta, a Kántus-teremmel
 Szemben, jó Szabolcska Mihály⁵
 Verselgetett s ott ültem én is
 Az istenek lábainál.

Elég. A mult tündértavában
 Lelkem hattyúját fürdetem

¹ Arany János két ízben volt a Kollégium tanítványa: 1833-ban és kisújszállási rektorságából visszatérése után 1835—36-ban. 1836 február havában színésznek állt be.

² A szabadságharc országgyűlése 1849 január 9 — május 21-ike között a kollégiumi imateremben (Oratorium) tartotta volt üléseit. Itt szerkesztetett az a híres trónfosztó határozat, melyet másnap (április 14.) a Nagytemplomban hirdettek ki.

³ Horthy Miklós kormányzó a Kollégium gyakorló elemi iskolájának volt növendéke 1876—78 között.

⁴ Kölcsey Ferenc Kollégiumunk tanítványa volt 1796—1809 között.

⁵ Szabolcska Mihály szénior volt 1889-ben.

S rám nyílik gyémántkapujával
A Jövendő, az Egyetem.¹
A Fundámentumot te adtad,
Amelynek szent neve Sion . . .
Mi elhullunk, mint a fa lombja,
Te állj, öreg Kollégium!

BAJA MIHÁLY.

¹ A Kollégium főiskolai tagozataiból fejlődött ki az 1914-ben megnyílt M. Kir. Tisza István Tudományegyetem.

SZILÁDY ZOLTÁN «ZOOLOGIA»-JA.

— Kritikai és iránytanulmány. —

— Második és utolsó közlemény.¹ —

Sajnálatos módon a különböző rendű és rangú hibáknak igen nagy tömege fedezhető fel Szilády könyvében. Nehogy rosszakaratú általánosítással vádolhassanak meg, az alábbiakban részletesen ismertetem az átolvasás alkalmával megállapított hibákat. Kifogásaimat oldalról oldalra adom, nehogy a hibák különböző, lehetséges csoportosításával alkalmat adjak arra a vádra, hogy nem vagyok tárgyilagos. Mindenütt utalok a kárhozzátott szövegre, esetleg szó szerint idézem azt, azután pedig következik a kiigazítása. Hitelesség és szavahihetőség kedvéért mindenütt megadom azt a munkát (kötetet, évszámot, lapszámot), amelyre cáfolatom támaszkodik. Mivel egyes munkák sokszor előfordulnak, azért ezeket rövidítve idézem. Így :

Cl.—Gr.—K.: Claus—Grobben—Kühn : *Lehrbuch der Zoologie*, 1932.

Kükenthal: *Handbuch der Zoologie* különböző kötetei.

Hertwig: R. Hertwig : *Lehrbuch der Zoologie*, 1912.

Weber: Weber : *Lehrbuch der Entomologie*, 1933.

Megjegyzem, hogy nem sorolom fel az összes megállapított tévedéseket, hanem csak egy bő választékot. Nem lehetetlen, hogy mások, akiknek általános és részletes zoológiai képzettségük más természetű és irányú, mint az enyém, még más hibákat is fognak benne találni. A megállapításokhoz a lehetőség szerint semmiféle egyéni megjegyzést nem fűztem. A lista önmagáért beszél.

10. l. (Radiolaria.) «Egyes fajokban kénsavas strontium-kristálykákat is találtak». A valóság más : «Skelet in der Regel aus 20 radialen Stacheln von Strontiumsulfat» (*Cl.—Gr.—K.*, p. 408).

13. l. (Gregarinaria.) «Az egész háromtagú állatkát vastag sejtfal

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1939. évi 739. számában.

védi a gazda nedvei ellen». Nem sejtfal az, hanem cuticula (*Cl.—Gr.—K.*, p. 410).

«Vándorlás közben történik meg a gazda belében a conjugálás». Helyesen : copulatio (*Cl.—Gr.—K.*, p. 411).

(Maláriakórokozó.) «Ez azután a véresejtet megemésztve, spórákra oszlik». A valóságban a vörösvéresejtben a haemamoeba schizogonia révén merozoitokra osztódik szét. A sporozoitok a szúnyog szervezetében lezajló sporogonia eredményei (*Cl.—Gr.—K.*, p. 414).

15. l. «*Pyrosoma bigeminum*», a 200. oldalon pedig «*Pyrosoma bigeminum*». Egyik sem helyes, mert a *Pyrosoma*-nem a zsákállatok (*Tunicata*) csoportjába tartozik (*Cl.—Gr.—K.*, p. 869). A kérdéses egysejtű neve vagy *Pyroplasma*, vagy pedig *Babesia* (*Doflein & Reichenow : Protozoenkunde*, 1928, p. 1032, 1034).

A 8. kép *Euglena viridis*-t mutat. A benne levő chloroplastokat a rajzmagyarázat (8.) «zöldsejtek»-nek nevezi. Talán még sem!

23. l. (A Protozoák áttekintése.) «... pellicula magából a plazmából válik ki, tehát euplazmás. Ugyanilyenek a védelmül szolgáló nyálkaburkok és tokhüvelyek, cysták. Ellenben vannak nem plazmából álló, tehát alloplazmás tokok és vázak is.» Az euplazmatikus és alloplazmatikus képződmények ilyen értelmezése ellenkezik a protozoológiában használatos definitiókkal (*Doflein & Reichenow*, op. cit., p. 52, 60).

«Az alakot pedig az ektoderma alaktartó rostjaiból...» Nem szükséges külön idézet annak a bizonyítására, hogy az egysejtűeknek ektodermája nincs!

25. l. (A Protozoák áttekintése.) «Mióta a növénysejt levélzöld testeit, a chloroplastokat különválasztva is tudják tenyészteni...» Erről az újabb idevágó könyvek semmit sem tudnak (*Hartmann : Allgemeine Biologie*, Schürhoff : *Die Plastiden*, 1924 ; *Küster : Die Pflanzenzelle*, 1935, p. 231—316). Ez utóbbi (p. 231) ki is emeli, hogy a plastidák protoplazma nélkül «nicht existenzfähig zu sein scheinen.»

27. l. (A cservirággal kapcsolatban.) «Az ilyen sokmagvú, de belsejében egységes plasmatestet plasmodiumnak vagy syncytiumnak nevezünk.» A 40. l. alatt a «gyülelész-sejt»-ről és a 61. l.-on a «társas sejt»-ről adott meghatározásból látszik, hogy Szilády egyáltalában nem tesz különbséget syncytium és plasmodium közt, holott ez a két név egyáltalában nem synonym. Más a plasmodium és más a syncytium (*Cl.—Gr.—K.*, p. 13).

(Az ősférgekkel kapcsolatban.) «Lábasfejűek bélszatornájában élősködik... a *Dicyema*». Ezzel szemben tény az, hogy az összes *Dicyemidák* a lábasfejűek veséjében élősködnek (*Kükenthal*, I. p. 1006,

Cl.—Gr.—K., p. 427). Ugyanazon az oldalon a Dicyemidák szaporodásának vázlatos leírása nem fedi az ismert tényeket (*Kükenthal*, I, p. 1003—1006, *Cl.—Gr.—K.*, p. 427).

30. l. (A szivacsok ismertetésében.) «A két sejttal és a porocyták közt bezárt térséget kocsonyás alapszövet, mesoderma tölti ki . . .» Hogy a szerző milyen két sejttal-ról beszél, az a szövegből nem tűnik ki. A mondatnak így nincs értelme. A szivacsoknak mezodermjája nincs, legfeljebb a mesenchymáról lehet náluk beszélni (*Cl.—Gr.—K.*, p. 428).

31. l. (A szivacsok ismertetésében.) A szerző nézete szerint a Sycon-típusú szivacsok «Ascon-forma egyénekből álló összetett alakok». Faluk «apró Ascon-féle egyének rétege». A Leucon-típusú szivacsok pedig «többszörösen összetett állatok». Ez az állítás szembehelyezkedés az általánosan használt fogalmakkal és a szakirodalom idevágó nézeteivel (*Cl.—Gr.—K.*, p. 428—429, *Kükenthal*, I, p. 309—310, 319—320).

33. l. (A szivacsok ismertetésében). Az édesvízi szivacsok «azzal térnek el tengeri rokonaiktól, hogy gemmulákat fejlesztenek». Ez nem lényeges és nem átütő különbség, mert több tengeri alakról is tudjuk, hogy gemmulákat fejleszt (*Cl.—Gr.—K.*, p. 431, *Kükenthal*, I, p. 373, 395).

35. l. (A fejlődéstani bevezetésben.) «Az ivarszervekből kilépő kisebb és nagyobb ivari sejtek az alsóbbrendűek makro- és mikrogamétáinak felelnek meg és egy kisebb egy nagyobbval egyesülten hozza létre a petét, ovum . . .» Szükségtelen szembehelyezkedés az általánosan ismert tényekkel és fogalmakkal. Tudjuk, hogy van hím-csirsejt, az ondószál, és van női csirsejt, a pete. Ez utóbbi pedig nem a hím és női csirsejt egyesüléséből, tehát megtermékenyítés révén keletkezik, hanem az oogenesis végeredménye. Szilády nézete értelmében a parthenogenesis szaporodó lények nem is petéből fejlődnének! Ezt pedig bizonyára ő sem gondolja. Ilyen képtelen következményekre vezet egy rossz meghatározás.

42. l. (A Hydra csalánsejtjeinek ismertetésében.) «ostorszáluk, cnidociliájuk behatol a támadóba . . .» A valóság az, hogy az ostorszál nem azonos a cnidociliával és nem a cnidocilia hatol be a támadó testébe. A cnidocil ingerfelfogó elem, amelynek érintésekor a csalánostor kivágódik (*Kükenthal*, I, p. 420, *Cl.—Gr.—K.*, p. 436).

45. l. (A hydrozoák ismertetésében.) «Mikor a hydra-alak meduza-alakká lesz . . . a helytűlő hydra-alak minden részletében megfelelően átalakulva, mozgékony meduza-alakká lett . . .» Teljesen téves beállítás a tényeknek. A hydra-alak sohasem alakul át ilyen-

formán meduza-alakká, hanem csupán elméletileg, összehasonlító alaktani és bonctani alapon levezethetjük a meduza-alakot a hydra-alakból. Ilyenkor az eltérő sajátságokat a két életalak különböző életmódjával magyarázzuk (*Kükenthal*, I, p. 437).

46. l. (A hydrozoák jellemzésében.) «Két testfaluk közt sajátos, bőnedvű sejtekből kocsonyás alapszövet vagy középréteg, mesoderma fejlődik.»

A kocsonyás kötőszövet létrejöttének nem az a feltétele, hogy «bőnedvű» sejtekből álljon, hanem hogy a kötőszöveti sejtek kocsonyás sejtközi állományt fejlesszenek! Hogy ez a középréteg nem mesoderma, azt nem is kell bizonyítani, hiszen tudvalevő, hogy a csalánzórok «Diblastériák».

50.l. (A strobilatio ismertetésében.) «Az ilyen sorozatos sarjadtást strobilizációnak mondjuk és ez addig tart, amíg az egész törzs szét nem oszlik egymásba illő csészécskékre (skyphos = csésze), azaz scyphistoma-alakot ölt... a hidra-alak széttagozódása scyphistomává.»

A tényeket teljesen megfordította a szerző. Nem a strobilából keletkezik a scyphistoma, hanem a planula-lárvából fejlődő scyphistoma alakul strobilává (*Cl.—Gr.—K.*, p. 455—456, *Kükenthal*, I, p. 644—645).

Teljesen helytelen ugyanitt a strobilatio folyamatának összehasonlítása a harántosan szét darabolt hidra regenerálódásával, mert a hidra darabjaiból sohasem lesz ephyra!

51—52. l. (A virágállatok jellemzésében.) A rekesz és a rekeszfal (sövény) közt egyáltalában nem tesz különbséget, miáltal ismeretése teljesen homályossá válik. Fokozza ezt, hogy a mézsövényekről (sklerosepta) és ezeknek a húsos sövényekhez (sarcosepta) való viszonyáról egyáltalában nem szól. A mészváz elválasztását sem ismereti világosan. Az ilyen mondat: «maguk a rekeszek, a mesenteriumok csupán a test három sejtüregéből épültek fel», bizony nem segíti elő a mondottak megértését.

53. l. (A bordás meduzák jellemzésében.) «...fésűsen sorakozó ostoros sejtek»-ről beszél. A bordás meduzák jellemző mozgási szervét nem ostoros sejtek, hanem csillólemezek alkotják (*Cl.—Gr.—K.*, p. 471).

Ugyanezen az oldalon a *Hormiphora plumosa* rajza fordítva van. A szájnylásnak (1.) lefelé kellene néznie!

«A mesodermális kocsonyával kitöltött gömbtestet különleges csőrendszer járja át.» Természetes, hogy sem mesodermáról, sem meso-

dermális eredetű kocsonyáról nem lehet itt szó, hanem csak egy mesenchymatikus középrétegről (*Cl.—Gr.—K.*, p. 477).

p. 54. (A bordás medúzák ismertetésében.) «ivaros úton petéikkel szaporodnak». Az olvasó joggal kérdezheti : hát lehet ivaros úton nem petéikkel is szaporodni?

56. l. (A sejttani bevezetésben.) «Lényegesen más természetű a sejtburkok vagy sejtfal, cuticula.» Az általános felfogás szerint az állati sejtnak ú. n. sejthártyája van és nem sejtburka vagy sejtfala. Természetesen még kevésbé azonosak ezek a cuticulával.

59. l. A 30. képen a *D.* ábra magyarázata : «A mag helyén spirema állott elő négy chromosomával.» Ez mindenképpen rossz. Amikor a chromatikus állomány már széttagolódott chromosomákra, akkor már szó sem lehet spiremáról. A sűrű és a laza gomoly-stádium (spirema) megelőzi a chromosomák kialakulását. Természetesen az osztódási folyamat végén, a két megalakuló új magban újra van spirema (dispirema), mégpedig előbb laza, majd azután sűrű (Lenhossék : *A sejt és a szövetek*, 1918, 40. l.).

60. l. (Az izomsejtek ismertetésében.) «a nagyobb erő kifejtésre teremt szárazföldi állatokban jórészt csak harántcsikolt izomsejteket találunk.» Helyesen : izomrostokat!

61. l. (A különleges sejtek ismertetésében.) «Magnélküli sejtek a Spirochaeták, az Amoeba-félékhez tartozó Monerák, a növények levélzöld-testecskéi (chlorophyllum) és más szintestecskéi, általában a chromatophorák és egyes állatokban a zoochlorellák és zooxanthellák». Bár a magnélküli sejtek kérdése még nincs lezárva (Hartmann, op. cit., p. 78—81), azt már mégis tudjuk, hogy monerák Haeckel-féle értelemben nincsenek. A protistológiák nem ismerik őket és a *Kükenthal* I. kötetében sincs róluk szó. Hartmann (op. cit., p. 22) azt mondja : «Heute steht jedoch fest, dass die tierischen Moneren Haeckels durchaus keine einfachen kernlosen Protisten sind, vielmehr recht komplizierte, mit vielen Kernen versehene Urtiere».

Az illetékes növénytani irodalom (Küster, op. cit., p. 231—233, Schürhoff, op. cit., p. 4—5) semmit sem tud arról, hogy a levélzöld-testecskék magnélküli sejtek lennének. Plastidáknak tekintik őket, az összes többi «chromatophora» néven összefoglalt képződménnyel együtt (Küster, op. cit., p. 222, Hartmann, op. cit., p. 82—83).

A zoochlorelláknak és zooxanthelláknak magvuk van (*Kükenthal*, I, p. 23).

75. l. (A tengeri sünök ismertetésében.) «...sünök voltak a harmadkori tenger Spatangusai. Óriási bunkó-tüskéket viseltek a jura-kor Cidarisai.»

Megtévesztő fogalmazás, mert azt a hitet kelti, mintha a Spatangus és a Cidaris teljesen kihalt nemek volnának. Ma élő fajaik is vannak!

76. l. (A tengeri ugorkák ismertetésében.) «valamint az öt bojtos ivarmirigy». A tengeri ugorkáknak csak egy ivarmirigyük van (*Cl.—Gr.—K.*, p. 836).

79. l. A 42. kép «Planaria szervei». A kép 1. sz. rajza azonban nem Planariát, hanem Dendrocoelumot ábrázol (Ijima, *Zft. f. wiss. Zool.*, 40, 1884, tab. XX, fig. 2, *Cl.—Gr.—K.*, fig. 445). Ez azonban nem a szerző hibája, hanem Selenkáié, akinek a könyvéből a szerző a rajzot átvette.

80. l. (A Planaria ismertetésében.) Kétszer is emlegeti a Planaria «csalánsejtjeit», majd később, a 89. lapon a «csalánzó-sejteket», amelyeket itt már trichocystáknak nevez.

Az örvényférgeknek nincsenek csalánsejtjeik és a csalánsejtek nem azonosak a trichocystákkal. Az örvényférgék testében «rhabditok» vannak (*Cl.—Gr.—K.*, p. 478), amelyeknek szerkezete és működése nem azonos a csalánzóók (Cnidaria) csalánsejtjeivel. A Microstomum-ban megfigyelt csalánsejtek nem tartoznak az állat saját szervezetéhez. Ez az állat édesvízi hidrákkal táplálkozik és a felfalt hidrák csalánsejtjei találhatóak meg benne.

A csalánsejteknek a magyar állattani irodalomban végzetes szerepük van. Pár évvel ezelőtt egy magyar biológiai könyv azt írta róluk, hogy a tengeri csillagok bőrében fordulnak elő milliószámra . . . Szilády, a fenti tévedésen felül a 146. l.-on az Aeolis-csigák bőrébe ülteti át őket. Az Aeolidák szervezetében valóban találunk csalánsejteket. Ezek azonban pontosan úgy kerülnek bele, mint a Microstomum-ba: az állatok hydroid-polipokkal táplálkoznak. A táplálékból származó sok csalánsejt nem a bőrben gyűlik össze, hanem a hátán levő tömlőszerű nyúlványok belsejében («cleptocnidae»). Lásd: *Cl.—Gr.—K.*, p. 779.

83. l. (A Turbellaria ismertetésében.) «A Microstomum lineare szelvényeződésével és osztódásával elüt rokonaitól.»

A helyes jellemzés szerint a Microstomum ivartalan szaporodással, mégpedig osztódással láncszerű összetett egyéneket, telepeket hoz létre. Ez a jelenség egyáltalában nem szelvényeződés (*Cl.—Gr.—K.*, p. 481).

85. l. (A szívóférgék ismertetésében.) «ikerféreg, Diplozoon paradoxum. Szintén a pontyfélék bőrén tenyészik.» Nem a bőrén, hanem a kopoltyúján (*Cl.—Gr.—K.*, p. 491).

(A galandféreg ismertetésében.) «a négy szívókorongja körül

álló horgok kapaszkodó szervek». Valójában a horogkoszorú nem a szívókorongok körül van, hanem az általuk kijelölt tér közepén (*Cl.—Gr.—K.*, p. 495, fig. 467).

88. l. (A zsinórférgék ismertetésében.) A Tetrasemmával kapcsolatban meg lehetett volna említeni, hogy vannak édesvízi zsinórférgék is. Ezeknek egy fajtát (*Stichostemma graecense*) hazánkban is megtalálták (Gelei: *Allatt. Közlem.*, 26., 1929., 35—36. l.).

90. l. (Az *Ascaris* ismertetésében.) «A testen egy dorsalis, egy ventrális és egy-egy laterális horpadás fut végig.»

Ilyesmi a fonálférgék testén nincs! Talán a subcuticula befelé ugró léceit, a háti és hasi középvonalat és a két oldalvonalat kell értenünk ezek alatt? (*Cl.—Gr.—K.*, p. 513.)

91. l. (Az *Ascaris* ismertetésében.) «Dorsalisan és ventralisan a garatgyűrűből kiinduló két főidegtörzs foglal helyet.»

Ezek az idegtörzsek a háti és a hasi középvonal belsejében futnak. A 49. képen is rosszul vannak jelölve, illetőleg sehogyan sincsenek jelezve. A 2. és a 9. számok ugyanis nem a háti (2), illetőleg a hasi (9) idegtörzseket jelentik, hanem magának a háti, illetőleg hasi középvonalnak a keresztmetszetét mutatják.

93. l. (A *Strongylidae* ismertetésében.) «az arasznyi bányaférget, *Ancylostoma duodenale*».

A bányaféreg testnagysága jóval alulmarad az araszon, amennyiben a hímje 8—11, a nősténye pedig 10—18 mm (Sprehn: *Lehrbuch der Helminthologie*, 1932, p. 687).

104. l. (A giliszta ismertetésében.) «... hogy a mészmirigyek váladéka az emésztéskor könnyebben behatolhasson a megemésztendő testekbe».

A giliszták mészmirigyének szerepéről ma már biztosan tudjuk, hogy semmi közük az emésztéshez, hanem a vér sav-bázis egyensúlyának fenntartásában működnek közre (Buddenbrock: *Grundr. d. vergl. Physiologie*, 1928, p. 365, Dotterweich: *Pflügers Archiv*, 232, 1933, p. 263—286).

105., 106. l. A *Nereis*-eket «tengeri százlábúaknak» nevezi. Nem célszerű, megtevésztő és félrevezető elnevezés.

110. l. (A nadályok ismertetésében.) «Ormányos piócáknak, *Rhynchobdellidae* velük szemben az olyan nadályokat nevezzük, amelyeknek fogas fűrészek helyett szívókorongjuk van».

Az ormányos piócáknak, mint magyar és latin nevük egyaránt mondja, az ormány a jellemző szervük (*Cl.—Gr.—K.*, p. 558, 561).

111. l. (A kerekese férgek ismertetésében.) «Hogy ezek is gyűrűs

férgek, azt főképp a testvégük, farkuk, helyesebben lábuk árulja el, mert ez többnyire gyűrűzetes».

Ezen az alapon a kerekcsőférgeket a gyűrűsférgek közé besorolni szerény véleményem szerint képtelenség. A fark gyűrűzöttségének semmi köze sincs a gyűrűsférgek szelvényességéhez. Sem külsőleg, sem a testüreg tagoltsága, sem pedig a szelvényes szervek tekintetében e kétőt egymással összehasonlítani nem lehet. Ha ilyen alapokon rendszerezünk, akkor természetesen nem lehet csodálkozni a később ismeretendő rendszerezési furcsaságokon.

(A kerekcsőférgek ismertetésében) «látunk . . . mindig egy pár nephridiumot».

Nem szabatos kifejezésmód, mert «nephridium» alatt mindig a metanephridiumot értjük, holott a kerekcsőférgek kiválasztószerve protonephridium (*Hertwig*, 1912, p. 274).

112. l. (A nyílférgek jellemzésében.) «Testük belsejét egy hosszanti hártya két oldalfélre, egy harántos sövény pedig törzs- és farkrészletre különíti.»

A valóság az, hogy a nyílférgek testüregét két harántos sövény három kamrára osztja. (*Cl.—Gr.—K.* p. 856).

113. l. A gyűrűsférgek jellemzését hét pontba foglalja össze. E pontok közül egyetlenegy sem áll a kerekcsőférgekre! Hát akkor miért kell ezeket beleerőszakolni a gyűrűsférgek közé? Itt megjegyezhetjük, hogy az általános jellemzések, amelyeket a különböző csoportok áttekintése kapcsán Szilády ad, jórészt hasonló módon sikerültek. Természetes következménye ez később ismertetendő rendszerezési eljárásának.

115. l. (A pörgekarúak ismertetésében.) «Több fajuk letűnt korszakok jellemző alakja, vezérkövülete, például a Devon-korszak rétegeiben, a papucskagyló, *Calceola sandalina*.»

A *Calceola sandalina* nem pörgekarú (*Brachiopoda*), hanem korall! (*Zittel: Grundz. d. Paläontol.* I, 1915, p. 103—104).

117. l. (A mohaállatok ismertetésében.) A *Fredericella sultana*-t az *Entoprocta* csoportban említi, holott ez *Ectoprocta*! (*Cl.—Gr.—K.*, p. 813).

A *Phoronis*-fajoknak Szilády szerint két pár nephridiumuk van, valóságban azonban csak egy (*Cl.—Gr.—K.*, p. 813).

123. l. (A zsákállatok ismertetésében.) «A *Pyrosoma* néhány cm-nyi telepe süvegalakú, mindkét végén nyitott henger.»

A valóságban a *Pyrosoma*-k telepe csak az egyik végén nyitott (*Neumann: Das Tierreich*, 40, 1913., p. 20).

125. l. (A lándzsahal ismertetésében.) «Ha még hozzávesszük a törzs oldalain sorakozó sok keskeny kopolytúrést . . .»

A lándzsahal testén kívülről semmiféle kopolytúrés sem látható, mert ezek a test belsejében levő kopolytúrés falát törik át (Cl.—Gr.—K., p. 876, fig. 956).

129. l. (A tavi és festékkagyló ismertetésében.) «két-két fésűs kopolytú, ctenidium helyezkedik el.»

Ezeknek a kagylóknak a kopolytúja nem ctenidium, hanem az ebből leszármazott lemezes kopolytú (lamellibranchia)! (Soós: *Rendszeres állattan*, II, 1924, p. 88—89, Cl.—Gr.—K., p. 788—789).

135. l. (A kagylók rendszerében.) «a kecskeköröm néven ismert *Congeria*, az osztriga rokona . . .»

A *Congeria*-genus a *Mytilidae*-családba tartozik, nem pedig az *Ostreidae*-khoz (Zittel: op. cit. I, p. 368).

«a kétaraszos zsindeykagyló is, *Pinna nobilis* . . . Forróövi tengerek lakója».

A *Pinna nobilis* a Földközi-tengerben honos (Wagner, *Term. Közl.*, 66, 1934, 320—325. l.).

139. l. (Az éti csiga ismertetésében.) «E dúcokat eresztékek, commissurák, vagyis idegrost-kötegek kapcsolják egymáshoz és a többi dúcokhoz.»

A jobb- és baloldali ugyanolyan, azonos dúcokat valóban harántidegnyalábok (commissura) kötik össze. A különböző dúcokat azonban hosszanti idegnyalábok (connectivum) kapcsolják egymáshoz!

140. l. (Az éti csiga ismertetésében.) «Ezen kívül a kopolytú közelében még egy különös érzőszervet találtak, ez az osphradium, a beható víz minőségét ellenőrzi.»

Nem kell különlegesen bizonyítani, hogy az éti csigának nincs kopolytúja, mert a következő oldalon (141. l.) a szerző maga mondja ezt.

Éppen így nincs természetesen osphradiuma sem, annak ellenére, hogy a szerző a következő oldalon (141. l.) ennek meglétét újra állítja.

142. l. (Az éti csiga ismertetésében.) «A hüvelynek három mellékága is van. Egyik a csöves, bojtos nyálmirigyek vezetéke . . .» A 140. l.-on levő 74. képen a szövegben ugyancsak Ad = nyálmirigy.

Nyálmirigyekről csakis a szájjal kapcsolatban beszélhetünk. A csigák bonyolult ivarszerveivel nem nyálmirigyek, hanem nyálkamirigyek kapcsolatosak (Soós: *Rendszeres Állattan*, II, 1924, 124. l.)

145. l. (Az Amphineura ismertetésében.) «A bogárcsiga hermaphrodita.» Ellenkezőleg, váltivarú! (*Cl.—Gr.—K.*, p. 756).

146. l. (A csigák rendszerében.) «a Fissurella . . . háza csúcsa nyitott és itt bocsátja ki kopoltyúit» . . . «A fülcsiga Haliotis másfél-kanyarulatú házán egy sor kerek lik ad utat a kopoltyúknak.»

Teljesen téves beállítás, mert sem a Fissurella héjának csúcsán levő nyílás, sem pedig a Haliotis héján levő liksor nem szolgál a kopoltyúk kinyújtására. A Fissurella tetőnyílásán a köpeny nyúlik ki, mint rövid cső : a Haliotis lyukain pedig a láb fonálszerű függelékei hatolnak ki (magyar Brehm, X, 1907, p. 250).

147. l. (A csigák rendszerében.) A Nerita, Neritina és a Trochus nemeket a «Ctenobranchiata»-csoportban tárgyalja, holott ezek az Aspidobranchia alrendbe tartoznak (*Cl.—Gr.—K.*, p. 771—772).

«Szárazföldi kopoltyús csigák, a csinos és hazánk déli részein is honos Cyclostoma elegans és a Helicina-nem fajai.»

Ezek szárazföldiek ugyan és kétségtelenül kopoltyús csigáktól származtak le, de ma már nincs kopoltyújuk. Ezért a fenti fogalmazás tévútra vezethet. A Cyclostoma elegans előfordul pl. Tihanyban. Ez déli része még hazánknak? A Helicina-nem az Aspidobranchia alrendbe tartozik és nem a Ctenobranchiata közé.

«Meleg vizeink jellemző tornyos csigája a Melanopsis hungarica és a M. Parreyssi.»

Enyhe túlzás, mert nem lehet jellemző melegvizeinkre két olyan faj, amely csak egyetlenegy helyen fordul elő, t. i. Püspökfürdőn (Kormos : *Allatt. Közl.* 3, 1904, 107. l.).

Ugyanezen az oldalon a Phyllirhoë-nemet a Heteropodák közt sorolja fel, holott ez egészen más csoportba tartozik (Euthyneura, Opisthobranchia, Nudibranchiata). Lásd : *Cl.—Gr.—K.*, p. 779.

150., 151. l. (A szépia ismertetésében.) Helyesen mondja, hogy a szépiának nincs begye. A 151. l.-on levő 80. képen azonban ennek ellenére is ott találjuk a jobboldali jelzések közt, hogy «2. begy». Természetesen nem a meg nem levő begyet jelzi, hanem az u. n. «buccális masszát».

152. l. (A szépia ismertetésében.) A hectocotylus-karról azt mondja, hogy ez a szépia esetében is leszakad és a nőstény köpenyüregébe hatol. Az igazság ezzel szemben az, hogy a szépia hectocotylus-karja nem válik le. A leváló hectocotylus-kar csak a Tremocotodidae család sajátja. Lásd *Cl.—Gr.—K.* p. 801, 807.

154. l. (A lábasfejűek jellemzésében.) «A hímek különleges ivari szerkezete a számfeletti hectocotylus-kar.»

A hectocotylus-kar egyáltalában nem «számfeletti». A 10,

illetve 8 kar közül az egyik, minden csoportban előre pontosan meghatározott, kar hectocotyлизálódik.

«Lábuk tölcserre alakult». Helytelen kifejezés, mert a lábból nem csak a tölcser fejlődik (az epipodiumból), hanem a lábból származnak a karok is. Erről azonban Szilády egyáltalában nem tesz említést!

156. l. (A puhatestűek áttekintésében.) «Belső szelvényezettséget csak az idegrendszer mutat.»

A puhatestűek testén sem kívül, sem belül semmiféle szelvényezettség sincs. Az idegrendszer tagolódása több dúcpárra nem jelent szelvényezettséget. Hasonló módon helytelen, amikor a 145. lapon az Amphineura ismertetése kapcsán beszél a szerző szelvényezettségről.

«A szív mindig két különálló pitvarból és egy kamrából épül fel.»

Megtévesztő és helytelen általánosítás. Tudjuk ugyanis, hogy egyrészt a csigák jó részének csak egy szívpitvara van (Monotocardia), másrészt pedig a négykopoltyús lábasfejűek (Tetrabranchia) négy szívpitvarral bírnak.

159. l. (Az Apus ismertetésében.) «carapax . . . a fejjel össze is nőtt».

Helytelen beállítás, mert hiszen a carapax nem valami önállóan fejlődő vázrész, amely utólag «összenő» a fejjel, hanem a fejből magából alakul ki bőrkettőzet fejlődésével (Kükenthal, III, p. 312).

163. l. (Az ágascsapú rákok ismertetésében.) «az átlátszó Leptodora nagyobb tavak tükrén él».

Megtévesztő fogalmazás, mert a Leptodora nem él a tavak tükrén. Planktoni állat, amely — tavak szerint különböző eloszlásban — nappal a mélyebb rétegekben tartózkodik, este és éjjel jön fel a felső, felszínes rétegekbe. Szóval többé-kevébbé szabályos vándorlást mutat. A vizek «tükrén» nem is tudna élni, mert a Daphniákhoz hasonlóan fogva maradna a felületi hártján és nem tudna többé a mélybe lemerülni. (Sebestyén : *Magy. Biol. Kut. Int. Munk.* 6, 1933, p. 104—112.).

164. l. (Az evezőlábú rákok ismertetésében.) «. . . potrohuk kétágú, sörtésvégű villájával meg két pár ostorcsápjukkal szökdösve úsznak».

Kérdem tisztelettel: hát akkor miért nevezik ezeket a rákocskákat «evezőlábúaknak»? A csáp ezeknek az állatoknak csak lebegtetési szerve, a sörtés farokvillának pedig semmi köze sincs a «szökdösve úszáshoz». Helyváltoztatásuk a lábak egyidejű fel-lecsapódása révén történik (Kükenthal, III, p. 466).

165. l. (Az evezőlábú rákok ismertetésében.) «Kevésé átalakult alak az élősdiek sorában a haltetű, *Argulus foliaceus*».

Jogtalan és indokolatlan belefoglalása a Branchiura rendnek az evezőlábú rákok rendjébe! (Lásd: *Cl.—Gr.—K.*, p. 591).

«a csukáinkon élősködő *Lernaea branchialis*». Téves, mert a *Lernaea branchialis* tengeri állat és a tőkehalakon, félszegűszókon és más halakon él (*Cl.—Gr.—K.*, p. 600, Pesta: *Die Tierwelt Deutschlands*, T. 29, 1934, p. 41).

167. l. (A kacslábú rákok ismertetésében.) «A test csak petéket termel...» Hogy' lehet ez, amikor pár sorral alább a szerző maga is helyesen mondja, hogy a kacslábú rákok hímnősek?! (*Cl.—Gr.—K.*, p. 607).

(A *Sacculina* ismertetésében.) «A gazdához kapaszkodó fejrész valóságos gyökereket fejlesztett...»

Éppen fordítva! A *sacculina* interná-ból fejlődik ki a *sacculina externa*! (*Kükenthal*, III. p. 536, *Cl.—Gr.—K.*, p. 605—606).

172. l. (A folyami rák ismertetésében.) «a rákszemek. Ezek vedléskor leválnak a gyomorfalról, amelyhez eddig oda voltak tapadva».

A rákszemek nem a gyomor falához vannak odatapadva, hanem a rágógyomor falában, a hypodermis és a kitinréteg közt helyezkednek el (*Kükenthal*, III, p. 954, Ringel: *Zft. f. wiss. Zool.* 123, 1924, p. 519—521).

173. l. (A folyami rák ismertetésében.) «zöld mirigyet... Szerkezete tehát a nephridiumokéhoz hasonló. Ilyenféle mirigyek a kopoltyúkban is vannak».

Hogy a szerző ezt az állítást honnét veszi, nem tudhatom, mert a kopoltyúkban bizony nincsenek nephridiális szerkezetű kiválasztó szervek! Mivel ezt az általam ismert irodalomban még senki sem állította, irodalmi cáfolatot nem is tudok ellene felhozni.

176. l. (Az Amphipodák ismertetésében.) «A *Gammarus*-nak külön kopoltyúi nincsenek, hanem e helyett is a torlábak lemez-függelékei szolgálnak.»

Helytelen és megtévesztő állítás, mert hiszen azok a függelékek éppen a kopoltyúk! (*Kükenthal*, III, p. 780, *Cl.—Gr.—K.*, p. 639).

177. l. (Az ászkarák ismertetésében.) «a vízi ászka, *Asellus aquaticus*... A potrohnak megfelelő szelvények pedig egyetlen nagy, kerek evezőlápáttá lettek».

A valóság ezzel szemben az, hogy a vízi ászkán a potroh első két szelvénye szabad és csak a 3—7. szelvény formálja, összeforradva,

a pleotelson. Az «evezőlapát» kifejezés megtévesztő, mert az állat nem tud úszni, tehát semmi szüksége sincs evezőlapátra.

179. l. A szerző a Schizopoda és a Stomatopoda rák-rendek említése után így folytatja; «A többi kocsanýossemű rákok mind egyetlen rendbe, a tízlábú rákok rendjébe tartoznak.»

Megtévesztő fogalmazás, mert a szerző közben megfélekedett arról, hogy ott vannak még az Euphausiacea (Dichelopoda) és a Cumacea (Sympoda) rendek is, amelyek nem illeszthetők be a tízlábú rákok közé.

183. l. (A rákok áttekintésében.) «a felsőbbrendűeké ellenben állandó (20 szelvény)».

Ellentétben áll ez a 175. l.-al, ahol a felsőbbrendű rákokról azt mondja, hogy a törzsük 21 szelvényű.

186. l. (A medveállatocskák ismertetésében.) «Végvényekre és más apróságokra vadászgat.»

A szakirodalom tanúsága szerint a medveállatocskák főképpen növényevők, mégpedig a mohok nedvét szivogatják. Az állatevés csak kivétel náluk (Marcus, *Tardigrada*, 1929, p. 144.)

«Belsejében alig találunk más szervet, mint . . . az idegdúchálózatot.»

Nincs ott semmiféle «idegdúchálózat», hanem van agydúc, garat-alatti dúc és 4-szelvényű, azaz 4 dúcpárt tartalmazó hasdúc-lánc. (Cl.—Gr.—K., p. 575).

188. l. (A *Limulus* ismertetésében.) «operculum. Alatta egy zárt táskát és benne különleges lélelző szervet találunk . . . Voltaképpen négy pár lemezes kopoltyú sorakozik benne a négy pár potrohláb helyén. És valóban ezek a lábak alakultak itt a táskába betüremkedve kopoltyúkká. Így állott elő a *Limulus* saájtságos kopoltyútüdeje.»

A tényleges viszonyok helytelen előadása! A *Limulus*-nak 6 pár potrohi végtagja van. Az első párból alakult az operculum. Ez takarja be azt a mélyedést, amelyben a többi potrohláb elhelyezkedik. Zárt táskáról szó sincs. A 2—6. pár potrohi végtag viseli a kopoltyúkat. A kopoltyúk tehát ezeken rajta vannak és nem a helyükön! (*Kükenthal*, III, 2. Hálfte, 1935, p. 57—58, 77—79, Cl.—Gr.—K., p. 644).

A «kopoltyútüdő» elnevezés nem logikus. Vagy kopoltyú valamely lélelzőszerv, vagy tüdő, esetleg trachea. A kettő együtt élet-tani nonsens. Még akkor is, ha a lélelzőszerv leszármaztatásában csatlakozunk a *Limulus*-elmélethez, vagy pedig nem. Kár ezt a kifejezést később (p. 190, 194) is használni.

(A skorpiók jellemzésében.) «a mi kárpáti skorpiónk, *Euscorpium carpaticum* csak két centiméternyi.»

Nem egészen kifejlett állapotban! A felnőtt állat eléri a 4 cm-t (Kraepelin : *Das Tierreich*, 8, 1899, p. 164).

194. l. (A keresztspók ismertetésében.) «és mellette két kopolyútüdő nyílása.»

Kár itt is használni ezt a műszavat, mert egyrészt nem helyes, másrészt pedig az általános gyakorlattal is szemben áll. Az irodalom a pókoknak ezt a lélekzöszervét «tüdő»-nek, «tracheatüdőnek» vagy «legyezőtrachea»-nak nevezi (*Kükenthal*, III, Hälftte, 1937, p. 480—483, 488). Furcsán hat azután az is, hogy két oldallal tovább (p. 196) azt olvassuk, hogy a valódi pókok «négy vagy két kopolyú-val bírnak. A művelt olvasó hallott vagy tanult arról, hogy a valódi pókoknak két vagy négy tüdejük van (*Dipneumones-Tetrapneumones*). Itt most először azt hallja, hogy kopolyútüdejük van, majd pedig, hogy kopolyújuk. Melyiknek higgyen most már a kezdő, az érdeklődő és a művelt közönség jámbor tagja?

(A pókok rendszerezésében.) «*Epera diadema*, kisebb zöld rokonával, az *E. grossával* . . .»

Herman Ottó klasszikus munkájában (III. 1879. p. 9.) ezzel szemben ezt olvassuk ; «*Epeira grossa* C. K. Óriás keresztspók. Cserbarna, sárgásbarnán lángolt és rajzolt : a magyar Fauna legnagyobb pókja.»

195. l. (A pókok rendszerezésében.) «*Misumena vatia* . . . Hálót nem készít, áldozatát egyetlen ugrással ragadja meg.»

A Thomisidák zsákmányolásának téves leírása. Az idetartozó fajok nem képesek ugrásra. Zsákmányukat lesből ragadják meg (régebbi magyar Brehm, 9, 1906. p. 287).

«*Mygale*-fajok vannak Afrikában is . . .» Téves, mert a *Mygale* (ma : *Avicularia*) genus fajai mind Amerikában honosak.

203. l. (A *Peripatus* ismertetésében.) «*Peripatus capensis*». Helyes és érvényes neve ma : *Peripatopsis capensis*.

«első felfedezői féregnek tartották». Helytelen, mert hiszen nem a *Peripatopsis capensis* volt az első felfedezett *Protracheata*-faj, másrészt pedig az első felfedezett fajt Guilding (1825.) puhatestűnek tartotta, nem féregnek. Csak később sorozták ezekhez.

«Kevés rokona mind a déli féltekén él : Újzélandban és Dél-Amerikában». Helytelen állítás, mert több más helyen (Kongó, Közép-Amerika, Antillák, India, Ausztrália) élnek *Protracheata*-k és ezeknek a területeknek egy része bizony az északi féltekén fekszik.

«Lábai . . . számuk változékony (14—42 pár)». Helytelen, mert

az állat lábparjainak a száma 18, ritkán 19. (Bouvier : *Ann. Sci. Natur. Zool. Ser. 9, V, 1907, p. 146*).

205. l. (A Progoneata ismertetésében.) «a piros-fehér-zöld öves *Julus hungaricus*».

Ennek az állatnak a színe (konzervált példányokon!) egészen más. Leírója, Karsch szerint (*Zft. f. d. ges. Naturwiss.*, 3. Folge, VI, 1881, p. 17) «*fusco-brunneus, unicolor*»; Latzel szerint (*Die Myriop. d. öst.-ung. Monarchie*, II, 1884, p. 339) «*fusco-brunneus.*» (p. 340): «Farbe im Allgemeinen dunkelbraun»; Daday szerint (*Magyarország Myriopodái*, 1889, p. 58) «*fusco-brunneus*». A szerző egy beszélgetésünk kapcsán azt mondta, hogy az állat színe életében valóban olyan, amilyennek ő írta. Nem vitatom, mert én nem láttam elevenen az állatot. Az irodalomban azonban ilyen adat nincs.

206. l. (A *Lithobius* ismertetésében.) «Negyven szelvényű testét ugyanannyi pár . . . láb mozgatja.»

A *Lithobiusok* törzse 19 szelvényből áll és ezek közül 15 visel lábakat (Latzel, op. cit. I, 1880, p. 32, *Kükenthal*, IV. 1. p. 376).

207. l. (A százlábúak ismertetésében.) «Fejlődésük anamorphozis.» Helytelen általánosítás, mert hiszen a Chilopodák közt anamorph és epimorph alakok egyaránt vannak, ami a rendszerezésükben is kifejezésre jut. A *Lithobiidae* és a *Scutigeridae* anamorphok, a *Geophilidae* és *Scolopendridae* ellenben epimorphok. (*Kükenthal*, IV, 1, p. 313—315, 341, 377, *Cl.—Gr.—K.* p., 680). Ellentétben áll továbbá a fenti állítás a következő, 208. l.-pal is. Ugyanis itt azt mondja a szerző, hogy : «Csak a ragadozó *Opisthoneaták* jelennek meg a kibúváskor mindjárt teljes ízeltséggel.»

211. l. (Az *Apterygogenea* ismertetésében.) «Az aranysárga mézféreg, *Lepisma sacharrina* tartozik ide . . . testét aranysárga pikkely ruha borítja.»

A *Lepisma* pikkelyes teste nem aranysárga, hanem ezüsthéjú. A német is «*Silberfischchennek*» nevezi (Escherich : *Das System der Lepismatiden*, 1904, p. 52).

217. l. (A szöcskékről szólva.) «A legtöbb átlag zöldes színezetű és zöld festékével asszimilálni is tud.»

Az újabb összefoglaló irodalom (így Buddenbrock : *Grundriss der vergl. Physiologie*, 1928, Stempel & Koch : *Elemente der Tierphysiologie*, 1923, Hartmann : *Allgemeine Biologie*, 1933) semmit sem tud arról, hogy a zöld leveleket faló hernyók, szöcskék és sáskák zöld színét a chlorophyll okozná és hogy ezek az állatok ennek segítségével növényi módra asszimilálni is tudnának.

Ez a nagyon felkínálkozó és csábító tan főképpen Linden grófnő

(1906) különböző kísérleteire vezethető vissza. Ezeket azonban a zöld hernyókra nézve Dubois (1907), a bábokra nézve pedig Brücke (1908) megcáfolta. Az egyenesszárnyúakra vonatkozóan döntőnek tekintendők Přizbram vizsgálatai («Heuschreckengrün kein Chlorophyll», *Liebigs Annalen*, 351, 1907, p. 44—51), aki később («Grüne tierische Farbstoffe», *Arch. f. d. ges. Physiol.*, 153, 1913, p. 385—400) részletesen bebizonyította, hogy az állati testben valódi, a növényi levélzölddel azonos összetételű és konstitúciójú chlorophyll nem fordul elő. Ezért mondja azután az állítólagos állati assimilációról Schürhoff (*Die Plastiden*, 1924, p. 116—118): «Für die Annahme einer Kohlensäureassimilation liegt also kein Grund vor.»

218. l. (A fatetvek ismertetésében.) «Troctes divinatorius, Atropos pulsatoria. Rágcsálásuk percegő zajt okoz.»

Ezeknek az állatoknak a kopogó (nem percegő!) zaja úgy keletkezik, hogy a fejüket az alzathoz verik (*Weber*, p. 221). A rágcsálásnak a zajhoz semmi köze!

219. l. (A kérészek ismertetésében.) «Ez a szárnykezdeményes alak, subimago csak rövid ideig szerepel, hogy azután egy vedléssel szárnyas alak legyen belőle.»

A kérészek subimagoja már repülni tud! (*Weber*, p. 565). Szilády később (p. 254) maga is szárnyas alaknak mondja a subimagót.

224. l. (A kabócák ismertetésében.) «A hím metasternumán fekvő kerek dobhártyákkal s az alattuk rejlő dobverőkkel éles, pörgő hangot ad.»

A «dobhártya» nem a metasternumon, hanem az első potroh-szelvényen van. Dobverő nincs. A hangadás mechanizmusa egészen más! Lásd: *Weber*, p. 226—228.

A Cicadidae-családról adott jellemzés nagyon tanulságosan mutatja azt, hogy a szerző által erőszakolt csoport-egyesítés milyen lehetetlenségekhez vezet. Ő itt a Cicadidae családnév alatt összefogta a szorosabb értelemben vett cikádákon kívül az összes kis cikádákat is, amelyeket a tudományos rovartan több önálló családba oszt be (az Auchenorhyncha sectio családjai). Eljárásának az eredménye a következő. 1. A leírásnak az a kitétele, hogy «hátsó lábukkal szökdösnek», nem áll éppen a Cicadidae (sensu stricto!) család tagjaira. Ezek nem tudnak ugrani. 2. A hangadás képessége viszont hiányzik a többi, fajszám szerint nagy többséget alkotó családoknál!

226. l. (A csíkbogarak ismertetésében.) «A hím elülső tibiájának tapadókorongjával kapaszkodik a párzáskor.»

Köztudomású, hogy a Dytiscidák hímjein a tapadókorong nem

a lábszáron van, hanem a három első lábfejből (tarsus) alakult (Weber, p. 10, 504).

«Hydrous piceus . . . Petéit is légtartó petetokban növényekre ragasztja.» Valójában a csibor petetokjai szabadon úsznak a vízben (régebbi magyar Brehm, IX, 1906, p. 49, Karny : *Biologie der Wasserinsekten*, 1934, p. 59.)

«a sutabogarak, Histerek . . . Hulladékevők». A valóság az, hogy a Histeridák ragadozók (Reitter : *Fauna germanica*. Käfer, II, 1909. p. 277.)

227. l. «a szarvasbogár . . . a hím ollóival kapaszkodik meg, ha röptében faágba ütődik. Ez a működés fejleszthette ki a párját röpködve kereső hím ollóit».

Ezt bizonyára a szerző maga sem gondolja komolyan!

«aranyzöld rózsabogár, *Cetonia aurata* zárt szárnyfedőkkel repül, mert szárnyfedőinek résén, oldalt tárja ki hártvás szárnyait».

A szárnyfedőkön nincs semmiféle rés. A szárnyakat a szárnyfedők oldalszegélyének beöblösödésén tárják ki (Weber, p. 247, fig. 242. b.)

«Lárváik . . . tesznek kárt . . . *Corymbetese*ké fák koronájában».

A szakirodalom szerint (Escherich : *Die Forstinsekten Mitteleuropas*, II, 1923, p. 161—164) a *Corymbetese*sok lárvái a föld alatt élnek, ahol a magvak és a gyökerek megrágásával okoznak kárt.

228. l. «Szentjánosbogár, *Lampyrus noctiluca*, barnás színezetű, nőténye lárvaszerű, szárnyatlan, hímjének csak fedőszárnya van.»

A valóságban a hímnek mind a szárnyfedője, mind pedig a hártvás szárnya teljesen fejlett (Reitter, op. cit. III. 1911, p. 251) és repülni tud (régebbi magyar Brehm, IX, 1906, p. 99).

«Az ormótlan, fekete bűzbogár, *Blaps* és tövises szárú rokona, *Gnaptor spinimanus* reflex-vérzéssel védekezik».

A reflex-vérzés egyikről sem ismeretes. Ellenben közismert, hogy a *Blaps*-nak ivari (hím) szagmirigyei és bűzmirigyei vannak (Weber, p. 377, 380, *Kükenthal*, IV. 2. *Insecta*, 2, 1934, p. 1130).

230. l. (A gubacsdarazsak ismertetésében.) Ivaros és ivartalan nemzedékük alakilag is nagyon elütő . . . »

Az ivartalan szaporodás a rovarok körében ismeretlen. Helyesen egyivaros vagy szűz-nemzedéket kellett volna a szerzőnek írnia. Tudvalevőleg a gubacsdarazsak jórészenél a kétivaros és parthenogenetikus szaporodás felváltja egymást (heterogonia). Lásd : *Cl.—Gr.—K.*, p. 741.

231. l. (A fürkészdarázsak ismertetésében.) «Egyes fajok petéje osztódik s így gazdája testében több lárvának ad életet.»

Nem az osztódáson van itt a hangsúly, mert hiszen minden pete osztódik a barázdálódás folyamán. A lényeg itt az, hogy a barázdálódó pete bizonyos stádiumon blastomeráira esik szét (merogonia!) és a blastomerák mindegyikéből egy-egy lárva keletkezik (polyembryonia). Az egész jelenség azonban nem az Ichneumonidák köréből ismeretes, hanem a Chalcididae és a Proctotrupidae-családok bizonyos fajainál fordul elő (Weber, p. 545, *Cl.—Gr.—K.*, p. 741).

232. l. (A hangyák ismertetésében) «élő falevelek összevarrása útján mesterséges lakásokat építenek» «Vannak hídépítő és levélvarró fajok.»

A szerző előtt bizonyára a szövőhangya (*Oecophylla smaragdina*) lebegett, amikor ezeket leírta. Azonban ennek életében «összevarrásról» szó sincs. Azt tudjuk róla, hogy az állatok szájukba veszik a fiasítást, amelynek szövőmirigyei vannak. Ezeknek a szövőmirigyeknek a váladékával szövik össze a leveleket (Escherich : *Die Ameise*, 1917, p. 130—133, Weber, p. 599, *Cl.—Gr.—K.*, p. 743).

«vannak . . . magtermelők». Ez sem így van, mert az illető hangyák nem termelik a magot, hanem csak gyűjtik (Escherich, op. cit. p. 154—160).

234. l. «a hernyó . . . Két pár selyemmirigyéből szálat ereszt . . .»

A lepkék hernyóinak csak egypár szövőmirigyük van (Hertwig, p. 462, Schröder : *Handbuch d. Entomologie*, I, p. 296, «*Die Rohstoffe des Tierreiches*», I, 1929—1933.. p. 906).

(A lepkék osztályozásában.) «*Microlepidoptera*», «*Macrolepidoptera*» (p. 235). A szerzőnek már mégsem kellene annyira konzervatívnak lennie, hogy egy 1938-ban megjelent könyvben a lepkéknek ezt az egészen őskori felosztását szerepelteti.

(Az aprólepkék sorában) «ruhamoly, *Tinea pellionella*». Az elnevezés nemcsak elavult, hanem nem is fedi többé a tényeket. A lakásainkban károsító «ruhamolyok» két fajba tartoznak : ruhamoly (*Tineola biselliella*) és a szűcsmoly (*Tinea pellionella*). Lásd : Jablonowski, *Term. Közl.* 47, 1915, 494. l., Kadocsa, *Kincseskönyv*, 1932., 803. l.

235. l. (A szövőlepkék ismertetésében.) «A hernyóselyem két sericin-szálból sodródik s azokat a két mirigyből való kilépésük után még egy sericinburok foglalja körül.»

Helyesen : a selyemszál két fibroin-szálból áll és ezeket egy sericin-burok veszi körül («*Rohstoffe des Tierreiches*», I, 1929—1933., p. 922).

242. l. (A rovarok áttekintésében.) «A *Termitoxenia* nevű

hangyabarát légy.» Ez az állat, nevének megfelelően, természetnél él és nem hangyabarát (*Weber*, p. 513).

243. l. A 124. kép egy természet (1.) vízibogár, (2) és a «méh» (3.) idegrendszerét tünteti fel. A 3. ábra magyarázata: «Méh idegrendszere egybenőtt tordúcokkal, visszafejlődött potrohducokkal».

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a potroh dúcai a rovarokban nem «visszafejlődnek», hanem bizonyos esetekben összpontosulnak, összezárnak. Esetleg annyira, hogy a tor dúcaival együtt egységesnek látszó összetételt alkotnak (*Cl.—Gr.—K.*, p. 695, *Weber*, p. 256—258).

Az illető ábra azonban nem is a méh idegrendszerét akarja mutatni. Egy pillantás a rajzban pontozva feltüntetett test-körvonalra, azonnal feltűnik a csáp alkotása. Ez szabványos, jól felismerhető légy-csáp, amelyen még az annyira jellemző «arista» is látható. A rajz tehát egy légy idegrendszerét mutatja, mégpedig Blanchard nyomán. A Hertwig-féle tankönyvben a 386. oldalon a 362. kép C. ábrájának másolata.

A méh idegrendszere távolról sem olyan összpontosított, mint ez a rajz mutatná (lásd *Weber*, p. 257, fig. 253. b.).

246. l. (A rovarok belső szervezetének ismertetésében) «tracheák. Ezek a csövek gyűrűalakú, áttört sejtek sorozatai.»

Teljesen helytelen beállítás. A szerző talán a szivacsok porocytáira gondolt?! A tracheák szerkezetére nézve lásd: *Weber*, p. 422—423.

247. l. «Tracheás-kopoltyúi vannak egy kifejlett bogárnak is, az örvénykének, Gyrinusnak és néhány rokonának.»

Az irodalom mit sem tud arról, hogy az említett állatoknak kifejlett korukban trachea-kopoltyúi volnának. Ellenben a lárváknak igen (*Weber*, p. 445, Karny: *Biol. d. Wasserinsekten*, 1934, p. 35—37.)

«A Linnius bogárnak és az árvaszúnyogoknak, Chironomusoknak vérkopoltyúi vannak».

Ugyanaz áll ezekre is, mint az előbbiekre, t. i. csak a lárváknak vannak ilyen kopoltyúik (*Weber*, p. 443—444, Karny, op. cit. p. 201—202).

255. l. (A rovarok átalakulásának ismertetésében.) A báb belsőjében lezajló folyamatok, tehát a belső átalakulás leírása teljesen zavaros és helytelen. Szó sincs itt «folyékony kötőszövetről». A báb belsejében levő folyadék egyáltalában nem tekinthető «embryális kötőszövetnek». «Ebből épülnek föl a báb, illetve a kész rovar merőben új szervei. A fölépülés a szilárd külváztól indul ki; ehhez kapcsolódnak a táplálékszállító vándorsejtek, amint rendre szövetekké

csatlakoznak». Ezekkel a fejtegetésekkel szemben kénytelen vagyok csak utalni az irodalomra: *Cl.—Gr.—K.*, p. 704—705, *Weber*, p. 577—579.

260. l. (A rovarok egyszerű szemének ismertetésében.) «A második, irhának megfelelő sejtréteg adja a fényérzősejtek rétegét, a retinát.»

A rovarokban az «irha», ha ugyan egyáltalában van, mezodermais eredetű. A szem pedig a maga egészében az ectodermából jön létre (*Weber*, p. 326).

«Egyes pontszemek tengelyében a festéksejtek közé zárva kúp alakú fénytörő-test, kristálykúp, rhabdoma jelenik meg.»

Nyilvánvaló és köztudomású, hogy a kristálykúp és a rhabdoma két egészen különböző dolog. A kristálykúp a szem fénytörő berendezéséhez tartozik, a rhabdoma pedig a fényérzőkészülék maga (*Weber*, p. 315—316, *Cl.—Gr.—K.*, p. 209—210).

*

Az ismertetett hibákról sem mennyiségi, sem minőségi tekintetben nem mondok véleményt, mert senkit sem akarok ítéletében befolyásolni. A hiba is olyan dolog, hogy a laikus másképpen ítéli meg azt, mint a szakember. A szakemberek számára ez a felsorolás önmagáért beszél.

Bizonyára el fog tűnődni a zoológus olvasó azon, hogy vajjon hogyan csúszott be ennyi, könnyen kimutatható hiba, tévedés a könyvbe. Erre csak a szerző tudna feleletet adni. Nyíltan megmondva, nekem az volt az érzésem a könyv átolvasása után, hogy a szerző előtt egyáltalában nem is volt valamelyes tan- vagy kézikönyv, amikor előadásait összeállította és leírta. Egy beszélgetés alkalmával a szerző energikusan tiltakozott ez ellen a feltevés ellen. De hát akkor honnét származik ez a sok hiba? Ha az annyira lenézett tankönyvek bármelyikét tette volna maga elé előadásai kidolgozásakor, azokból nem vehetett volna át ennyi hibát. Mert, mint a hibák tárgyalásából látszik, a legtöbb helyen nem nézetek, feltevések, elméletek különbözőségeiről van szó. Sőt, gondosan kerültem ezeket a dolgokat, tudván, hogy azok mindig vitathatók. Így nem tettem szóvá a sok helyen nagyon is fonák származástani nézeteit, a *Limulus*-elméletet és következményeit stb. Nem véleménykülönbségekről van köztünk vita. Hogy egy állat teste hány szelvényből áll, hogy milyen a lélekzőszerve, hány lába van, váltivarú-e vagy hímnős, hol él, és hol nem él stb., ezek tények, adatok, megállapítások, amelyek a német könyvekben ugyanúgy vannak megadva, mint az angolokban, sőt még a

Parker—Haswell-ben is. Igazán szeretném tudni, hogy melyik volt az a zoológiai könyv, amelyből a szerző ennyi és ilyen sokféle téves adatot merített egyszerre. Ha pedig nem valamely egységes munkából merítette ezt a sok tévedést, hanem különböző könyvekből és tanulmányokból, akkor őszinte sajnálatunk a szerzőé, hogy — szerencsétlenségére — mindig a valóságtól eltérő adatokat választotta ki munkája számára.

*

Ezek után áttérek a munka keretének, vagyis a használt rendszernek a megbeszélésére. Eddig, néhány alkalmi megjegyzést nem számítva, nem foglalkoztam vele részletesen. Azért, mert szükségét érzem annak, hogy behatóan megbeszéljem. Főképpen azért van erre szükség, mert a Szilády által használt rendszer annyira eltér attól, amelyet én egyetemi előadásaimban alapul veszek, hogy a könyvet esetleg olvasó tanítványaim teljesen tanácstalanul fognak vele szemben állni. Okvetlenül szükségesnek vélem azonban, hogy a megbeszélésnek általánosabb keretet adjak, vagyis néhány, a rendszerezésre vonatkozó elvi szempontot is ismertetnem kell.

A biológiai rendszerek, legyenek akár növénytaniak, akár pedig állattaniak, nem állandók, nem maradandók, nem véglegesek. Változók és változtathatók. Kereteik változni fognak mindaddig, amíg egyszer, az igen-igen messze jövőben, el nem jutunk a rendszerezés, a rendszertani kutatás végcéljához, a természetes rendszerhez.

Ennek eléréséig azonban minden rendszer változhatik és változik is, mégpedig a tudomány állásának megfelelően. Ismeretanyagunk ugyanis minden területen állandóan bővül és a tudományunk mezén egyre új szempontok, elvek jelenhetnek meg. Gondoljunk csak a mostanában annyira tért hódító «Rassenkreis»-tanra!

A rendszerekben végbemenő változások, változtatások különböző mértékűek és minőségűek. A családokon (familiae) belüli, vagyis az alcsaládokra, nemekre, fajokra stb. vonatkozó belső (intenzív) rendszerezésnek és a változásoknak a nagyvonalú rendszer egészének szempontjából általánosabb kihatása, nagyobb hordereje alig van. A családok és az ezeknél magasabb rangegységek (alrend, rend, alosztály, osztály, altörzs, törzs stb.) osztályozásában (classificatio) és felosztásában (divisio) végbevitt változtatások ellenben már a nagyobbvonalú, extensiv rendszerezést is érintik és kihatnak a rendszernek, mint olyannak, az egészére is.

A rendszer olyan, mint valamely nagy város: folytonos változásban, átépülőben van. Nemcsak új házak épülnek, hanem a régieket is lebontják és újraépítik. Egész utcákat, városrészeket tüntetnek el,

hogy helyükbe új, átrendezett, megszépült alkotások kerüljenek. Elhanyagolt negyedekben, külvárosokban teremt rendet a városrendezés és jöhet egy nagyvonalú, lángeszű ember, aki az egész várost alapjaiból átrendezi, átalakítja.

A rendszer, alapjában véve, ki van szolgáltatva a zoológusok kényének-kedvének. Szabad prédá. Nem tabu, nem «moli me tangere», hanem mindenkinek szabadságában áll rajta azt és úgy változtatni, ahogyan éppen a kedve tartja. Ezt nem tiltja semmiféle egyezmény, szabály, norma vagy törvény, amint hogy éppen így senkinek sem lehet előírni, hogy milyen rendszert fogadjon el. A zoológus szétoszthat vagy egyesíthet meglévő csoportokat ; létesíthet új kategóriákat, csoportokat ; emelheti vagy süllyesztheti a csoportok rangját, kategóriaértékét ; megváltoztathatja a csoportok sorrendjét és a családoktól felfelé új neveket adhat a csoportoknak. Mindez mindenkinek a szabadságában áll.

Azonban . . . sunt certi denique fines! Mindennek bizonyos tárgyi és személyi feltételei vannak.

A tárgyi feltételek közül az első az, hogy minden véghezviendő változtatás indokolt legyen, vagyis meg legyen rá az alaktani, bonctani, fejlődéstani és származástani szükségesség és magyarázat. A változtatás célja az legyen, hogy a rendszert egy lépéssel, ha mégoly kicsinnyel is, közelebb vigye a hőn óhajtott természetességhez.

Szükséges, másodsor, az, hogy a változtatások a rendszertan, a rendszerezés kor- és időszerű szellemében történjenek. Tehát ne elavult vagy tévesnek bizonyult elvek és szempontok vezessék az átalakítót, hanem a változtatás valóban előrehaladást jelentsen. Csak szigorúan tudományos szempontok jöhetnek tekintetbe. Amennyiben valaki más szempontból indulna ki, vagy pedig mellőzné a korszerű tudomány elveit és szempontjait, akkor annak eljárását részletesen, tudományosan indokolnia kell. Ha ez nem történik meg, akkor munkája az ötletszerűség, önkényesség jellegét fogja magán viselni.

Személyi feltétele az ilyen változtatásoknak az, hogy a változtató, rendszerátalakító olyan tudományos egyéniség legyen, aki illetékes az ilyesmire. Rendelkezzék megfelelő kor- és időszerű általános és rendszertani állattani ismeretekkel, legyen áttekintése, látköre ; ismerje az irodalmat, a különböző rendszereket, irányzatokat és mozgalmakat, általában az egész uralkodó szellemet ; legyen speciális kutató valamely területen, hogy közvetlen gyakorlatból ismerje a rendszerezés problémáit, nehézségeit, a megoldások lehetőségeit és a végrehajtás módjait.

Csakis így tehető fel, hogy az illető rendelkezik a szükséges alaktani, bonctani, fejlődéstani, származástani stb. általános és különleges ismeretekkel, látkörrel és áttekintéssel, amelyek együtt lehetővé teszik számára, hogy egyrészt meglássa a fennálló rendszer gyengéit, hiányait, tökéletlenségeit, másrészt pedig azok kiküszöbölésére, megjavítására megtalálja a legszerencésebb megoldást.

Szerény véleményem szerint ezek azok a szempontok, amelyeknek figyelembevételével megítélhetjük a Szilády által használt rendszer jó és rossz tulajdonságait.

Azonnal feltűnik, hogy a fennálló rendszerek és a Szilády-féle rendszer igen sok tekintetben különböznek egymástól. Az eltérések nagyok és lényegesek. A változtatások tudományos szempontból nincsenek indokolva, legalábbis a könyv keretein belül nem. Erre a szerző csak könyvének előszavában tér ki, a nélkül azonban, hogy tárgyi érveket hozna fel.

Azt írja itt: «Sokakat meglephet az új beosztású és egyszerű körvonalú állatrendszer. Ennek indokolását más helyen közlöm és bírálatát a külföldi kritika elé szántam. A csoportgyártás szétforgácsoló irányzatával egyszer már szembe kell helyezkednünk, ha az állatrendszerről a nem szakember számára is áttekinthető és felfogható képet akarunk adni.»

Ebben az idézetben találjuk meg Szilády könyvének, rendszerének legsajátságosabb alapelvét, alapeszméjét, sui generis lényegét, irányzatát. E mellett természetesen nem mehetünk el szó nélkül.

Hát bizony, valljuk meg, sokakat meglepett az «új beosztású és egyszerű körvonalú» rendszer. Azokat is, akik az utóbbi években rendszertant hallgattak, azokat is, akik azt tanították. Sőt, minden valószínűség szerint az előszóban aposztrofált kezdőket, érdeklődőket és művelt olvasókat is csodálkozásra készítette az a rendszer, amelynek keretében ez az «érthető bevezető munka» az ismeretanyagot eléjük tárja. Szegények, eddig, ha akarták, az «Élők világából», a «Rendszeres Állattan» kötetkeiből vagy a Brehm különböző kiadásai-ból tájékozódhattak az állatok rendszere felől. Most, összehasonlítva azoknak a rendszereit a Szilády-félével, nagy meglepetéssel fogják látni, hogy a tudomány azóta mennyire haladt az egyszerűség felé. Hogy a népszerű Brehm milyen bonyolult rendszerrel boldogította őket, amikor «a tudományos állattanba való bevezetés» oly egyszerűen intéz el mindent.

Határozottan különös, hogy a szerző a hazai zoológus-világot nem érdemesíti annyira, hogy új rendszerét előtte indokolja. Rendszerének bírálatát a külföldi kritika elé szánta. Nagyon is az a

látszata van ennek a cselekedetnek, mintha a szerző mentesülni kívánna a hazai kritika alól. Vagy talán nem lát a hazai zoológia területén olyan szakembereket, akik képesek és hivatottak lehetnének rendszerének megítélésére? Olyan biztos a szerző abban, hogy nem volna jobb, ha az az indokolás csak itthon hangzanék el és egyáltalában nem kerülne külföldi fórum elé? Annyira biztos benne, hogy a magyar zoológia hírét és tekintélyét az a közlemény öregíteni fogja? Én nem volnék annyira biztos ebben.

Szilády rendszerének «meglepetései», amelyek valóban ezek, «a csoportgyártás szétforgácsoló irányzata» elleni küzdelem jelszava alatt és ennek nevében születtek meg. Az a tény, hogy Szilády a rendszer fokozódó tagolódásában szétforgácsolást lát és a tagolás műveleteit a csoportgyártás műszóval pellengérezzi ki, teljesen szembeállítja őt azokkal a nézeteimmel, amelyeket fentebb mint a rendszer-változtatások tárgyi feltételeit fejtettem ki.

Olyan munkában, amely homlokára meri tűzni azt a jelzést, hogy «Bevezetés a tudományos állattanba», a döntő szónak a tudományos szempontokénak kell lennie. Még az esetben is, ha a szerző munkáját a «bevezetés»-nek nevezett határozatlan és bizonytalan műfaj körébe utalta. A rendszer magáért a tudományért van. Hogy a kezdők, érdeklődők, vizsgára készülők stb. szempontjából elég egyszerű és könnyen megjegyezhető-e, az teljesen mellékes. Ezzel még az annyira népszerű Brehm-kiadások sem törődnek. Példa erre a legutóbbi magyar kiadás is.

A csoportgyártás elleni küzdelem és a szétforgácsolás emlegetésével a szerző világosan elárulta, hogy, ha csak nem a «laudator temporis acti» beszél belőle, a mai rendszertani korszellem teljesen idegen neki, és hogy teljesen értetlenül áll szemben a nagyvonalú rendszerezés mai irányzatával. A rendszer fokozódó tagolódása számára csak kellemetlen és kényelmetlen szétforgácsolás és csoportgyártás. Holott ez szükségszerű következménye annak a rendszerezési irányzatnak, amely az utóbbi évtizedekben egyre jobban érvényesül, teret foglal és amelyet röviden «homogenitásra való törekvés»-nek nevezünk.

A szisztematikuskokat nem rosszakaratú játék, nem hiúság, nem a csoportalkotás becsvágya, nem esztelen szeszély készítette és készíteti arra, hogy a rendszer csoportjait egyre jobban tagolják és ennek megfelelően fokozott mértékben használják ki a Haeckel-alkotta különböző rendszertani kategóriákat. Nem mulatságból történt mindez, hanem tisztára tudományos meggyőződésből keletkezett szükségszerűség termelte ki azt az irányzatot, amely a régi rend-

szer képét teljesen átalakította. A Claus—Grobben—Kühn-féle német zoológia, vagy pedig a magyar *Rendszeres Állattan* kis kötetei ebben a szellemben készültek.

A Szilády számára annyira kényelmetlen következménye ennek az irányzatnak az, hogy az állattörzsek száma a régi hétről felugrott 12—16—18 ra. Eltűnt a rendszerből a «Vermes»-törzs, feloszlott a «Myriopoda»-osztály, a rovarok rendjeinek a száma a régi jó hétről egyesek szerint 60-ra emelkedett stb. Az irányzat és következményeinek vállalása természetesen senkire sem lehet kötelező. A régiekhez való ragaszkodás azonban tudományosan indokolandó.

Mi a lényege ennek az irányzatnak? Rendszerezésünkben származástani elvek vezetnek, hogy elérhessük a természetes rendszert. Ezek értelmében az állatcsoportok egytörzsű, monophyletikus származásúak. Valamely állatcsoport pedig csakis akkor tekinthető ilyennek, ha szervezetenként egyöntetű, homogén. Homogenitáson azt kell értenünk, hogy az illető csoport tagjai három tekintetben megegyeznek egymással. Ez a három szempont a következő:

1. Szervezetük felépítése alapalkatani (promorphologiai) tekintetben megegyező.

2. Összehasonlító anatómiai tekintetben szervezetük alap-típusa, szerveik, szervrendszereik és testüregük típusa ugyanaz.

3. Egyénfejlődésük első szakasza, az embryonális élet jelenségei és folyamatai alapjukban azonosak.

Természetes, hogy a gyakorlatban való alkalmazáskor mindig számolni kell egyrészt kezdetleges (epacmikus), másrészt túlspecializálódott és különlegesen alkalmazkodott (paracmikus) alakokkal, amelyek a rendszer elején, illetőleg a végén foglalnak helyet. A gondos szervezeti elemzés rendszeresen kideríti ezeknek a hovátartozását.

Kétségtelen, hogy a maguk módján a régi rendszerezők is ezekre az alapelvekre építették fel rendszerüket. Teljesen tudatosan azonban csak az újabb rendszerezők járnak el ezen az alapon. Ma már egyre erőteljesebben érvényre jut ez az irányzat, és ez az oka, hogy a régi egyszerű rendszer annyira feltagolódott.

Nézzük most már, hogy Szilády miképpen küzd a szétforgácsolás ellen, mi ennek az eredménye és rendszerének csoportjai mennyire felelnek meg a homogenitás követelményének.

A szétforgácsolás és a soknak tartott csoport ellen Szilády először úgy küzd, hogy más rendszereknek régen fennálló, elismert és külön névvel jelölt bizonyos csoportjai a tárgyalás kapcsán, mint önálló csoportok, teljesen elsikkadnak. Így a Protracheata-, Branchiura-, Tardigrada-, Pentastomida-, Pantopoda-, Xiphosura-csoport-

tok szerepelnek ugyan a könyvben egy-egy képviselőjük ismertetésével, de semmiféle rangot nem kaptak, sőt, a Pantopoda kivételével, latin csoportnevüket sem említi meg. Pedig ezek más rendszerekben rendek, alosztályok vagy osztályok!

A másik módszere a csoportok számának csökkentésére az, hogy egyéb rendszerekben osztály-ranggal bíró csoportokat (pl. Rotatoria, Scaphopoda, Amphineura) más osztályok rendjeivé süllyeszt, vagy pedig másutt rendi vagy alrendi ranggal bíró csoportokat (pl. Tricladida, Polycladida, Rhabdocoelida, Nematomorpha, Gnathobdellae, Rhynchobdellae, Blattidea, Mantidea, Phasmidea, Dermaptera, Physopoda, Anoplura, Mallophaga, Copeognatha, Isoptera, Ephemeroptera, Odonata, Aphaniptera) egyszerűen bizonyos rendeken belül mint családokat tárgyal. Ennek kapcsán természetesen kétszeresen is vét a nomenclaturai szabályok ellen. Egyrészt találunk nála ilyen eseteket, mint pl. «2. Fam. A szitakötők, Odonata.» (220. l.). Itt nem érvényesült a nemzetközi szabályoknak az a pontja, amely szerint minden család neve -idae végződéssel látandó el. Másrészt látunk nála ilyen családneveket: Polycladidae, Tricladidae, Gnathobdellidae stb., vagyis amikor az eredeti rend-névből egyszerűen és önkényesen családnevet alakított.

Kétségtelen, hogy ezekkel a módszerekkel sikerült némileg lecsökkentenie az osztályok és a rendek számát. Mindazonáltal még mindig éppen elég maradt arra, hogy valaki meg ne tudja őket jegyezni. A követett eljárás és a nemzetközi szabályoknak mellőzése azonban nem méltó egy tudományos munkához és legfeljebb elemi iskolai tankönyvekben alkalmazható önkényeskedés. Egy olyan könyv komolyságával, amely a «tudományos állattanba» akar bevezetés lenni, az ilyen fogások össze nem egyeztethetők.

A rendszere, törzsei szerint, a következő:

1. törzs : Protozoa.	5. törzs : Vermes.
2. « Mesozoa.	6. « Mollusca.
3. « Coelenterata.	7. « Arthropoda.
4. « Echinodermata.	8. « Vertebrata.

A megjelent könyv az első 7 törzset tárgyalja. Nem akarok itt kitérni arra, hogy a törzsek nagyobb száma, amely első sorban is a régi Vermes, a férgek törzsének felosztása és az egykori osztályoknak törzsi rangra való emelése révén jön létre, mennyivel tisztábbá teszi a helyzetet, mennyire megkönnyíti a jellemzéseket és a rokonsági viszonyok tárgyalását. Csak néhány kirívó eset kapcsán arra szeretnék rávilágítani, hogy milyen káros hatásokat, milyen lehetetlen-

ségeket hoz létre a szerzőnek az az igyekezete, hogy mennél kevesebb legyen a csoportok száma. Ennek elérésére szinte gondolkodás nélkül présele össze és egymásba olyan csoportokat, amelyek egyáltalában nem illenek egymáshoz. Az eredmény a homogenitásnak éppen az ellenkezője: mixtum compositumok jönnek létre.

Ilyen keverék pl. a középlények (Mesozoa) törzse (26—34. l.). Hasonló nevű csoport szerepel ugyan más rendszerekben is, de eltérő értelemben és terjedelemben. Közönségesen «Mesozoa» alatt az Orthonectida és a Rhombozoa-csoportokból álló törzset értjük, mindig hangsúlyozva ennek nagyfokú határozatlanságát és bizonytalanságát. Sziládynál egészen más ennek az összetétele. Négy osztályt fog össze: nyálkaállatok (Myxozoa), ősférgek (Provermes, azonos a más rendszerek «Mesozoa»-csoportjával), őstömlelőbelűek (Procoelenterata. Ezek a Volvocidák!) és a szivacsok (Porifera) osztályát. Aligha fog akadni valaki, aki helyeselné ezt az együttest, annyira látszatokra, felületes convergentiákra és analógiákra van alapítva.

Csodálatos, hogy használt eljárásának lehetetlen voltát nem látta be maga a szerző, amikor a férgekéről szóló fejezetet írta. Az az áttekintés (128. l.), amelyet ezekről ad, önmaga előtt is leleplezhette volna törekvésének fonák voltát. Kénytelen így nyilatkozni:

«Általános összefoglaló bélyegük egyáltalában nincsen. Csupán azért tartjuk fenn ezt az átmenetes lényeket felölelő törzset, hogy más csoportokba nem illő, gerinctelen állatokat összefoglalhassunk.»

Ha valaki ilyen elvet képes vallani akkor, amikor a «tudományos állattanba» ír bevezetést, akkor már nincs is min csodálkoznunk. Ilyen rendszerezés semmi képtelenséget sem talál abban, hogy a kerekesférgek (Rotatoria) a gyűrűsférgek (Annelides) egyik rendjévé váltak (111—112. l.), mert a gyűrűsférgek jellemzésének (113. l.) egyetlen pontja sem illik ugyan rájuk, dehát a lábuk «többnyire gyűrűzetes». Éppen így semmi különös sincs számára abban, hogy a deuterosomás és szelvényezetlen Chaetognathák ugyancsak a protosomás és szelvényes gyűrűsférgek egyik rendjét alkossák. Nem tiltakozik egész lénye az ellen, hogy az Amphioxus (!) a zsákállatokkal (Tunicata) és a makkférgekkel (Enteropneusta) együtt visszasüllyesztessék a férgek törzsébe, mint «Archichordata»-osztály (118. l.).

Természetesen az sem csodálatos ezek után, hogy az Amphineurákból a csigáknak egyik rendje lett (144. l.), bár a szerző maga is kénytelen (155. l.) hozzáfűzni, hogy «A csigák jellemzése a sokféleképpen elütő Amphineurák figyelembevétel nélkül értendő.» Azon sem kell később (203. l.) megütköznünk, hogy a «Peripatus», amelynek csoportja (Protracheata) más rendszerekben mint az ízeltlábúaknak

önálló osztálya (vagy még ennél is magasabb rangban) szerepel, rövid úton bevonult a százlábúak közé. Nyilván így tetszett a szerzőnek.

Csodálatos, hogy a szerzőt mennyire elvakította a csoportgyártás, a szétforgácsolás elleni küzdelem jelszava és az összefoglalás lidércfénye. A csoportok végén összefoglalásokat és áttekintéseket ad. Ezek bizony nem nagyon sikerültek. Az állatcsoportok jellemző fősajátságai sehol sincsenek világosan kiemelve. A világosságot ezek az összefoglalások egyáltalában nem emelik, mert sokszor zavarosak és ellenmondásban vannak az előzőleg tárgyaltakkal. Máskor, mint pl. a gyűrűsférgék (113. l.), kacsosférgék (118. l.) gerinchúros férgék (128. l.), férgék (128. l.), kagylók (137. l.), puhatestűek (155. l.) áttekintésében valószínűleg kiabál az ember felé az an-homogenitás, amely szükségszerű következménye annak, hogy a szerző észszerű tagolás helyett önkényesen összefoglal olyan csoportokat, amelyeknek egymáshoz édeskevés közük van.

A rendszerezésre, a rendszertanra is áll az, amit a bevezetésben említettem, hogy nem kell azonnal minden újítást kritika nélkül elfogadni és a «színvonalon levés» ürügye alatt rögtön a magunk tudásanyagába szervesen beleilleszteni. Az is igaz, hogy a rendszeren mindenki változtathat. A megengedett és uralkodó rendszertani szabadgondolkodásnak is vannak azonban bizonyos határai. A rendszer nem véglegesen kialakult, nem kikristályosodott valami ugyan, mindazonáltal mégis csak bőven vannak benne részek, csoportok, amelyeknek rendszertani helye és kategória-rangja évtizedek óta megállapodott, megszilárdult. Ezeknek a megváltoztatása csak nagyon súlyos tudományos érvek alapján lehetséges. Olyan módon, ahogyan a szerző eljár a fenti kirívó esetekben, az ilyesmiket elintézni nem lehet. Ily módon azt az érzést kelti az emberben, hogy eljárása nem tudományosan indokolt nézetek szükségszerű következményének végrehajtása, hanem önkényeskedés, a kialakult eredmények fejtetőre állítása.

Azt lehetne ellenvetni, hogy várjuk meg a szerzőnek külföldi cikkét, amelyben rendszerét — remélhetőleg — tudományos részletességgel indokolja. Azt válaszolom erre, hogy a fent kiemelt esetek olyan lehetetlenségek, hogy nem tudok számukra tudományos megalapozást elképzelni. A szerző olyan úton halad, amely az állattani rendszerezésben nem haladást, hanem visszaesést jelent. Belőle sem a tudománynak, sem pedig a közönségnek haszna nem lesz.

Hogy azt ne vessék a szememre, hogy csak rosszat mondok a munkáról, igyekeztem benne jó tulajdonságokat is felfedezni. Nehezen ment. A stílusáról nem lehet mondani, hogy nagyon lendületes, de hát a rendszertan nem alkalmas anyag a jó stílus csillogtatására.

A sok «dorsalis, ventrális, laterális, anális» stb. szavakat könnyen lehetett volna magyar műszavakkal helyettesíteni. A tájszavak (kacor, kamó, likatos stb.) használata nem mozdítja elő a megértést. A rajzoknál sok (33) esetben hiányzik a forrás megnevezése. Az egyetlen jó, amit mondhatok róla, az, hogy néhány sikerült új magyar állatnév és műszó található benne (lázállatka, görgőállatka, nemes kláris, örvényke, ikerféreg, madárfejes mohaállatka, gyöngy-sarj, koszorús lárva stb.).

Rosszul esett és fájt, hogy mindezt meg kellett írnom, de úgy éreztem, kötelességem volt. Sajnos, vannak némelykor az életben az embernek ilyen kellemetlen kötelességei. Én lettem volna a legboldogabb, ha nem így és nem ezt kellett volna megírnom, hanem nagy örömmel és lelkes ünnepléssel köszönhettem volna Szilády zoológiáját. Mert hiszen mi, magyar zoológusok, valamennyien régtől fogva óhajtjuk, kívánjuk és várjuk a magyar zoológia tankönyvét, legyen az akár bevezetés, akár pedig valódi «tankönyv». Sajnálattal kellett megállapítanunk, hogy az első kísérlet nem járt a remélt sikerrel. A könyvnek annyi hiányossága van, hogy a legjobb akarattal sem lehet jónak mondani. Sziládytól, akinek általános írói és tankönyvírói képességeit valamennyien ismerjük, nem ezt, nem ilyent vártunk. Őszinte kollégiais tisztelettel kérjük, hogy a munka megjelenendő további két¹ kötetében igyekezzenek kikerülni azokat a fogyatékoságokat, hiányokat és hibákat, amelyek az első kötet értékét annyira lerontják. Akkor elkerülhető lesz, hogy azokról is olyan kritika essék, mint a megjelent kötetről, a kötetek pedig valamennyiünknek őszinte öröme, a közönségnek és az egyetemi hallgatóságnak hasznára fognak szolgálni.

DUDICH ENDRE.

¹ E cikk kézírata már nyomdában volt, amikor megjelent Szilády munkájának második kötete is. Ez a 261—500. oldalakon a gerinceseket tartalmazza. A 498—500. oldalakon pótlásokat és hibaigazításokat ad, amelyek részben azonosak a fent adott hibák helyesbítésével. A könyv részletes megbeszélésére természetesen csak később kerülhet sor.

SZEMLE.

Kölcsey Ferenc szobra előtt.¹

Áhítattal seregettünk ide az ország minden égtája felől emlékműved elé, amelyet a kegyetlen sors immár másodszer lepleztet le, Kölcsey Ferenc! Nem azért áldozunk a kegyeletnek, mert száz évvel ezelőtt haltál meg, hanem azért, mert ma is elevenen élsz nemzedek lelkében; fáklyahordozója és lelkiismeretébresztője vagy a magyar éjtszakában, amely ma még sötétebb, mint amilyennek a Te féltő szellemed látta.

Parainesisedben valamikor azt írtad, hogy nem számítasz az utókor hálájára: «Nemsokára e nép emberei közül senki nem lesz, ki rólam emlékezzék.» Ezt csak mint az elmúlás melancholiájának, a feledés homokjának költője mondhattad az eszméidet meg nem értő korról; most egy lepergett évszázad multán, íme, az egész nemzet lelkébe zár, nemcsak mint költőjét, hanem mint mély filozófusát, jóvendőbe látó politikusát és nagy nevelőjét.

Nagykárolyban, ebben a színmagyar városban, megyei tevékenységed színhelyén, évtizedeken át egyéb emlékedeknél kívül szobrod is állandóan érezte a lelkekkel, hogy a magyar történetnek nagy rétegforgatója, a reformkorszaknak önzetlen apostola s nemzeti imádságunk szerzője voltál. Az új impérium urai sokáig görbe szemmel néztek Reád, mint a magyar érzés és öntudat szellemi fényforrására. A diadalmármor első éveiben nem nyúltak Hozzád. Csak, amikor már egy évtized után végleg berendezkedtek, rombolták le a «római utódok» nemes alakodat annak a műveltségnek és lovagiasságnak hiányában, amely meg tudja becsülni az idegen, sőt gyűlölt nemzetek nagyjait is, különösen akkor, ha ezek az egyetemes humanizmus apostolai is voltak, mint a Te szellemed. Így arra a sorsra jutottál, amelyre a magyar reformkorszak másik hőroza, tanítványod és munkád folytatója, Kossuth Lajos, akinek aradi, nagyszalontai,

¹ Kölcsey Ferenc 1897-ben Nagykarolyban felállított, de a románoktól lerombolt, most Budapesten újra érbeöntött szobrának 1939. június 11-én való leleplezése alkalmából mondott beszéd.

nagykárolyi és marosvásárhelyi szobra nyakába hurkot vetettek s lovakkal rántották le, akinek zombolyai emlékművét dinamittal robbantották fel. Ugyanannak a sorsnak részese lett képmásod, mint Bocskay Istvánnak, II. Rákóczi Ferencnek, Révai Miklósnak, Bem apónak, Gábor Áronnak, az aradi vértanúknak, a szabadságharc hőseinek nagyszámú emlékműve, így a fehéregyházi csatatér honvédelméke is, amely alatt másfélszáz honvéd Petőfivel alussza örök álmát. Ugyanaz a vak kegyetlenség hajította le benső barátodnak, br. Wesselényi Miklósnak szobrát a kolozsvári színház homlokzatáról, mint amely ledöntötte még 1864-ben Szatmárnémetiben magas oszlopra állított mellszobrodat, amelynek csupaszon maradt talapzatára a meg nem félemlíthető nemzeti kegyelet s emlékedhez való ragaszkodás nemzetiszínű szalaggal átkötött csokrot helyezett az elnyomók bosszúságára, hogy kiengesztelje méltatlanul megbántott szellemedet.

A magyar országgyűlés, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium, Budapest székesfőváros és a Magyar Tudományos Akadémia a nemzet nevében kötelességének tartotta halálozó százéves fordulója alkalmából, hogy barbárul megsemmisített nagykárolyi emlékműved azonos mását itt a fővárosban újra érbe öntesse, hogy mi, késő maradék magyarok, igaz hittel újra megvalljuk eszméidet s belőlük erőt gyűjtsünk Mohács balsorstépte népének jobb sorsáért vívott küzdelmünkben. A haza állapotán és ennek megjavításán töprengő nemes alakod most itt szemben ül annak az országgyűlésnek fényes házával, amelynek pozsonyi elődjében oly sokszor hangzott síri és lelkiismeretriasztó szavad.

Te, akinek mimóza-lelke annyira szerette a magányt, ma eszméid ösztönző erejével az egész nemzetnek egyetemes nyilvánossága előtt élsz s ma is hatékonyan formálod ennek lelkét. Csecsemőkorunktól a Te ajkaddal imádkozzuk a *Himnusz*t, a hazaszeretetet és a vallásos érzést egybeforrasztó nemzeti zsoltárunkat, amelyet nem feszít, mint annyi más népnek himnuszát, semmiféle nemzeti gőg, nagyralátó önteltség s hetyke, a világot legyűréssel fenyegető imperializmus. Te éreztetted meg először velünk legmélyebben fajod történetének tragikumát s az ebből ránkszakadó felelősséget, ahogyan a magyar mult fényes korszakait, amikor Árpád hős magzatjai az országot felvirágoztatták, majd később zászlónkat vad török sáncára plántáltuk s Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára nyögte, szembeszegezed azokkal a szörnyű csapásoktól sujtott időkkal, amikor az Úr bűneink miatt rabló mongol nyilát zúgatta felettünk s török rabigát vetett vállunkra, majd pártharcokban a nemzet önmagát marcangolta. Te csepegtetted az egymást felváltó magyar emberöltőknek immár

egész sorába azt a hitet, hogy ez a nép a maga megfeszített munkája mellett csak az Isten irgalmától várhatja a jobb jövőndőt.

E jövőndő miatt Zrínyi ajkára adott énekeidben halálos bal-sejtelem gyötörte lelkedet ; költői látnok-szellemed már egy századdal ezelőtt mintegy előre látta az ország fölszabdalt térképét, a nemzeti fájdalomnak ezt a Trianonban széttépett véres Veronika-kendőjét. A hazafiúi fájdalomnak korodban legnagyobb költője voltál ; eszed a hon sorsát széles történetfilozófiai távlatba állította, szíved pedig ezt a sorsot a legmélyebb érzelem könnyeivel öntözte. A nemzeti tragikum szent fájdalmát zokogta lantod ; s lehetne-e időszerűbb és szívbe-markolóbb ez a zokogás, mint nemzeted mai csonka állapotában? Te a még akkor magyarok vezette Erdély uniója után sóvárogtál ; nekünk ma négy Erdély elvesztését kell marcangoló büntudattal siratnunk.

De Te a haza romlott állapota miatt nemcsak terméketlen könnyeket sírtál, hanem termékeny cselekvésbe is fogtál. Először tollat ragadtál azért, hogy nyelvünket szépítgesd-csiszolgasd, de aztán azért is, hogy nemzetedet az írott szó sugalló erejével tettekreész öntudatra gerjeszd ; az irodalmat a társadalmi és politikai megújulás szolgálatába állítottad. Így lettél az irodalmi megújulás hőroza, de egyben a nemzeti politika renaissance-ának is hőse : mélyen érezted, hogy amíg nem szabad a nép, a költőnek-írónak harcolnia kell érte. Nem pengetted tovább magadbasülyedve a csekei magányban lantodat, nem sercegtetted elvonultan kritikai-esztétikai tolladat, hanem kiálltál a közéletnek küzdőterére, vállalva ennek minden izgalmát, szenvedését és hálátlanságát.

Amint az irodalomnak merész elvi kritikusa és újító esztétikusa, mintegy élő lelkiismerete voltál, épp olyan elvhű és tántoríthatatlanul harcoló reformerévé emelkedtél először a megye-, majd az országgyűlésen a nemzeti politikának. Az irodalom terén kiábrándulva az antik klassziczizmusért való egyoldalú rajongásból, a nemzeti hagyományoknak, az eredeti magyar népi szellemnek és formának kultuszát követelted, mint az igazi nemzeti irodalom ősi forrását : ugyanígy a politika terén a nép jogainak voltál leghatalmasabb szószólója. Amint az irodalom szellemi javait nem akartad korlátozni a nemzet klasszikus műveltségű, de kicsiny felső rétegének tulajdonára, hanem népies alapon ki akartad terjeszteni az egész nemzetre ; akképp a politika terén lebontani iparkodtál a régi rendi társadalomnak az egyes néprétegeket egymástól elválasztó falait, megszüntetni a jobbágyrendszert, diadalra juttatni a jogegyenlőség elvét s a magyarságot fenntartó paraszti osztályt saját földhöz juttatni. Megye- és országgyűlési beszédeid, naplód és leveleid olvasásakor elámul a mai nem-

zedék a Te őszinte szívvel érzett népbarát-politikádon, azon az erőn, lendületen és szívósságon, amellyel minden látó szem elé tártad a nemességnek és a jobbságnak a nyugati világból akkor már régen kiavult jogi és gazdasági ellentétét, ennek a nemzet fejlődését meggátló veszedelmes feszültségét. Micsoda keserű hévvel, de éles logikával kiáltasz fel: «Hétszázezer nemes, és tízmillió nemtelen! Mi jobb? a hétszázezernek a milliomokkal ellenkeznie? vagy a maga jussait nem csonkító concessiók által azokat is az alkotmány barátaivá tennie?» Micsoda időszerű szavak ezek a jelenben is, ha a mai magyar földbirtokreform politikai nyelvére fordítjuk, noha a jobbságrendszer formailag már 90 esztendeje megszűnt!

Te a világot és az éleket mindig az elveknek magas őrtornyából látó ember: filozófus voltál. De népbarát-politikádnak nemcsak az egyetemes humanitásból folyó elvont elvek voltak élő forrásai, hanem a nemzet zömét kitevő parasztság gazdasági viszonyaira, súlyos közterheire, nyomorúságos életmódjára és elnyomottságára vonatkozó éles megfigyeléseid és tapasztalataid is. Népi politikád, amelynek alap gondolatai száz év lepergése után is érvényesek, éppúgy állambölcséleti meggyőződésedből, mint gyakorlati tapasztalatodból és a nép iránt való határtalan szeretetedből buzgott. Te Szatmár vármegyének nem pusztán aktákat hivatalból intéző főjegyzője voltál, hanem a megye köznépeinek atyja, nyomorúságában oltalma, bajaiban igaz barátja, aki szeges gonddal figyelted társadalmi és gazdasági állapotát. De nemcsak figyelted, hanem síkra is szálltál érte; így lettél az első magyar rendszeres falukutató, az elhanyagolt magyar falusi élet bajait feltáró szociografus. Te mélyen érezted a magyar politika örök igazságát: a magyar élet alapja a föld. A föld népét akartad a jogoknak, a szellemi és anyagi javaknak igazságosabb elosztása útján összeforrasztani a nemességgel, mert senki sem élte meg oly mély meggyőződéssel a nemzeti egység megteremtésének életbevágó követelményét, mint Te.

Egyelőre ez az egységbeforrás leküzdhetetlennek látszó akadályokba ütközött korod politikai erőhálózatában: ezért szinte kegyetlen szavakkal ostromoztad nemzetedet s az elpusztulás rémképeivel fenyegetted. A korbácsot kezvedbe mély hazafiúi fájdalomad, a nemzet iránt érzett lángoló szereteted adta. Hisz magad mondod: «Magyar-nak lenni büszkeségem volt és lesz örökre, még akkor is, midőn e nemzet ellen kínosan panaszkodom.» Fajtád jövő sorsa szorongatta szívedet, mint nagy kortársadét, Széchenyiét.

A Te nagy szíved azonban nemcsak a magad nemzetének szabadságáért és haladásáért dobogott, hanem ugyanolyan aggoda-

lommal és féltéssel kísérte a többi nemzetek sorsát is. Így bátran síkra szálltál az országgyűlésen 1833-ban a testvéri lengyel nemzet szabadságáért is. A szabadság egyetemes elve s a lengyelek iránt érzett mély testvéri szeretet, nem pedig valami kiszámított külpolitikai érdek indította lelkedet az eltaposott nemzeti jogok védelmére : «A szánakozó kebel a maga jótéteményének sikerét matematikai szorossággal kiszámolni nem szokta : hanem készen cselekszi, amire szíve mozdulatai által intetik.» Ezért kötelességednek érezted, hogy, amikor Európa hatalmasabb népei önzésből hallgattak, fölemeld szavadat azért a lengyel népért, «mely velünk együtt a kereszténység védfalának századokig méltán nevezteték ; mely nélkül Bécsnek tornyai most romban feküdnének s palotáit éppen úgy hiában keresné a vándor, mint Buda várában Mátyás termeit.» Az egyes ember meghal, de a nemzetek sok ezredig élnek ; a lengyel nemzet nem halt meg, de az orosz erőszak meggyilkolta ; hittél benne, hogy föl fog támadni s a Te hited nem is egy század múltán be is teljesedett.

Az alkotmányos szabadságért és a köznép jogaiért küzdöttél, de mindig elvi alapon. S amikor választóid elveiddel ellenkező politikai magatartást követeltek Tőled, inkább otthagytad az országgyűlést és visszavonultál, semhogy elveidet megtagadtad s oly politikát követtél volna, melynek következtében «az ország sebeit csak sokasodhatni hitted.» Nemes és biztos öntudattal, egyben a fölényes lelket jellemző szerénységgel mondottad az országgyűléstől búcsúzó beszédedben : «Távol vagyunk a büszkeségtől, magunkat csalhatatlanoknak gondolni. A velünk ellenkező véleményűektől sohasem kívántuk, hogy elveinknek hódoljanak ; tőlük azt kérjük, bennünk csak a meggyőződés tisztaságát tekintsék. S ha szív és ajak egybehangzik, egyenességünket bűnnek ne tartsák ; s engedjék nekünk a vizsgálatást : lelkünk üdvösségét saját hitünk szerint kereshetni.» De ha visszavonultál is a politikai élettől, szellemed ott élt továbbra is a később Hozzád méltó új hatalmas formát öltött Kossuth Lajosban. A nemzeti élet viharos átalakulását már nem érted meg.

Idéjében jöttél, hogy lángszavaddal öntudatra ébreszd nemzetedet. De korán elmentél, mert, mint Wesselényi mondta : «Nem voltál közénk való». Örökervényű és termékeny eszméid azonban itt maradtak közöttünk és nemcsak szónokló, hanem cselekvő hazaszereteted mindörökre fényes példaként itt ragyog előttünk. Mert a Te honszerelmed nem külszerűen ünneplő, hanem belsőleg gyötrődő volt, hogy ebből a vívódásból a nemzetet fölemelő reformterveket alkothass. Amikor mi most ellenséges kezeiktől elpusztított szobrod mását méltó helyre állítjuk s Budapest székesfőváros gondjaira

bízzuk, nem azért vagyunk itt, hogy külsőleg ünnepeljünk, hanem, hogy eszméid mellett hitet tegyünk s Géniusodból a tiédhez hasonló kor küzdelmeire erőt merítsünk!

Kornis Gyula.

A hazatért felvidék bekapcsolása felsőoktatásunk körébe.

A Felsőoktatásügyi Egyesület célja a felsőoktatás ügyeinek körébe vágó kérdések tanulmányozása és beható eszmecsere útján való tisztázása.

Ez egyesületet a nagyműveltségű bölcselő és egyetemi tanár, Medveczky Frigyes, a Societé de l'enseignement supérieur mintájára alapította, az elnöki székben Tauffer Vilmos követte, s Kornis Gyula rövid elnöklése után Schimanek Emil az utódja.

Az egyesület 1939. április hó 29-én tarott közgyűlésén dr. Fülei-Szántó Endre miniszteri tanácsos a Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Minisztérium egyetemi ügyosztályának főnöke, a felvidék felsőoktatásának megszervezéséről igen érdekes előadást tartott. Szerinte a magyar tudomány- és egyetempolitika akkor jár el helyesen, ha a Felvidék hazatérése alkalmából felveszi és tovább fűzi azt a történelmi fonalat, melyet Trianon elszakított. A felsőoktatási kérdések helyes megoldásának szerinte nagy és messze kiható ereje van.

Hangsúlyozta, hogy a tudományos munkát meg kell szervezni, s e szervezetben elsőrangú szerepet szánt az egyetemeknek. Idézte George F. Zook, a washingtoni oktatásügyi tanács elnökének a párizsi nemzetközi felsőoktatási kongresszuson előadott véleményét. E szerint az egyetem munkája három irányú : A megállapított tudományos eredmények megőrzése, ezeknek a kincseknek tanítás útján való közvetítése és a tudós utánpótlásról való gondoskodás.

A magyar tudománypolitikai tevékenység gondoskodott megfelelő számú egyetemről és főiskoláról. A 300 éves budapesti tudományegyetemet követte a kolozsvári, úgyszintén az 1871-ben egyetemi rangra emelt műegyetem. Közvetlenül a háború kitörése előtt az 1912. évi XXXVI. t. c. megalapította a pozsonyi és debreceni egyetemet. A békeszerződés folytán a pozsonyi egyetem Pécsre került, a kolozsvári Szegedre, a selmecbányai bányászati és erdészeti főiskola Sopronba. Az 1920-ban felállított közgazdaságtudományi kar 1934-ben beolvadt a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetembe. A jogakadémiák részben megszűntek, részben más városokba jutottak. A megkisebbedett Magyarországon a főiskolai intézmények arány-

száma megnövekedett. A magyar kultúrpolitika ugyanis arra az álláspontra helyezkedett, hogy nagy áldozatokkal megtartotta az ország érdekében az egyetemeket, sőt egyes fakultások megszüntetéséről is lemondott. Ebben kétségtelenül nagy része van gróf Klebelsberg Kunónak, Hóman Bálintnak és Szily Kálmánnak.

A békeszerződés következtében a Felvidék magyarsága főiskolai intézmény nélkül maradt, úgyhogy évenként kb. 1000 magyar ifjú a csehszlovák egyetemeken tanult. A magyar fiatalság tiszteltreméltó kitartással összefogott és egyetemi tanulmányaik alatt nemzeti érzésüket istápolták. A vallásos és nacionalista magyar lelkiségen kívül azonban demokratikus és szociális gondolkozást sajátított el. Most, hogy a Felvidék visszatért, gondoskodnunk kell, hogy e területen főiskolai kultúrát létesítsünk. A főiskolának tudományos képzésre irányuló feladata mellett irányadó lesz a nemzetnevelő szempont is, mely az egész visszacsatolt területre kisugározzék. Székhelyül természetesen Kassa a legalkalmasabb. Kassa város már 1884-ben egyetemet kért emlékiratában. Trefort miniszter helyszíni szemlét is tartott, de akkor e terv nem valósult meg. Már a háború alatt erős mozgalom indult meg, hogy Kassa műegyetemet kapjon, mégpedig egyidejűleg Temesvárral. A budapesti Műegyetem által kiküldött bizottság részletes terveket dolgozott ki. Ezek között a felejthetetlen emlékű Zelovich Kornél által szerkesztett emlékirat a legjelentősebb. Kétségtelenül jogosult azon felfogás, hogy akkor, amikor másfélmillió lakosra esett nálunk egy jogi főiskola, 21 millió lakosra egy műegyetem kevés. A kérdés most újból előtérbe került, s ha Kassán felállítandó főiskoláról van szó, az nem lehet ötödik tudományegyetem, hanem műegyetem. Sajnos, ma alig gondolhatunk több fakultással rendelkező műegyetemre és így egyelőre csak egy fakultás, még pedig vegyész-mérnöki fakultás létesítésére gondolhatunk. Szóba került egy textilmérnöki fakultás is, de sokan középszínvonalat nyújtó szakiskola létesítésére is gondolnak. Németországban számos textil-szakfőiskola működik két évi tanfolyammal, de még más ilyen szakiskolákra is lehetne gondolni. Ugyancsak előtérben áll a Kassán létesítendő műegyetemmel kapcsolatban kereskedelmi főiskola létesítése. Ezen egyéves és kétéves tagozatot lehetne szervezni. Egyesek a műegyetemi közgazdasági tudományi karon folytathatnák egyetemi tanulmányaikat.

Új feladat lesz a ruthén föld autonómiájával kapcsolatos kérdések megoldása. A nemzetiségi szabad fejlődést össze kell egyeztetni az állampolgári nevelés elveivel. Ennek egyik előfeltétele, hogy a magyarság is igyekezzék e nép nyelvét és kultúráját megismerni. A szláv

kultúráról a budapesti egyetemen már is van gondoskodás. A debreceni egyetem feladata a ruthén nyelv és irodalomra fog kiterjedni. A bolgár és délszláv nyelvek tanítása a pécsi egyetem körébe tartoznék, végül a szegedi egyetem román kultúrával foglalkoznék. Ilyen módon a jövőendő magyar nemzedék a magyar fensőbbiség gondolatának érvényesítésével a nemzetiségi aspirációkat is figyelembe fogja venni.

Fülei-Szántó Endre fejtegetései nagy figyelmet keltettek és azok a Felsőoktatási Egyesület hivatalos közlönyében, az Egyetemi Életben egész terjedelmükben meg fognak jelenni. Az egyesület igazgatótanácsa behatóan meg fogja vitatni és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz e kérdésben előterjesztést fog intézni. Ezzel hű maradt az egyesület hagyományához. A háború előtt az egyesület a harmadik egyetem felállítása ügyében tanácskozást tartott, melyen gróf Tisza István és gróf Zichy János is megjelentek, jeléül annak, hogy az egyesület közreműködésére súlyt vetnek. A vitában a két előadón (Magyary Géza és Grósz Emil) kívül Plósz Sándor, Berzeviczy Albert, Concha Győző is résztvettek.

A tervezett tanácskozások számára igen értékes adatokat szolgáltat a Kassa szabad királyi város tanfőrfiai által a kassai egyetemről 1881-ben kiadott emlékkönyv, melynek első cikkét dr. Takács Menyhért jászói prépost írta *Az egyetemi oktatás decentralizációja* címmel. A könyv dr. Rátz Zoltántól, dr. Farkas Róberttől, dr. Bodnár Virgiltól, dr. Stuhlmann Patriktól és még másoktól igen értékes közléseket tartalmaz. Kívánatos, hogy az ország közvéleménye most már a nagy kulturális feladatok felé forduljon. Ezek között első helyen az egyetemek állnak, utóvégre természeti törvény, hogy a világosság felülről terjed.

Grósz Emil.

IRODALOM.

A nyárspolgár mint regényhős.

— Szentmihályiné Szabó Mária regényei: 1. *Emberé a munka*. Budapest. Év. n. Singer és W. Két kötet. 541 l. 2. *Istené az áldás*. U. o. Két kötet. 576 l.

Gyulai Pál még bizalmatlanul, hűvös tartózkodással nézte a nőírók számának gyors növekedését, s csak szűk elvi határok közt volt hajlandó elismerni az írónői pálya jogosultságát. Azóta a nők, mint sok más téren, az irodalom terén is versenyképesekké lettek, a férfiakkal egyvonalba küzdötték fel magukat, elég gyakran jut az irodalmi Nobel-díj is női kézbe — s nálunk is leomlottak az előítélet falai az írónőkkel szemben nemcsak az olvasóközönség széles rétegei, hanem előkelő irodalmi társaságaink részéről is.

De ha manapság már nem valljuk is Gyulai Pállal, hogy a nők a költői alkotás terén alacsonyabbrendűek, mint a férfiak, abban igazat kell adnunk neki, hogy a nők írói tehetsége természetesen különbözik a férfiakétól, mintegy kiegészíti ezt. Tehát nem a férfiakkal való vetélkedés az írónők igazi művészi hivatása, hanem a maguk sajátos női lényének érvényesítése, olyan feladatok vállalása, amelyekre a férfi — természeténél fogva — kevésbé alkalmas.

Szentmihályiné Szabó Máriáról, tehetsége művészi fejlettségének kérdését egyelőre mellőzve, megállapíthatjuk, hogy írói egyéniségének határozottan szembeötlő jegye a *nőiesség*. Tárgyainak megválasztása, műveinek alapeszméje, a bennük nyilvánuló világszemléletmód egyaránt arra vall.

Eddig két regénypár jelent meg tőle; az egyiknek címe: *Emberé a munka — Istené az áldás*, a másiké: *Lorántfy Zsuzsanna — Örök társak*. Terjedelem, tárgyválasztás, alapeszme tekintetében ikertestvérei egymásnak. Mind a kettő nagyméretű munka; az egyik 1117, a másik 961 lapra terjed. Mindkettőnek a tárgya lényegileg ugyanaz: egy-egy eszményi házaselet. Alapeszméjük is közös: a házaselet boldogságára nézve legalább annyira nélkülözhetetlen a feleség szerepe, mint a férjé — sőt a második regénypárban határozottan a nőé az

irányító, sugalmazó erő, ő a család sorsának döntő tényezője. De a nőnek ez a hitvestársi egyenlőrangúsága vagy éppen fölénye nem holmi házsártos viselkedés harci eredménye; ellenkezőleg, az önkéntes háttérben-maradás, az otthon-teremtő gyöngéd figyelem, az önfeláldozó anyai szeretet, szükség esetén pedig a férj gondjaiban való munkatársi részvétel azok az eszközök, amelyek Sz. Szabó Mária regényeiben a családi boldogság egészséges, biztos alapját alkotják . . . A mai nőírók többsége a nők felszabadítása érdekében apostolkodik, síkraszállva a férfiakkal való jogegyenlőségért s ellenséget látva sokminden egyéb közt a családi élet parancsoló és tiltó megkötöttségeiben is. Viszont Sz. Szabó Mária regényei hangosan hirdetik (az első regény lírai melegségű ajánlásából is ez a vallomás csendül ki), hogy a nő számára a házasság keretén belül várakozik a boldogság, még pedig nem a női jogok követelésével, hanem a hitvesi és anyai kötelességek teljesítésével arányosan terem az meg legbősegebben . . . Igaz, hogy írónőnk nem a XX. századi jelenkorból, hanem a közelebbi és távolabbi multból választja tárgyait, de félreérthetetlenül elárulja egész írói magatartása, hogy a modern női lelket is szeretné visszaadni, amennyire csak lehetséges, hitvestársi és anyai hivatásának.

Sz. Szabó Mária költői leleménye «epikai hitel»-re szeret támaszkodni. A *Lorántfy Zsuzsánna* cím világosan mutatja, hogy a magyar történelemnek egy valóságosan élt, a köztudatban ma is élő nemes alakja szerepel regényhősül. De a másik regénypár főszemélyei, a mellékalakoknak s általában a cselekvénynek nagyobb része szintén nem a képzelet szüleménye, hanem a valóságos életből kimarkolt elemek, noha ezek «történeti» hitelességét csak egy családnak, legfeljebb egy városnak emlékező tudata bírja ellenőrizni. Az *Emberé a munka* — *Istené az áldás* c. regénypár egy debreceni jeles kereskedő-család életét tárja elénk körülbelül félévszázadnyi idő hosszsmetszetében.

A regénypár főalakja Várady Lajos. Tizenöt éves korában lép elénk, mint kollégiumi tanuló. Orvos szeretne lenni, de apja a család hagyományos foglalkozására, a kereskedői pályára utasítja. Késmárkon tölti el a kemény fegyelmű inasidőt és megtanulja ott a német nyelvet, Brassóban mint felszabadult kalmárlegény gyarapítja tapasztalatait, azután hazatér Debrecenbe, s ott apjának alig tengődő üzletét hamarosan felvirágoztatja ügyességével, józan előrelátásával, kitarásával. Tragikus végű késmárki szerelme lassanként emlékké enyhül, s megkezdődik holtigtartó boldogságú házaselete Szemere Veronikával. Ettől az időtől fogva anyagi és erkölcsi értelemben

egyaránt folytonosan felfelé visz élete útja : tizenöt gyermeke születik, tizenkettő fel is növekedik és mindegyik derék emberré válik, s végül a Várady Lajos becsületes szorgalmának eredménye : majdnem kilencezer magyar holdnyi földbirtok, négy ház és a nagyjövedelmű bolt. De a sikerek nem teszik őt önzővé, sógorával, Csanád Józseffel együtt főpártolója vagy éppen kezdeményezője Debrecenben minden közérdekű mozgalomnak : az István-gőzmalom, a Lövésztársulat, a Gazdasági Egylet, a Kertészegylet, a Zenede, a színészet ügye stb. mind összefügg van forrva az ő nevével. Ennek az áldásos életnek hű osztályosa, védőangyala a bibliai jóságú, hűséges hitves : Veronika.

Ebből a rövidre fogott tartalmi vázlatból is láthatjuk, hogy igazi *épületes* történet perog le előttünk, körülbelül 1830-tól a 70-es évekig. Minden hátsó gondolat nélkül elismerjük e regénypárról, hogy az ú. n. művelt nagyközönség s talán még inkább a felserdült ifjúság számára nagyon szerencsés hatású, kellemesen szórakoztató és tiszta erkölcsi levegőjével jótékony lelki indításokat ébresztő olvasmány. Különösen a *gyöngédség*, mint a családtagok közt uralkodó s minden versengésnél vagy éppen ellenségeskedésnél diadalmasabb és célravezetőbb viselkedésmód, igazán szépen érvényesül és tanulságosan hathat a fogékony fiatal lelkekre. Ahogy a Várady-család tagjai egymás között egy-egy nyersebb kifakadást a szeretet gyöngéd válaszával lefegyvereznek : nem egy helyt olyan megható, hogy az érzékenyebb olvasónak könnyű lopózik a szemébe . . . A szerző női egyéniségének méltó sikere ez.

De a magasabb mértéket alkalmazó bírálóknak kifogásai is vannak — először is szerzőnknek, hogy úgy mondjuk, írói magatartása, azaz a tárgyával szemben elfoglalt nézőpontja, álláspontja ellen. Nem tud vagy nem akar föléje emelkedni tárgyának, a megrajzolandó főalakok iránti túlságos rokonszenve nem engedi, hogy a művészi tisztalátás távolságából szemlélje őket ; a túlságos közelség miatt nem tud átnézni a fejük felett, ezért a háttérnek nincs távlata, vagy ha van, hamis arányú. A regénypár «érdekes» címe igen találó, míg a főszereplők világnézetére vonatkozik, de kelleetlen hatást tesz ránk, mikor látjuk, hogy a szerző önmagára is kötelezőnek érzi a naív közmondásokban való gondolkozást. Nem bízik a saját művészi indokoló és elhithető tehetségében, hanem egy népbölcséségi közhely tekintélyéhez menekül. Ezzel a viselkedésmódjával mintegy lefokozza munkáját óriás terjedelmű iskolai dolgozattá, mely efféle tételek igazolása akar lenni : «Emberé a munka, Istené az áldás», «Ki mint vet, úgy arat», «Segíts magadon, az Isten is megsegít» stb. Gondoljuk el, mily balsikerű hatáskeresés volna az, ha szerzőnk a Lorántfy Zsu-

zsánnáról szóló regényének ezt a címet adta volna: «A jó feleség: fele segítség», vagy más effajta, igaz voltában is együgyű, lapos mondat. A közmondásokban nem jó túlságosan bízni; épp úgy igazak, mint amennyire nem igazak, hiszen vannak ugyanarra az életkérdésre felelő derűlátó és borúlátó közmondások. Különben a regényünk címéül választott közmondásnak nem olyan kalmáros mérlegű, nem olyan $2 \times 2 = 4$ jellegű a valódi értelme, mint ahogy regényünkben érvényesül. Igazi értelme az, hogy az ember végezze a kötelességét (pl. a földműves a szántást-vetést) teljes igyekezettel, minden erejével, hogy aztán lesz-e áldás az igyekezeten (pl. aratáskor), az már nem függ az ő jóakaratótól vagy érdemétől, az már az Isten dolga, ebbe mi bele nem szólhatunk. De természetesen a címnek ebből a helyes értelmezéséből semmit sem tudhatnánk meg arról, hogy a Várady-család *miért* tartozik a szerencsés igyekvők közé. Regényünkben a címbeli közmondásnak az az értelme, hogy a szorgalmas és becsületes ember munkáját megáldja az Isten; a munka mintegy a «Tartozik» rovat tétele, a siker, az áldás pedig a «Követel» rovaté. A nyárspolgári lelkeknek csakugyan ez a logikájuk és erőforrásuk, tiszteletet is érdemel ez a világnézet a maga jogos területén, de teljesen vak a magasabbrendű, pl. a tragikusan hősiés életeszménnyel szemben. Míg nyárspolgárokon kívül nem látunk egyebet, addig nem eszmélünk rá erre a különbségre, ironóunk is így jár a főalakjaival való egygyéolvadás miatt — de ha többször nem is, egyszer mégis rés nyílik előttünk a háttéri távlatra, a magyar nemzet tragikusan hősiés szabadságharcára. Várady Lajosnét beteges irtózattal tölti el, ha Kossuthnak csak a nevét hallja is, a forradalom-csinálónak, férjek és fiak háborúba csalogatójának. Várady is nagyelégedetten gondolja el, hogy erkölcsileg mennyire különb asszony az ő szelíd felesége az uralomvágyó hírében álló Kossuthnénál. Íme a nyárspolgári megelégedettség boldogítóan szűk látóköre! S az eredmény csakugyan a Várady-házaspárt igazolja: ők hamarosan kiheverik a háborúokozta károkat, Kossuth ellenben örökös száműzetésbe kénytelen bújdosni, a nyárspolgári látásmód szerint az ő munkáján nincs Isten áldása . . . Sajnálám, ha félreítenék szavaimat. Várady Lajos derék, becsületes ember, hazafinak is jó: be akart állni honvédek, de lebeszéltek róla, posztót szállított a hadseregnek önköltségi áron, a nemzeti bukás után még bújdosókat is rejtegetett, szerencséje nem csípte rajta a rendőrség — de egészében véve mégis csak olyan egyéniség ő, akit az íróművészeknek egy kissé felülről, magasabb nézőpontból, messzebbrelátóan, a nagyobbszerű embertípusokhoz arányosítva lehetne és kellene szemlélnie. Az olyan terjedelmes költői művet,

melynek főalakja mögött állandóan ott lappang az emberfeletti hatalom támogatása, eposznak nevezzük; ilyen értelemben a mi mostani regényünk: a filiszterség hőskölteménye. A szabadságharc küszöbén tisztújító közgyűlést tart Debrecen városa. «Sorba buktak ki a maradiság hívei», s ennek oka — úgy látszik — a jóra való kalmárnak, Várady Lajosnak *puszta jelenléte* volt (!). «Nem szólt a vitába, nem beszélt senkivel. De összehúzott szemöldöke alól villogó, éles pillantása szinte rákényszerítette az embereket, hogy foglalkozzanak a haladás eszméivel». Teringettét! Az önkéntelen képzettársulás a «cuncta supercilio movens Jupiter»-t juttatja eszünkbe. Ez már bizony «el»-rajzolása, aránytalanná torzítása egy különben igen derék s polgári szerencséjét megérdemlő kisember-típusnak.

Az erkölcsi tisztaságszeretet különösen is jól illik a nőíró lelkéhez. De a nagyfokú erkölcsi óvatosság, a túlságos szemérmesség könnyen a jellemrajz mélységének, sokoldalúságának, művészi tartalmasságának a rovására érvényesül. A Várady-házaspár életregényének minden lapja: fehér alakok fehér alapon. A szöveg minden sorából a hitvestársi szeretet himnusza zeng, de a «szerelem», melyet csak a magyar nyelv tud oly szépen megkülönböztetni a «szeretet»-től, pillanatokra sem mer mutatkozni. A fiatal házaspár az esküvői lakomáról korán hazaszökik kedves kis otthonába — mert a férjnek a lábát nagyon szorítja az új csizma. A két *nemet* egymás iránt eltöltő ösztönös, természetes hevülésre vonatkozólag a házasság keretén belül is ez szerzőnk írói álláspontja: mindent eltitkolni; csak a gólya kelepel a Váradyék háza tetején tizennégyszer egymás után, mert ezt már nem lehet eltitkolni, s mert az anyaság szent fogalom. Sem a férjet, sem a feleséget soha egy illetlen gondolat, egy érzékies vonatkozású akaratlan képzettársuláson, egy pillanatnyi féltékenységen, a tudatalatti lélek- és idegélet zsúfolt lomtárának egyetlen «gyanús» megzörrenésén rajta nem kaphatni. Igaz, hogy pedagógiai tekintetben talán (de csak *talán*) így válik a regény veszélytelen olvasmánnyá, ám az is igaz, hogy az erősfokú erkölcsi fertőtlenítésnek is van esztétikai hatásában egy kis naftalin-szaga.

Szerzőnk költői indokoló és elhithető eljárás módja egyéb vonatkozásban sem állja ki mindenütt a komolyabb bírálatot. Csak egy példát említek. Késmárkon az inasból legénnyé felszabaduló Várady Lajosnak menyasszonyává lesz egy szelíd és nemes jellemű, szép és vagyonos leány: Eliz. A gyöngye idegzetű, szívbjajra hajlamos Elizt soha sem engedték hozzátartozói a Tátra-hegységben való barangolásra, mikor azonban vőlegénye Debrecenbe akar utazni, a szelíd, komoly leány egyszerre esztelenül makacssá lesz, rábeszéli

rokonait és Lajost hegymászó kirándulásra, mert búcsúzásakor sajátkezűleg szakított havasi gyopárral akar vőlegényének kedveskedni (de ezt a vakmerő szándékát eltitkolja). Az öreg tót fuvaros nem hajlandó velük menni, mert nem akarja kitörni a nyakát. A kiránduló család többi tagja szeges cipőben van, Eliz könnyű topánkában. A ritkuló levegőben Lajos nehezen lélezkzik és fáradni kezd, Elizen nem látszik fáradtság. A hegymászás harmadik órájában megpihen a társaság, Lajos el is szunnyad. Ezt az időt használja fel Eliz: felmászik a szikla tetejére, de kapaszkodás közben akaratlanul lepillant a szédítő mélységbe — lezuhan és szörnyethal... Hát biz' erre az alig elhithető kirándulásra csak azért van szükség, hogy szegény jó Eliz stílszerű módon meghalhasson, mert a tizenöt gyermekről álmódzó Várady Lajos feleségévé alkalmasabb nőt kell a Gondviselésnek kiszemelnie. A szepességi leányhoz a hegycsúcsról való lezuhanás halálneve illik, mint ahogy pl. Rákosi Viktor *Elnémult harangok*jában a reménytelenül szerelmes holland leány, Derry, bárkába ül és neki-vág a viharos tengernek. (De vajjon Debrecenben az öngyilkosságnak miféle irodalomképes módját választhatnák az életúnt leányok? Azon a vidéken nincs sem hegy sem víz.)

A korhúség elleni vétségtől óvakodni igyekszik szerzőnk, s van eset rá, hogy kedves naívsággal siet tisztázni magát a kortévesztés gyanúja alól. Veronika ijedten vette észre, hogy férje «krárogott, prüszkölt, akár egy gőzgép. Veronika ugyan még nem látott gőzgépet, de nemrég jött haza Förster úr Angliából, megszállt náluk. Ő beszélte, hogy az új csoda, a vasút úgy tesz, mint a szopotnyikás öregember. — A nyelvi korhúséget is érezteti a szereplők leveleinek szövegében. (De a nyelvújítás *korány* szava nem «állapot»-ot jelentett, hanem «hajnal»-t.) A tájnyelvi hűségre is ügyel a debreceni cívisek és kofák beszéltetésekor, de részint ő maga is el-eltéveszti az irodalmi nyelv é-je és a debreceni tájszólas í-je közötti viszonyt; pl. nem írtem (helyesen Debrecenben is így: nem értem), kevés (=kevés), megvennín (=megvennem), hírcselíd (=fejrcseléd) stb., részint a nyomdai szedés felelős a hibákért: vigignizik (=vígignizik), tessik, piz stb.

Szerzőnk írói egyéniségében megvan az alapvető erény: a bőáradású elbeszélőtehetség. Nem csodálkozhatunk azon, hogy aki előbb csak novellákat és két kisebb regényt írt, annak több mint ezer lapnyi terjedelmű, mostani munkáján még egy és más tekintetben kiforrotlanság látszik. Második regénypárja máris kétségtelen művészi haladást mutat.

A magyar agrárpolitika.

— Bernát Gyula: *Az új Magyarország agrárpolitikája. 1867—1914.*
(Szerző kiadása. 416 l.)

E tanulmány harmadik része annak a nagyszabású munkálatnak, amelyet a szerző *A magyar jobbágyfelszabadulás eszméaramlatai* és *Az abszolútizmus földtehermentesítése Magyarországon* című könyveiben bocsátott közre. E harmadik kötet megírásával a szerző arra tett kísérletet, hogy a magyar agrártörténetnek 1790-től a háború kitöréséig terjedő időszakát, részben új adatok felkutatásával, egyrészt az eddiginél helyesebb megvilágításba helyezze, másrészt pedig hogy e korszak agrárpolitikai fejleményeiről egységes képet rajzoljon. Főképpen a háborút megelőző évtizedek agrárpolitikai fejleményeinek ismertetésével foglalkozik, de képet ad a kiegyezéstől eltelt egész idő agrárpolitikájáról. Munkájában nemcsak felsorolja azokat a törvényhozási intézkedéseket, amelyek ez irányban az elmúlt évtizedekben történtek, hanem ez alkotások kiinduló pontjait, rugóit is ismerteti, igyekszik az egyes mozzanatok indokait is megvilágítani. Ezzel megismerjük annak a kornak szellemét is, amely ezeken a kezdeményezéseken keresztül belekapcsolódik a mai korba. Sok olyan kérdés, amely a múltban is felszínen volt, de megvalósulni nem tudott, éppen napjainkban került ismét előtérbe.

Munkájának első részében az 1848-ban kialakult agrárjognak átalakulásával foglalkozik a szerző. Szól a birtokforgalom jogi körlátairól és a mezőgazdasági közigazgatás kérdéseiről. Érdekes az a rész, amely az 1850—1867 körüli birtokviszonyokra vonatkozólag igen bőséges adatokat tartalmaz. A Monarchiában Magyarországon aránylag igen sok terméketlen föld volt az 1850-es években. Itt említi meg a szerző a művelési ág-változást, terméseredményeket, az akkori földhasznabéreket. Foglalkozik a mezőgazdasági érdekképviselő történelmi fejlődésével s megemlíti Mária Terézia intézkedéseit, hogy Magyarországon gazdasági egyesületeket kellene alkotni. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület alakulásáról szólva nem tesz említést arról, hogy már 1826-ban megindult egy ilyen egyesület alapítására való törekvés a Pályafuttatási Társulatban, majd később a Lótenyésztési Társaságban, amelyből alakult 1830-ban az Állattenyésztő Társaság, amely az OMGE őseinek tekinthető. Megemlékezik a mezőgazdasági szakoktatásról is, amely már ebben a korban számottevő volt. A talajjavítás munkája, amely első sorban a Tisza szabályozásával kapcsolatban indult meg, ebben az

időben mind több és több területet ad vissza a mezőgazdaság számára. Foglalkozik a könyv a mezőgazdasági hitel-szükséglet kérdésével és a mezőgazdaság eladósodásával. Ez onnan eredt, hogy a szabadságharc kimenetele után az abszolút kormány kb. 62 millió forintra tehető pénzkészletet megsemmisített. Ebben az időben «*valamennyi osztrák tartomány közül*» Magyarországon volt a legmagasabb a munkabér, míg pl. Csehországban, Bukovinában, Morvaországban, Sziléziában, Felső-Ausztriában a magyar munkabéréknél sokkal alacsonyabb munkabért fizettek.

Könyvének második részében a magyar birtokjog különféle formáiról számol be, a telekkönyv-kérdésről, a birtokforgalom jogi korlátozásairól, a birtok-minimumról, hitbizományról, korlátolt forgalmú birtokok egyéb csoportjairól s az ingatlan átörökítése tekintetében divatos szokásokról. Idézi a megfelelő törvényeket, majd ez abszolút korszakban kiadott pátenseket, amelyek ezekkel a kérdésekkel foglalkoznak. 1867 után még nem volt önálló földművelésügyi minisztérium; a földművelésügyi, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium éveken át a szervezéssel foglalkozott és nem tudott nagyobb alkotásokat létrehozni a gazdák érdekében, csak amikor 1882-ben Széchenyi Pál került a miniszteri székbe, indult meg nagyobb mértékben a munka. A háború előtti mezőgazdasági igazgatásnak a mezőrendőrségről és mezőgazdaságról szóló 1894. évi XII. tc. volt legnagyobb szabású alkotása, amely nagyrészt ma is érvényben van. A kiegyezés utáni időben indult meg a termőterület számbavétele, a földek felmérése, a birtokrendezés, ú. n. tagosítás. Már foglalkoztak azzal is, miképpen lehetne a mezőgazdasági statisztikát megvalósítani, amelyről az 1895. évi VIII. tc. intézkedik. Ennek alapján indult meg az a statisztikai összeírás, amely ma is nagymértékben forrásmunkául szolgál. Hatalmas talajjavító munka indult meg. Kvassay Jenő elkészíti Európa egyik legalaposabb vízszabályozási munkáját, amelyet Darányi Ignác nagymértékben keresztül is vitetett. Darányi Ignác alatt történt bortörvényünk rendezése, a gyümölcs- és kertgazdaság fejlesztése érdekében gyümölcsfa-iskolák és szakiskolák létesítése. Ezek hatalmas lendülettel vitték előre főleg a kisgazdátársadalom gazdasági boldogulását. Ugyancsak ő alkotja meg a gazda és eseléd közötti viszonyról szóló törvényt, amely ma is alapvető törvény. A munkaadó és mezőgazdasági munkás közti jogviszony szabályozását ő rendezi. Megalkotják a munkásközvetítést, munkásbiztosítást. Ez időben vesz lendületet a szakoktatás is. Megemlékezik a könyv a telepítési munkálatokról, a kivándorlás kérdéséről és a rutén akcióról.

Ebben a korban jön létre az Altruista Bank, majd az O. K. H., amelyek mind a kisemberek hitelügyét szolgálják. Ez időben létesül az 1908. évi V. tc. az állattenyésztés fejlesztéséről; a közlegelők rendezése is sorra kerül.

Ezzel egyidőben jönnek az adóreformok, amelyek újabb és újabb adókkal sujtják a gazdatársadalmat, úgy, hogy fokozottabb jövedelmét fokozottabb arányban veszi igénybe az állam. Megindulnak a vámpolitikai harcok, a magyar termelés vámvédelme.

Könyvének harmadik részében megemlékezik az agrár mozgalmakról. Különösen kiemelkedik ebben az időben gróf Károlyi Sándor és Darányi Ignác működése, az OMGE-ban és a Magyar Gazdaszövetségben tömörült agrár csoport, amely szemben állt abban az időben az erősödő, hatalmas merkantil és szabadelvű felfogással.

Erre az időre esik a szövetkezeti szervezkedés munkája, amelyben Károlyi Sándor, György Endre, Hajós József, Bernát István vezettek, s a Hangya munkája is, amely az áru-uzsora letörésében volt segítségére a kisgazda-társadalomnak.

A munka negyedik részében az állam agrárpolitikai alkotásait ismerteti, minők már Darányi Ignác korában a telepítés, parcellázás, házhelykérdés, földbérlő társulatok kérdése, korlátolt forgalmú birtokok ügye, azonkívül mezőgazdasági statisztikának az előkészítése, idegenek birtokvásárlásának a megakadályozása stb. Az állatállományban különösen a tervszerűség az irányító, állategészség-ügyünk pedig egészen mintaszerű; kiváló szakoktatási munka. Erőtéljes agrárpolitika indul meg, amely nagymértékben foglalkozik az árkérdésekkel. Az Országos Gazdasági Cseléd- és Munkáspénztár felállítása az európai országokban megkívánt szociális berendezkedéshez közel juttatja Magyarországot.

A könyvet hatalmas forrásanyag-összefoglalás zárja be, amely bő tájékoztatást nyújt azok számára, akik e problémákkal bővebben kívánnak foglalkozni. Bernát Gyula érdekes munkát végzett e könyvének a megírásával, egészen tankönyvszerű összefoglalását adta az 1867—1914-ig terjedő kornak, s három összefüggő munkájával elvezet bennünket az 1890-es évektől a háborúig eltelt idő agrárpolitikai zűrzavarában.

Gesztelyi Nagy László.

Amedeo Maiuri, az archaeologia művésze.

(*Pompei* con 14 acquarelli originali di Luigi Barzani e 193 fotografie. Ist. Geografico De Agostini. — *Ercolano* con. 6 acquarelli originali di Ermilio Lazzaro e 133 fotografie. Ist. Geogr. de Agostini. — *I campi Flegrei*, dal sepolcro di Virgilio all' antro di Cuma. 88 illustrazioni. Libreria dello Stato. — *Pompei*. Con 16 illustrazioni nel testo e 96 fuori testo. Libreria dello Stato. — *Breviario di Capri*. Editrice Rispoli Anonima Napoli. — *Passeggiate Campane*. Ulrico Hoepli editore Milano.)

Ma már nem véletlen, hogy az ókori élet emlékei oly meglepő gazdagságban kerülnek elő lépten-nyomon s mindenütt, ahol valaha a rómaiak megfordultak, megtelepedtek és sajátos művelődésüket meggyökerezették. Nem véletlen műve, hogy napjainkban a meglepő leletek egész sora világítja meg mindig új oldaláról az ókori s különösen a római életet és műveltséget. A modern régészet tervszerűen dolgozik, határozott célokkal kutató, szinte azt mondhatnók: tudja, mit akar találni, s legalább is tudja, mit keres. A modern régész mindenekelőtt alaposan ismeri az ókori íróknak a felkutatott helyre vonatkozó adatait s ismeri a régebbi régészeti kutatás eredményeit és megállapításait, végül pedig a leleteket sohasem szemléli elszigetelten, hanem mindig egybekapcsolja a történet, művelődéstörténet, társadalmi élet, művészettörténet és technika egykorú adataival s a romokat, a köveket, a töredékeket és törmelékeket igyekszik egységes képbe foglalni, megeleveníteni, benépesíteni emberekkel, felpezsdíteni és feltámasztani a múltat, vonatkozásba hozni a mai élettel s így megteremtteni az emberi művelődés, alkotás, küszködés, élet és művészet örök és megszakíthatatlan folytonosságát.

És ehhez nem elegendő az adatok pontos ismerete, nem elég a kitűnő philologiai, archaeologiai és technikai felkészültség, nem elég az epigraphica és chronologia alapos ismerete sem; ehhez képzelet is kell. Az archaeologia halott tudomány, ha nem lelkesíti át a képzelőtehetség, mert csak ez tud lelket lehelni a holt kövekbe. E nélkül a legtudományosabb régészeti könyv is csak száraz és lelketlen adatok gyűjteménye marad, éppen olyan romhalmaz, mint akár Pompei romjai, annak, aki nem látja, nem érzi és nem éli az ókor lelkét. Aki csak adatokat gyűjtöget, feliratokat fejt meg és nehézkes philologiai felszereléssel megtömött könyveket vagy értekezéseket szerkeszt, tulajdonképpen csak szellemi mása annak a munkásnak, aki a kutatóárkokat ássa és feltárja a falakat, sírokat,

adényeket, eszközöket, feliratokat. Mindegyik csak az anyagot látja, a lelket nem érzi egyikük sem. Az igazi archaeológus bűvész; a képzelet varázsvesszejével feltámasztja az ókori életet a néma és halott kövek között, de egyúttal művész is, író; a nyelv, a stílus, a szavak szépségébe öltözteti a nyers és rideg adatokat.

Ilyen művésze a modern régészetnek Amedeo Maiuri, campaniai régészeti főfelügyelő, a pompeji és herculanumi ásatások s a nápolyi Museo Nazionale igazgatója, írói szempontból is kitűnő régészeti könyvek egész sorának szerzője. Ez az ötvenkétéves férfi, a maga kifogyhatatlan lángolásával, nagy tudásával, szárnyaló képzelőerejével szinte egyedül áll a modern régészek között. Úgy olvas Itália földjében, akár a geológus, és, mint valami modern Prometheus, lelket lehel az élettelen és omladozó kövekbe, megszólaltatja a romokat és a feliratokat s a költészet aranyporával hinti be a mult törmelékeit. Fiatalon jegyzi el magát a régiségtudománnyal; már huszonnyolc éves korában igazgatója a rhodosi Museo Archeologico-nak, vezeti a rhodosi ásatásokat, a Dodekanesos, majd Anatólia és az Égei-szigetek ókori emlékeinek feltárását s 1924 óta mai munkakörében dolgozik. Negyedszázados munkássága alatt a könyvek és értekezések egész sorát adta ki, archaeologiai, művészettörténeti, epigraphicai műveket Kretáról, Rhodosról, Anatóliáról, Campania régiségeiről. Nagyszerű könyve a rhodosi ásatásokról (*Rodi*, 1922), a rhodosi és kosi görög feliratok gyűjteményes kiadása, a jalyosoi ásatások pompás ismertetése, Pompejiről írt első nagy könyve s végül nagy feltűnést keltő műve a pompeji misztérium-villáról (*La Villa dei Misteri*, Roma, 1930) a tudományos világban és a művelt közönség körében ismert és tisztelt nevet szereztek neki. Rövidre fogott ismertetésünk keretében futó szemlét tartunk legújabb művei felett, hogy bemutassuk ezt a minden ízében érdekes tudóst és író, a mai archaeologia legnagyobb művészt.

Valahányszor munkásságára gondolok, mindig eszembe jut felejthetetlen látogatásom Boni professzornál a római Palatinuson, mintegy huszonöt évvel ezelőtt. Aranyban fürdő őszi napon mentem fel a Casino Farnesébe, hogy meglátogassam az ősz tanárt, a palatinusi és fórumi ásatások igazgatóját. Elég volt félóráig hallgatni szinte görög derűben sugárzó szavait s máris éreztem, hogy a hivatalos cím mennyire nem illik egyéniségéhez; ez a patriarcha csak álarcnak viselte a tanári és igazgatói címet, nem is régész volt már, hanem átszellemült költő, a római császárkor epikájának, vagy, ha úgy tetszik, tragédiájának óre és krónikása itt fenn a hegyen, távol a hétköznapi kavargásától, mintegy más világban, az idők messze-

ségében. Költő és rajongó, ama Boissier-k kortársa és szellemi rokona, akik az *evocatio* csodálatos adományával tudták megérezni és fel-támasztani rég elmúlt korok lelkét és életét.

Amedeo Maiuri méltó utóda a nagyemlékű Boni mesternek, legszebb kivirágzása az olasz régészi tehetségnek, amely már századok óta csiszolódott és tökéletesedett, hogy egyrészt finom műszere legyen annak a régészeti kutatásnak, amelyet az új Olaszország szinte sodró iramban nekilendített, másrészt pedig túljusson a tudományszerző adatközlésen és valóságos művészetté érlelődjék.

Egészen természetes, hogy ez az új régészet éppen Itália földjén virágzott ki. Ezen a földön a kezdő tudós úgyszólván a régi emlékekkel együtt él, hiszen közöttük nőtt fel s már iskolás kora óta bizalmas viszonyban volt az ásátások technikájával, a régi városokkal, épületekkel, szobrokkal, egyéb emlékekkel. Olaszországban egyes családok fiai nemzedékek óta az ásátásoknál foglalkoznak, apáról-fiúra száll a mesterség hagyománya s ezenfelül a páratlanul gazdag múzeumok korlátlan lehetőségeket nyitnak a régész-képzésre. Az olasz régészeti tudomány jó néhány százados multra tekinthet már vissza; századévek hagyománya gyülemllett fel a tudósokban is, mint a munkásokban. De a mai régészetnek nemcsak annyi az érdeme, hogy kutató, felfedező és gyűjtő, hanem az is, hogy óvja és helyreállítja a régiségeket. A régi archaeológusok érdeme a kutatás szervezése, a tudomány megalapozása, eszközeinek és módszereinek tökéletesítése, de bizony ezek a régi emberek sokat romboltak is. A használati tárgyakat, szobrokat, feliratokat összegyűjtötték, a festményeket lefejtették a falakról s mindent a múzeumokba hurcoltak. Ma viszont igyekszik a régész mindent helyreállítani és a helyén hagyni, hogy lehetőleg hibátlan fogalmat alkothasson magának a látogató az illető emlék egykori szerepéről, a szobák, templomok, szobrok, bútorok, egyéb tárgyak rendeltetéséről és életéről. Ezért van, hogy az új pompeji ásátások, Maiuri irányításával, meglepő módon új és teljesebb képét adják az egykori campaniai kisváros életének, mint mindaz, amit eddig ismertünk belőle. Ha a mi tudós vezetőnkkel belépünk akármelyik újonnan feltárt házba, valami olyan meleg és bensőséges hangulat fogad, amelyent a régóta ismert pompeji házakban sohasem éreztünk. Loreius Tiburtinus házában, a finom festmények, szökőkutak, vízjátékok, szobrok és pergolák közt minduntalan az az érzésünk, hogy bármely pillanatban beléphet a ház valamelyik régi lakója, hogy köszöntson bennünket. A moralista házában szinte meg sem lepne, ha dúsan megrakott tálakkal bevonulnának a szolgák, sorra kínálni a vendégeket. Ilyen érzésünk támad az újonnan feltárt

házakban majdnem mindenütt. A házakban és boltokban minden a helyén, úgyszólván csak megállt az élet, egy pillanatra talán megmerevedett, de izgatottan lessük, hogy megoldódjék a varázs és tovább lüktessen a régi hétköznapiak ritmusa. Maiuri munkásságának nem kicsinylendő tudományos eredménye, hogy majdnem minden ház tulajdonosát név szerint is ismerjük és a legtöbbször foglalkozását is sikerült megállapítani. Loreius Tiburtinus valószínűleg Isis papja volt, Pinarius Cerialis drágakőkereskedő, Verus bronzműves, Stephanus mosó- és vasalóintézet-tulajdonos, Cornelius Tegea kereskedő, Jucundus bankár, Zosimus edénykereskedő, az úgynevezett Menanderház tulajdonosa pedig előkelő és gazdag úr, akinek a házában pazar és értékes ezüstkincset találtak. Ez az utca, a Via dell' Abbondanza, amelynek tengelyében az új ásatások folynak, szinte megelevenedik, él és lüktet Maiuri munkásainak csákányai nyomán. Az oszlopcsarnokos emeletek, a nagyszállók, az üzletek, az utcára kinyúló ereszek, erkélyek és loggiák, a boltok, a választási hirdetések, a kocsmák, a közutak: mind szerves részei az eleven városnak és egyetlen pillanatig sem hatnak úgy, mintha múzeumi tárgyak volnának. Maiuri a régít is új tálalásban, szinte új rendezésben adja, új oldaláról mutatja meg az eddig szürke és halott várost és ezzel — az archaeologia történetében először — rávilágít igazi jelentőségére és érdekességére. Új arcát mutatja a régi városnak a Sírok Útja, amelynek rejtett szépségeit csak Maiuri ásatásai óta ismerjük és mindennekfelett a Titkok Villája (Villa dei Misteri), amelyet teljes egészében kiásatott és rendbehozott: tudományos szempontból egyik legnagyobb érdeme a villa bacchikus festményeinek kielégítő és meglepő magyarázata. A Libreria dello Stato kiadásában megjelent kis Pompei-könyvének pontos szövege és ezernyi hiteles adata, valamint több mint száz remek fényképe s a De Agostini Intézet kiadásában előttem fekvő pazar díszmunkája, Luigi Barzani gyönyörű vízfestményeivel s a szerzőnek mintegy 200 fényképével: a legszebb és a legtöbb, amit eddig bárki is Pompejiről a közönség kezébe adott. Nagy képes Pompei-könyvének különösen az a fejezete megragadó, amelyben a város kereskedelmi és ipari életét ismerteti. Pompeji az üzlet és a szerelem városa volt, lakosainak jelszava pedig: «*Lucrum gaudium*» és «*Salve lucrum*» (A haszon az öröm; Éljen a haszon!). A város jellege ezt a kettősséget tükrözi: a rengeteg bolt, a színház, az amphitheatrum, a fürdők, a kocsmák, a pazar kényelemmel épített és berendezett úri lakások mind arra vallanak, hogy Pompeji lakosai szerették és élvezték az életet s meg is volt a hozzávaló anyagi erejük. Az a 25,000 ember, aki itt lakott, a város pusztulásának idején már java-

részben kereskedő és iparos, vállalkozó és földbirtokos volt ; az úri osztály lassankint átengedte a teret a céhekbe tömörült iparosoknak, kereskedőknek, különféle hivatásokat űző felszabadult rabszolgáknak s maga a város melletti villákba vonult vissza. Kr. u. 63-ban érte az első csapás a várost, 79-ben a második és utolsó. Maiuri szinte drámai képekben eleveníti meg a pusztulás óráit és napjait : a menekülést, a mentést ; valóságos regényírói képzelettel sző hiteles-ízű történeteket a romok közt talált csontvázakról, úgy hogy nemcsak a város élete, hanem halála is drámai módon megelevenedik tolla nyomán. Könyvei, bármily szerény is maga a szerző, adataikkal és képeikkel szemléltetőn mutatják, hogy Maiuri működése alatt legalább annyi történt Pompeji feltárása körül, mint az eddig elmúlt kétszáz év alatt. A XVI. században Fontana, a XVIII-ban Bourbon Károly, a XIX-ben Fiorelli neve jelent határkövet az ásatások történetében ; a XX. századi ásatások gazdag eredményei, Pompeji új értékei, ókori életének új vonásai Maiuri keze nyomán bontakoztak ki. Ma már a város háromötödrésze ismeretes és a tudománynak nincs más kívánsága, mint hogy a mester befejezhesse élete nagy művét : a halott város teljes feltárását.

Még inkább kell kívánnunk ezt a herculanumi ásatásokkal kapcsolatban. Mióta D'Elboeuf osztrák herceg kútásó munkásai véletlenül rábukkantak Herculanum maradványaira (1709) s megindult a rabló archaeologizálás a romok között, csak a legutóbbi években (1927) kezdődött meg a város rendszeres feltárása, éppen Maiuri kezdeményezésére, a Duce megértő támogatásával. Az angol Waldstein (Walston) nemzetközi tőkét és munkát akart szervezni Herculanum feltárására, de Mussolini nem volt hajlandó semmi idegen segítséget elfogadni, szerinte ez az új Itália nemzeti feladata és éppen ezért minden külső támogatás nélkül kell elvégezni. Maiuri érdeme ez az állásfoglalás : hatalmas munkaerejével, alapos tudásával és színes képzeletével éppen ő a legalkalmasabb ember ennek az óriási feladatnak elvégzésére. Ma már büszkén tekinthet vissza tízéves munkájára, amelynek meglepő és gyönyörű eredménye Herculanum feltámadása.

Az osztrák herceg és munkásai, valamint mérnökei édeskeveset törődtek Herculanum épületeivel, falaival, a házak berendezési és használati tárgyaival ; egyetlen céljuk volt mennél több márványt s egyéb értékes építőanyagot, továbbá bronz és márványszobrot felszínre hozni a lávába vajt alagutakon. Ezek az alagutak keresztül-kasul szelik a régi várost, átvágják a házfalakat, kíméletlenül keresztültörnek oszlopokon, boltokon, templomokon, — hiszen

akkor az volt a felfogás, hogy Herculenumot a maga egészében úgysem lehet feltárni; a húsz méteres láváréteg eltávolítása emberfeletti munkába és mérhetetlen pénzbe kerülne. Tehát az alagutakon keresztül kizsákmányolták a romvárost: valóságos szenvedélylyel dúlták fel házait és hordták múzeumokba értékes márványait és bronzait s mindenekfelett papiruszait. Maiuri érdeme, hogy megvetette a rendszeres ásatás alapjait s megerősítette a hitet Herculenum feltámasztásában. Nagy díszműve, amely a *Visioni Italiche* sorozatban jelent meg, 133 fényképpel és Ermilio Lazzaro lenyűgöző vízfestményeivel, szemléletes és eleven képet fest a város egykori életéről, de az a rövid idő, amely a mű megjelenése óta eltelt, máris újabb adatokkal gazdagította Herculenum ismeretét. Maiurinak, úgy látszik, legnagyobb szenvedélye a látába temetett város. És ez érthető is, hiszen az ő munkája nyomán került elő Herculumban minden, ami új és érdekes; a favázás ház, oszlopokon nyugvó erkéllyel, a szárnyas ajtó vagy inkább fal az egyik ház atriumában, az épségben megmaradt kocsmá, teljes berendezésével, emeleti szobájával, a cukrászműhely edénykészlete, a rengeteg eszköz és ételmaradvány. Így a kétszáz évvel ezelőtt kifosztott város új meg új meglepetéseket tartogat a mai kor számára is; ha már legszebb művészi kincseitől megrabolták, annál bőségesebben ontja a római magánéletre vonatkozó emlékeket és érdekességeket. Maiuri érdeme annak megállapítása, hogy a kisváros lakosságának egyik rétege halászokból állt, másik pedig előkelő nápolyi és római urakból, akik itt, a fejedelmi öböl partján építettek maguknak pihenőhelyet. A pusztulás idején a városka közvetlenül a tenger partján feküdt, hatalmas, bástyaszerű mellvéd nyúlt egészen a tengerig s ezen a mellvéden sorakoztak a gazdag és előkelő urak pazarabbnál pazarabb villái, pergolái, függőkertjei, amelyekből, a mostani gondos ásatás során, még mindig értékes bronz és márvány műtárgyak kerülnek elő. Napfényben fürdő, meleg hangulatú kisváros volt ez a Herculenum, az *otium* klasszikus helye, a csönd és a békeség szigete a kék-ezüst tenger partjain. Képzeletünk eleven alakokkal népesíti be a romokat, de Maiuri, a művész-archaeologus, meg is tudja nevezni a kisváros egykori urainak egész sorát; a messzi mult ködéből így támad életre előttünk Lucius Annius Mammianus Rufus, aki újjá építette a színházat, Appius Claudius Pulcher, Marcus Remmius Rufus polgármester, Marcus Spurius Rufus a vásárcsarnok építője, Lucius Mammius Maximus főpap, Marcus Nonius Balbus patricius, felesége Viciria, fiúk Marcus Nonius Balbus, Kreta és Cirenaica helytartója, felesége Volasennia és három leányuk, köztük a legszebb, akinek ránk maradt szobra

(«La piccola bionda Ercolanese») az ókori művészet egyik méltán csodált remeke, s végül Marcus Calatorius patricius, — hogy csak azokat említsem, akiknek szobrai is ránk maradtak. Még sok a tenni-való Herculanium körül, de aki végigolvassa és végigélvezi Maiuri nagy és díszes Herculanium-könyvét, bámulattal fog adózni a kitűnő tudós szellemének, leleményességének, megelevenítő erejű képzeletének és lenyűgöző stílusának. És mindennekeftt tiszteletet parancsol az az erős akarat és szívósság, amely szembeszáll a roppant akadályokkal, nem ismer lehetetlenséget és a mély temetőből emberfeletti küzdelemmel napfényre hozza a római kultúra elsüllyedt értékeit. Minden külső szépségen, értéken és érdekességen felül rendkívül tanulságos ebben a munkában az a gondosság, amellyel minden emléket, sőt minden törmeléket, töredéket, feliratot, festményrészletet, vázondarabkát, ételmaradékot megkímél, megtart, helyreállít: nem dob el semmit, nem pusztít, nem rombol, mint a régiek, mert bölcsen tudja, hogy az apró és szinte jelentéktelen emlékekből könnyebben visszavarázsolhatja az elsüllyedt városok egykori életét, mint a legszebb márványszobrokból. Maiuri munkásságának, nagy belső értékén túl, ez a fontos és komolyan megszívleendő tanulsága.

Egészen vagy nagy részben ismeretlen világot tár fel Maiuri a phlegraei mezőkről írt kis könyvében. Ez a könyv is a Libreria dello Stato kiadásában jelent meg, 88 pompás képpel és térképekkel és általában abba a világba vezet bennünket, amely a legszorosabban kapcsolatos a római mondai őstörténettel, főképpen Vergilius epikájával. A Nápolytól nyugatra eső vidéket már az ókoriak a tűzmezők vidékének nevezték: ez a vidék teli van működő és kialudt kráterekkel, melegforrásokkal, ásványvíz kutakkal, gázos, kénes, füstölgő kitörésekkel, vulkanikus tavakkal, tengerrengésekkel. Maiuri előtt egyetlen régiségtudós sem törődött ezzel a gazdag területtel, amely történelmi és mondai szempontból egyaránt szent helye a régi Itáliának. Éppen ez mutatja Maiuri elhivatottságát; az archaeológus nem lehet hivatalnok, nem cammoghat folyton régi csapásokon, nem kérődzhet régi eredményeken, hanem valóban költőnek kell lennie, akiben van lelemény és van képzelőtehetség. Maiuri csakugyan istenáldotta költője az archaeológiának; nemcsak belevágta csákányát ebbe az elhanyagolt területbe, hanem gazdag irodalmi ismereteivel, biztos tudásával és költői képzeletével sikerült feltárnia és megelevenítenie ezt az ezerszínű, rejtelmes és izgalmas mondai világot. Ezt a vidéket, bár közvetlen szomszédságában van a Vezúv-nak s a tulajdon földje is csupa tűzakna, sohasem pusztította el vulkanikus kitörés (még a Monte Nuovo 1538. évi kétnapos kitörése

sem okozott itt nagyobb arányú rombolást), eleven volt itt az élet az ókor végéig, szunnyadt a középkorban s újra felpezsdült az újkor századaiban. Görög és itáliai törzsek ősi találkozó helye ez a forró föld, nyilván bőleseje a félsziget művelődésének s éppen ezért csodálatos, hogy nem akadt eddig régiségtudós, aki vállalta volna e démoni vidék ősrómai életének feltámasztását. Maiuri ezen a területen legalább tíz ember és néhány emberöltő munkáját végezte el. Kis könyve lenyűgöző beszámoló. Cumae, Puteoli, Misenum, Baiae gyógyfürdői, Sibylla-barlangjai, kikötői, az Avernus-tó, a Lucrinus-tó ókori emlékei, a monumentális utak, vízművek, síremlékek mint eleven illusztrációk világítják meg Vergiliusnak sokszor rejtelmes helyeit és Campania e misztikus csüskének igazi arcát. Az emlékek feltárása, magyarázata, rendszerbe illesztése, Vergilius, Propertius, Horatius, Martialis idevágó helyeinek megvilágítása az emlékekkel s mindennekfelett a lelemény, a feladat meglátása, egy tekintélyes földterület ókori életének felderítése a mai régiségtudomány egyik legszebb diadala.

Maiuri legutóbbi két könyve, a *Caprii breviarium* és a *Campaniai séták*, már inkább a költőt mutatja. Capri titkainak javarészét Maiuri tárta fel ugyan, de ebben a sugalmas erejű könyvében mégsem elégszik meg az ásatások és az eredmények leltárszerű ismertetésével, hanem beleszó könyvébe minden színt, hangulatot, legendát, anekdotát, ami a rejtelmes szigettel, tündéri emlékeivel és legnevezetesebb lakójával, a szerencsétlen Tiberius császárral kapcsolatos. Mint piros futórózsák a romokon, úgy virágzanak ki Maiuri könyvének lapjain a nép ajkán élő ősi caprii hagyományok és legendák s az archaeológus maga is szinte kiesik szerepéből, egyszerű turista lesz, akit megejt az évezredes sziklák, a tenger és a nap varázsa, a kék barlang édeskés költészete s lírai hangulatba olvad az évezredes kövek között. Szinte csak mellékesen és mindenesetre szerényen mondja el, hogyan találta meg a Villa Jovis maradványait, egyszerű logikai művelet alapján (1932—35): a hangsúlyt nem a régészeti felfedezésekre veti, amint általában sehohsem dicsekszik a maga, valóban korszakalkotó munkásságának eredményeivel. Fontosabb neki az ókor újraélése és feltámasztása, az élmény, a költészet, az izgalmas *evocatio*, mint adatok, méretek, számok és statisztikák görögtüzes csillogtatása. És feltűnik ebben a két legutóbbi könyvében: mennyire összeforrott ez a tudós az olasz földdel és népével, mennyire a mai egyszerű ember szemével nézi az ókort, az örök-egy Itáliát. Bensőséges, lírai hangon örökíti meg mind a két könyvében a hűséges paraszt-arcokat és lelkeket, régészeti mun-

kájának hűséges részeseit és támaszait. Lucci, «Tiberius jószágigazgatója», ahogy tréfásan nevezi, bizonyára valamelyik misenumi császári matróz kései utóda, éppen úgy alkotó részese a tudós munkának, mint a rejtelmes Carmelina, a Villa Jovis magányának hű őre, vagy akár az ismeretlen szerelmes pár a hasonlíthatatlanul lenyűgöző romok között, vagy a halász, talán Tiberius mondabeli halászának utóda, vagy akár a barnaszemű kislányka, amint a mélység fölött, a nap arany tűzében, megnevezhetetlen nosztalgiával énekel valami ősi és egyhangú dallamot, amely mintha testvérük volna a romoknak.

És talán mindegyik könyvénél s minden egyéb munkájánál tökéletesebb és kedvesebb legutolsó könyve, a *Campaniai séták*. Két szempontból megbecsülhetetlen értékű ez a könyv: egyrészt olyan, mint valami bensőséges hangú önéletrajz, feltárja Maiuri hallatlan arányú munkásságának újabb oldalát, a campaniai római emlékek rendszeres felkutatását. Ez is az ő ötlete, az ő felismerése és elejétől végig az ő munkája, mert mondanom sem kell, hogy ez a költő és lírikus egyúttal kemény munkás is és, amit elgondol, azt szigorú munkafegyellemmel meg is valósítja. És mégsem ez a tudományos eredmény a legértékesebb ebben a könyvben, hanem az, hogy itt a legérettebb az író ókor-szemlélete: itt már nemcsak a tudós és a költő szól hozzánk, hanem az érett és bölcs férfi, aki *sub specie aeternitatis* nézi a múlt és jelen apró és nagyobbacska dolgait. És itt még a bűbajos caprii könyvnél is tovább megy egy lépéssel; most már nemcsak a földdel és a mával köti össze az ókor emlékeit és visszfényeit, hanem az ókori történelem mellett a középkor és újkor változásaival és viszontagságaival is. Marius tragédiája éppen úgy benne él e campaniai föld emlékeiben, mint akár Szent Benedek vagy Desiderius apát, vagy akár Garibaldi, vagy a régi árnyak közül a titokzatos Ummidia Quadratilla és Annia Paculla. Az írónak egyetlen célja: kiemelni és megmutatni az örök emberi vonásokat, az emberi élet, küszködés, szenvedés megszakíthatlan folytonosságát, és ebben eszköze a rómaiság egységes és egyetemes szemlélete. Az ő archaeológiai művészete már nem éri be azzal, hogy aprólékosan leírja a leleteket és lehetőleg statisztikai pontossággal összeállítsa az épületek és műtárgyak mythológiai vonatkozásait és magyarázatait, neki fontosabb a leletek történelmi és művészeti értékelése, beágyazása a klasszikus irodalomba, tájba és életbe, szóval a száraz tudományos bepácolás helyett az emlékek életrekelése. Találó szóval jellemzi ő maga ezt a módszert, amikor «peripatetikus archaeológia»-nak nevezi. Természetesen nem rendszeres ismertetése ez a

könyv sem Campania minden ókori emlékének, csak néhány nagyszabású és szerencsés felfedezés bemutatása, kellemes séta keretében, de ez az első kísérlet is oly lenyűgöző és elragadó, hogy örömmel és szomjasan várjuk a folytatását. És ha szabad valamit figyelmébe ajánlanunk a kitűnő szerzőnek, arra kérjük, hogy a következő kötet-hez csatoljon részletes és szemléltető térképet is. Mert őszintén megmondhatjuk, hogy a könyvnek ez az egyetlen hiánya.

Nem ok nélkül tartottunk hosszabb szemlét az archaeologia mai nagymesterének, Maiurinak, kivételesen értékes és eredményes munkásságán: belső értékei mellett mint példát is termékenyítőnek tartjuk ezt a munkát és reméljük, hogy kiváló archaeológus-gárdánk valamelyik tagja felbuzdul rajta és vonzó írói formában megírja — még meglehetősen tájékozatlan közönségünk számára — a magyarországi római emlékek, római élet és világ történetét. Ez a könyv, *Séták a római Magyarországon*, ma, annyi szerencsés és jelentékeny lelet után, elodázhatatlan kötelessége a magyar tudományosságnak.

Révay József.

POLITIKA ÉS ERKÖLCS.

Politikáról és erkölcsről beszélni nem könnyű feladat. A legtöbb elmélkedő a politikáról szólva maga is politizál, az erkölcs címén pedig prédikál. Politizálás és prédikáció tehát a Scylla és Charybdis, amelyeket el kell kerülnünk, s hiszem, hogy ez sikerülni is fog, ha a tiszta filozófia vizein hajózunk és egyedül az érdekel bennünket: mi a politika és mi az erkölcs? S hogy miképpen érintkezik a kettő egymással? A filozófia ugyanis mindenkor a dolgok lényegének, benső mivoltának keresése, az, ami a valóságra nézve sokszor csupán lehetőség, cél, de nem benne megvalósult tény, s mikor megállapítja akár a politikának, akár az erkölcsnek ilyen mibenlétét, ezzel még nem kényszerít bennünket arra, hogy milyen politikát és milyen erkölcsöt kövessünk: ezt rábízza kinek-kinek a lelkiismeretére. Ezért lehetséges, hogy az ember sokszor látja a jót, mégis a rosszat teszi, — *video meliora proboque, deteriora sequor*, mint Ovidius (*Metamorph.* VII. vv. 20—21.) mondja.

I.

Politika és erkölcs egyaránt az *ember* életjelenségei közé tartoznak. A nála alacsonyabb és a nála magasabb lények világától idegenek ezek a mozzanatok. Az állat, melyet az ösztönében élő *vis a tergo* lök előre az élet útjain, nem politizál, és nem ismervén a jót és a rosszat, nem éri el az erkölcs színvonalát. Istenben pedig azonos lévén gondolat és lét, nem merülhet fel sem politikai, sem erkölcsi probléma, hiszen elgondolása egy a tettel, és abszolút jóságánál fogva sohasem ingadozhat a jó és rossz között. Csak az állat és

Isten közt középuitt álló, tökéletlen és töredékes lényben vetődhet föl élete ilyen vagy olyan formálásának kérdése, s vele a politika és az erkölcs témái. Mert annak, aki politizál, vagy a jó és rossz között választ, nem lehet tetteiben abszolút módon meghatározottnak lennie, amilyen az állat, de elgondolásaihoz abszolút hatalommal sem rendelkezhetik, miként Isten, hanem elhatározásaiban szabadnak és tetteiben bizonyos mértékű hatalommal rendelkezőnek kell lennie: ilyen lény pedig csak egy van, s ez — az ember. Ő a természet, lélek és szellemnek olyan szintézise, aki eszmélő lelkes valója révén kiemelkedett a természetből, de testi szervezete által a természettel, gondolatai által a szellemi világgal állandó érintkezésben áll. Helyzete tehát valóban a közép, s az őt érő hatások miatt léte örökös ingadozás a természetes lét kötöttsége és a szellem szabadsága között: a szellem hívó szava hozzá az erkölcs, és önfenntartása az emberi szinten a politika.

Politikát és erkölcsöt ennél fogva csak az ember világhelyzetéből, egzisztenciájából lehet megértenünk; ebből viszont egyszerre világos lesz előttünk mind a kettő. Tévednek ugyanis azok a «tudósok», akik az embert mindenestül a természet termékének tartják s lényét tisztán az állati világ felől próbálják megmagyarázni. Ezek szívesen látják a róka ravaszságában s az élelem megszerzésének tekervényes útjaiban a politika kezdeteit és fennen szeretik magasztalni a közösségben felolvadó méhek «erkölceit». De az állatnak nem lévén személyisége, ilyen az embernél sem keresnek. Beszélnek az állatok technikájáról, nyelvéről, államáról, holott mindezek a jelenségek csupán az emberi életjelenségek hasonlóságára nevezhetők technikának, nyelvnek és államnak: önmagukban öntudatlan ösztönök kauzális tevékenységéből keletkezett eredmények, amelyekből éppen az hiányzik, ami az ilyszerű emberi jelenségek benső lényege, t. i. a tudatos célszerűség, a tervszerű alkotás. Az állati technika, a nyelv és az állam nem «művek» abban az értelemben, hogy valami előre kitervelt cél kedvéért alkottatnak meg, hanem folyamatok, amelyek bizonyos külső vagy belső ingerek hatására szükségszerűen mindig egyformán, azonos

alakban jönnek létre. Ezért nincs bennük változás, nincs egyéniség, holott az emberi mű magán viseli alkotója egyéniségének jeleit. Schütz Antal¹ nagyon helyesen jegyzi meg, hogy az állat «intelligenciája» nem megy túl azon, amit Bergson «le continu sensible»-nek, az érzékelhető hézagtalan egymásutának nevezett. Hiányzanak nála az összes vonatkozó tevékenységek és a szellemi élet jellegzetes tevékenységei: a szerszámhasználat és kitalálás, a haladás, a tudomány, a művészet, vallás, államiság és nyelv. Hozzátehetjük: mindez azért, mert nincs értéktudata és ennek alárendelt aktivitása. «Élettörvénye őt az ön- és fajfönntartás érdekkörébe igézi; míg az ember lényegesen az értékek világára van irányítva; nem merül ki a pillanatban, az ön- és fajfönntartás szférájában, nem szorítkozik arra, hogy az anyagforgalom átmeneti állomásává legyen, hol az anyag formákba (szervezetbe) épül, és a szervezet visszaválík az anyagba, hanem olyan világba emelkedik, melynek tárgyai nem mulók és éppen ezért kimeríthetetlen élettartalmakká tudnak válni. Ez más szóval annyit jelent: Az embernek van mit tennie egy örökkévalóságon keresztül is, az állatnak ellenben nincs.» Az állat, Scheler találó kifejezése szerint, ekstatikusan kifelé figyelve él: beleolvad környezetébe, s mozgásában ugyanazok a természeti kényszerűségek érvényesülnek, amelyek a környező természetben is uralkodnak. Neki a természetes környezetéből való kiválás a halált jelenti. Az ember azonban a környezetével szemben él. Ezért tudta benépesíteni az egész földkerekséget. Minden klimát és természetes környezetet le tudott győzni. Az állat léte meghódolás a természeti környezet előtt, az emberé dacolás, szembeszállás vele. Az ember nem a természet által, hanem a természet ellenére él. Egyéniségében bátyát emel ellene és tudatos gondolkodásában szembeállítja magával a környezetét. Tárggyá teszi, amelyet megismer és alakít a maga céljai szerint. Ez az, amire semmiféle állat sem képes. Mert az állatnak a világ nem tárgy, hanem sors, amely hatásaival áthullámszik rajta: élteti vagy eltápossa.

¹ *Örökkévalóság*. 167. sk.

Ha tudna róla, azt mondaná, hogy azonos vele, míg az ember mindig *másnak*, *világnak* tudja. Ezért van igaza Pascalnak, mikor az embert, ezt a «gondolkodó nádszál»-at nagyobbnek mondja, mint a világegyetem: a világegyetem ugyanis eltaposhatja az embert, de tudni nem fog róla, míg az ember tud erről az eltapostatásról, és ez a tudat fölébe emeli eltaposójának.

Érthető tehát, hogy az ember, aki lélek és gondolat, több, mint természet. Léte nem is természetes lét, hanem kulturális élet, amely a természet adottságainak ember-választotta célok szerint való átalakításában rejlik. Az állat természet szerint, az ember pedig ideák szerint él, s az ideáknak az a tulajdonságuk, hogy nem a természet, hanem a szellem világából valók és a természetre csupán alkalmazhatók. Mindnyájan tudjuk, akik meg vagyunk győződve arról, hogy az embernek e világban hivatása van, s éppen ezért hivatástudattal igyekszünk járni e földi téreken, hogy hivatásunk az ideáknak a mi emberi világunkra való alkalmazásában keresendő. Ez tesz bennünket cselekvő és alkotó lényekké, akikkel nem csupán történik valami, hanem a magunk elgondolása szerint teszünk is valamit a világban. A szellem világával való érintkezés által válik az ember a természettel szemben lázadóvá, aki összetöri a természet életformáit, hogy a szellem formáit tegye helyükbe. Ez az, amire az állat nem képes. Itt válik el legélesebben az életük útja. Az állat sohasem térhet le a természet útjáról: teszi a természet parancsait és követi ösztöneit, míg a szellemi ideákra ráébredt ember «az élet aszkétája»,¹ aki úgy lesz erkölcsi lényé, hogy szembehelyezkedik a természet parancsával, s nem engedelmeskedik annak, amit tenni szeretne. «Ne tedd!», — szólal meg benne a lelkiismeret, amely mindig hangosabban tilt, mint rábeszél, — s az ember születése (Sokrates nagyon találóan figyelmeztet rá) e benső tiltakozás megszólalásával esik egybe. Így lesz igazzá Goethe tétele: «Von der Gewalt, die alle Wesen bindet Befreit der Mensch sich, der *sich* überwindet.» Világa így lesz erkölcsi világ,

¹ V. ö. M. Scheler: *Der Mensch im Kosmos*.

mert a maga akaratának műve. Erkölcsi és személyes erő ez az akarat, hiszen valamely felismert értéket, egy célt, ami még nem valóság, vall céljának. Valami normára, magasabb rendre eszmélés nélkül nem jöhetne létre. Így lesz az ember több, mint természet.

Így kell értenünk azt a tételt, hogy az ember nem él természetesen, hanem ideák alapján új életformákat és új valóságot teremt magának. Teremt, de nem a semmiből, mint Isten, hanem abból, amit készen kap, s ez a természet. Emberi alkotásaink anyaga mindig a természet, amelynek nyoma ottmaradt az emberi világon is. A legszebb szobor se rejtheti el márvány vagy bronz voltát, a kép sem azt, hogy vászon és festék, noha emberi alakot és arcot revelál előttünk, épp úgy az új emberi életformák sem szakadhatnak el egészen a természetes élet formáitól. A természetes lényeket egyedi voltukon túl vaskapcsú közösségbe szorítja a sexus és a faj, amelyek egymáshoz hajtják a rokon lényeket és az egyeden túl kollektivitásokra kényszerítik őket, az emberi lélek alkotta kulturális fokon sem szakadhat el az ember létének ilyen az egyén fölé boltozódó kereteitől. Csakhogy itt a nemi ösztön a családi élet erkölcsi keretei közé szorul, a faji összetartozás, a közös eredet a törzs és a nép tudatává szélesedik, s végső fokon a közös múlt, a közös hagyományok és a közös feladatok tudatos vállalása által a nemzet történeti tudatában éri el tetőfokát. Vagyis valahogyan úgy van a dolog, hogy amint az ember féllábbal mindig a természetben áll, s a lélek vágya innen röpíti a szellem szférája felé, kulturális alkotásaink is csak akkor sikerülnek és lehetnek tartósak, ha a természetben is van talajuk. Mássá tesszük a természetet, de teljesen sohase szakadhatunk el tőle. Az a lény, akiben már semmi sincs a természetből, nem lehet ember.

El kell tehát fogadnunk azt az igazságot, hogy a valóság fokozatokban, hierarchikusan van felépítve, s magának az életnek legalább három rendje keresztveződik az emberben, aki éppen azért mikrokosmos, mert lényében szinte az egész kosmos tükröződik. Fölfedezhető benne 1. *a természet rendje*, amelytől testi organizmusát kapta. A természetes élet lé-

nyege ugyanis az organizáció : a tagoknak egységes egészbe símulása és összhangzatos működése. Ez a functionális összefüggés csak az egyetemes szükségszerűség alapján állhat fenn : a szabadságnak legkisebb foka is bomlást és zűrzavart keltene itt. Az élet ezen a fokon alkalmazkodás, belesímulás a nagy egészbe, amelyen a rész nem változtathat. Az ember az életnek ezt a formáját a természettudománnyal érti meg, melynek műve ennek megfelelően a valóság egyetemes törvényszerűségeinek ismerete. Megállapításai nem lépnek ki az érzékelhető világból. Ismeretforrása a tapasztalás, módszere a mérés. A lelki-szellemi világhoz, az ember igazi hazájához nincsen se szeme, se mértéke.¹

A természet rendje mellett azonban ott van 2. az ember rendje, az a világ, melyet az öntudatosan alkotó lélek a természetből és a természet fölé emel a maga életformái gyanánt. A természetes organizmusokat itt történeti alakulatok, intézmények, institúciók helyettesítik, amelyek kisebb-nagyobb egységekbe fogják össze az egyéneket. Így aztán míg az állat világa a természet, az emberé a társadalom, melynek intézményes létformái szabadabbak, mint a természeti organizmusok, mert emberi alkotások. Éppen ezért van történetük ; nem természettörvények, hanem emberi célok és szándékok formálják. Megértésük is a történettudományok (szellemtudományok) által lehetséges a szellem nyújtotta cél- és értékeszmék segítségével. A társadalom életét így összetartó és átfogó intézmények között legeggyetemesebb az állam, mely az emberi életformák között szinte magának a természetnek szerepét játssza, mert épp úgy teljes engedelmességet követel, mint ahogy a természet alkalmazkodást. Emberi törvényeket, jogszabályokat állít a természettörvények helyébe, amelyek áthágása károsodással jár az egyénre, akárcsak a természet törvényeinek megszegése. S ahogy a természet mindenestül magának követeli a természetes élő, éppen úgy az állam is polgárai

¹ Goethe szerint is az ember «trennt sich ganz von der allgemeinen Naturlehre los». A természettudomány nem értetheti meg. (*Farbenlehre*, 667.)

fölött élet és halál ura : a feltétlen parancs követelményével fordul hozzájuk. Szabadságot tehát csak bizonyos keretek között engedélyez, a *ragione dello stato* korlátozza a polgári szabadságot. Teljes szabadságot ennél fogva az ember csak a 3., a *szellem rendjében* talál, amelyet a tiszta szellem megtestesítőjéről Isten rendjének is nevezhetünk. Isten rendje a természeti és emberi kötelekektől teljesen felszabadult személyekből alakul. Itt nincsen család, nincsen állam : az emberi személy egymaga áll szemben Istenével s a vele való egységben, unióban éri el léte beteljesedését. («Én és az Atya egy vagyunk»). Isten «állama» a szabadon, önként vállalt szolgálatból a szentek,¹ az «istenfiak» egyességén épül. Nem tudomány, hanem misztikus intuición és Isten magamegmutatása s a kinyilatkoztatás megragadása által jut el hozzá az ember.

Világosan látható, hogy minket, akik a politika és erkölcs mibenlétét keressük, e három rend közül csak a középső : az ember rendje érdekelhet. A természet rendjében ugyanis minden jelenség a természettörvények által meghatározott, Isten rendjében pedig Isten minden mindenkiben, ott tehát az ember tehetetlen : semmi tere sem nyílik azon akciók számára, amelyeket politikai akcióknak szoktunk nevezni. A politika forrása ugyanis az egyénnek a közösség életével törődő gondja. S erre az ember benső mivolta szerint hajlik. Amint tudatára ébred a természettől való elfordulásának, vagyis embervoltának, a maga esendő és töredékes létét valami biztosabb, maradandóbb alapra kívánja helyezni, s ezt keresi a közösségben épp úgy, mint Istenben. Magára veszi tehát a közösség gondját, amely konkrétan azonos azoknak az intézményeknek gondjával, amelyek az emberek között a közösség látható jelei, életformái. Nincs ember, aki ne érezné kötelességének, hogy gondoljon családjával, községével, nemzetével. Így van igazá

¹ Hogy ki a «szent»? — erre legérthetőbb válasz a W. Sombarté, aki szerint szent az, aki úgy tud elmenni a világ mellett, hogy észre sem veszi, mert neki az a «semmi». Semmi persze metafizikai jelentésben. Így látjuk élni Buddhát, Aljosát (Dosztojevszkinél) stb. Olv. L. Gondos : *Metaphysische Wirklichkeit*. 1939.

Aristotelesnek, hogy az ember «politikus lény», azaz a közösséggel törődő lény, akinek alapvető élménye az *unus homo nullus homo* igazsága, vagyis az a tudat, hogy az emberi élet emberi társadalmat, intézmények által egybefogott emberek közösségét jelenti. A politikai gondolkodás csfájá ennél fogva minden ember tudatában bennrejlük. Innen van, hogy mindenki kivétel nélkül politizál, mert ez a mozdulata emberi existenciájának következménye. Addig azonban senki sem lesz a szó igazi értelmében politikussá, míg ez a politikai eszmélkedés benne csak a saját egyéni existenciájának tudatosulásával kapcsolatos : a politikusban közösségek eszmélete érik meg és jut kifejezésre. A politikus közösségekben és intézményekben gondolkodik, s minél átfogóbbak és jelentősebbek azok a közösségek és intézmények, amelyekre gondja van, annál nagyobb jelentőségű az a politika is, amelyet folytat. Érthető, hogy aki az állammal és a nemzet sorsával törődik, fontosabb és nagyobb szerepet játszik a politikában, mint aki csupán egy község gondját veszi a vállára.

S mit jelent a politikai gond és e gond nyomán támadt cselekvés? Azt, hogy az emberi lét nem kész, hanem formálása magára az emberre van bízva. S a politikus ennek az emberi létnek főképpen való alakítója. A politika teremt minden egyes ember számára olyan keretet, intézményes környezetet, amelyben emberhez méltó életet élhet. Igyekezete arra irányul, hogy az ember ne legyen kénytelen lesúlyedni az állati szintre ; fáradozása éppen ezért az ember minden élettevékenységét felöleli. Ezért lehetséges egészségpolitika épp úgy, mint művészetpolitika, stb. stb. Ha egy út vagy híd épül, annak létrejöttében is van politikai tényező, s ha a tudós gondoktól mentesen élhet az igazság kutatásának és hirdetésének, arra is a politika adja meg neki a lehetőséget. Ne csodálkozzunk tehát, ha a politika mindenütt ott szerepel, ahol emberek élnek, hiszen ez valóban az emberhez méltó lét alakító tényezője, mely rendet és formát teremt ott, ahová a természet rendje és formái már nem érnek el, s nélküle zűrzavar és bizonytalanság volna az életünk. Az a törekvés tehát, mely az embert politikamentessé igyekszik tenni, az emberi lét elszegényítése : az esztéta fölül-

kerekedése az alkotó emberen. (Gondoljunk a Thomas Mannok életideáljára!¹) Csak dekadens korok becsülhetik többre az élvezőt, mint az alkotót, s a mult század végének pozitívizmusa és impresszionizmusa téves úton járt, mikor a világból a titokzatosságot («Entzauberung der Welt») és az emberből a politikai éthoszt («Entpolitisierung des Menschen») ki akarta irtani. Így csak az a kor gondolkozhatott, mely nem termelt semmi új gondolatot, hanem régebbi idők hagyatékából élt és inkább a meglévők élvezete, mint gyarapítása volt az életprogramja.

A mult század erkölcsi önvallomása volt ugyanis az utilitárizmus, mely a haszonnak, a profitnak imádatában nyilvánult. Politikai pártot ekkor el se tudtak képzelni úgy, hogy az ne egyeseknek vagy társadalmi osztályoknak az anyagi hasznáért alakult volna meg. Franciaországban a restauráció idején a jó polgár misére járt, Louis-Philippe uralkodása alatt Voltaire-t olvasta, a második császárság korában «nem foglalkozott politikával», a harmadik köztársaságban humanitárius szociálista és radikális, a világháborúban nacionalista volt, mert akkor ez volt «hasznos». Tipikus alakjai ennek a politikának Lloyd George, — hogy az angol életből mutassunk valakit — aki kész volt szétosztani a lordok vagyonát a szegények közt, de a magáét okosan gyarapította, s kollégája John Burns, a munkásvezér, akiről senki se tudja, hogy valaha adott volna valamit valakinek, de közismert, hogy mi mindent kapott fizetésben, kitüntetésekben a «köztől». A század elején Saint-Simon is akkor lett szociálista messiássá, mikor már gyönyörhajhászásban elfogyott a vagyona és meg kellett kótolnia az elhagyott szegény ember életét.²

A politikusban tehát az alkotó ember legeredetibb típusa ölt testet, aki magát az ember életrendjét választja alkotása tárgyául. Bármily tiszteletreméltó a tudós, aki az igazságot keresi és vési embertársai elméjébe, a művész, aki évszázadokra szóló műremeket alkot, fontosságban mégis megelőzi

¹ *Betrachtungen eines Unpolitischen.* — *Achtung Europa!* stb.

² V. Pareto: *Sociologie générale.* 1152. §.

mindezeket a politikus, aki magát az emberi életet hozza olyan helyzetbe, hogy ebben a tudomány és a művészet művei is létrejöhetnek. S ez csak oly módon lehetséges, hogy a politikus akciói nem az egyéni lét biztosítására, hanem a közösségi életkeretek, intézmények megtartására és korszerű kiépítésére irányulnak. Ezt jelenti az, hogy tőle az ú. n. *közérdek* szolgálatát követeljük, mely csupán közvetve, egyéni hatásában mozdítja elő aztán az egyesek javát. A politikai gondolat ellen vét az, aki egyéni érdekek gondját veszi magára a közérdek helyett. Egy politikus sohasem állhat oda a tömeg elé azzal, hogy «higgyetek nekem, mert ebből nekem hasznom van: vagyont, kitüntetésekert kapok érte, ha nekem adtok igazat!», hanem azt igyekszik elhitetni, hogy a mások sorsáért őli a gond és föláldozza magát, hogy a tömegnek jó dolga legyen. Mert a politikus egymaga senki, a tömeg vállain pedig minden lehet. Persze jó, ha maga is hiszi azt, amit hirdet, mert a hitetlen embert igen könnyű leleplezni, s aki maga nem hisz, nem is képes a tömegbe hitet szuggerálni. Minél őszintébb tehát a politikus meggyőződése céljainak értékében, annál sikeresebben remélheti, hogy lelke tüzével másokat is lángra fog gyujthatni.

Ez az oka, hogy politika és közösség, politikus és valami embercsoport egymástól elválhatatlanok. A politikus reája hallgató és őt a maga hivatott szószólójának valló közösség nélkül hüvelybe dugott kard, néma hangszer, aki mintha nem is volna. Hatni, alkotni akar, s minthogy alkotásának tárgya a közösségi élet, a maga erejét meg kell sokszoroznia: szüksége van a tömegek erejére. Ezért az igazi politikus éjjel-nappal a hatalomról álmodik, amit ha egyszer kezébe vehet, azt képzei, megváltoztatja vele a világot. Nem ismer nagyobb gyönyörűséget, mint a hatalom gyakorlását. A hétköznapi ember azért marad jelentéktelen, mert szétszórja magát: örülni tud a nőnek, a gyermeknek, a finom ételnek, itálnak, a munkájának, stb. stb. Az az ember azonban, aki elhivatást érez magában a politikai hatalomra, csak a hatalomnak él. A hatalom az ő büntetése, mely ránehezedik, a fixa ideája, a hivatása, a szeretője, a kanárimadara, a

színháza, az étele s az itala és a bélyeggyűjteménye. Lelki képességei ebben az egy pontban futnak össze: így válik a mindennapi emberek szemében nagy emberré és lesz a vezérükké. Aki mindenben Istent keresi, szentté válik, aki a pénzt, az milliommossá, és aki a hatalmat, az vezérré.¹ A tömegek vezetése és tetteik irányítása a politikus élet-eleme. S itt kölcsönhatás áll fenn. Nemcsak a politikus alakítja a tömeg lelkét, hanem a tömeg vágyai is alakítják a politikus eszméit, célkitűzéseit, mikor lelkéből ellenállhatatlan erővel tör elő a hatalom szeretete és akarása. A tömeg nélkül megbénulna: az emberi lét formálása, életkereteink építése és átalakítása csak annak sikerülhet, akinek kezében ehhez elegendő hatalom van a tömegek vágyainak kielégítésére.

Nagy tévedés volna azonban azt hinnünk, hogy az a politikai hatalom, amelyet egy intézményesen alakult közösség a politikus kezébe ad, a fizikai erővel azonos. Inkább erkölcsi erő ez: a vezetésre hivatottság elismerése. Egy sokaságnak parancsolni nem annyit jelent, mint azt erővel valamire kényszeríteni, hanem éreztetni vele, hogy erkölcsi vezetés, és — ha kell — materiális nyomás áll vele szemben. Az emberi társadalom nem állhat fenn a hierarchia tudata nélkül: ahol két ember él együtt, az egyik feltétlenül vezetni vágyik a másikat. Vezetők nélkül nincs közösség. Parancsoló és engedelmeskedő tagok már az állatok között is vannak, még inkább így tagolódik az emberi társadalom. A politikai hatalom jó részben a parancsolás művészetén épül fel: az a jó politikus, aki úgy tud parancsolni, hogy engedelmeskednek neki azok is, akiknek ez nem feltétlenül kötelességük. Az intézményeknek maguknak is történeti életükből bizonyos erejük van: a hagyomány tiszteletreméltóvá avatja őket, s a jog erkölcsi erejével elismerésre, meghódolásra, engedelmességre készíteti velük szemben azokat, akiknek tudatában él ez a hagyomány. A királyi korona fénye lefegyverzi a lázadó András herceg seregét. A szabadságharc után a magyar alkotmányhoz hű lélek passzivitása erősebbnek bizo-

¹ I. Silone: *Schule der Diktatoren*. 70. lap.

nyult az idegen erőszak aktív nyomásánál. A társadalmi hierarchiának nagy a formáló ereje, s ez nem azonos a fizikai erő kényszerítő hatásával. Sem a hűbériség, sem a római clientura nem kényszerítő hatalmon épült fel, hanem azon a tényen, hogy az emberek nagy része boldog, ha engedelmeskedhet, s aki védelmet ígér neki, az előtt örömmel hajlik meg. Ez a forrása a királyok hatalmának is. Társadalmak akkor mennek tönkre, intézmények akkor pusztulnak el, mikor üressé válnak: mikor meginog bennük a hierarchia tudata, s a fennálló rend értelmetlenné válik. Érdekes, hogy ilyen megzavarodott, üressé vált hierarchia nem is tud élni már azzal a hatalommal sem, amely ténylegesen a kezében van. Így hajtotta fejét a guillotine alá a francia arisztokrácia 1789-ben, s így ölette magát halomra az orosz cári bürokrácia és a nagy-bourgeoisie a kommunisták által. Goebbels a nacionál-szociálisták sikereinek oroszlánrészét is ellenfeleik «ostobaságának» tulajdonítja, hiszen ezeknek az ellenfeleknek kezében volt a hadsereg, a rendőrség, a hivatalok, a pénz, a parlament, egy szóval minden, ami hatalmat jelentett, s mégis győzött felettük pár év alatt egy dinamikus lendületű párt, amely mindössze hét emberrel indult útjára a hatalom meghódítására. Az uralkodó párt azonban ilyenkor szinte önmagától omlik össze. Fejetlenné, céltalanná válik, nem a hatalom, csak annak a formái vannak a birtokában, s az agyaglábu kolosszust csak meg kell kissé rázni egy friss és öntudatos forradalmi akaratnak, hogy magába roskadjon. S e példákat szinte a végtelenségig szaporíthatnánk, amelyek mind azt bizonyíthatnák, hogy a politikai hatalom első sorban erkölcsi erő, mely nem leigáz, hanem tiszteletet ébreszt és engedelmisséget vált ki a lélekből, s csak másod-sorban fegyver és pallos. A politikai intézményeket az ember éppen e fegyvelmezés, ez összetartás kedvéért hozza létre és alakítja, s ezek így egyben magának az embernek is alakítói. Nem üres formák, amelyek máról-holnapra megváltoztathatók és elcserélhetőek, hanem a közösségi lélek mélyén élő vágyak és hajlamok kifejezései. Ezért a politikus csak akkor vállalhatja alakításukat a relatív tartósság reményével, ha teljesebben, tudatosabban átéli a közösségnek ezeket a ho-

mályos törekvéseit, amelyek egymáshoz hajtják a közösség tagjait, mint a közösség apolitikus tagjai. Széthúzó és idegen lelkiségű tömegeket nem lehet tartósan egy állam vagy egyéb intézmény keretében összetartani, de különválasztani sem azokat, akik eredetük és hagyományaik szerint ösztönösen egynek tudják magukat. Erre az igazságra éppen ma nem kell keresgélni a példát, ami bizonyító erejű. A politikus sikerének titka, hogy felismeri és tettekre váltja a közösségek öntudatlan, homályos vágyait és az egyes ember szemét kinyitja a nagy, életet formáló egységek meglátására. Igazában közvetítő a politikus, aki az egyént elvezeti a közösséghez és annak tudatos tagjává teszi. Politikának nem lehet nagyobb dicsérete, mint amit a gall Rutilius Namatianus mondott el Róma politikájáról: *Fecisti patriam diversis gentibus unam, Urbem fecisti quod prius orbis erat*, ahol az «Urbs» nyilvánvalóan a rendet, az emberhez méltó életet, s az «orbis» a chaost, a természetes létet jelenti; a «terra»-t, de nem a «patria»-t. Mert a politikai akció jövőre való szövetkezés: a közösen keresett holnap akarata. Államot nem a múlt éltet, hanem a jövőre tettek programja. Az az állam, amelynek polgárai nem látnak valami közösen vállalt tervet holnapra, szétesik. Az erre való egység megteremtése erőszakkal aligha volna lehetséges. Benső hajlam és lelki készség nélkül közösség nem jöhet létre. Az erőszak ideig-óráig összehalmozhat embereket, de funkcióképes alakulattá nem tehet. Ezért a nyers erőszakot a helyes politika mindig végsőnek, idegen erő betörésének érzi a közösség életében. Vele mintegy a természet ront rá az erkölcsi világra azzal a céllal, hogy megbontsa ennek alakulatait. Ez történik minden háborúban és minden forradalomban. Öntudatlan, vad erők ezek, amelyek hiában álcázzák magukat erkölcsi célokkal, sohasem oda jutnak el, ahova akarnak. Az emberi világ földrengései, amelyeknek nyomában új és más élet épül. Rendesen egészen más, mint amelyet az erőszak tervezett. A háború sohasem megoldás, — mondotta Disraeli — és igaza volt. Régi problémákat inkább betemet, de nem old meg, s helyettük újakat vet föl. Ezért a politikus, mikor a hatalomért küzd, nem ezt a végső erőszakot akarja, hanem

a megfelelő eszközt keresi céljai megvalósításához. A hatalom ugyanis nem lehet öncél, hanem adottság, amelynek birtoka alkotásra kötelez. Olyasvalami, mint az élet, melyet az ember készen kap a természettől, de amit nem hagyhat meg természetes formájában, hanem erkölcsi életté kell azt átformálnia. Nincs nagyobb szégyen és elesettség, mint ha a pusztán élet kedvéért lemondunk azokról az értékekről, amelyekért érdemes élni: a politikus is elveszti léte értelmét, ha magáért a hatalomért ragaszkodik ahhoz a hatalomhoz, amellyel nem tud semmit sem alkotni.

De itt már a politikusnak a valósággal való érintkezéséhez jutottunk, s a kérdéssel való további foglalkozástól fölment az, hogy mi Kornis Gyulának *Az államférfi* című nagy munkájában e tárgyról oly művel rendelkezünk, amelyet tárgyi gazdagságában és benső megértésében egyetlen külföldi irodalom sem mutathat föl. A politikus lélek változatai *in agendo* vonulnak ott el előttünk, míg bennünket ez alkalommal nem a tény-, hanem a jogkérdések érdekeltek: azt kerestük, hogyan lehetséges a politika, s nem azt, hogy miképpen cselekszik a politikus. Problémánk ennél fogva lezárul ott, ahol Kornisé kezdődik, aki a politikus valóságából indul ki és ennek a valóságnak sokoldalú lelki rajzát nyújtja olvasóinak.

II.

A fentiek alapján azonban közelebb értünk a politika és erkölcs viszonyának problémájához. Egyoldalúnak és igaztalanúnak kell tartanunk Carl Schmittnek¹ azt az állítását, hogy a politika fogalma egyszerűen a barát és az ellenség megkülönböztetésében keresendő. Schmitt tétele, akárcsak Machiavelli politikai tanítása, azon a feltevésen épül, hogy az emberi élet egymástól független, autonóm területekből áll. Ezért az erkölcsi, esztétikai, stb. területek mellett van egy speciálisan politikai terület is, amelynek különleges, az erkölctől független értékelései vannak. Így jut aztán oda, hogy a barát-ellenség értékesoportot egyenrangúnak veszi a más területen elismert igaz-téves, jó-rossz,

¹ *Begriff des Politischen*. 1933.

szép-rút értékcsoportokkal. Szerinte a politika annak a ténynek felismeréséből fakad, hogy konkrét létecsoportok, közösségek léteznek, amelyek egymásra hatva létükben segítik vagy gátolják egymást. S a politika mindig egy-egy ilyen csoportnak más csoportokkal szemben érzett barátságos vagy ellenséges érzülete, melyet a csoport tagjai a magukévá tesznek. Így válik ugyanis a csoportban tudatossá az az egzisztenciális tény, hogy rajta kívül van tőle különböző, neki idegen «más» csoport is, amellyel kapcsolatban van, amely tehát részt vesz az életében, még pedig vagy hasznos, vagy káros értelemben. Vele szemben tehát nem lehet közömbös. Így születik meg a rideg létítélet: ez barátom, ez meg ellenségem, s a neki megfelelő viselkedés a — politika.

Schmitt érdeme abban áll, hogy a liberalizmus tanításával szemben határozottan fölismerte, hogy a közösségi alakulatban való élet az embernek elsődleges életjelensége, azaz «természete». Nem valami fiktív «szerződés» fűzi egységbe a közösség tagjait, hanem egy náluk magasabb mozzanat. Ezért az állam nem gazdasági, nem is ú. n. kultúrális vagy más hasonló alakulat, hanem az ember (szerintem éppen ez a szó hangsúlyos: az ember, s nem valami más lény) vitális létfundamentuma. Nélküle nincs emberi élet. De abban aztán téved, hogy ezt a tényt teljesen naturalisztikusan fogja fel. Az állam ugyanis az által, hogy az emberi élet «tényévé» válik, nem lesz még «természetté», hanem marad *emberi* alakulat. S mint ilyen nem a «természeti», hanem az «emberi-történeti» világ törvényeinek uralma alatt áll. Erkölcsi és nem természeti jelenség. Ez pedig két különböző létforma. Schmitt azonban az állam életét a természetes lényeké módjára fogja fel, ezért tartja életjelenségnek a *struggle for life*-ot, a szövetekezést és a harcot, s éppen legfőbb művét: az emberi élet *alakítását, rendbe fogását*, figyelmen kívül hagyja. Naturalisztikus államtanából következik, hogy az állam politikáját is szinte kizárólagosan a külpolitikára korlátozza, hiszen állam állván állammal szemben a szövetség és a harc formájában, egész tevékenységét valóban ennek kell meghatároznia. A belpolitika csak a külpolitika függvénye lehet, mely sikeres előkészülés külpolitikai akciókra.

Schmitt felfogása a politika fogalmát szükségtelenül megszűkíti, mert bármennyire elismerjük, hogy az állam politikája a legigazibb és par excellence politika, mégsem tagadható, hogy minden embercsoport, amely intézményesen egységet alkot, már politikát művel. Hatalmi akciók forrása lehet. Családi politika épp úgy lehetséges, mint állami politika. A barát és ellenség megjelölés pedig nem meríti ki a politikai állásfoglalás lényegét, csupán a csoportalakulás természetes alapját jelöli meg. Társulni kívánok ugyanis azzal, aki iránt barátságot érzek, és távolodni vágyom az ellenségetől. A barát és ellenség tehát a tudatlan rokonszenv és ellenszenv tárgya, de a politikában éppen arról van szó, hogy tudatosan, a csoportomra háruló kár és haszon mérlegelése nyomán ítélek egy másik csoportot barátnak vagy ellenségnek. A természetes érzületet ennek megfelelően nem nyers, hanem éppen kultúrált, azaz politikai célnak rendelem alája: a szellem értékszempontjait teszem úrrá a természetben. A barát és ellenség megkülönböztetés ennél fogva nem elsődleges politikai tény, hanem egy már kialakult tudatos politikai értékelés eredménye. Ebben a tudatosításban egyéb értékekre (haszon — kár, stb.) támaszkodunk, s éppen egy értékvilággal való megmértetés alapján döntünk a *politikai* barát és ellenség felismerése felől. Túlmegyünk tehát a pusztá létítéleten. A politikai ítélet már értékszempontokkal terhes, azaz erkölcsi jellegű. Ha egyszer felelnem kell arra a kérdésre, hogy miért barát és miért ellenség egy embercsoport, túl kell mennem magának a barátságának, ellenségességének érzületi tényén. A politikát ezzel autonómiájától, zárt, önálló szférájától meg kell fosztanom, mert nyilvánulásában erkölcsi, vagy más értékekkel indokolom, s így a politika az erkölcsi cselekvés egyik formája lesz.

Schmitt tanítása az újkori gondolkozás azon törekvésének hajtása, mely a valóság egyes tárgyilag összetartozó területeit egymástól függetleníteni törekedett, s így az állam és a politika dolgait sem engedte idegen, főleg vallási értékeknek alárendelni. Az régebben is számtalanszor megtörtént, hogy a *cselekvő* politika erkölcsi és vallási értékeket figyelmen kívül hagyott, az erkölccsel való szembehelyezkedés azonban

még nem mentesítette az erkölcsi megítélés alól. Ezért a politikai elmélet hosszú ideig nem merte követni a politikai gyakorlatot, és nem tagadta meg nyíltan a politikának az etikával való kapcsolatát. Nic. Machiavelli vállalkozott elsőül egy erkölcsmentes politikai elmélet megalapozására, mikor az államot az egyháztól és erkölcstől független, öncélú alakulatnak állította és ezzel az utolsó négyszáz év politikai elméletíróinak a naturalizmusra példát mutatott. Az ő nyomán jár C. Schmitt is.

Machiavelli ugyanis, akárcsak C. Schmitt, fel sem veti az állam *filozófiai* problémáját, vagyis az állam és vele a politika lehetőségének kérdését, hanem az államot tapasztalati valóságként veszi, úgy, ahogyan azt a maga életében és az antik írók történeti könyveiben látta élni és hatni. Nem ismeri a lét hierarchikus fokait, hanem azokat együtt látja a természeti valóság alakjában. Egy «természetes» valóságként állott így előtte az állam is a maga «természeti» törvényeivel, melyek létét és funkcióit szükségképpen meghatározzák. Csakhogy Machiavellinek a «természet» többet jelentett, mint nekünk. Ő nála nemcsak az egyetemes törvények által meghatározott és emberi akarat által meg nem zavart valóság a természet, mint Kant óta mi véljük, hanem a természet valóságába beleérti a mi történeti valóságunkat, a kultúrát is, mindazokkal a tényekkel, amelyeket az emberi akarat és erőfeszítés hoz létre. A Fortuna (a Véletlen, az Önkény) szerinte épp olyan tényezője a természetnek, mint a szükségesség. S az állam éppen ennek a Fortunának a műve. Immanens értelmét Machiavelli abban látja, hogy olyan, amilyen. Úgy kell venni, amint van. Lényege a központi hatalom, amely minden áron fenn akarja magát tartani, sőt a maga gyarapítására törekszik. Ebben a törekvésben csak más hatalom korlátozhatja. Íme, ha semmi egyebet nem látunk az államban, mint a hatalmi alakulat tényét és a benne észlelhető tendenciát, akkor valóban könnyű most már tovább az államot természetes lényként fogni fel és öncélú organikus lényt látni benne. Csak egy lépés még és Hobbes minden egyént és szabadságot elnyelő Leviathanja van előttünk!

Machiavelli mégis kiemeli a nyers természeti valóságok közül az államot azért, hogy megalakulását a Fortuna körébe utalja, s az uralkodásra teremtett politikai akarat, a *virtù* érvényesülését keresi benne. Még pedig nem a vad és ösztönös uralomvágyét, hanem az ú. n. *virtù ordinata*-ét, amely az államcélhoz alkalmazkodik. Más szóval ez azt jelenti, hogy az állam Machiavelli szerint sem «természeti» adottság az ember életében, hanem emberformálta alakulat, intézmény, amelynek létrehozásában valami irányított, mi úgy mondjuk: a szellem által ordinált hatalmi akarat tevékenykedik. Vagyis az állam ugyan a politika tárgya: célja, de egyszersmind műve is, amelynek értelme *túl* van a valóságon, valami eszmében, amely valóságában norma gyanánt szerepel. Ha csatlakozom Machiavellihez és azt mondom, hogy az állam célja polgárai vadságának megfékezése, rendezhez szoktatása és *természetes virtù*-juknak *állampolgári virtù*-vá tétele, akkor is az állam létének értelmét nem magában a lételemben találom meg, hanem abban a funkcióban, aminek a kedvéért létrehozottnak vélem egy normára vonatkoztatva a valóságot. *Az állam tehát célszerű, de nem öncélú alakulat, mely létevel egy szellemi-erkölcsi érték fennállása felé mutat.*

S ez a tény világosan föltárja előttünk a politikának a maga igazolása gyanánt az erkölcsre való rászorulását. Az az autonóm politika, mely tökéletesen független az erkölcsi szempontoktól, nincsen sehol. A politikus, mikor az erkölcsi értékek megtagadásával cselekszik, akkor is erkölcsi döntések által vezeteti magát, csak éppen a negatív értéket, a rosszat választja a pozitív érték, a jó helyett, de akkor is egy általa vélt reménybeli jónak az érdekében. Nem is lehet ez másképpen, hiszen a politikus, mint minden cselekvő ember, erkölcsi értékelés mérlege alatt áll: *a politikai cselekvés maga is, mint minden cselekvés, erkölcsi cselekvés.* Cselekedni annyit, mint magunkat alávetni az erkölcsi értékeknek.

Nyissuk ki Kornis könyvét. A politikussal kapcsolatban hivatásról, felelősségérzetről és politikai eszményekről olvashatunk. Vajjon a hivatás, a felelősség, az eszmények követése nem erkölcsi fogalmak-e? És a hatalomnak önkorlátozása a jog által? Hiszen Schopenhauer szerint is az

«államművészet, azaz a politika problémája éppen abban áll, hogyan lehet a hatalmat, ezt a természeti erőt a jogba, vagyis egy erkölcsi-normatív szférába úgy átültetni, hogy az erő által a jog legyen az uralkodó.»¹ Bizonyosága ez annak, hogy a politikus erkölcsi értékek megvállalása és vállalása nélkül egy lépést sem tehet: politikának és erkölcsnek benső összefüggése tehát kétségtelen tény. Maga a politika is csak mint az emberi-erkölcsi világnak egyik mozzanata lehetséges. Az emberhez méltó élet, az igazságos társadalom, az anyagi jólét, a helyes vagyon- és jövedelemelosztás, a szabadság és a többi mind, amiért a politikus küzd, csupa erkölcsi cél, etikai idea. Hogyan lehetne közömbös tehát a politika számára az erkölcsi érték? Sőt inkább az igazság az, hogy maga a politika is az erkölcsi értékek által történt lelki indításra jön létre: a politikust a jónak és igaznak felismert érték nem hagyja nyugodni, hanem arra készíti, hogy azt valósággá tegye a maga sorstársai, társadalmi osztálya és nemzete érdekében. Az állam és a politika így válik részévé annak az erkölcsi világnak, amelyet az ember a szellem igézetére alkot a természetből a természet fölé.

A mai ember helyesen kezdi már látni, hogy a kultúra egy más, a természettől eltérő történeti-szellemi valóság, s ebben különbözik az újkor naturalista Machiavellijétől. De téved, mikor a kultúrát ennek következtében úgy fogja fel, mint a természettől és a szellemtől teljesen független valamit, amelyben egymástól is független, autonóm emberi életnyilvánulások állnak egymás mellett. Az igazság az, hogy maga az *egész* kultúra, valóságosan kialakult történeti politikáival és erkölceivel együtt erkölcsi mű, mely az ember műveként a természetből a szellem ideáinak hívására jött létre. A lélek ugyanis az a közvetítő, mely a szellem értékeit és a természet valóságát a kultúrában összefonja. A kultúra filozófiája lényegében tehát erkölcsfilozófia, az etikának egy fejezete: ez a tárgyi összetartozás utalja egy síkra az erkölcsöt és a politikát.

¹ L. Irk Albert: *Schopenhauer jogfilozófiája*. 5. rész. (Athenaeum, 1938. XXIV. köt. 193 skk.)

A szűkebb értelemben vett személyes erkölcs a szellem értékeinek érvényesítése a magunk életében, a politika pedig ugyanez a társadalom, az emberi közösségek életében. Mind a kettőhöz nagy erőfeszítés szükséges, mert a szellem értékeinek van ugyan fényük, de nincsen kényszerítő erejük. Hiába látom őket, nem vagyok kénytelen az útjukat járni. Ezért a politikus végső fokon a természet fizikai erejét kénytelen a tömegnél eszméi szolgálatába állítani: az államok fegyveres ereje védi az állam jogrendjét külső és belső csorbítás ellen egyaránt. Ez az erő a tartója a politikai hatalomnak: irányítása jogáért folyik minden ú. n. belpolitikai küzdelem. Pedig nem a hatalom a végső, noha a politikai küzdelem első fázisa mindig a hatalom megszerzése körül játszódik le. S ez az erő sokszor a politikusnak nagy megéjtője. Minthogy lényegében a szellemtől és az erkölcsi világtól idegen mozzanat, tulajdonképpen — mint már mondtunk is — a természet betörése az erkölcsi világba. Ezért a szellem egyoldalú imádói a bűn oldalára szokták helyezni a politikai hatalmat is, meg az államot is, mint a hatalom birtokosát. Holott az igazság az, hogy az erő önmagában, mint a természet általában, erkölcsileg közömbös: se nem jó, se nem rossz, hanem szükséges valami. Jóvá és rosszá az által válik, hogy az ember milyen cél szolgálatába állítja. Vagyis a politikai hatalomban rejlő erő csakugyan egyaránt lehet áldás és átok az emberi világban. De a politikus nem lehet meg nélküle, mert ez az az eszköz, amellyel formálhatja, alakíthatja a közösségek életét.

Mindebből világosan áll előttünk, hogy politika és erkölcs nem lehetnek egymástól független területek, mert a politikus is az erkölcs kötelezettsége alatt áll, mikor az ember világát, ezt a sajátosan erkölcsi lét-szférát építi. Értékeket vágyik megvalósítani, s azokkal az erkölcsi viselkedés egyik vagy másik formájában áll szemben: kiélvezi, önző módon felhasználja vagy szolgálja őket. Hozzájuk való viszonya tehát teljesen személyes erkölcsi jellegű, és éppen ezen az alapon ahogy az erkölcsnek három formája van: a hedonizmus, az utilizmus és a kötelesség eszméjének élő heroikus erkölcs (kötelesség-etika), úgy kell az emberi világot formálni

akaró politikusnak is ezt a három alakot magára öltenie. A hédonista csak a testi embert látja, a lét gyönyöreiben merül el: ilyen a politikában a *condottiere*, aki a hatalmat a pusztta lét biztosítására használja. Rendesen akkor válik vezetővé, ha egy közösség élete, megmaradása forog kockán. Ahol külső ellenség az államot pusztulással fenyegeti, ott nyílik tér a vakmerő harcosnak, aki könyörtelen politikája eszközeinek alkalmazásában, mert csak egyet lát: a közösségnek, mely vezetésére bízta magát, meg kell maradnia, sőt meg kell erősödni. Annyi köze van az erkölchöz, amennyi a hédonizmusnak. A hatalmat gyakorolnia számára a legnagyobb gyönyörűség.

A *diplomata* politikusnak már emberi ábrázata van: emberi életet, anyagi és szellemi jólétet akar biztosítani közösségének. Ehhez a célhoz méri akcióit: azt teszi, ami a közösségnek hasznos. Erkölce az utilizmus. Szeme a földön, az ember világában szeret időzni.

A *próféta-politikus* azonban heroikus életre vágyik: a világot erőszakkal szeretné jobbá tenni. Sivár, céltalanná vált és önmagát kereső társadalmakban születik meg, hogy új életre és új akaratra korbácsoljon egy elalélt közösséget. Élete hívó szó, tette ösztökélő sarkantyú, s nem gyönyört, nem is vagyont és megelégedettséget, hanem az apokalypsis borzalmaait ígéri a népnek, ha nem teszi meg «kötelességét» s nem emelkedik fel a reá váró feladat nagyságára.

Nyilvánvaló tehát, hogy a politikus célkitűzéseit és tetteit a saját lényének erkölcsi pathosza irányítja: cselekvései erkölcsi formájából érthetők meg. Személyes valójában találkozik a legbensőbb módon politika és erkölcs. Ezért kell e három politikus-típust kissé közelebről is megsejtelnünk.

III.

A *condottiere* a hatalom démoni szerelmese, akinek lelke gyönyörét leli a hatalom gyakorlásában. Szemében céllá válik az eszköz. Mindent alárendel a hatalom birtokának, mert úgy hiszi, hogy a hatalom az élet, az egyetlen valóság. Nem lát semmi mást, mint ellenállást, amelyen

keresztül kell gázolnia. Valóban úgy tör be az emberi világba, mint a pusztító természet elemi ereje. Irracionális és sorszerű. Rendesen a politikai szervezetükben meggyöngült államokban üti fel fejét, mintha csak azért támadt volna, hogy elpusztítsa a gyöngéket és vágyat ébresszen az egészséges és erős rend uralma iránt. Colleoni szobrában a művész lényeglátó képzelete csodálatos tisztaságában ábrázolta ezt a típust. Magas emelvényre állította, mint akit nem érdekel, hogy mit gázol le a lova. A ló maga a nyers erő, amely hordozza őt. Szinte egybenőtt vele, s rá nézve úgy érezzük, hogy ez a duzzadó erő még bronz alakjában is egyszer csak megindul és végiggázol Velence házain. Az erőnek ez a formája még művészi ábrázolásában is félelmetes. Attila húnjai, Dzsingisz-kán mongol lovasai, Napoleon gránátosai így söpörtek végig világrészeken, — magukban hordva minden természeti erő végétét: egyszer csak ki kellett fáradniok. Többet romboltak, mint építettek, s végül kimerültek. Mert csak a szellem örök és végtelen s nyilvánulásaiban örökös újjászületésre képes, a természeti erő mozgásában önmagát pusztítja el. Az államok életében az imperializmus kora jelzi a hatalomnak ezt a morális síkból a természeti síkba való visszahullását: az imperialista állam mámorában a végtelenbe tör, de sorsa ezzel megpecsételődik, mert utána már a széthullás következik. A condottiere ereje a chaosból származik és a chaoshoz vezet. Külső fenyegetés szüli és külső támadó erő töri össze.

Le kell szállnia a lóról: emberré kell válnia, hogy építő hatalommá legyen. A hatalom ugyanis akkor válik erkölcsivé, mikor önkorlátozásra képes. Mikor ráébred, hogy «a nagyság visszaél hatalmával, midőn azt elszakítja a lelkiismerettől» (Shakespeare: *Julius Caesar*, II. 1.), és az erkölcsi felelősség kerekedik benne felül. Ekkor a condottiere ráeszmél, hogy az építés jobb, mint a pusztítás, s hogy a rend jobb mint a chaos. Az erkölcsi értékek önként vállalt korlátokat emelnek hatalma elé és ekkor a condottiere Caesarrá alakul át. A caesarismus a condottiere erkölcsi-politikai életformája, mikor a vezérből uralkodó, a *duxból* *imperator* válik. Más akaratot nem tűr meg ekkor sem a

magáé mellett, de uralma ekkor ölt *emberi* formát. A fegyveres erő emeli és hordozza még, de erkölcsi lényében már különválnak tőle és meleg emberi érzelmek élnek benne. A hideg és riasztó zsarnok orca helyett Colleoniból a Capitoliumon szemlélhető Marcus Aurelius lesz, aki érdeklődéssel hajlik le és részvétellel nyújtja kezét az előtte hódoló ember felé.

A *diplomata* államférfi már nem a fegyveres hatalomnak, hanem a rendnek fanatikusa, melyhez a hatalmat szükséges módon felhasználja. Az ellentétes erők² közepett egyensúlyi helyzetre vágyik: az örökös változásban az állandóságot szeretné munkálni. Művészete a tárgyalás, a meggyőzés: az erőknek olyan csoportosítása, mely a hatalom nyers fizikai erejének igénybevétele nélkül oly alakulatot és olyan funkciót hoz létre, amelyet egy közösség életére legjobbnak és legegyszerűbbnek talál. Van benne valami a játékosból: művészete a sporttal (*fair play!*) vagy a sakkjátékkal tart rokonságot. Az ellenfélnek nem a megsemmisítésére, hanem a megnyerésére vágyik. Minthogy szeme állandóan a valóság mozgását figyeli, megelégszik az eszmei minimummal. A hatalom birtokában könnyen elfordul a tiszta elvi világtól, amelynek a valóságtól való távolságát túlságosan érzi. Az örökkévalót a mai helyzet követelményiben véli legjobban szolgálni, mert élénk az időtudata és a változások iránt való érzéke. Bismarck a változhatatlan elveket a politikában olyan akadályoknak érezte, mintha gerendával a mellén kellene egy sűrű erdőn áthaladnia. Reális gondolkodó. Tények és nem eszmék indítják cselekvésére. Mussolini azt mondja azoknak, akik a szabadság megrablójának tartják: «Naprólnapra igen sok kérelem érkezik hozzám az itáliai községek-ből. Az egyik vízvezetékét kér, a másik kórházat, a harmadik iskolát, a negyedik valami mocsár kiszáraitását, az ötödik vasutat, és így tovább. S nekem gondom van rá, hogy legyen vízvezetékük, épüljön kórházuk, iskolájuk, hogy kiszáraitassék a mocsár és feléjük menjen a vasút. De még egy község sem akadt, amelyik szabadságot kért volna tőlem. Miért adjak hát nekik éppen azt, amit egyikük se kér?» Íme, klasszikusan nyers és őszinte kifejezése annak, mennyire a hasznos valóság vitális szférájában él az ilyen államférfi.

A tiszta szellem világa idegen valami neki. Éppen ezért tehetségének és művének vannak korlátai. Mert szeme állandóan a közösségen függ, nem látja az egyént. Nem a közösség akar ugyanis szabad lenni, hanem az egyén, a bennünk élő emberi személy, s ennek a személyiségnek benső életköre iránt a hasznos realitások körében mozgó államférfi rendszerint érzéketlen. *De internis non judicat praetor*. Szolgálatokat tehet a művészetnek, a tudománynak, mikor mecénáskodik és akadémiákat, egyetemeket szervez, egyszóval annak, ami intézmény, institúció, alakulat, de nem teheti meg, hogy a művésznak íhlete s a tudósnak eszméi legyenek, és hogy valaki jobba legyen, mint azt a közösség követeli. Egyszóval a diplomata államférfi hatalmi köre csak az élet hasznossági vitális-utilista szférájában otthonos, a legalitás síkján mozog és műve nem ér fel az igazi moralitásig, mert megelégszik az erkölcsi minimummal.

Ezt fájlalja, veszi észre és igyekszik pótolni a *prófétapolitikus*, aki a szellem értékeinek abszolút követelményeivel lép a közösség elé és az erkölcsi maximumért harcol. A természetfölötti világ küldöttjének érzi magát, s hatalom és természetes valóság a bűnös lét színében jelennek meg előtte. Példa kíván lenni, s nem az önmaga, hanem az általa nyilatkozó szellem számára követel minden embertől elismertetést és meghódolást. Emberi és isteni, állam és egyház összefolyának tudatában, s inkább Isten, mint az ember szeretete készletti cselekvésre. Nem vágyik a hatalomra, de ha érzése szerint Isten eszközeként ezt mégis kezébe kell vennie, éles kardként sujt le vele. Úgy tesz, mint Cromwell, aki — mint mondotta — csak Isten sugallatára és sok kérésre vállalkozott az államügyek vitelére. «Ha nem volna az a szilárd hitem, — úgymond — hogy ez az ügy és ez a kormányzat Istentől van, már régesrégén abbahagytam volna. Ha Isten műve, fenn fog maradni; ha ember műve, el fog pusztulni, mint minden, ami pusztán az embertől származik.» (Idézi Kornis, I. 66.) Senki se tud nagyobb zsarnok lenni, mint az ilyen próféta. Felelősséget érez a bűnös emberek sorsáért, tehát kényszeríti őket az általa hitt jóra: megtanítja a

népeket, miképpen kell élniök. Annál keményebb ököllel sujt, minél elesettebbeknek és bűnösebbeknek látja embertársait, mert *justitia est regnorum fundamentum*. Így lesz a tiszta erkölcsi idea fanatikusa, aki sohasem hajlandó megalkudni a bűnös valósággal. Hitet, engedelmességet és eszméiért való harckészséget követel híveitől, s a nagy célokért való élet és halál dicsőségét ígéri nekik. Erőszakot alkalmaz ugyan, de célja egy rend (Kosmos) kialakítása. Goethe azt mondotta az ilyen erőről: «szabályozólag alkot minden alakot és még nagy méreteken sem erőszak».

Sehol sem látható annyira a politikának és erkölcsnek mély spirituális páthosza, mint a próféta-politikus alakjában. Itt meg kell éreznünk, hogy az igazi alkotó-politikus, akár Caesar, akár mély felelősségtől áthatott diplomata, akár prófétikus útmutató a jövő felé, nem a tömeg tapsainak él, hanem valami nagy eszmény hevíti, melyet lelkében hordoz annak a közösségnek sorsa felől, amelynek maga is tagja. De látható itt egyúttal a politikus tragikumuma is. Senki sem alkot oly proteus-szerű anyagból, mint a politikus. Mint minden nagy gondolat testet-öltése, az ő műve is örökkévalóságra vágyik, de senki sem mondhatja meg, mi lesz belőle már holnapután. A politikai helyzet szinte pillanatról-pillanatra változik: új követelményeket támaszt, s aki ma barát, holnap ellenség. Nem érületi okokból, hanem racionális érdekek miatt tudatosan kell mai barátomat holnap ellenségemnek ítélnem. Ezért a politikus nagysága nem lehet több, mint ha «*rechter Mann zur rechter Stunde*» tud lenni. Hiába vágyik az abszolútra, szférája relativum: befejezett politikai mű csak a Marxhoz hasonló politikai ideologusok, de nem az államférfi-politikusok elképzelésében lehetséges. Mert a politikus művész, az ideákat a ma és a holnap konkrét követelményei színében látja s a máért és holnapért való felelősséget viseli Istene és népe előtt. Ebben a népével való összenöttségében és a konkrét valósághoz való tapadásában rejlik kicsinysége és nagysága egyaránt. Töredékes műve ezáltal nyer jelentést, mert mikor a maga népe emelésén fáradozik, az egész emberiségért dolgozik, éppen úgy, mint aki a maga személyében valósít meg valamit az erkölcsi

tökéletességből, minden más ember számára is példát mutat a jobb és különb élet lehetőségére.

Politika és erkölcs találkoznak tehát abban a tragikus emberi vonásban, hogy a legnagyobb politikai mű épp úgy a mulandóság zsákmánya, mint a legértékesebb emberi személy. De mindegyik a példa vonzó alakját ölti magára és tovább él köztünk, mint élet- és lélekformáló hatalom. Szent István művét felforgatta, megtépázta az idő, a szent király porrá lett, de műve és személyisége ma is ezrek és ezrek szívét dobogtatja meg. Az ilyen példákon eszmélünk rá, mire képes az emberi akarat személyes, valamint közösségi életünkben egyaránt. Ezért e példák a multból is eleven fényvel világítanak a jövő felé.

IV.

Ezek után be is fejezhetjük, annak a megállapításával, hogy politika és erkölcs egyaránt valami érték megvalósításán, az ember életében való realizálásán fáradoznak. S mint-hogy minden érték a szellem szférájából való, megvalósult, azaz értékes valóság alakjában pedig az ember erkölcsi-történelmi világának, azaz a kultúrának része, maga az érték-megvalósítás erkölcsi tevékenység. Hogy ki milyen érték megvalósítását tartja kötelességének, s mi iránt érez felelősséget és elhivatást, az benső lélekalkatától, az éthosztól függ. Mondd meg, mit akarsz, és megmondom, ki vagy, — variálhatnók az ismert mondást.

Tagadhatatlan, hogy más értékek megvalósítását vállalja a politikus és az ú. n. személyes erkölcsiség. Amaz a vitális, emez a személyes értékek körében mozog. Csakhogy a vitális lét fundamentuma a személyes életnek, s aki azt munkálja, ennek is szolgálatokat tesz. Különben is Kant és Bergson meggyőzően mutattak rá, hogy az erkölcsiségnek is két formája van: a legalitás, mely a törvényszerű viselkedésben, s a moralitás, mely a személynek közvetlen érték-alárendelésében áll. Amaz a közösség érdekének megfelelő, emez a szellem értékvilága által megkövetelt életforma. Mikor a politikus intézményeket, jogrendet épít ki az emberi

közösség életformájaként, akkor egyúttal egy jogszerű, legalitásos közösségi erkölcsi rendet teremt. Minthogy célja ezen a közösségi renden túl nem terjed, a személyes erkölcs, a benső moralitás megszerzését rábízza az egyesekre, mert őt csak az érdekli, hogy ezek összeütközésbe ne kerüljenek a saját közösségi csoportjuk életérdekeivel.

Ennélfogva kimondhatjuk, hogy amit a politikus tesz, és ahogyan azt teszi, az erkölcsi világba tartozik és az erkölcsi megítélés alá esik : politika és erkölcs tehát nem lehetnek egymástól idegenek és egymásra nézve közömbösek. A politika műve megcsorbul, fogyatékosná válik, ha szembe fordul az erkölcsi értékekkel, épp úgy, mint ahogy a kultúra egyéb területein is a botránkozás kövévé lesz minden tevékenység és alkotás, ha megtagadja az erkölcsiségnek egyetemese, az egész *emberi* élet-szférára érvényes követelményeit. Ezért van, hogy nem a politikai programok, hanem az államférfiú erkölcsi éthoszának kisugárzása és megérzése a közösségteremtő erő.

Nem is lehet ez másképpen, mert a politika az *ember* világának egy része, s *az ember világa az ember alkotása*, azaz a valóságnak erkölcsi indításra történő alakítása.

HALASY-NAGY JÓZSEF.

A TÉRBEOSZTÁS ESZTÉTIKÁJA.

I.

Nem lehet kétséges, hogy a szépművészetnél az esztétikai észrevétel körében jelentős szerepe jut az érzéklésnek. Annyira, hogy a szép fogalmának meghatározásában igen sokan egyenlő szerepet szánnak a gondolati tartalomnak és az érzékletességnek. Igen széles körben elterjedt meghatározás : szép az eszme érzéki alakban. Fechner, aki a kettőnek egymáshoz való viszonyát is beható vizsgálat alá vette, a széphatás érzéki elemeit, amelyek kétségtelenül az esztétikai észrevétel megindítói, közvetlen, míg a többieket, melyeknek létrejövetele véleménye szerint emlékezeti tevékenység eredménye, asszociatív tényezőknek nevezte. Müller—Freienfels az előbbieket *sensoricus factor* névvel illeti. Ugyanő helyesen mutat rá arra, hogy tisztán *sensoricus* benyomás alig lehetséges, még kevésbbé olyan, mely egyetlen érzékszerv körében marad. A tisztán érzéki élmény magában csak elvonás. Erre mutat az is, hogy a kezdetleges világszemlélet nem is tudja elválasztani az érzéki benyomást a tapasztalás tárgyaitól, tehát a jelentéstől. Azért nincsen tisztán *sensoricus* — érzékletes — művészet sem, mert a szín és a hang mindig *jelent* valamit, azokkal tehát a művésznak mindig kifejezési céljai vannak. Még a látszólag tartalom nélküli díszítő művészet és az abszolút zene sem tisztára érzékletes művészet. Mindazáltal ha nem fogadjuk is el az alakelviség — formalisták — álláspontját, mégis nagy igazság van abban a felfogásban, hogy a szépművészet elsősorban forma-élmény. Ezért a szín és a hang is csak azzal lesz a szépnek alkotó elemévé, hogy egymással az alak részleteinek a viszonyába kerül, azaz alak-qualitást nyer. Az érzéki benyomások mégsem önálló tényezői

a széphatásnak, hanem csak megindítói az esztétikai megértésnek, mint az esztétikai észrevétel tényezői.

Az érzéki és tartalmi elemeknek egymáshoz való viszonyát egyébiránt valamely egyetemes elv felállításával nem lehet eldönteni. Vannak művészetek, melyekben az érzékletes elemek, vannak, melyekben a tartalmiak válnak uralkodóvá. Ez utóbbiak élén kétségtelenül a költészet áll, az előbbieken sorában a zene és a díszítőművészetek. Ez utóbbiak körében az érzéklés hangulati velejáróin kívül a szépérzelmek egyedüli főtenyezője az alak-qualitás, vagyis a részeknek egymáshoz való viszonya. Középen állanak a képzőművészetek tárgyi ábrázolásaikkal. Külön hely illeti a mozgás művészetét, a táncot, ahol a kinesztétikus, a mozgással kapcsolatos szépérzéseknek jut a szemlélőben is vezető szerep.

A képírásnál és szobrászatnál az idomoknak a rajza és színfoltjai, zenénél a hangok, költészetben többé-kevésbé ismét a hangok, építészetben a tömegek eloszlása és ismét a körvonalak vannak hivatva arra, hogy a szemlélő figyelmét már kezdetben magukhoz ragadják és megindítsák az összetettebb lelki folyamatokat. Csak első lépés ez mindenütt az esztétikai érvényesülés sorában. Mindazáltal már ehhez is hozzá fűződik a szorosabb értelemben vett szépérzelmeknek egy tekintélyes eleme. A képírás körében a tartalmi értékektől függetlenül is méltán beszélünk a vonalvezetés szépségéről s a színfoltok tetsző hatásáról. Ezeknek szerepe olyan nagy fontosságra emelkedhetik, hogy gyakran egészen előtérbe nyomul, sőt más, nemesebb elemeket egészen ki is szoríthat. Újabban vannak irányok, melyek célkitűzéseikkel nem is kívánnak az érzékletességnek ez elemein túlterjeszkedni, s egészen úgy, mint a zenében, tisztára csak a részleteknek egymáshoz való viszonyával — és a színek közvetlen hangulati kísérőivel — akarnak bizonyos esztétikai hatást elérni.¹ Ez az egyoldalúság magasabb esztétikai szempontból azonban semmi esetre sem fokozhatja a műtárgyak értékét és

¹ V. ö. a *Budapesti Szemle* 1937. 1. számában 114. l. Ybl Ervin ismertetését a francia Henry Valensi vezetése alatt álló Artistes Musicialistes budapesti kiállításáról.

jelentőségét. Mégis vannak esztétikai feladatok, mikor a belső szükségszerűséget is pusztán a részeknek egymáshoz való viszonya juttatja kifejezésre. Ilyen feladat előtt áll minden esetben a művész, amidőn gyakorlati vagy díszítő célzattal rendelkezésére álló bizonyos területet kell megfelelő beosztás segítségével esztétikai hatás forrásává tennie. Ez az eset áll elő nagyobb területek, pl. városrészek és parkok tervezésénél, amikor a szem előtt egyszerre megjelenő tömegek fölött kell az áttekintést megkönnyíteni. Ilyenkor a tervező mindig szándékosan is hangsúlyozza a térbeosztás alapelveit a cél szolgálatában álló szempontoknak erős kiemelésével, esetleg geometrikus, szimmetrikus vonalak érvényesítésével. Klasszikus példa erre a Szent Péter-tér Rómában. Itt a Piazza di S. Pietro bejáratánál az utas Bernini dór oszlopsoraitól alkotott hatalmas ellipszissel találja szemben magát, amelyhez a Szent Péter-templom felé táguló négyszög csatlakozik terraszos emelkedésekkel és lépcsőkkel, mintegy kellő távlatba tolva hátra s ölelő karokkal fogva körül magának a templomnak palotaszerű homlokzatát. Mennyire szétesnék e tér, ha Bernini ki nem emelte volna a Piazza szimmetrikus s egyben impozáns vonalait. A befejezettség nyugalma kelti nálunk is az Andrássy-út végén a királyszobrokkal díszített félkörű oszlopsor.

Városrendezéseknél régebben a térbeosztás esztétikai szempontjait úgyszólván csak kivételesen alkalmazták. Újabban főleg egészségi és közlekedési szempontok uralkodása mellett mind nagyobb szerephez jut. Régóta elismert nagy jelentősége van azonban a műipar körében és sík felületek — minő a falkiképzés és szőnyegszövés — művészi díszítése körül. A szőnyeg kétségtelenül egyike a legegyszerűbb, legigénytelenebb műtárgyaknak ; a műipar vagy a díszítő művészetek körébe tartozik. Azonban a térbeosztásnak a nagy művészetek körében is fontos szerepe van, pl. egy nagyobb kiterjedésű olajfestmény kompozíciójában. Akár alaprajzokról, akár tájképrészletekről van szó, nagyobb tömegeket csak ennek segítségével lehet áttekinteni. De nemcsak rajz, hanem színérzéklés hatása is nagyban függ a megfelelő csoportosítástól. Bármilyen nagy kiterjedésű festmény színeinek is egyet-

len tónusban kell ugyan feloldódnia, az egyes részleteken azonban mégis külön is figyelemmel kell lenni az egymás közelében álló színfoltok együttes hatására. Az egymás közelébe eső színek külön is összefolynak egy színharmóniába, kisebb egységeket alkotva az egésznek az összetételében. Egy nagyobb kép különböző pontjaira eső színfoltoknak egymás között s valamennyinek az egésszel épp úgy egységes színekompozíciót kell alkotnia, mint a rajz vonalrendszerének. Természetesen a szín- és a vonalkompozíciónak egy irányban kell kifejlődnie. Ennek megválasztása egészen a művész céljaitól függ. Színekompozícióban is gyakori a koncentrikus — központi — irányzat, mint pl. Rembrandtnál *Tulp doktor anatómiai leckéjében*, ahol a boncolás alatt álló hulla a lábfejtől a fejig áll a megvilágítás központjában; a reá hajló fejek megvilágítása olyan arányban csökken, amint távolabb esnek a hullától. Ellenben a vonalrendszer térbeosztásában oly gyakori átlós szerkesztéssel találkozunk ugyancsak Rembrandt egy másik képének színekompozíciójában, mely az apósát megfenyegető Sámson ábrázolja a berlini Frigyes császár-múzeumban. A legerősebben megvilágított főalak itt is középen helyezkedik el, azonban jobbfelé hajló átló irányában ömlik rajta keresztül a fény, melynek utolsó sugarai az átlós iránynak megfelelő jobb felső sarokban az ablakból kihajló sapkás és szakállas öregember fejére esnek.

Ha fontos a térbeosztás szerepe az egy síkon ábrázoló művészetek körében, mennyivel fontosabb a három dimenzióban dolgozó képzőművészeteknél. Itt a hatás legközvetlenebb forrása a tömeg megfelelő eloszlása és arányos érvényesülése. Egy szobornál, méginkább valamely épületnél, a méretek aránya ragadja meg első sorban a figyelmet. Ha fölötte egyszerre áttekintést nyerhetünk, már magában is lebilincselő. Ha pedig ellenkezőleg, valamely épület körvonala, alaprajzi elhelyezkedése nyugtalan és bonyolult vagy túl van terhelve áttekinthetetlen részletekkel: nincs, mi magához ragadja figyelmünket, nem érzünk magunkban kedvet a részletekbe hatolás fáradságos munkájához. Így vagyunk minden részleteire széthulló jelenséggel. Ez főleg barokk szobrászoknál volt gyakori eset, amikor a sajátosan

nem szobrászi, hanem inkább festői tárgyul szolgáló és nagy hullámokban kavargó drapériák keltek versenyre az emberi alakok szükségképpen nyugodtabb vonalvezetésével.

II.

Mindaz, miről idáig szólottunk, a szépérzelmeknek a megindulásával, első megmozdulásával van szoros kapcsolatban. Amit tehát valamely műben először veszünk észre, az az abban érvényesülő tér- és tömegelosztlás. A jóleső érzések első hullámaít is ezeknek az arányossága veri föl. Ha művészileg földolgozott tér vagy tömeg úgy osztlk meg részeire, hogy figyelmünk erőlködés nélkül dolgozhatja föl ezeket a részleteket, és ha így ezek természetes könnyedséggel csúsznak be mintegy a tudatunkba s a már ottlévő elemek között erőlködés nélkül helyezkednek el, simulnak hozzá a többiekhez, akkor igazi esztétikus élmények sodrába kerülünk. Mindez mégis azoknak csak a megindulását biztosítja. Még csak ott vagyunk, hogy szemléletünk tárgyát észrevettük s annak első hatása vonzónak és lebilincselőnek bizonyult.

A helyes térbeosztás szükségességének nem egyedüli oka és magyarázata az a törekvés, hogy figyelmünk a megfelelő helyre irányuljon, illetőleg, hogy az a különböző helyek között fontosságuk arányában osztljék meg. E közelebb eső és közvetlen jellegű feladata mellett mélyebben rejtlő magyarázata is van a művész minden efféle kompozíciónális törekvésének. És ez az, hogy világ- és térszemléletünk megszokott módját, eredményeit, valamint öntudatlanul is leszűrt tanulságait át- visszük az esztétikai szemléletbe is. Lelki tevékenységünk általános rendező elveit érvényesítjük tehát itt is, még pedig mindjárt az első mozzanatoknál, a műtárgyak észrevételénél.

Így a művészi ábrázolás körében a tér és tömegek elosztásánál mindjárt két különböző eredetű rendezési elv érvényesülését ismerhetjük fel. Az egyik több-kevesebb öntudatlansággal a szemlétlő figyelmének a lekötésére és központosítására irányul; a másik a közvetlen szemléletl érdekettől függetlenebbül a természeti és szellemi világban tapasztalt elrendezési elvek és csoportosulási arányok érvé-

nyesülését keresi a művészi ábrázolásokban. Ezek a rendező elvek tehát — különösen ez utóbbiak — több forrásból, az élet különmemű tapasztalataiból és benyomásaiból táplálkoznak.

A természet szerves alakulataiban a részletek szimmetrikus elhelyeződése egyike a leggyakoribb jelenségeknek, amelyekkel lépten-nyomon találkozunk. Elég, ha utalunk az állati és növényi szervezet szimmetrikus beosztására. Az előbbieket sorában egyes szervek a gerincoszlopra vonatkozólag helyezkednek el szimmetrikusan. De mind az állati, mind a növényi szervezetnél találkozhatunk sugarasan részarányos elrendeződéssel is. Különösen szembeűnik ez a tengeri csillagnál, az ophiotrix capillarissnál, ahol a szervezet egyes részei a központból sugárszerűen kiindulva ötágú csillagot alkotnak. A radiolariák, a korallók, a csalánzók, a tüskésbőrűek különösen gazdagok a szimmetrikus alakok elhelyeződésének szépségeiben. Ilyen többek között a disconalia gastroblasta egyenként is nagyon gazdag tagozású nyole szimmetrikusan elhelyezett csápjával. A szimmetrikus elhelyeződésnek különösen hangsúlyozott esetét látjuk a Xiphacantha ciliatánál, ahol a formák egész rendszerét osztja kétfelé átlósan két hosszabb nyúlvány jobbra-balra 3—3 karral.

Hasonló részarányosságot a virágok és a gyümölcs alkantánál is tapasztalunk. A leveleket a nyél és a főér hasonlóképpen egymásnak megfelelő két részre osztja, sőt a szabadon álló fa lombozata is nagyjából ilyen szimmetrikus szabályosságot mutat. A fenyőfa szabályosan elosztott lombozatának alakját ölti magára a korallók világából az ascandra pinus. Az esztétikailag is felülmulhatatlan szépségű természeti formák rendkívüli gazdagságát *Kunstformen der Natur* címmel ismerteti Haeckel. Innen vesszük mi is példáinkat.

Mindez azonban azt is mutatja, hogy a formaszépségre való törekvés természeti törvény; kedves ajándéka az életnek. Azért épp ily mértékben természetellenes a velük való szakítás, a formaszépségek felbontása, a rútnak a keresése. Nem történhetik ez az eszthézis nevében a művészet körében sem.

Páros szerveink szimmetrikus elhelyezkedése és a többi szervezetekben érvényesülő szimmetria egymást kiegészítő

jelenségek. Az állat felsőbbrendű érzékszervei, a szem és a fül, a tengelyvonaltól egyforma távolságra úgy helyezkednek el, hogy a szemléleti tárgy az érzékelés központjába kerülhessen, s az érzékszervek e központtól jobbra és balra egyforma távolságból vehessenek fel ingereket. Igaz ugyan, hogy mind a hang-, mind a fényhullámok gömbfelületen terjednek szét és így jobboldali szemünkbe és fülünkbe az ellenkező oldalról is juthatnak be ingerek, mindazáltal a két szem látómezeje nem fed teljesen egymást. A plasztikus látás éppen azért is lehetséges, mert tekintetünk mintegy körültagogatja a szemlélet tárgyát. De nem szabad arról se megfeledkeznünk, hogy a kétoldalú fény- és hangforrás mellett is ép szervezetű embernél egységes az appercepció. A két szem és a két fül által felvett ingereket tehát nem külön-külön fogjuk fel. Csakhogy az egységes felfogás szintéziséhez és a látás mezejének a kiterjedéséhez nagy mértékben hozzájárul a periférikus szervnek kettőssége és szimmetrikus elhelyezkedése. Bizonyos fenntartással szinte azt mondhatnók, hogy ikerszerveink szimmetrikus elhelyezkedése szemléletünket is szimmetrikussá teszi.

Az ikerszervek kettős ingervezetése mellett is meglévő egységes tudatosulás mellett ez a szimmetrikus felfogás bizonyos tekintetben ellenmondásnak látszik. A szimmetria fogalmában ugyanis a kettősség, tehát az egységgel szemben a többség fogalma van benne. Azonban az egységes appercepció mellett sem teljesen azonos elemekkel járul hozzá a két ikerszerv az egységes kép kialakulásához. Ez a körülmény erősen színezi az érzékletet, amennyiben annak bilaterális jelleget ad. Az egyik fél szerv közvetíti ugyan azokat a benyomásokat is, amelyeket a másik, de azonfelül még olyat is, amelyet csak az egyik nyújt, a másik nem. Ezt magyarázatképpen legkönnyebben úgy szemlélhetnők, ha két áttetsző sík idomot — melyek külön-külön a két szem látásmezejét képviselik — részben egymásra tolunk, akkor az egymást fedő részen más színárnyalatot kapunk, mint a széleken.

Ha nem is ily erős mértékben, azért a hallás körében is külön elemekkel és árnyalatokkal bővülnek benyomásaink jobb és bal felől. Másrésről ez a kettősség szintén tágitja

az érzéklési kört. De rendkívül jellemző, hogy amennyiben kevésbé különbözik a kétfelől hallás az egyfelől hallástól és minőségi helyett inkább csak mennyiségi, erőbeli különbségeket nyújt, oly mértékben csökken a zene körében a szimmetrikus beosztás jelentősége.

A szimmetria szerkezeti szerepének a jelentőségéhez bizonyos tekintetben a többi páros testrészek is hozzájárulnak ; természetesen csökkenő arányban, a szerint, amint csökken szerepük és jelentőségük a szimmetriát illetően az érzéki észrevétel körében. Így a térben való tájékozódásunkat kétségtelenül elősegítik végtagjaink, főleg a tapintó- és izomérzetek segítségével. Itt azonban éles különbség van a lábak és a kezek között. Testünk síkjával párhuzamosan jobb- és balkezünkkel szimmetrikus tevékenységet hajthatunk végre, míg lábainkkal, melyek első sorban az előrehaladás eszközei, ilyen rendes működésük, előrehaladás, tehát járás közben, nem fejthetünk ki, csakis ettől eltérőleg, megállással. Ezzel párhuzamos a szépművészetek körében az a jelenség, hogy a szimmetria csak testünk síkjával párhuzamosan és nem az erre merőleges irányban fejt ki esztétikai hatást. Itt is megvan tehát a teljes viszonyosság a látási és a mozgási szervek térfelfogása között azok esztétikai hatásának az érvényesülésében.

A szimmetria széphatását bizonyos mértékig az ikerszervek elhelyezkedésével magyarázván, még egy jelenségre kell itt rámutatnunk. Nem szabad ugyanis megfeledkeznünk az ikerszervek vízszintes irányú elhelyezkedéséről. Ezzel van a legszorosabb kapcsolatban az a csaknem kivétel nélküli tapasztalat, hogy csak vízszintes síkban keressük és kedveljük a szimmetriát. Szimmetrikus elhelyezkedést függőleges irányban sohasem keresünk és kívánunk. Sőt ellenkezőleg, függőleges irányban a szimmetrikus elhelyezkedés egyenesen nem tetsző hatású. Ezzel ismét találunk párhuzamos jelenségeket a szem érzéklése körében. Ugyanis függőleges síkban a méretek megállapításánál szemünk sokkal pontatlanabb, mint vízszintes síkban. Így nevezetesen, ha függőleges helyzetű idomot vízszintes vonallal két egyenlő részre osztunk, a felsőbb részt nagyobbak fogjuk látni ; ezért, ha azt akarjuk,

hogy az alsó és felső rész egyformának tessenek, a felsőt az alsónál valamivel kisebbnek méretezzük. Megállapíthatjuk ezt a nyomtatott «S» betű és a «8» számjegy egyszerű idomain, amidőn, ha a felső és alsó részét egyformán látjuk, a valóságban a felső mindkettőnél kisebb az alsónál. Erről meggyőződhetünk, ha ezeket a nyomtatott lap megfordításával ellenkező helyzetben nézzük.¹

Ha semmi más, már magában ez a tény is kényszerítő szükséggel vezet rá bennünket annak a megállapítására, hogy a tömeg elrendeződésének esztétikai szempontból függőleges irányban más természetes elvei vannak, mint vízszintes síkban. A szimmetrikus elhelyeződés széphatásának ugyanis az az első föltétele, hogy ezt az elhelyezkedést megközelítő pontossággal érzékelnünk tudjuk. Már pedig ehhez szemeink vízszintes irányú elhelyezkedése miatt csak vízszintes síkban vannak meg a föltételek. Jobbra és balra tekintve meg lehetős pontossággal tudjuk megállapítani az elhelyezkedett tömegek részarányát; föl- és lefele azonban, tehát függőleges fekvés mellett, már eleve számítanunk kell jelentékeny tévedésekre. Ebben az esetben tehát a szimmetriánál éppen a legfontosabb szerkesztési elvhez — ugyanazon ponttól ellenkező két oldalon elhelyezkedés távolságának az egyenlőségéhez — hiányzik az érvényesülés föltétele. Mindehhez hozzávehetjük még azt is, hogy tekintetünket sokkal könnyebben tudjuk szemeink és fejünk mozgásával vízszintesen, mint függőlegesen irányítani.

A fentiekben a részarányos elhelyezkedésen a szó szoros értelmében térbeli szimmetriát értettünk. Átvitelesen azonban másféle szimmetriáról is beszélhetünk. Már említettük fentebb, hogy értelmünk rendező elvei számos forrásból és az élet különféle tapasztalataiból és benyomásaiból veszik eredetüket. Így a térbeli szemlélet közvetlenségéhez is tudat alatt azonnal csatlakoznak olyan rendezési szempontok, melyek a térbeliség szorosabb körén már kívül esnek. Így nevezetesen a tömeg képzetéhez akaratlanul is a súly tá-

¹ V. ö. Dessoire: *Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft*. 122. l.

sul, különösen ahol az idomok sűrűbb tömeget alkotnak s könnyen olvadnak be egységes tömeghatásba. Ezekben is az egyenletes elrendeződés érvényesülését látjuk a térnek vízszintes vagy vízszinteshez közel eső eloszlása mellett. Szinte nehéz most már megmondani, mennyiben esik ez a szorosabb értelemben vett szimmetrikus mérlegelés alá, s hol kezdődik az a határ, midőn a közvetlen esztétikai észrevétel bevezető élményén túl, már tartalmi elemzésre kerül sor. Azonban hogy még itt is mindig csak külső mérlegelésről és a mélyebbre hatoló elemzést mellőző puszta észrevételről van szó, az mutatja, hogy részletekbe, az egyes alakok tartalmi elemzésébe még akkor sem bocsátkozunk; csak úgy nagyjából és felületesen, tehát tömegszerűleg mérlegeljük e részletnek fontosságát. Az itt érvényesülő rendszerező elvet dinamikus szimmetriának nevezhetjük.

Az a körülmény, hogy mégis mintegy anyagi súlyt tulajdonítunk a tömegeknek, mutatja, hogy itt határterülethez értünk a puszta észrevétel és a megértés között. Ez az átmeneti helyzet lelki élményeink egyes részletei között annyival természetesebb, mert, mint tudjuk, elménk rendező tevékenysége párhuzamosan halad az érzéki észrevétellel; ez utóbbi időben alig valamivel előzi meg az előbbit. Így tehát csak arról lehet szó, hogy egy magasabb s világlátásunk más köréből vett rendező elvet viszünk át térbeli szemléletünk anyagának a feldolgozásába, lényegében azonban az egész élmény még mindig az észrevétel körébe tartozik; még mindig a műtárgy külső, alaki érvényesülésének a magyarázatáról van szó. Tehát távolról sem a műtárgyak finomabb, bensőbb és magasabb tulajdonságai, hanem csak a külső hatások érvényesülnek.

Még ide kell utalnunk a részleteknek, a tömegeknek, a színértékeknek, mint ilyeneknek, a belső jelentőségük szerint való csoportosulását is. Ezt nevezhetnők a benső értékek szimmetriájának vagy jelentőség-szimmetriának. A dinamikus szimmetriától fokozatos az átmenet a jelentőség-szimmetriához. Jelenségei gyakran egybefolyanak. Hiszen az előbbieken sem az ábrázolt jelenségek valóságos súlya vagy bensőbb tömegereje biztosítja a részek elosztódásának az

arányosságát, hanem olyan, sokszor lényegében másnemű tulajdonságok jelenléte, melyek mégis legkönnyebben és leggyorsabban a súlyképzetekkel társulnak. Viszont az érték-szimmetria jelenségei között is számos eset akad, mikor a szimmetrikus elhelyezkedés alapja a súlyfogalomban keresendő, pl. a táncmozdulatoknál, amidőn a test a gerincvonal két oldalán egyensúlyozza ki magát a mozdulatokkal. Azért Dessoir a szimmetrikus elhelyezkedés két utóbbi fajtát közös elnevezéssel izodinamiának nevezi.¹ A megkülönböztetést magunk részéről mégis szükségesnek tartjuk a széphatás elemzésének fontossága érdekében, mert határaik nem folynak egybe ennyire. Gyakori eset például, mikor a festmény szerkezete úgy oszlik két félre, hogy egyik oldalon tömeg helyezkedik el, mint hallgatóság például, míg a tömeggel szemben a másik oldalon a szónok maga áll. Ezzel a rendező elvvel találkozunk a római Sixtus-kápolna mennyezetfreskóiban Éva teremtésének a jelenetében. Itt baloldalon egy fának a törzse látható egy dombemelkedésnek a lábánál; alatta félig fekvő helyzetben Ádám pihen, láthatólag mély álomba merülve, mellette Éva riadtan emelkedik fel s csodálattal és imádatlal fordul az Úr közeledő alakja felé. A baloldal tömörségével szemben a jobboldalon egyedül a Teremtő álló alakja látható. Világos, hogy itt a jelentés-szimmetria szerepéről van szó, míg ugyanitt a többi mennyezetképen általában inkább a dinamikus szimmetria eseteivel találkozunk. Legélesebb alakban látható ez a Paradicsomból való kiűzetés jelenetében. A bűnbeesés jelenetét látjuk a bal-, a kiűzetését a jobboldalon. A képet két részre választja a középen álló terebélyes fa, melynek törzsén az emberi alakban végződő csábító kígyó tekergőzik fölfelé. Átlós szerkesztésű az ember teremtése, amelyet a fénnel telített úr átlósan oszt meg. Az alsó balsarokban a jobb könyökére támaszkodó s a lelketlenség letargiájából ébredező Ádám nyújtja balkarját az Úr felé, aki bő drapériáját duzzasztó szél szárnyain közelít a föld felé, hogy kinyújtott jobbkarjával, mintegy kisülésre váró villamos szikrát, ossza meg isteni lelkét a föld emberével. Ez a

¹ I. m. 123. l.

jelenet egyúttal arra is példa, hogy a kiegyensúlyozódás különböző nemei támogatják egymást. Baloldalon minden a nehézkedés tehetetlenségére emlékeztet: a sziklás földhát, az isteni hívásra lomhaságukból alig kiemelkedő emberi idomok. A másik oldalon a mindezeket játszi könnyedséggel legyőző hatalom, amely nem ismeri a nehézkedésnek lenyűgöző erejét. Itt a Fechner-féle segítő elv érvényesülését is látjuk tehát; mert három tényező vesz részt a hatásban: 1. A két felé oszló kompozíció vonalértékei nagyjából egyezők; 2. az egyensúlyt azonban felbontaná a két rész között baloldalon a nehézkedési törvény érvényesülésének intuitív megérzése, amellyel szemben áll jobboldalon a légiességnek a könnyedsége; 3. az egyensúlyt helyre billenti a sugalló erejű látomás: itt a szelek szárnyán világbíró hatalom közeledik.

Íme ilyen fokozatos az átmenet az egyszerű vonal-szimmetriától a jelentés-szimmetriáig, ahonnan már csak egy lépés van hátra addig a pontig, mikor már a műtárgyak tartalmi gazdagsága s annak mindennemű vonatkozása kifejlődik. Éppen ezért a műhatás kibontakozásának a tovább-elemzése ettől a ponttól kezdődőleg már jelen fejtegetéseink körébe nem tartozik.

III.

Amint tudjuk, a részarányosság fenti szabályozó elvei a vízszintes tagoltságra vonatkoznak. Az most már a kérdés, hasonló szabályszerűségek fölismerhetők-e sík vagy plasztikus idomok függőleges tagoltságának esztétikai hatásában.

Előre is megállapíthatjuk, hogy ilyen nagyon is szembe-tűnő, sokszor elég pontossággal érvényesülő szabályszerűségek föllállítása a függőleges tagoltság körében sok nehézségbe ütközik. Az elmélet mégsem mondhat le tágabb vagy szűkebb érvényességű szabályozó elvek kereséséről.

Már a vízszintes irányú tagolódás vizsgálata közben láttuk, hogy függőleges helyzetű idom két egyenlő részre felosztva, annak felső része mindig nagyobbnak látszik, mint az alsó. Ezért, ha azt akarjuk, hogy egyenlőnek lássék, a

felső résznek a valóságban kisebb méretet kell adnunk, mint az alsónak. Ez azonban csak kisebb idomoknál érvényesül, amidőn egyforma távolságra vagyunk azoknak alsó és felső pontjától, amikor tehát a róluk jövő fénysugarak beesési szöge csekély eltéréssel azonos. Nagyobb kiterjedésű függőleges helyzetű idomoknál azonban az alsó és felső részek távolsága már erősen érezteti hatását. Valamely épületet szemlélve, a szemünkkel egy magasságban fekvő része van hozzánk legközelebb; az innen szemünkbe eső fénysugár vízszintes irányú és teljes 90 fok alatt éri szemlencsénket. Minél magasabbra eső részét nézzük, az a pont annál távolabb esik tőlünk s a fénysugár beesési szöge is annál nagyobb lesz. Ennek következtében a távlat törvényei alapján az egyes részek magassági vonala annál rövidebbnek látszik. Azért magasan fekvő vagy lebegő tárgyak kicsinyeknek tűnnek fel.

Mindebből önként következik, hogy ha a művész nagyobb tömegeknél a részeket függőleges irányú kiterjedésben is egyenlőknek akarja feltüntetni, függőleges irányban fölfelé haladva a méreteket fokozatosan növelni kénytelen. Ezzel szemben azonban a gyakorlat mégis az, hogy az épületeken az egyes emeletsorok magasságának az emelése legfőlebb csak az első emeleten szokásos és szükséges. A felsőkön s főleg a legfelsőbbben az emeletsorok magassága még inkább kisebb. Mivel azonban a földszint az alagsorral távlati hatás szempontjából igen gyakran közös egységet alkot, gyakori eset, hogy az első emeletsor is alacsonyabb, mint a földszint és az alagsor együtt. Sokszor még a félemelet is a földszinti épületrész szerkezeti elemének a tömeghatását fokozza. A műépítészeti alkotások méretei tehát szemléletünket a környezethatás befolyása alatt abban az irányban befolyásolják, hogy a nagyobb egységek és a nagyobb tömeghatások a talajjal érintkező alsóbb részekben lépnek fel, fölfelé haladva mindig kisebb egységekre tagolódással. Ezt asszociatív úton a lefele irányuló nehézkeségi erő törvényének tudat alatt érvényesülő hatása is támogatja. Azért függőleges irányban általában ezt tartjuk a tömegelrendezkedés természetes módjának; annyival is inkább, mert szerves tárgyak fejlődési iránya is ezt a természeti törvényszerűséget látszik követni.

A hegyek csúcsai fölfelé vékonyodnak. A fölfelé törekvő fák lombja alól terebélyes, és igen sok fajtánál fölfelé elvékonyodik. Mindennek következtében tapasztalati anyagunk a mellett szól, hogy a három kiterjedésű téridomok fölfele irányulásukban kisebbedő méreteket mutatnak. Szemléletünk azért ezt szokja meg s formaátlagait ezek figyelembevételével szűri le; mindezek eredménye gyanánt ízlésünk is ehhez igazodik.

Függőleges irányban ilyen törvényszerűségek alapján kialakult térszemléletünk adja magyarázatát a szobrászatban és képírásban olyan nagy szerepet játszó piramidális szerkesztésnek, helyesebben az alakok háromszögbe való beillesztésének. Nyomaiban Rafaelnek csaknem valamennyi Madonna-képén megtalálható. Elég, ha ezek közül néhányra utalunk. Ilyen a müncheni Régi Pinakotéka *Szent családja*. Erzsébet és Mária térdre ereszkedve ülnek, ölükben a két gyermekkel. Fölöttük áll botjára támaszkodva a közeli háttér árnyékvetésében József. Ilyen a *Folignói Madonna*. Itt a fent hegyes szögben találkozó szerkesztési vonal Mária, Keresztelő János és Szent Jeromos fejét érinti s az alsó csoportra ölében a gyermek Jézust tartó Mária fénykorong háttéréből felhőkről tekint alá. Riegel igen gondosan elemzi a Drezdában látható *Sixtus-madonna* vonalszerkezetét. A Mária jobbján tartott kis Jézus itt is a felhőkből száll alá a lent térdelő Sixtushoz és Borbálához; a szerkesztési vonal itt is a három fejet érinti, keskeny részt metszve át a gyermek jobb karjából és fejéből, ellenkező oldalon pedig Mária szellőtől duzzadó köpenyéből. De ugyanez a piramidális szerkesztési elv érvényesül Rafaelnél még többek között a következő Mária-képekben: *Madonna a zöldben* (Bécs), *A szép kertésznő* (Louvre), *A gyöngy Madonna* (Madrid), az *Aldobrandini Madonna* (London), az *Esterházy-madonna* (Bpest), *Madonna del baldacchino* (Firenze, 'Pitti-ktár), *Madonna Terranuova* (Berlin, Frigyes császár-múzeum) és a *Madonna Colonna* (u. o.).

Mai látásunk néhány alakból álló kompozícióban talán már nem érzi a szükségét ilyen szigorú szerkesztési elv érvényesülésének. Zsúfoltabb képen azonban ma is jól hat. Erre mint igen jellegzetes példát hozhatjuk fel Rubenstől az

antwerpeni múzeumban található *Három király imádását*. A keretet korinthusi ízlésű klasszikus maradványokba durván beácsolt gerendaszerkezet adja. Az aránylag szűk térben tizenyolek alak van — az állatokon kívül — bezsúfolva. A szerkezet csúcspontján, messze a főjelent fölött, egy meztelen alak tarkoponyája látható. A szerkesztési vonal ettől balra húzódik s egy nyeregben ülő alak barettsapkás fejénél végződik; közben két tevének a fejét érintve, jobbra a szintén tevén ülő másik meztelen alaknak és egy szerecsennek a fején halad át. De hegyes szögben még két más szerkesztési vonal is található, melyeknek egyikénél a mór király turbános feje van, a két végpontnál pedig balról Jeromos, jobbról a Mária szerepébe öltözött bájos Fourment Helén diszkrétén sugárzó fejét találjuk. A harmadik háromszöget a térdeplő és tömjénező király és a Mária álló alakja alkotja. A piramidális szerkesztési elv egyébiránt egyike azoknak a szabályoknak, melyekkel az akademizmus a legjobban visszaélt; példa erre Münchenben az *Özönvíz* Kaulbachtól.

A szobrászat köréből, mint ismert ilyen kompozícióra, a Laokoon-csoportra hivatkozhatunk.

Azok az eltolódások, melyek a távlati szemlélés folytán állanak elő, egy másik következtetésre is rávezetnek bennünket. Ha tudniillik valamely műtárgyon a szimmetrikus szerkesztési elv érvényesülne eredeti alakjában a szemlélő előtt függőleges irányban is, amikor annak pontos felfogására és értékesítésére nincs meg látási szervünkben a lehetőség, akkor az a maga hatását esztétikai szempontból nem fejthetné ki. Már csak azért is függőleges irányban más, még pedig olyan tér- és tömegeloszlási elveket kell keresnünk, melyek könnyebben és biztosabban érvényesülnek. Ezeket csak két irányban kereshetjük. Az egyik az, hogy — mint a felhozottakban érvényesült — milyen eloszlási mód segíti elő az esztétikai észrevételt és megértést, a másik pedig az, hogy az illető művészeti ág által felhasznált anyag milyen elrendeződést kíván. Ez utóbbi körében természetesen nem hagyhatók figyelmen kívül — mint már érintettük is — a nehézkedési törvények.

A tömegeknek a súly, ellenállás, tartóképesség, sűrűségük szerinti — végsőleg tehát anyagszerű — elhelyezke-

dése olyan állandó és mindennapi tapasztalati lehetőség, hogy ezt a szabályozó elvet szinte általánossá tesszük és átvitelesen olyan szemléleti anyagra is alkalmazzuk, amelynél voltaképpen nem is érvényesül, pl., mint láttuk, festményeken vagy díszítő elemeknél. E szerint a nagyobb tömeg, a súlyosabb részek, a nagyobb erőt és ellenállást kifejező szerkezeti elemek alól, míg a könnyebbek, kisebb tömegek, gyöngébb idomokból összeszerkesztett elemek pedig fokozatosan fölfelé emelkedve helyezkedjenek el. Ezt a természetes szerkesztési elvet látjuk érvényesülni tapasztalatunk körében természeti és emberi alkotásoknál egyaránt. Az épületek alsó emeletsorai a legmasszívabbak; külső tagozatukban és elosztásukban is ezt hangsúlyozzák szélesebb faltömegekkel, hatalmas méretű kőkockáikkal, kisebb ablakaikkal, kifelé terpeszkedő lábazati falaikkal, esetleg támasztópilléreikkel. A felső emeletsorok faltömegei s ívtartó falközei egyre vékonyabbak, ellenben ablaknyílásaik rendszerint megnövekszenek s a díszítő elemek is ehhez alkalmazkodva könnyebbek, játékosabbak, csipkeszerűek. Az egyes emeletsorok magassága a távlat által előidézett látszatos méreteltolódásoknak megfelelően, sőt sokszor a valóságban is, kisebb méretűek, a fölfelé emelkedés sorrendjében.

Az árkádós építkezés ettől az elvtől eltérőnek látszik. Itt alól vannak tágas falközök s nehézkes faltömegek helyett oszlopok, melyek természetüknél fogva már nem teszik a súly- és tömegszerűség hatását. A hatás azonban mégis megnyugtató, sőt sokszor egyenesen megkapó, mert itt már más tényezők veszik át a tömegszerűség szerepét. A budapesti országház kitűnő példa a helyes megoldásra. A földszint zömök, tagbaszakadt oszloprendjére az emeleti sorok kőcsipkézete lehellet-könnyedséggel helyezkedik rá; hatalmas tömegének egybevágó rendjével mégis nagyszerűen monumentális az összhatás. De idézhetjük még többek között a velencei Doge-palotát is. Az oszlopok kurtasága itt is szembeszökő ellentétet mutat az épület magasságával és tömegével; ez arra szolgál, hogy vastagságára hívja fel a figyelmet, amely a tömörséget, a tartó erőt hangsúlyozza: bírja emelni a terheket. Mellesleg említve éppen a Doge-palotánál azért még

mindig szokatlanul érvényesül a felső emeleti tagozatban a tömegszerűség. Azért alighanem ennek az enyhítésére szolgál a külső falfelület hálószerű díszítése a sárga és piros téglalapok természetes színének a váltakozásával és az ablakok kereteinek a kőcsipkézete. Ugyanígy értelmezhető a Piazzetta palotasorain az árkádos földszinteknél az árkád pilléreinek és összehajló íveinek a jellegzetesen díszített szerkezeti kiképzése oly céllal, hogy beszéljen arról az erőről, melyet az egymásnak feszülő ívek kifejtnek a szerkezeti díszekkel erősen kiképzett lábazati és oldalfalakra támaszkodva. Itt tehát már ismét a konstruktív elemek tartalmi gazdagságú szerkezeti mondanivalóira esik át a súly az esztétikai észrevétel közvetlenebb és egyszerűbb eszközeiről. Tehát ismét olyan ponthoz jutottunk, ahol már az esztétikai észrevételtől az esztétikai megértés veszi át a szerepet. Közben azonban állandóan bele-bele szól az előbbi tényező is. A boltívek alatt a háttérben meghúzódó sötétség, az általa csak éppen sejtett faltömegekkel tudattalanul, de mégis támogatja és kiegészíti a földszinti szerkezet fogyatékos vagy hiányos tömeghatását. Legtöbb esetben a földszinti sor áttört falú szerkezetének felel meg az emeleti sorok beosztása is, amint ugyancsak a Doge-palota közelében látjuk a Piazzetta árkádos épületein. A földszint nyitott íveit ugyan zárt helyiségek terhelik fölülről, de a félféves szerkesztési mód minden emeletsonon végigvonul és így a földszinti árkádok íveit a faltömegek súlyaikkal nem terhelik, mert a nehézkesési erőt a boltívek mindenütt két oldalra viszik át az egymás fölött elhelyezett pillérfalakra.

Mint az építészet körében az árkád-rendszerrel, ugyanúgy vagyunk ebből a szempontból a lombos fákkal a természet körében. Alól találjuk a fatörzs vékonyabb idomát és e fölött terül szét a lomb. Csakhogy a lomb szintömegét fölbontja az a hatalmas vonalrendszer, melyet a levelek és egyes ágak, levélsomók körvonalai alkotnak; a helyi színeknek gazdag változatai, melyeket a napsugarak beesése és az egymásra vetődő árnyékok előidéznek. S mindezekon fölül a legcsekélyebb szellő is állandó hullámszásban tartja ezt a szintengert és ezzel fölbomlik a szín- és tömeghatás egysége.

Ezzel szemben a törzs mozdulatlansága, körrajzának kemény vonalai, árnyalatokban szegény, jobbára sötét, mély színtónusa mind az egységnek, erőnek és ellenállásnak a kifejezői. A kapaszkodó vagy futó növények egész világosan beszélnek a saját önállótlanágukról s inkább a mozgást, a kapaszkodást, semmint a stabilitást vagy önálló emelkedést jelentik. Ők csak utalnak az erőre és stabilitásra, melyet számukra is jelent az épület vagy fal, ahova felkapaszkodtak. E szerint a térbeosztás elve is egészen más itt az esztétikai érvényesülés szempontjából. Miután elterjedésük iránya egy másik szilárd anyagtól függ, az a térbeosztás, melyet az ő elhelyezkedésük jelent, a legnagyobb változatosságot követi és egyetlen szabályozó elve a támaszkodás és függés alakjában, főleg leomló hajtásaiban, a nehézkedés érvényesülése. Omló várfalakak, jó karban tartott épületeket, haldokló fatörzseket betakaró borostyán széphatásának magyarázata tehát a változatosság elvében keresendő, mely sokféleséget visz be az egyhangúságba, részekre bontja legalább a fölületét a nagy tömegeknek s föloldja a haldokló fának szegényes rajzú és színezetű idomát. Esztétikai észrevételünk tehát itt is belekapaszkodik azonnal valamely érvényesnek elismert elvbe; ezúttal azonban olyanba, amellyel kevesebb alkalommal találkozunk.

Az egység és sokféleség, a változatosság és összefüggés egymással állandó kapcsolatban érvényesül. Természetes törekvése ugyanis tudatéletünknek, hogy az első áttekintések után és mellett a valóságot mind nagyobb és nagyobb egységekbe fogja össze, hogy aztán végül ennek segítségével a lehető legnagyobb összefüggéseket is megállapítsa. A tömegeknek, síkoknak a felbontása, tehát a változatosság elve érvényesül akkor, mikor szépnek találjuk a komor falakra felfutó borostyánt. Ellenben az egységbefoglalás szükségességét és a szintézis kellemes hatását látjuk abban, hogy a szerkezetileg felbontott tömeg és falrészek szerkezetileg ismét könnyedén tömörülnek az egésznek egységébe. A tömegek függőleges irányú egységbe tömörülésének széles körben érvényesülő egy ilyen elve az is, hogy függőleges tagoltságban fölfelé fokozatosan a súlyban s tartóerőkben gyöngébb elemek helyezkednek el. Még pedig ez az elhelyezkedés lehet határo-

zottan tagolt, mint pl. az épületek emeletsorain s általában az ipari alkotásokban; de lehet finom átmenetekben feloldódó, mint a természeti alakulatokban a falombjában. Ez a megkülönböztetés azonban nem érvényesül mereven, mert pl. a csúcsíves épületeknél majdcsak olyan finoman elmosódnak az átmenetek, mint a fölfelé törő fenyőben, ahonnan bizonyára az első tudattalan ösztönzést is vette az ezen stílust megteremtő népi szellem. Viszont hegrendszerekben, sziklaalakulatokban élesebb tagozódás eseteivel találkozunk, természeti formáknak is a fölfele törekvésében.

A fölfelé emelkedő részek dinamikus jelentőségének a csökkenése nem mindig párhuzamos vagy azonos a tartalmi jelentőségnek is a csökkenésével, sőt gyakori jelenség mind a képírásban, mind a szobrászatban, hogy a legfelső rész uralkodik az egész fölött. Ennek azonban megvannak a maga térbeli korlátozásai, mert a nagy távolság, illetőleg magasság gátolja a tartalmi érvényesülést. A függőleges irányú térbeosztás újabb másik elvét tehát így szövegezhethetők meg: a tér függőleges — fölfelé emelkedő — irányban tartalmi értékek szerint is tagolható. Ennek a vatikáni stanzákban Rafael adta klasszikus példáját. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a tartalmi szempontok szerinti tagozódás — mint láttuk — nemcsak függőleges, hanem vízszintes irányban is érvényesülhet.

A rafaéli freskók közül legjellegzetesebb példa erre a Camera della Segnatura képeinek egyike, a *Disputa del Sacramento* (Az oltári szentség fölötti vita). A bolthajtás alatti félkörös falmezőn kibontakozó kompozíció alakjai egymás fölött három, szintén félkör alakú csoportban helyezkednek el; fent az angyalok kara, középen az üdvözültek, felhő talapzaton; lent, az oltár körül az egyház szentjei; majd jobbra és balra szélén különféle polgári egyének. A függőleges tengely, mely alulról fölfelé haladva a szentségmutató, a szentlélek galambja, az ülő Krisztus és a csak félig látható Atya alakján halad végig, két szimmetrikus félre tagolja a kompozíciót. Ezen az egy képen tehát mind a vízszintes, mind a függőleges tagolódás sajátos elve klasszikus szépségében és gazdagságában kibontakozik. A függőleges

tagozódás körében íme legfölül az Atya áll. Baljában a földgömb; s áldásra emelt jobbkeze mutatja, hogy a konstrukció a földi és az égi jelenés csúcspontját az ő alakjában éri el tartalmilag is. A földi alakok csoportjától — a jobb- s bal-sarokban — a látomás fölfelé jelentőségében mindinkább emelkedik, hogy az oltári szentségnek az egész képen szétáradó fölséges misztériuma a vallás fölséges életközösségébe kapcsolja össze az eget és a földet a mindenség Teremtőjével.

Az alsó és a felső régió nincs ily élesen elválasztva ugyanott a másik képen, *Az athéni iskolán*, de még mindig határozottan megkülönböztethető. A négy lépcsőfokon át megközelíthető magasságban az ideális bölcelet görög képviselői Sokratestől Aristotelesig, középen az égre fölmutató Platonnal; lent az anyagi valóság titkaival foglalkozó iskolák mesterei és hívei, festői csoportokban; balra Pythagoras és iskolája, jobbra Archimedes tanítványaival. A *Disputáénál* lazább szerkesztésű és szabadabb mozgású kompozíciót ez a függőleges tagolási elv fogja mégis erősebben össze a felső rétegnek magasabbrendű szellemiséget kifejező tartalmára való utalással. Vízszintes irányban sincs oly erősen hangsúlyozva a szimmetrikus tagoltság és az osztóvonalat is csak a Platon egyenes alakja képviseli, fölbontva és ellágyítva részben jobbjának a mozdulatával, részben köntösének szabadon hulló redőivel. Egyébként azonban, főleg a szélek felé — mintegy a kompozíció kereteinek a hangsúlyozására — a szimmetrikus elhelyezkedés világosan kivehető, sőt ez utóbbi itt erősebben érvényesül, mint a *Disputában*, mert az alsó részen a két szélen az alakok egymástól távol csoportosulnak s a közben üresen maradt levegős térben csak két ülő alak helyezkedik el, mintegy összekötve a fönti egy és az alsó két csoportosulást. A közép-részen ülő két alaknál nem hagyható figyelmen kívül — hamar a vonalkompozícióról van szó — az sem, hogy alakjukkal megbontják a lépcsőzet párhuzamos egyenes vonalait s ezzel kiküszöbölik a szerkezet keménységét és egyhangúságát, mely itt, a kép közepén különösen is kellemetlen hatású lehetne.

IV.

Ezek után fölvehetjük a kérdést, vajjon nem lehetne-é függőleges tagolásban is valami afféle matematikai vagy geometriai törvényszerűsége akadni, mint aminő vízszintes irányú szerkesztésnél a felezés és a szimmetria.

Erre vonatkoznak a Zeising- és a Bochenek-féle vizsgálatok, melyek az *arany szabály* vagy *arany metszés* elméletének a felállítására vezettek. Zeising szerint olyan idom tetsző hatású, melynek függőleges irányú méreteiben a kisebb rész úgy viszonylik a nagyobbhoz, mint a nagyobb az egészhez ($a : b = b : (a + b)$); számokban: $3 : 5 = 5 : 8$. Zeising ezt az arányt felismerte — csekély eltéréssel — klasszikus szobron, épületeken és újabbkori képeken egyaránt.¹ Egyik későbbi méltánylója, Riegel, pedig többek közt különösen a renaissance főműveiben mutatta ki ennek érvényesülését.²

Bochenek³ a Zeising-féle arany metszést az összes lehetséges vonatkozásokban kipróbálja. Alapjait téglalapban helyezi el. A téglalap hosszabb s rövidebb oldalait az arany metszés szabályai szerint osztja fel, részben pedig felezi. Az így nyert osztási pontokat egymással átlósan vagy párhuzamos egyenessel összeköti. A vonalak végső és érintkező pontjai aztán megadják az emberi test összes méreteit vagy kiemelkedő pontjait a legapróbb részletekig. Férfiaknál a Zeising-féle részarányosság, nőknél a felezési pontok érvényesülnek.

A rendszer egybevágó teljességét megkapó világossággal igazolják a következő tények: 1. A rendszer teljesen vág csontváznál is abban a formájában, hogy itt a felezési pontok viszik a főszerepet férfiaknál is. 2. Érvényesül a gyermekek proportiójánál, sőt a különböző fejlődési fokokon is; annyira, hogy ha a különböző fejlődési állapotoknak megfelelő téglalapokat egymásba berajzoljuk és oldalain az illető testrészek megfelelő pontjait feltüntetjük, továbbá a legbelső, tehát a

¹ Zeising: *Neue Lehre von den Proportionen des menschlichen Körpers*. Leipzig. 1854.

² *Grundriss der bildenden Künste*. Hannover. 1865. 79—91. l.

³ J. Bochenek: *Das Gesetz der Formenschönheit*. Leipzig, 1903.

legkisebb, és a külső, tehát a legnagyobb, a fejlődés betetőzését mutató téglalap megfelelő csúcspontjait egyenesekkel összekötjük, ez az egyenes valamennyi közbeeső téglalap megfelelő pontját mértani szabályossággal metszeni fogja, holott az arányszámok a különböző korokban nem azonosak. 3. Megfelelő változtatással alkalmazható az állatokra is. 4. Ennek az elvnek érvényesülését mutatják a leggazdagabb és legtökéletesebb formaérzékről tanúskodó görög művészet és műipar alkotásai, mégpedig testrészek méreteiben, csoportosításban, műipari tárgyak szerkesztésében, épületek alaprajzaiban és fölépítésében egyaránt. De a legmeglepőbb talákozások egyike, hogy az illető műalkotás gyöngéd vagy erővel teljesebb hatását az adja meg: a női test fölépítésénél érvényesülő felezési elv, vagy a férfinál látható Zeising-féle részarányosság alapján volt-e méretezve.

Szinte megdöbbentő hatású azonban Bochenek felismerésének az az eredménye, hogy a téglalap elferdítése romboiddá a különböző raszokhoz tartozó alakok megszerkesztésére nyújtja a kiinduló pontokat.

Stieglitz német műtörténésztől és Fromberg Károly magyar műépítészttől kapott ösztönzésre a mi Henszlmannunk is foglalkozott a részarányosság törvényével, még pedig egy, a francia kormány támogatásával megjelent munkájában.¹ Abból a tapasztalatából indul ki, hogy főleg a középkori emlékek tömeghatásában érvényesül bámulatos összhang, s úgy gondolja, hogy ez öntudatos eljárásnak az eredménye, amely az építészeti arányokat egy alapegységből vezeti le. Ez az alapegység a templom hajójának belső szélessége, többhajós templomnál pedig a főhajó oszlop- vagy pillérsorainak a tengelyköze. Ezt a távolságot egy kocka élére viszi át. E kocka oldallapjának átlójából és a kocka diagonálisából, valamint a kockaélből háromszöget szerkeszt s ebből adódnak a méretek, melyeknek érvényesülését föltételezi. Ez a háromszög már szerepel a Stieglitz és Roeber kutatásaiban is, de ők az alapvető méreteken nem tudnak

¹ *Methodes des Proportions dans l'Architecture egyptienne, dorique et du moyen age.* Paris. 1860.

túlmenni. Henszlmann a megtalált alapon újabb háromszöget szerkeszt s az épület kisebb arányait ennek segítségével állapítja meg. Charles Michel Henszlmann kulcsának fölhasználásával analógiát talált a zenei összhang és az építészeti arányok között.

Henszlmann számításait Zeising is ellenőrizte, és úgy találta, hogy azok az épületek összes méreteire alkalmazhatók, mégis azt gondolja, hogy ezeket a proporcionális összefüggéseket tudatosan a tervező sem igen használhatta és azok a néző szemében sem igen érvényesülhetnek. Azonban a zenei és a Henszlmann-féle skála közötti összefüggést elismeri. A magyar Schulek Frigyes szerint is a középkori számítások alapidoma a négyzet lehetett, amelyből kifejtethetők a részletek, bár más idomok is szolgálhattak kiindulásként; ő maga a szegedi ref. templomot háromszög alapján tervezte.¹

A fentiekben ismertetett méretek is első sorban függőleges irányú tagolásban mutatkoztak tetsző hatásúknak. A tér és tömegek függőleges és vízszintes irányú tagolásának törvényszerűségei azonban sem a természetben, sem műalkotásokon nem válnak szét egymástól annyira élesen, hogy közöttük átmenetekről ne lehetne beszélni. Így például már Bochenek kimutatta, hogy a felezési arány, amely pedig általában a vízszintes irányú tagolásban fejt ki tetsző hatást, függőleges irányban is kedvezően érvényesülhet az idomok fölépítésében, mint a nőies gyöngédség kifejező eszköze. Ilyetén szimmetrikus tagolással gyakran találkozunk dőlt irányú tengelyvonal jobb- és baloldalán. Ilyenkor azonban rendszerint megfigyelhetjük, hogy a megfelelő részek csak nagyjából egyezők; ez nyilván azzal függ össze, hogy itt már voltaképpen átmenettel van dolgunk a vízszintes és függőleges tagolás között. Azonban az alakszerűség szabályait a tartalmi szempontok mindezeketől függetlenül is mindig áttörhetik, mert művészeteknek a tartalmi elemeket kifejezésre juttató törekvései mindig magasabbrendű esztétikai

¹ Schauschek Árpád: *Henszlmann Imre*. Kisf.-Társaság Évkönyvei. Új folyam. 51. k. 1918. 151—213.

értékekre vezetnek, mint a tetszés alaki tényezői. Minél magasabbrendű művészetről, minél magasabbrendű műfajról van szó, a formának, a külső alaknak annál inkább az a rendeltetése, hogy tartalmi értékeknek legyen a hordozója. A prózai költészetben még a verses külalak is fölbomlik, hogy korlátozás nélkül idomulhasson a nyelv, mint kifejező eszköz, a tartalomhoz, és csak a dekoratív művészetekben jut némi önálláshoz a formális elem. De éppen ezért nehéz föladat megfelelni a kérdésre : mi az alaki szép tetsző hatásának a titka oly esetekben, mikor mint kifejező eszközt nem a tartalmi elem irányítja, sőt olyankor is, ha ettől elvonatkozva is alkalom van arra, hogy tisztán formaszépségről beszéljünk?

A széphatásnak a tartalmi és kifejező mozzanatoktól független indítékai kezdettől fogva érdekelték a kutatást. Már Platon úgy vélte, hogy a műalkotás mindig valamely jól elrendezett egész, amelyben mindennek megvan a maga helye. Plotinos a harmóniát tartja a szép főforrásának, Aristotelesnél pedig a rend, a szimmetria és a határoltág, mert a szép, véleménye szerint, a szervesen összefüggő, alkotó részeiben jól elrendezett egység. Mindez a klasszikus görögség egybehangzó véleménye. De Szent Ágoston is kiemeli az uralkodó egység fontosságát, és a világosság mellett aquinói Tamás is a teljességben vagy tökéletességben és az összhangban látja a szép kritériumát. Leibniznál, tudjuk, a szép valami tökéletességnek, rendnek, aránynak, összhangnak az érzéki megismerése. Crousaz a szépben az egyformaság által elért megnyugvást keresi : ennek pedig az elemei nála is a szabályosság, a rend és az arányosság. Ezt tartja Gerard is, míg André Hutcheson, Baumgarten és Sulzer az egyformaság és változatosság egyensúlyában keresik a titok megoldását. Ez utóbbinak feloldott változatával találkozunk Hogarthnál, aki a rendeltetésnek megfelelő helyesség, változatosság, egyformaság, szabályosság, szimmetria és bonyolultság jelenlététől teszi függővé a széphatást. Az egység és változatosság elve általában minden újabbkori gondolkozónál vezető tényező gyanánt húzódik végig a formális szép, de általában is a szép hatásának az okai között.

Az alaki szép kutatása még messzebbre nyúlik vissza a

művészi gyakorlat körében. Ismerjük a görög szobrászatnak azt a becsvágglyal folytatott kutatását, mely az emberi test-alkat helyes arányait kánonokban állapította meg. Legelső volt a Polykleitosé, melyet azonban csak Galenus és Lucianus gyér szavaiból ismerünk, bár Doryphorosának márványmásolata után róla mégis fogalmat alkothatunk. A Polykleitos kissé tagbaszakadt arányai helyett Lysippos adott új kánont.¹ Az ő *Apoxiomenos*ának vatikáni márványmásolata már nagyjából azt a méretezést mutatja, amelyet Vitruvius közöl idevonatkozóan *De Architecturájában* (III. könyv. I. fej.). «A természet úgy alkotta az emberi testet, — úgymond Vitruvius — hogy az ábrázat az álltól a homlok felső végéig, illetőleg a legalsó hajgyökerekig az egész testnek a tizedrészét, a kéz a csuklótól a középpújj végéig ugyanannyit és a fej az álltól a koponya legmagasabb részéig $\frac{1}{8}$ -át teszi; ugyanennyit tesz az a tarkó alsó végétől is; a mell felső végétől a legalsó hajgyökerekig levő rész a test $\frac{1}{6}$ -át, a mell közepétől a koponyának legfelső pontjáig azonban $\frac{1}{4}$ -ét teszi. Az áll aljától az orr alsó részéig az arcnak $\frac{1}{3}$ -a van, ugyanannyi legyen az orr hossza, alsó végétől a szemöldök közepéig számítva; e végponttól a legalsó hajgyökerekig eső rész, melyet a homlok alkot, szintén $\frac{1}{3}$ -a az arcnak. A láb $\frac{1}{6}$ -át teszi a test magasságának, a kéz szára $\frac{1}{4}$ -ét, úgyszintén $\frac{1}{4}$ -ét a mell is. A többi tagoknak is van arányméretük, melyeket a régi, legtekintélyesebb képírók és képfaragók is felhasználtak s nagy és végtelen dicsőséget szereztek velök maguknak».²

A görög szobrászok kanonikus törekvései csakúgy, mint későbbi kutatók vizsgálatai, pl. Dürernél, Leon Battista Albertinél, Lionardo da Vincinél abból indulnak ki, hogy különböző testrészeink egymással is, egész testünk méreteivel is, számokban kifejezhető arányban állanak. Ezek között az arányok között lehetnek egyéni eltérések; de minél közelebb áll valamely élő alak vagy művészi alkotás ahhoz az

¹ Overbeck: *Geschichte der griechischen Plastik*. IV. Aufl. Leipzig. 1893—4. I. 523. A kánonra vonatkozó helyek idézve az ő *Die antiken Schriftquellen*jében 953—960. számok alatt.

² Fuchs Béla fordítása. Budapest. A Magyar Mérnök- és Építészegylet könyvkiadó vállalat. 39. l.

arányszámhoz, amely talán valamennyinek a középarányosa, alakjára nézve az annál szebb, és amelyik ezekkel az arányszámokkal mindenben megegyezik, az a női vagy férfi szépségideál. De itt ismételtén ki kell emelnem azt is, hogy az emberi test méreteinél megállapított arányszámok alkalmazásával találkozunk örök szépségeként elismert görög- és római-kori építményeken, amint ezt Bochenek részletesen kimutatta az olympiai Zeus-templom alaprajzánál, az agrigentumi Jupiter-templom homlokzati kiképzésénél, a Parthenon alaprajzán és homlokzatán, a Pantheon alaprajzán, keresztmetszetén, homlokzatán és tetőszerkezetén, a tivoli Vesta-templomon, a veronai diadalíven és Rómában a Septimius Severus és Constantinus diadalívén. Műipari tárgyak közül a férfi-testen érvényesülő részarányosságot talált a Mattei-kertben, a Monte Celiön levő virágállványon, viszont a női szépségeken lemérhető felezési arányosságot az Aldobrandini-villában levő hamvvedren, a tivoli kandeláberen stb. Hasonló törvényszerűségeket talált minden elképzelhető viszonylatban a Laokoon-csoporton. De már Vitruvius is sejteti az ókori épületek arányaiban olyanféle különbségek érvényesülését, aminő a férfi és a női test fölépítésében található. Ezzel egyszersmind azt is kimondja, hogy az élő organizmus és a tetszetős külsejű épület proporciója között bizonyos párhuzamosság áll fenn. Ugyanaz a gondolat, amelyet részletesen kifejt Bochenek, sőt részben már Riegel is.

Mindezek alapján néhány alapvető tétel levonására az alkalom önként kínálkozik. Az a körülmény, hogy az emberi idomok szépségideálja számszerűleg is kifejezhető részarányosságon alapul, azt mutatja, hogy az emberi szépségideál bizonyos formaáttaggal esik össze. Ilyen formaáttagokra való tudatos törekvéstről tesznek tanúbizonyságot a görög művészettörténet körében nemcsak a kanonikus törekvések, hanem azok a feljegyzések is, amelyekkel Pliniusnál s Cicerónál találkozunk. Úgy hisszük, Plinius az akkori közfelfogást képviseli, midőn Zeuxis azért dicséri, hogy őt legszebb agrigentumi leányt választott ki a Juno Lavinia-templom számára festendő Helena modelljéül. Cicero megismétli ezt az adomát azzal a módosítással, hogy Zeuxis ezt az eljárást

a krotoni Juno-templom számára festett képnél alkalmazta és a krotoni szépségek közül választotta ki az öt legszebbiket.¹ A formaképzéshez és a szép formák élvezéséhez tehát nemcsak rajzkészségre van szükség, hanem arra is, hogy előbb maga a lélek is megteljék formákkal. Tudatéletünk tehát az egyéni képzetek alapján nemcsak fogalmakat alkot, hanem formákat is teremt; ehhez képest aztán nemcsak fogalmakkal, hanem formákkal is megtelik. És amint képzeink helyességét a szerint ítéli meg, mennyire felelnek meg azok a fogalmaknak, éppen úgy a formák világában az alak szépségét a szerint állapítja meg, mennyire felelnek meg azok ezeknek a formaátlagoknak. Ez ellen önként fölmerülhet az az ellenvetés, hogy az átlagosság nem lehet esztétikai értékmérő, sőt ami nem több, csak átlagmunka, már csak ezért sem hordozhat esztétikai értékeket. Nem szabad azonban megfeledkez-nünk arról, hogy itt most csak az alaki szép motívumait keressük. Itt csak az első benyomások formális föltételeiről van szó, a tetszés direkt, primér vagy érzéki motívumairól, tehát a széphatás legalsóbbrendű elemeiről, szemben a kifejezés döntő jelentőségű művészi eszközeivel, amelyekben ha a művész nem megy túl, «giccs»-et alkot. Valamely arc tehát minél közelebb esik, minél inkább hasonlít ahhoz az átlagformához, mely észrevételeink végtelen során át lelkünkben kialakult, azt formailag — de csakis formailag — annál szebbnek találjuk. Ezt bizonyítja az is, hogy egy zulukaffernek a zulukaffer a legszebb emberpéldány. Ennek pedig az a pszichológiai magyarázata, hogy minél kisebb különbség van a konkrét forma és a formaátlag között, az annál könnyebben tudatosul; tudatosulásához annál kevesebb energia fölhasználására van szükség.

Ennek a tételnek a tágabbkörű érvényesülésére világít rá az a megállapítás, amely szerint az emberi idomok proporcionális méreteinek érvényesülése műalkotások vagy mű-

¹ L. Ulrich: *Chrestomathia Pliniana*. Berlin. 1857. 348. Overbeck: *Schrijtquellen*-jében 315. l. Cicero: *De Invent.* II. 1. l. Overbecknél idézve 1668. sz. a. Halicarnassosi Dionysios a Cicero adatát erősíti meg.

ipari tárgyak konstrukciójában is széphatással jár. Ennek a magyarázata sem más, mint az, hogy a szemléletünkben leggyakrabban érvényesülő törvényszerűséggel találkozván itt is, annak az appercipiálása nehézségekkel nem járhat. Ez azonban egyszersmind azt a tételünket is megerősíti, hogy az ember művészetében is önmagát keresi. De továbbmenőleg mutatja azt is, hogy mi, akár állati, akár természeti, akár művészeti formákról van szó, egyazon törvényszerűségek kereteibe éljük bele magunkat és ez a törvényszerűség a formák világában matematikailag kifejezhető. Ez másként fogalmazva azt jelenti, hogy tetsző hatású műalkotások részleteinek egymáshoz és az egészhez való viszonyában könnyen felismerhető és matematikailag is kifejezhető törvényszerűségek érvényesülnek. A tetszés pszichológiai magyarázata tehát itt sem lehet más, mint az, hogy az alak-qualításban érvényesülő (esetleg számbelileg is kifejezhető) törvényszerűségek azonossága annak tudatosulását, tehát az esztétikai észrevételt megkönnyíti.

Az így érvényesülő alaki szép a szépségek hierarchiájában nagyon alacsony helyet foglal ugyan el, de a tudat kapuinak a föltárásával, kifejező értékekkel társulva vagy azokat hordozva megindítója lehet a leggazdagabb és legmagasabbrendű szépélményeknek.

MITROVICS GYULA.

A MAGYAR IRODALOM EURÓPÁBAN.

A párizsi Szajna-partnak egy nem nagyon előkelő szakaszán vagy egy évtizede igénytelen külsejű halászkocsmá ültött tanyát. A nevét is hajósról vette: egy XVIII. századbeli francia tengerjáróról és fölfedezőről. De aki a keveset mutató helyiséget azzal a titkos gondolattal kereste föl, hogy itt egyszerű emberek között olcsón ebédelhet, a nyikorgó, szüette ajtó mögött visszahőkölt az aranypaszománttól roskadozó portás, majd később az étlap jobboldalán tornyosodó számok láttára.

Ugyanígy vagyunk ennek a tanulmánynak címével s azzal, ami mögötte lappang, mert ez a cím nemcsak a magyar irodalom külföldi exportjának mérlegét cégérezí. Nemcsak azokról a fordításokról és átültetésekről szól, amelyek éreztetni akartak a nyugati ¹ olvasóval valamicskét irodalmunk hatalmas és jellegzetes értékeiből. Ezen a címen: «A magyar irodalom Európában» sok mindentről lehet szó. Adatok és történeti áttekintés helyett ezt a «sok mindent» próbáljuk meg itt rendszerbe foglalni. A helyett, hogy elmondanók, mit és hányszor kísérelt meg a magyar irodalom a maga megismeretése érdekében, inkább azt hangsúlyozzuk majd, hogy miképp illeszkedik bele az európai irodalmak egészébe s miért van ott rá szükség. S ebből az is következik, hogy megpróbáljuk «idegen szemmel» fölmérni irodalmunk értékét és ezzel magunknak tartunk tükröt.

¹ Vannak keleti nyelvekre fordított magyar művek is, de számuk elenyésző. Az «egyetemes irodalom» nem pártatlan és igazságos kicserélése a remekeknek, hanem egyirányú «Drang nach Westen» érvényesül benne.

Másutt¹ foglalkoztam részletesen az ú. n. «egyetemes irodalom» kérdésével. Van-e egyetemes irodalom mint szerves egész? Érdeemes-e önálló egyéniségnek tekinteni, mint a nemzeti irodalmakat? Ezek a problémák a kutatás kezdeti stádiumaiban vannak. Annyi bizonyos, hogy amilyen könnyű az európai irodalmak egy-egy korszakbeli összefüggését kimutatni s amennyire bizonyosan van «humanista mozgalom», «romantikus irodalom» vagy «naturalista regény», épp oly nehéz az egymást követő korokban megkeresni a különböző korszakok divatjai közti összefüggést egyetemes síkon. A «vízszintes» kapcsolatok bizonyosan megvannak, a «függőlegesek» nagyon is kétségesek. Így hát — amennyire ma látjuk a kérdést — inkább egyetemes irodalmi divatokról lehet beszélni, mint egyetemes irodalomról. Az egyetemes irodalom eddig inkább egy-egy több országon keresztülszántó vihar vagy Európán ideig-óráig elhatalmasodó légkör, mint hagyományt kialakító és követő fejlődés.

Egy azonban bizonyosan van: «egyetemes irodalmi köztudat». Vannak irodalmak vagy remekművek, amelyeket illik számon tartani, akár Angliában él az ember, akár Görögországban, akár Japánban — feltéve, hogy valami kapcsolata van az ú. n. európai irodalommal. A napokban egy nagyon művelt és élesen látó kínai szerző könyvét olvastam a kínaiakról. Lin Yutang² itt közli a kínai kiadók 1934-es jegyzékét az utolsó 23 év alatt 26 ország nyelvéből fordított szép-irodalmi munkákról. Ez a jegyzék nagyjából fedi az európai országok hasonló jegyzékeit — természetesen azokkal az eltérésekkel, amelyeket minden egyes ország földrajzi elhelyezkedése és kulturális érintkezései szükségessé tesznek. Így Kínában aránylag igen nagy az oroszból fordított művek száma.

De ezeket az eltéréseket nem tekintve, elég élesen különválnak azok a remekművek, amelyeket mindenki ismer vagy

¹ *Littérature universelle?* «Helicon», 1938. 1—2. sz. V. ö. még: *Nemzeti irodalom és egyetemes irodalom.* «Napkelet», 1937. július.

² *Mi kínaiak (My country and my people).* Ford. Benedek Marcell. Budapest, Révai, 1939. 294. skk. 1.

amelyekről senki se meri bevallani, hogy nem olvasta őket. «Beérkezett» alkotások, amelyeket az átértékelő kritika is csak akkor mer kikezdeni, ha paradoxonokkal akar feltűnést kelteni. S az olyan irodalom, amelynek több ilyen remeke került bele az egyetemes köztudat pantheonjába, maga is igényt tarthat arra, hogy nemzetközi antológiákban és egyetemes irodalmi olvasókönyvekben számon tartsák. Egy bizonyos Rubiconon túl az irodalom ismertségét már nem fenyegeti veszély, mert ott túl mindig süt a nap, kényelmes hely jut mindenkinek, a továbbfejlődés ¹ biztosítva van. A magyar irodalom, sajnos, még mindig nem jutott át ezen a Rubiconon, pedig nagyon sokszor állt már a partján.

Ebben a megállapításban pedig nincs egy csipetnyi sötétlátás sem. Szembe kell néznünk a tényekkel, ha a magyar irodalomért eredményesen akarunk küzdeni. S már most ki kell jelentenem, hogy biztosra veszem a nem nagyon távoli végső diadalt. A magyar irodalom már nem dörömböl sokáig a bezárt kapun: minden jel arra mutat, hogy az állhatatosan zörgetőnek megnyitattik.

Jól ismerjük azt az ellenvetést, hogy: «De hát a magyar művek egész sora le van fordítva idegen nyelvekre!» és a hozzáfűzött két nyomósító érvet: «... még pedig sokat közülök külföldiek fordítottak, a maguk gyönyörűségére», és: «nem egy magyar remeket többször is lefordítottak, ami állandó sikerre mutat». Mindezt jól tudjuk, magunk is készítettünk áttekintést a fontosabb magyar művek idegen nyelvű fordításairól. ² De ha megvizsgáljuk ezt a valóban hatalmas anyagot, be kell látnunk, hogy a lefordítás ténye még nem elég arra, hogy az alkotás ismertté váljék és hogy mint

¹ T. i. az illető irodalom külföldi elismertetésének fejlődése, — az, hogy egyre több és több alkotása, részlete válik ismertté s azok egymást erősítik a külföldi köztudatban.

² *Le Livre Hongrois*. Az 1937-i párizsi világiállításán rendezett magyar könyvbemutatóra, amelynek címe: *A magyar könyv sugárzása*, voltaképpen ennek az előadásnak is egyik főcélja. — Főképp azonban: Gulyás Pál: *Magyar szépirodalom idegen nyelven*. Bp., Nemzeti Múzeum, 1915 és Sipos Lajos: *Ce qu'il faut lire sur la Hongrie*. NRH, kny.

magyar alkotás váljék ismertté. Egyfelől, egészen ritka eset, hogy vérbeli író vállalkozik fordításra, különösen ha «kisebb» irodalomból «nagyobb» való áttételről van szó — már pedig a fordításhoz első sorban nem idegen nyelvtudás kell, hanem az, hogy a fordító a maga anyanyelvén is tudjon írni... Másfelől, ha a jeles író le is fordít valamit, aminek «fölfedezését» érdemes vagy jellegzetes cselekedetnek érzi, nem bizonyos, hogy ez már elég is a mű szélesebb körű megismertetéséhez. A megjelent könyvek nagy része néhány év alatt eltűnik a könyvkereskedői forgalomból, a divat kereke is tovább fordul s lemállik róla az, ami tegnap a tetején ringott. Ezért nagyjelentőségű, hogy a magyarból fordított művek lehetőleg olyan sorozatokban jelenjenek meg, amelyekben más származású alkotások is vannak s amelyeknek törzsközönységük van. S legfőképpen: ahhoz, hogy a magyar mű sikere a magyar irodalom egészének is kamatozzék, szükséges, hogy az olvasó tudatára ébredjen a magyar irodalom összefüggésének: annak, hogy pl. Petőfi nem «üstökös» a magyar égen, legalább is abban az értelemben nem, hogy előtte, utána sötét ez az ég, csak apró csillagocskák pislákolnak rajta. És hogy Zilahy Lajos vagy Harsányi Zsolt ma oly szívesen fordított regényei nem elszigetelt alkotások, hanem belerendeződnek egy nagy hagyományú irodalmi folyamatba, amely tele van hasonlóan érdekes könyvekkel s kialakítója vagy kifejezője egy olyan szellemiségnek, amely mindezeknek a regényeknek rejtett, de mindig első hőse.

Ezért kapcsolódik bele a magyar művek «exportjába» az irodalomtörténetírás és a kritika, — nemcsak mint közvetítő és mint cicerone — hanem mint csaknem egyenrangú fél vagy legalább is mint drágamívű foglalata még drágább drágaköveknek. Munkájára azért is szükség van, mert ő a hivatott gondozója a nemzeti irodalom egyensúlyának a külföldi közvéleményben. S bár sohase szabad megrontani a külföldi olvasó élvezetét, amellyel esetleg kisebb értékű vagy a magyar szellemiséget ki nem fejező magyar műveknek hódol, de viszont gondoskodni kell, hogy az üzleti szempontból lefordított regények és színdarabok mellett tudomást vehessenek idegen barátaink a magyar irodalom nehezebb fajsúlyú

és így kevésbé szembeötlő remekeiről is. Ezek hátrányban vannak azért is, mert a fordító elé gyakran nagyon nehezen leküzdhető akadályokat gördítenek s az egyszerre két író-gépbe diktáló fordítót eleve elriasztják. Az *Ember Tragédiája* remek német vagy a *Kalevala* pompás magyar fordítása ihletett és heraklesi munkára vágyó írókat kívánt. Hasonló hátrányba kerül a vers a korszerű problémákat prózában pengető regénnyel és színdarabbal szemben. Ezt a hátrányt is a magyar irodalom egészéről képet nyújtó irodalomtörténetnek kell a lehetőség szerint ellensúlyoznia.

A magyar irodalomért folytatott harcunk első fele tehát irodalom és irodalomtörténetírás. Az író és a tudós a szereplői ennek a nagy hadijátéknak, s azt hisszük, nem túlozunk, ha azt kívánjuk, hogy a tudós is író legyen, mert egy irodalom bemutatása, géniuszának megidézése ihletet és formáló-ösztönt követel.

De az irodalom érvényesülésének elősegítése nemcsak író és művészt kíván, hanem diplomatát is — a szónak legtágabb, legemberibb értelmében. Ahhoz, hogy ez a békés hódítás, amelynek végső hatása mérhetetlenül nagy, s talán döntő jelentőségű lehet nemzetünk létére is, tervszerűen végbemenjen, ahhoz nemcsak nemzeti irodalmunkat kell alaposan ismernünk, hanem azoknak a nemzeteknek szellemi alkatát is, amelyeknek remekeinket közvetíteni akarjuk. S ez sokkal nehezebb feladat, mint hinnők. Nem lehet megelégednünk az illető irodalmak ismeretével — a művek mögé is kell látnunk az élő lelkekbe. Meg kell éreznünk, mit kíván a külföldi olvasó a holnaptól, milyen szellemi táplálék hiányát érzi. Örök frisseségre, az ötlettermelés csodáira volna szükség, hogy mindazt mindenütt felhasználjuk, amit fel lehetne használni irodalmunk javára. Itt elégedjünk meg egy-két példával. Az *Ember Tragédiája* falanszter-jelenetének keserves korszerűséget ad a szovjet világnézete és nevelési rendszere; a földközitengeri egyetemi központ közönségén és kiadványain keresztül sokat jelenthet Arany János és Frédéric Mistral kísérleteinek párhuzama vagy az, hogy Kisfaludy Sándor Draguignanban olvashatta Petrarcat; a Liszt-centenárium csakúgy ontotta a romantikus-dinamikus magyar eszményi-

ség és dallamtól ittas magyar költészet kultuszának alkalmait — még pedig egyszerre Németország, Itália és Franciaország felé. Nincs olyan társadalmi osztály, történeti esemény, felekezet vagy nemzet, nincs olyan világot átható izmus és olyan picinyke külső alkalom, amibe bele ne lehetne kapcsolni a magyar irodalom ismeretének valamelyik kiszögellését. S csak így lehet biztosítani a hatásoknak azt a sűrűségét, amely nélkül az egyes művek sikere csak múló lehet.

Az imént elejtettem már a «tervszerű» szót. Valóban: hiba volna harcunkban csak a változatosságot, sohasem nyugvó mozgékonyt, a nemes izgatás tevékenykedését látni. A nélkül, hogy évekre megállapított, merev tervről szó lehetne, nyilvánvaló, hogy a hatások egy nagy, egyöntetűen vezetett front életnyilvánulásai és az agilitást meggondoltságnak és tapintatnak kell szabályoznia. Milyen mérhetetlen károkat is okozhat egy-egy sebtében odadobott jelző vagy meggondolatlan párhuzam! Jókai cikke *Az Ember Tragédiájáról*, amelyet «a magyar Faust»-nak nevezett, nagyban hozzájárult a darab berlini bukásához; viszont az a szokás, hogy őt «a magyar Dumas»-nak hívják, olyan írócsoportba osztotta be nagy regényírónkat, amely lealacsonyító és félrevezető következtetésekre csábítja a tájékozatlan idegent.¹

S itt önkényt kínálkozik az áthidalás tanulmányunk második része felé. A külföldi olvasó általában elutasítja mindazt, amit a maga irodalmában unostig ismer. Szíve-
sebben fordul Madách felé, ha senki sem árulja el neki, hogy remeke hasonlít a *Faust*hoz: a *Faust*ból egy is elég s mai formájában talán sok is. A franciákat nem a franciás novella-típus vagy a franciás szellemesség érdekli: nem kérnek Athénbe baglyot, a Szajnába vizet. Hanem olyasmit kérnek, ami nekik nincs.²

¹ Nem is lapoz bele könyveibe senki, aki az idősebb Dumas-t nem szereti és így nem tudják meg soha, hogy Jókai ki volt s mennyire más, mint hitték. — Egyébként a belső, a hazai irodalmi tudat is sokat árthat. Ki fogja lemosni Jókairól azt a nagyon szép, de nagyon egyoldalú megállapítást, hogy ő a legnagyobb magyar «mesélő»? És hogy így nagyon alkalmas arra, hogy elringasson, megvigasztaljon?

² Ez természetesen nem zárja ki, hogy fel kell használnunk a

Lehet, sőt bizonyos, hogy a legtöbb nyugati olvasó¹ az ismeretlen irodalmakat első sorban mint exotikus ingerek lelőhelyeit böngészi át: nem mindennapi lelki kenyeret vár tőlük, hanem fásult ínye számára különleges csemegét. De a második, harmadik magyar könyvnél — ha eljut odáig — belátja, hogy ez nem a szó szoros értelmében vett exotizmus,² főképp nem a kezdetlegesség trópusi exotizmusa, hanem egyszerűen: új szín a szívárványban, az emberi szem új diadala, amit egyre fontosabbnak, szükségszerűbbnek és örövendete-sebbnek érez.

Nem tudom, hány nyelven és hányféle elmélyüléssel írtam már a magyar irodalom sajátos értékeiről, de megval-lom, még mindig úgy érzem, hogy ez a téma ma is a szfinx rejtélyes mosolyával int felém. A sürgős gyakorlat szempont-jából elég megállapítani annyit, hogy vannak sajátos érté-keink, amelyek minden idegen nemzetet érdekelhetnek, s van-nak olyanok, amelyek különösen egyik vagy másik nemzet olvasóközönségére hatnak. Ritkán lehet a német nyelvű antológiában ugyanazokat a novellákat felhasználni, mint a francia vagy angol nyelvűben. A magyar tűz és meleg után jobban vágyódnak a skandinávok, mint például a sziciliaiak.³ Általános értékeink a legkülönbözőbb csoportokba kíván-koznak.

A nyugati irodalmak felfrissülését nemcsak Goethe vagy Thalès Bernard, hanem sok más külföldi író és kritikus is az ismeretlen, erős népi gyökérzetű irodalmaktól várta. Az, hogy irodalmi életünk a Petőfi—Arany-korszakban népi ihletést tudott klasszikus értékű és jellegű irodalommá át-

magyar írók életének és műveinek minden olyan vonatkozását, ami felhívhatja az érdeklődést, így mindazt, ami a külföldi olvasó előtt ismerős viszonyokba kapcsolódik. Eötvös *Karthauzijának* párizsi és nimes-i lapjai megkapják a francia közönséget, ámbár Párizst és a nimes-i arénát ismeri s leírást is olvasott róla.

¹ Talán a német kivételével, amely mint első fordító és köz-vetítő nemzet (l. Thalès Bernardról írt tanulmányunkat, *Budapesti Szemle*, 1937) más szemszögből nézi az ismeretlen irodalmakat.

² Európán és az európai civilizáció körén kívüleső, rendszerint tengerentúli népek és tájak költészete.

³ Bár ezek meg a «rokonságot» állapítják meg belőle.

alakítani, ily formában és mértékben magyar sajátosság. Azok a nyugatiak, akik a megifjodás forrásait keresik, akik a töretlen erő, a nyílként célratörő egyenesség után áhítoznak, boldogan mutogathatják ezt a romantikus erejű klasszicizmust, ezt a szivárványhidat, amely egyfelől irodalmi remekek pillérjére támaszkodik, másfelől a tősgyökeres népiség televényébe fúródik. Ez az oka annak az optikai csalódásnak, amely Petőfit s legtöbb irodalmi nagyunkat magasabbrendű népköltőknek, gigászi méretű nótafáknak vélte. Thalès Bernard csaknem neheztel Vörösmartyra, hogy filozófiai kérdések is érdeklík, amikor a magyar népi ősforrásból meríthetné ő is, s ezzel igazán meglepődhetnek!

Közeli rokon ezzel irodalmunk másik nagy vonzereje: a ritka hatalmú ihletfeszültség, az a nemes extázis, amelyet a nyugati irodalmakban oly sokszor elkoptatott a pompás mesterségbeli hagyományok rutinja. Robbanó ihlet, viharzó ihlet, isteni erő — Berzsenyit Pindaros rokonává teszi, Petőfit Tyrtaiosévá, Adyt Juvenalisévá és minden magyar lírikus szárnyait megtoldja egy-két hüvelykkel.

Férfiasabb is ez az irodalom, mint legtöbb nagy versenytársa. Amikor Kisfaludy Sándor meghatározza a maga viszonyát Petrarcahoz, azt hangoztatja mindenekfelett, hogy férfiasabb lesz nőiesen finom elődjénél. De ugyanaz áll akármelyik párhuzamra magyar és nem-magyar (nyugati) költők között. A férfiaság eszményének sok színe villószik a kész remekek hibátlan gyöngyházán s még Madách szigorúan, szemérmesen nemzetközi Ádámját is meghatározza¹ és gyökeresen magyarrá teszi. Egyenes célratörése, szívóssága, megronthatatlan eszményhite és a nőhöz való viszonya hagyományosan magyar. A «Nem szült gyáva nyulat Nubia párduca», az «Áldjon vagy verjen sors keze, Itt élned, halnod kell», a «Nem, nem, soha!» s az «Eszméim győzödelme Legyen emlékjelem» ezer harmónikus motívumból szövődő összhangja minden más, elfinomulásra vagy elpuhulásra hajló, egyéni hangot mindig túlharsogott.

A férfiaságból — különösnek látszik, mégis úgy van —

¹ *L'Adam hongrois*. «Revue des Études Hongroises», 1935.

egyszerre következnek : egyfelől a közjó, a haza gondolatának eluralkodása az egész irodalmon s vele a felelősség kérdésének túltengése is, másfelől viszont valami szilaj individualizmus, bátor szókimondás, úri és fejedelmi szeszély, hangulatok tornyos hullámverése. A magyar irodalom adja a legtöbb hazafias költeményt, a legtöbb olyan imádságos verset, amit a nemzetnek együtt kell és érdemes elmondania ; de a magyar irodalom avatta műfajjá a rapszodiát s adta egy hajlékonyan kemény férfilelek gazdag árnyalású érzelmi életét a cigány hegedűjére. «Húzd, de mégse : hagyj békét a húrnak» : ebben a sorban nagyon sok van benne a magyar lélek szép végleteségéből, örök ünnepre-készüléséből s ünnep-temetéséből.

Ne aggasszon bennünket ez a kétféle okozat. A magyar élet Janus-arcú, s ez jól van így. Az egyszerű képletek nem fejezhetnék ki lelke gazdagságát, de sorsa bonyolultságát sem. S éppen ez vonzotta hozzá az idegeneket, a XII., XVII. és XVIII. század telepeseit, akik a helyett, hogy nagy tömegeikkel megfojtották volna, elbűvölten figyeltek rá és engedtek hallatlan vonzásának.

Kevesen vették észre, s így előtanulmányok híján csak általánosságban mondhatjuk el, hogy a magyar irodalom — néhány nagyon alapos külföldi ismerője szerint — nemcsak nyugatot mutatja keleti tükrében, hanem keletnek egyetlen európai célokra közvetlenül felhasználható «kiadása» is. Ami az európaivá vált Keletben érték, azt Nyugat legkönnyebben a magyar irodalomból szívhatja fel, ahol az számára asszimilálva van.

Végigfuthatnánk — amint máskor tettük — azokon a műfajokon is, amelyeket a magyar irodalom tett nagy műfajokká : a nyugaton sokszor lefitymált ballada Arany Jánosnál ért csúcsot, a történeti regény Kemény Zsigmondnál bontakozott ki romantikus cifraságaiból, a költői dráma a *Csongor és Tündében* és *Az Ember Tragédiájában* volt a legköltőibb, legművészeibb, Shakespeare-nek legnagyobb modern utóda a *Bánk bán* szerzője s ez csaknem annyit jelent, mintha a XX. században Beethoven nagyságát méltón újítaná föl egy kései tanítvány.

Elmondhatnók, hogy az európai stílusdivatok teljes érté-

kének meghatározásánál sokszor alig nélkülözheti a magyar irodalom tanúságát és ma még dermedt, ködbe burkolt ormait: azt, hogy mit jelent Balassa a renaissance-lírának, Zrínyi a barokk szellemnek, a XIX. századi aranykor a romantizmusnak, Ady a szimbolizmusnak, Tormay Cecil, Kosztolányi az impresszionizmusnak; hogy Herczeg Ferenc, Zilahy Lajos mennyivel járultak hozzá a modern színpad formakereséséhez, hogy mit jelent Magyarország a humor történetében... s száz más szempontot, ha szükség volna rá itt. De jól esik ütegeinket, páncélkocsijainkat felvonultatni, mielőtt új harcba bocsátkozunk.¹

Fernand Baldensperger, az összehasonlító irodalmi iskola vezére, egyszer azt mondta, hogy ha meg lehetne írni egyszer az irodalmi «csúcok» történetét, azaz olyan egyetemes irodalomtörténetet, amely minden korszakban a legkiválóbb alkotásokról számolna be, a XIX. század közepén főképp a magyar irodalomról kellene beszélnie, mert itt voltak a legmagasabb csúcok Vörösmartytól Petőfiig és Aranytól Madáchig. Ha ez a felfogás elterjedne és a gyakorlatba is átmenne, a magyar irodalom egyszeriben átléphetné az érvényesülés Rubiconát. Örömmel kell beszámolnom itt arról, hogy Paul Van Tieghem legújabb, most megjelenő egyetemes irodalmi kézikönyvében barátjának felfogása már részben érvényesült s általában az utóbbi évek folyamán a magyar irodalomtörténet védelme csaknem minden ponton sikereket mutathat fel. Régen feledésbe merült már a háborút követő nehéz években bennünket ért sok támadás: nyelvünk elparentálása, kultúránk letagadása, amit különösen a cseh «Hochkultur» aknamunkájának köszönhattünk. Különösen amióta a Nemzetközi Újabb Irodalomtörténeti Bizottság megalakult s annak első kongresszusa Magyarország nevéhez fűződik s 1938 óta folyóiratát is Magyarországon szerkesztik, lett könnyűvé és reményteljessé a sok évszázados, sok zsákutcába torkolló, nehéz út utolsó szakasza.

¹ Részletesen: *Storia della Letteratura ungherese*. Torino, Padova. — *A magyar irodalom világhelyzete*. A tallinni finn-ugor kongresszuson tartott előadás. Fenno-Ugrica, Tallinn, 1936. — *A magyar keresi önmagát*. Napkelet, 1936. okt.—nov.

A magyar irodalom Európában mindig megállta a helyét s elvégezte kettős küldetését. Egyik nehezebb volt, mint a másik: megvédeni és terjeszteni Nyugat szellemi kincseit úgy, hogy segítsünk Közép-Európa és a közeli Balkán számára használható és meghitt csengésű aranyat venni belőle; s kialakítani Európa számára azt a magyar lelkeséget, amely csapások és küldetések nemes elhordozására képessé tette Európa határőrvidékét.

Minden nép, amely erre a névre érdemes, önmagáért él, mért olyan erők szunnyadnak benne, amelyek zaklatják, kényszerítik, nem hagyják nyugodni, míg ki nem fejezi önmagát, míg szent kínjait az álmok ködéből ki nem emeli a valóságra. Minden nép irodalmában tart tükröt jelenének és múltjának, de elsősorban jövőjének. Ez a tükör a magyarságot Európa közepén mutatja, örök harcok közepett, örök tisztulásban: a magyar harcos fejét minden este, amikor a csillagok Csaba útját verik ki a sötét égre, Isten kebelébe rejti. A magyar irodalomra Európának azért van szüksége, mert a szivárvány nem lehet foghíjas, a szivárványnak egy színe sem hiányozhatik. A magyar irodalom Európában van, ahol megvan és vár reá Gondviselés-rendelte helye. És Európa baja volna, ha nem láthatná meg saját képét — eszményi lélekben született, remekművű képét — a magyar irodalom tükrében.

HANKISS JÁNOS.

CIRILL-BETŰS KÖNYVEK BUDÁN.

A magyarországi, de legfőként a budai cirill-betűs könyvekből a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Múzeum s mások támogatásával kiállítást rendeztek Belgrádban.

A cirill írásjegy kizárólag a görögkeleti hitvilág betűje. Bulgáriából indul el az ó-szláv liturgiával. A cirillika a görögök majuskuláiból jön létre, némi örmény és héber behatástól érintve. Cyrill, a szlávok névadó apostola, eredetileg 885 körül a görög minuskulákból formál magának külön ábécét: a «glagolita» írást. Cirill betűknek mégis a majuskulák, a nagybetűk, leszármazottjait nevezik. Ugyanis ezzel jelennek meg a Cyrill által görögből fordított «egyházi-szláv» liturgiák szövegei először.

Cirill-könyveket a délszlávok száz évvel előbb nyomtatnak, mint az orthodoxia nagy fészkeiben Északon. A délszaki cirill nyomtatványoknak, stílkritikailag tekintve, főm vonalú betűik és erőteljesen dekoratív hatású könyvdíszek vannak. Olyan velencei könyvművészeti értékeket sugároznak, melyeket valószínűleg dalmata kezek terjesztenek el Cetinjétől Tergovistyéig. Az éjszaki könyvek ezekkel szemben primitívebbek, de a mögöttük álló hatalmi tényezők folytán hamarosan és igen nagy területeken bizonyos liturgikus tekintélyre tesznek szert az ecclesia orientalis templomai körül.

A XVI. század derekától a török hódoltság alatt gyűrődő bulgár, román és szerb népek «liturgia slavona» szükségleteit az erdélyi magyar és szász könyvnyomtató műhelyek elégítik ki. E korban 9 ószláv, 11 román, 16 szerb és 16 görög kiadvány jelenik meg magyar nemesek és szász patriciusok jóvoltából. 1544-ben a szász városi tanácsnok jelenteti meg

Nagyszebenben cirill-betűs egyházi szláv fordításban Luther kis kátéját. Az első román ábécé is ott jelenik meg. A magyar urak támogatásával Coresi diakon Brassóban, Lorant pedig Gyulafehérvárott külön cirill-betűs nyomdát állít fel. Az első helyen jelenik meg a szép Tetraevangelion 1562-ben Brassó város és Báthory fejedelem címerével. Fejlécei és kezdőbetűi szintén Velencét érzetik. Coresi Tergovistyében tanul fametszeteket készíteni és szívesen utal «Ungrovlachia» címerére is. Legjobb vevői ugyanis Moldvából és Havasalföldről kerülnek. A gyulafehérvári nyomda ellenben rusztikusabb. Csak két évig tudja fenntartani magát, pedig 30 évre kap szabadalmat Báthory Kristóftól.

Az erdélyi fejedelmek általában a vallásszabadság hívei. Megkövetelik, hogy a nép a saját nyelvén gyakorolja hitét. A XVII. században a gyulafehérvári nyomdára e végből a román Simionu Stefannal ügyeltetnek fel. A szászsebesi román könyveknek pedig maga Apaffi Mihály a patronusa.

Ugyanezek az erdélyi területeken 1711-től kezdve megindul a széleskörű moszkovita befolyás. Az orosz szláv központ egyenesen arra törekszik, hogy az erdélyi és a magyarországi könyvtermelést fölöslegessé tegye. A kis szláv népcsoportokat a nyomtatott betűkkel akarja magához ölelni, hogy megvethesse lábát a Duna völgyében. Először a rutén völgyeken át kísérli megnyitni a kaput. E nép, mint az erdélyi románok egy része, a görög katolikus únió révén kezd eltávolodni a görögkeleti szférától s inkább a magyar és német műveltséghez simul. De falvaikat jól megszervezett titkos könyvügynökök járják, hogy visszahódítsák a pravoszláv eszme számára. Hodinka hat ilyen meg nem engedett könyvcsempész-esetet említ a XVIII. század derekáról. Ezeknél elkoboznak szláv ábécés, zsoltár, csaszoszlov, horarium és egyéb szertartási könyveket összesen 3776 példányban, 100 ezer akkori forinton felüli értékben.

Érthető, hogy Mária Terézia királynő ilyen jelenségekkel szemben országának békéjét akarja biztosítani. Nemesak erélyesen lép fel a messze nyúló agitációval szemben, hanem hazai cirill-könyvek kiadását határozza el. Előbb Bécsben kísérletezik egy magáncéggel, Kurzböcknek szabadalmat ad.

Majd pedig mikor a bécsi cirill kiadványok nem bizonyulnak hasznohozóknak, minden támogatásával a budai Egyetemi Nyomda felé fordul. Ott akarja intézményesen megszerveztetni Ausztria-Magyarország és kapcsolt részeinek összes nemzetiségei számára a könyvszolgáltatást. Legyen vége annak, hogy a propagandakönyvekben továbbra is a magyar királynő s osztrák császárnő helyett az orosz cárért, a római pápa helyett pedig a pétervári patriarcháért kelljen imádkozni.

A XVIII. század legvégétől kezdve tehát csaknem kizárólagosan a magyar főváros felé tolódik a hazai s a déli cirill-betűs könyveknek a sorsa. Első sorban a török nyomás alól az országba szivárgó balkáni népek ezáltal saját idiomájukhoz igazított egyházi és iskolai könyveket kapnak, melyek eljutnak másod sorban kisebb kultúrájú életformák közt élő fajtestvéreikhez is. Szerbiában ugyanis csak 1832-ben alakul nyomda Kragujevácon. Bulgáriában ugyancsak pár évvel később, 1835-ben kísérletezik titokban egy tanító könyvnyomtatással: 150 oka cirill-betűt vásárol hozzá Budán. A románok pedig éppen Budán fejlesztik ki latinizmusukat a magyarok latinizmusa mellett. Így lesz az európaisodás hatalmas támasztéka az Egyetemi Nyomda.

Eredetileg Kollonich már 1689-ben gondol arra, hogy a magyar egyetem nyomdájával ellensúlyoztassa a szláv skizmatikus könyveket. A nagyszombati korszakban, ismeretlen helyről, cirill-betűket szerez be. 1722-ben a munkácsi püspök még ott jelenteti meg cirill-betűs kazuisztikáját. De mint-hogy az akkori egyetemi nyomdát kezelő jezsuitáknak az a törekvése, hogy a görög katolikusokat a latin betűkre szoktassák, a Kollonich-féle cirill-betűket kivonják a használatból. Állítólag továbbadják Kolozsvárra.

Magyarország és Erdély városaiban a XVIII—XIX. század mesgyéjén 46 nyomda működik. A magyar nemzet a Herder-féle sötét jóslatok ellenére önmagára talál és kezd felemelkedni szellemi aléltságából, melybe a török és kuruc harcokban szenvedett vérveszteségek folytán hanyatlik. A jezsuita-rendet 1773-ban eltörlik. Kevéssel utána a magyar Egyetem nyomdájával együtt átköltözik Budára. A nyomdai

eszközöket a Vágon és a Dunán hajókon és tutajokon szállítják.

1779-ben a királynő a tankönyvkiadás kizárólagos szabadalmával ruházta fel ez intézetet. 1795-ben pedig Novakovic Iván udvar ágens felajánlja a Kurzböck József bécsi nyomdásztól szervezett és évek óta szünetelő cirill-betűs egész nyomdát betűivel, raktári könyvkészletével és szabadalmival együtt. 53,206 forintot kér és 35,000 forintot kap. Az Egyetemi Nyomda a szabadalomért még juttat valamit a szerb nemzeti alapnak önként. De mikor kiderül, hogy Novakovic a munkácsi gör. kat. püspöktől 300 egyházi szláv nyelvű biblia kinyomatására már 2000 forint előleget vett fel, ezt az összeget levonják a vételárból.

Az 1577-ben alapított királyi magyar egyetemi nyomda ezekkel a szabadalmakkal és új célkitűzésekkel, alapítása után kétszáz évvel, hatalmas lendületet vesz. Másfélszáznál több emberrel dolgozik : 3 korrektor, 19 betűöntő, 34 szedő (collector), 42 nyomtató (impressor) van a lajstromán. Azonkívül faktorok, cenzorok, tisztviselők, sőt inasok (tyro) szerepelnek még. Külön állandó betűmetszője a székely Bikfalvi Falka Sámuel (1766—1826). Ad hoc-művészeket is foglalkoztat réz- és fametszetek készítésénél. Az akkor készült betűmatricák, rézlapok és fadúcok, a stereotypizált lemezekkel együtt ma is megvannak még. Azonkívül igen gazdag betű-mintakönyvek állnak rendelkezésre az 1773, 1824 és 1831-ik évekből.

Az ország önrendelkezési joga nem teljes, de a tudomány és az irodalom szépen virul. Az 1882-i budapesti könyvkiállításon az e korszakról közreadott beszámoló szerint nyomdánkban 283 szerb, 23 rutén, 87 román, 9 bulgár, 100 héber betűs munka jelenik meg. Ezenkívül ugyanez időben 4 görög, 3 olasz, 4 francia, 283 német, 46 szlovák és 9 vend könyv lát napvilágot. A latin művek száma 484, magyar 803, a hírlapokat, almanachokat és egyéb időszaki kiadványokat nem számítva. E kimutatás nem teljes. Tudomásunk van szanszkrit, cseh, horvát kiadványokról is. A nyomda szívesen dicsekszik azzal, hogy 16-féle nyelven tudja kielégíteni közön-ségét.

Íme a legfelsőbb helyről jövő támogatás az egész biro-

dalom legszélesebb körű kultúrszükségletének kielégítésére teszi alkalmassá a nyomdát, de természetesen függő viszonyt is teremt a Helytartótanács, illetőleg a Királyi Kancelláriával szemben. Pénzügyeit kívülről irányítják. A fizetéseket, termelési árakat, sőt írói tiszteletdíjakat a felsőbb hivatalok szabják meg. A bevételek és kiadások kezelése a «*Politisch-Fundamental Zahlamt*»-nál megy végbe. Mindez azt jelenti, hogy az üzleti haszon keresése nem mindig fontos, viszont az akták tengerében sok életrevaló gondolat merül alá. A sok bürokratikus korlátozás ellenére az azonban tény, hogy a hivatalos kiadványok mellett szép csöndben, az idők szavától életre keltve, egy külön kulturális program kerül megvalósításra a magyarok s a magyarországi nemzetiségek számára.

A magyar rendiségnek soha sincsenek elnyomó vagy imperialisztikus célzatai. Mikor Széchenyi ideálja, a «kiművelt emberfő», megvalósulásig jut, azt érvényesíteni kívánják a Szent Korona alá tartozó minden nemzetiség számára, minden hátsó gondolat nélkül. Így történik aztán, hogy a magyar egyetemi nyomdában az eddigi latin klasszikusok helyett egyszerre csak a nemzeti öntudatot ültetik a trónusra és a magyar tudósok és írókon kívül helyet biztosítanak a német, szlovák, szerb, román és egyéb nemzetiségek tudományának és irodalmának is. A balkániak sehol máshol ily nagyszerű gondozási lehetőségre nem találhatnak. Igazságosabb kultúrpolitikát ennél nem kívánhatunk a történelem ítélőszéke számára sem.

A könyveket ilyen széles horizonton nemcsak termelik, hanem terjesztik is. Az Egyetemi Nyomda már 1798-ban igen gazdag román és szerb könyvsorozatról ad ki külön katalógust. Közvetlen bizományosokat szervez: Eszék, Károlyváros, Lemberg, Újvidék, Temesvár, Zombor, Vukovár, Munkács, Balázsfalva, Bukarest, Belgrád, Karlóca stb. cirill-betűs közönsége felé. Megvannak az erre vonatkozó összes számadáskönyvek, tanuságául annak, hogy milyen messze ágazó csatornahálózat válik szükségessé. 1815-től kezdve kísérlet történik arra, hogy nyomdánk cirill-betűs könyveinek eladását a Budán székelő görögkeleti iskolai alap

vegye kézbe, melynek jövedelme a 15%-os engedményből kerülne ki. Az alap minden követ megmozdít, hogy kizárólagosságot kapjon, hogy a nyomda még készpénzért se adhasson el másnak semmit. A nyomda ez ellen tiltakozik, inkább hajlandó átengedni egész cirill-betűs kiadói jogosítványát az egész betűanyagával együtt. Ezt meg a szerb alap nem akarja vállalni, sőt az eladott könyvek árával sem igen szeret elszámolni. Minden évben baj van. 1819-ben az eladott könyvek után 12,602 forint helyett csak 3332 forintot szolgáltat be. Ily körülmények közt a nyomda csakhamar megszünteti a szerb iskolai alap könyvadás jogát s a régi bizományosi rendszert állítja vissza.

A Napoleon utáni időkben minden drágulni kezd, közöttük a könyv-előállítás is. Nyomdánkban 1806-ban ívenként félkrajcár felárat vezetnek be. 1808-ban a latin betűs könyveket ívenként 1 krajcár helyett 2 krajcárért, a cirill-betűseket pedig 2 helyett 3 krajcárért árulják. Az íróknak ugyanakkor 6—7 forintot adnak egy-egy ívért, amely összeg lassankint, az 1845-ös évig haladva, felemelkedik 30—40 forintra. Petru Maior pl. 1819-ben egy román helyesírási műért 125 forint írói díjat és 250 tiszteletpéldányt kap. A szótár korrigálásáért pedig a latin és román szöveg után ívenként 5 forintot, a magyar és német szövegért 2 forintot.

Az Egyetemi Nyomda irattárában sok ilyen művelődéstörténeti adalék van feldolgozatlanul. Petrik és Baloghy több-kevesebb teljességgel felsorolják bibliographiájukban a cirill-betűs egyházi és iskolai könyveken kívül azokat a könyveket is, melyek a nemzetiségek világi szelleméletét elindítják, melyeknek sorozatában olyan művek szerepelnek, mint aminő Raics szerb történeti műve 1794—95-ből.

A technikai és kereskedelmi berendezkedéseken kívül, éppen tekintettel az utóbb említett kategóriájú művek irodalmi és nyelvi kiszolgálására, szokatlanul alaposan felkészül nyomdánk. Megfelelő román, szerb, rutén, szlovák és más korrektorokat, cenzorokat és írókat köt le. Bár a cenzura állami feladat, de azokat is állandóan a nyomda fizeti. 1797-ben szerb cenzor Petrovics György, rutén Ragazzy Sándor, majd pedig Tarkovics György. A román cenzor 1799-ben

Onisor János, 1804-ben Micu-Klein Sámuel fogarasi, 1809-től pedig Maior Péter szászrégeni plébános. Petru Maiorról román nemzeti irodalmat művelő társaságot is neveznek el. Mindezek a tisztviselőként alkalmazott egyházi férfiak latin szellemű újításaikhoz igen sok ösztönzést kapnak a magyarok felújhodási törekvéseiből, melyek áramlatában bennfoglaltatnak Cicero és Livius tisztelete mellett a népnyelven kifejezett nemzeti érzések és vágyak is.

Petrovics György budai ügyvéd 1797-től 1827-ben bekövetkezett haláláig az Egyetemi Nyomdának szerb cenzora. Irodalmi szereplése nem jelentős. Legismertebb egy 1795-ből való szerb nyelvtana. A legfőbb ellenőrzést és irányítást mellette a görögkeleti szerb egyháznak karlócai pátriarkája gyakorolja. Nehezen kezelhető hatalom. Sztratimirovics István metropolita még 1808-ban megígéri, hogy az Oroszországból hozatott liturgikus könyveket átdolgozza. Ő az, aki az 1799-i budai kiadás helyesírását kifogásolja. Sok húza-vona után 1814-re elkészül, kijavítja a *Sluzsebnjikt*ot. Ettől kezdve 1820-ig minden évben szorgalmasan érdeklődik, hogy mikor lesz már második kiadás. A nyomda 1821-ben ezt is megjelenteti négy más szertartáskönyvvel együtt. Közben azonban Sztratimirovics, miután nem sikerül neki a szerb zsinat számára külön nyomdát felállítani, felsőbb helyen Eckhardt Péter csernovici nyomdász számára ajánlja az Egyetemi Nyomda szabadalmának megadását.

A cirillkönyvek szabadalmára egyébként is sokan áhítoznak. Azt hiszik, hogy jó üzlet vagy legalább is nem rossz politikum. A bécsi nyomdászok grémiuma 1813-ban az osztrák kancellária biztatására szintén cirill-betűs nyomda felállítására kér engedélyt. A budai egyetemi nyomda tiltakozására kérelmével elutasítják éppen úgy, mint Eckhardtot és a budai görögkeleti iskolai alapot, mely 1825-ben ismétli meg a cirill-betűs tankönyvek és naptárak kiadására vonatkozó kérését. 1825-ben ugyanis lejár az Egyetemi Nyomda idevonatkozó szabadalma, de a sok kérvényező ellenére még 10 évi meghosszabbítást kap. Tulajdonképpen a cirill-betűs liturgikus könyvek szabadalma általában nem jelent jó üzletet. Még az olyan nagyhirű kiadvány is, mint Sulli Joachim

1801-iki latin-illir-olasz szótára, balsikerű vállalkozásnak bizonyul. Mégis a szabadalom megszerzése érdekében még akcióba lép 1839-ben Schmidt Antal Bécsben, 1841-ben Hartleben Konrád pesti könyvkereskedő. Ugyancsak 1841-ben pedig Thököly Sabbas próbálja a szerb Matica számára cirill nyomda felállítását kieszközölni.

A horvátok és a szlovének, ha elméletileg tetszik is nekik a szláv szellemi közösség, nem lesznek görögkeletiek s nem fogadják el a cirillika használatát. Šafařík Budán 1826-ban megjelent irodalomtörténetében a mellett foglal ugyan állást, hogy a latinizáló és teutonizáló írásrendszerek helyett a cirill-betűk legalkalmasabbak a szláv hangok megrögzítésére. Gaj Lajos, a katolikus horvátok romantikus lelkű apostola, budapesti jogász korában már ismeri az «illir» írást, de nem tudja a horvátok előtt annak használatát állandósítani. 1833 táján hatása alatt a zágrábi szemináriumban olvasnak ugyan cirill szöveget, azt el is ismerik szláv írásnak. Az «azbuka» (a cirill ábécé) divatba jön egy ideig. Még gróf Draskovich József is azzal írja naplóját. De nagyobb elterjedésre s főként a valláskülönbség kiegyenlítésére sohasem vezet. Nyomdánk latin betűkkel készíti horvát nyelvű kiadványait.

A politika felé kalandozó kívánalmak, kísérletezések, bizonytalanságok és a görögkeleti egyházi körök részéről elmaradó támogatások folytán az Egyetemi Nyomda úgy érzi, hogy a cirill-betűs korszak befejezése közeledik. Először is az egyházi kiadványokat kezdi elhanyagolni. Már nem ragaszkodik szabadalmaihoz sem. Inkább tankönyvekre kívánja vetni a súlyt s a feléledő nemzetiségi eszme könyveire. Az 1848-i szabadságharcban már csak a munkácsi görög katolikus (unitus) rutén püspöknek a magyar haza mellett szóló cirill-betűs kiáltványa jelenik meg itt. 1850-ben, az osztrák császári abszolutizmus korszakában pedig az uralkodó egyenesen megszünteti az Egyetemi Nyomda minden szabadalmát. S ezzel a cirill-betűs könyvek eredeti elgondolása jóformán teljes egészében megszűnik Budán.

Leggazdagabb cirill termés az 1796. és 1813. évekbeli indulási időszakból való. Akkor még a nyomda lelkesedése és anyagi eszközei nem ismernek határt. Egyházi könyvek,

amelyeket természetesen a későbbi években is sokszor utána nyomnak az álló szedésekről: Apostolion, Biblia, Irmologion, Časoslov Oktoich, Triod, Molitvenik, Propovjedi Nedelnija, Proscomidia, Psaltir, Trebnik, Služebnik stb. stb. Gyönyörű vajszinű merített papirosra nyomott monumentális hatású lapjaikat a Bach-korszakban és utána makulaturába adják csomagolás céljaira. Ezenkívül nagy forgalmat bonyolítanak le szerb, román és rutén ábécés könyvekkel, katekizmusokkal, bibliai történetekkel, szépírási mintákkal, olvasókönyvekkel, számtanokkal és nyelvtanokkal. Világi irodalmi termékekből ez idő alatt mintegy 80 szépirodalmi, történelmi és ismeretterjesztő munka jelenik meg. Több szerb, mint román.

Mindvégig sok gondot okoznak az Egyetemi Nyomdában a helyesírási problémák. A cirill-betűk hangtani értéke és alakja nincs szabatosan megállapítva. A románok számára külön ékezeteket faragnak. A kéziratok és a minta-nyomtatványok is szerfelett ingadozók e tekintetben. A nyomda kénytelen panaszkodni a közoktatási szervekre, különösen a pópákra.

A szerb könyvek helyesírását Nesztorovics szabja meg. Legsímábban nyomdánk cirill-betűs kiadványai sorában a ruténnel boldogul. Pótsy Elek munkácsi püspök nemcsak gondos javítással imprimál, hanem előzetes normákkal és tájékoztatásokkal szolgál. Breviariuma oly megbízható munkának bizonyul, hogy a zavartalan utánnomás számára sztereotipizálni lehetett.

A szlovákok helyesírását Oravec Ignác tárnoki plébános látja el. A legnagyobb harcokat harcoló románok azonban igyekeznek mennél hamarabb háttat fordítani a cirill-betűknek. Megszületik számukra a nemzeti nyelv s a latinizáló magyarok közt a latin betűk használatának a bevezetése.

A szlovákok közt korán megindul népnyelvüknek irodalmi nyelvvé való kiművelése. Tiltakoznak minden csehsítés ellen. Bernolák *Etymológiája* adja a magyarországi szlovák nyelvjárás elemzését s ugyanő hatkötetes tót-cseh-latin-német-magyar szótárral épít ehhez fundamentumot. A *Slowar slowensko-česko-latinsko-nemecko-uherski*. I—VI.

Rudnay hercegprímás költségén jelenik meg az Egyetemi Nyomdában. Holly János, a szlovákok egyik büszkesége, 1835-ben jelenteti meg ugyancsak Budán *Cyryllo-Methodiada* című eposzát. Kollár János pesti evangélikus pap, aki Petőfi Sándornak is volt tanára és mint bécsi egyetemi tanár halt meg, legtöbb munkája s így többi közt *Slávy dcéra* eposzával szerepel az egyetemi nyomdában, amellyel kezdődött a romantikus pánszlávizmus programja. Francia és angol nyelvre is lefordítják ezt. Továbbá a *Národníé Zbievanky* két kötetét is ott adják ki (1834—35). Kniezsa szerint azért is jelent meg Budán több szlovák könyv, mert Prágában szigorúbban működött a cenzura.

A királyi magyar egyetemi nyomdában alakítják ki különösképpen a szerbek és a románok ma is élő irodalmi nyelvüket és annak nyelvszabályait. És egyúttal ezek mellett azokat az elméleteket és illuziókat is, melyekkel később szembe kerülnek éppen a testvéries magyarokkal.

A magyarországi szerb írók, valamint a szerb Matica mindvégig igénybe veszik a budai nyomda szolgálatra készségét. Obradovits Doszfitajnek, a szerb irodalmi nyelv reformátorának, 1806—26 között több munkáját adják itt ki. A törököktől felszabaduló Szerbia legnevesebb írói közül Vuics, Vidakovics, Popovics történelmi, szépirodalmi munkái és színművei nagyobbára Kauliczi Döme és a szerb Matica kiadásában szintén ugyanitt jelennek meg. Igen kapósak a szerb Matica szerb Évkönyvei, amelyekből 1826—1863 között nyomdánkban 37 évfolyam készül, s a Petrovics Györgytől megindított budai szerb kalendáriumok, melyek valóságos iskolánkívüli népművelés szerepét töltik be. Végül még a délmagyarországi és a belgrádi nyomdászat fellendülése után is szívesen foglalkoztatják nyomdánkat a pesti, budai és a szentendrei tudós görögkeleti papok, kik többnyire magyarországi szerbek lévén, szinte napjainkig sem szakítják meg a kulturális közösséget, amelyben elődeik a magyarsággal évszázadokon át zavartalanul élnek.

A románoknál a cirill-betűk elhagyása összefonódik a nemzeti gondolat felkeltésével. Elöl jár a románok római eredetének jelszava. Követik ezt a budai egyetemi nyomda

íróinak, korrektorainak és cenzorainak a vizsgálódásai. A latin betűket használják és a román népnyelvet igyekeznek áthajlítani a klasszikus latinba.

E kérdések eszmei háttere körül az erdélyi s a vajdasági cirill-betűs orthodoxok sem fejtenek ki ellenállást. Az egyetemi nyomda triásza — Micu-Klein Sámuel, Sinkai György és Petru Maior — még a túlzó latinistákat is meg tudja szelídíteni. Mindhárman Erdélyből valók, görög katolikus egyházi férfiak, a két utóbbi Rómában is végez tanulmányokat. A román és az olasz nyelv összevetése alapján jutnak el a dákó-román elméletig.

Micu-Klein Sámuel 1804—1806 között lesz cenzor és korrektor Budán. Mint ilyen hal meg s nagyszámú munkái közül életében csak nagy szótárának néhány lapja lát napvilágot az Egyetemi Nyomdában. E román tudós a német kultúrán nő fel. Klein neve is a Micu német fordítása. Már 1780-ban sűrgeti az akkor is használatos cirill-betűkkel szemben a latin betűknek átvételét. Ezen a réven is a latinos nyugati kultúrához való csatlakozás a programja.

Sinkai György eredetileg bazilita kalugyer. Majd magyar nevelő a gróf Wass Dániel fiai mellett. Nyugfalan lélek, sokat vándorol s kézíratait külön batyuban viszi mindenhová magával. Hat évi nevelősködés után 1803-ban bejut a budai nyomdába a román könyvek korrektoraként. Ott nyomatja Lipszkyhez intézett *Epistoláját*, melyben szintén a cirill-betűk ellen foglal állást. 1804-ben megjelenik ugyanott dákó-román nyelvtana. A József nádor tiszteletére Magyarország összes nemzetiségeinek nyelvén kiadott Onomasticon-ban a román nyelvű részt szintén Sinkai írja. 1809-ben azonban elhagyja a magyar fővárost, hányatott életét Szinyérváralján, egykori tanítványa kastélyában fejezi be. Ott írja meg a *Hronica Romanilort*. De román történelme csak halála után, 1853-ban jelenik meg. Keserűen említi előszavában: «Ha nem segített volna a magyar Wass-család, én a románok jóvoltából soha meg nem írhattam volna ezt a krónikát».

Az Egyetemi Nyomdának kétségen kívül páratlanul jelentős szerep jut a tekintetben, hogy a román irodalmat ki-segítse a bizánci-szláv hatáskörből. A triász legkiemelkedőbb

tagja, Petru Maior, dolgozik ezen a legbuzgóbban, 1809-től kezdve tizenkét éven át Budán. Ő is római teológiai tanulmányai közben eszmél arra, hogy anyanyelvének milyen kapcsolatai vannak. Tudományos meggyőződésből távozik erdélyi papi stallumából, ahol a maradiság légkörében nem érzi jól magát és szerencsésének tekinti, hogy korrektori és revizori állást vállalhat nyomdánkban. Az itt megjelenő román-latin-magyar-német alapvető nagy szótárnak, melyet Klein Sámuel kezd meg, Kolosy Kornél folytat s Theodorovics és Theodori fejez be, Petru Maior a legjelentékenyebb munkatársa. Ez a híres «budai szótár»: *Lexicon de Buda*, azaz román nyelven: *Lesicon romanescu-latinescu-ungurescu-nemtescu*, további kutatásoknak és megállapításoknak az eredménye. Majort e munkájában a magyar irodalomtörténetből ismert Virág Benedek is segíti. Maior e műben dönti el azt, hogy a román nyelv nem a klasszikus latinból származik, mint Micu-Klein és Sinkai hitte, hanem a népies latinból.

Mindezekből az itt elmondottakból látjuk, hogy a magyarországi cirill-betűs fejezet miként lesz a királyi magyar egyetemi nyomda egyszerű üzeme által népek lelki szükségleteinek ébresztője, kielégítője és nemzeti kultúrák megalapozója. Kis nyomdabetűkből szótár lesz, a szavakkal gondolatok repülnek szerteszét Gutenberg találmányával, s a gondolatok megszülik nemzetek szellemi és erkölcsi erőit.

Az aztán külön tragikum, hogy a szerbek és románok megtanulják kulturális síkon azt a szellemi fegyverforgatást, melyet később politikai síkon is folytatnak azokkal szemben, kiknek erkölcsi és anyagi támogatását élvezték.

A budai cirill-betűs könyvek a Balkánon elnyomott nemzetek történelmi igazságát segítik kiépíteni, de igazolásul szolgálnak egyúttal a mult századbéli fellélegző magyarok cselekvő korszakának moráljához is.

CZAKÓ ELEMÉR.

VILLETTE.

— Regény. —

— Hetedik közlemény.¹ —

Ki felejtette el Miss Ginevra Fanshawet? Mert ez esetben legyen szabad újra bemutatnom az ifjú hölgyet, még pedig mint Madame Beck növendékét. Az én hirtelen letelepedésem után két vagy három nappal ő is megjelent a Rue Fossette-ben és találkozásunkat nem is fogadta valami nagy meglepetéssel. Úgy látszik, sok kék vér folyhatott az ereiben, mert nincs az a hercegkisasszony, aki ilyen természetesen, ilyen alaposan és ily tökéletesen tudott volna fesztelen és fölényes lenni. Ahol közönséges halandó azt sem tudja, hová legyen nagy csudálkozásában, ő mindössze egy kis átfutó, gyöngé meglepődést mutatott. Úgy látszik, hogy majdnem minden lelki tulajdonsága sekély volt és léha. Rokonszenve és ellenszenve, szeretete és gyűlölete olyan volt, mint a pókháló vagy az ökörnyal. Egyetlen egy olyan érzés lakott benne, amely erősnek és kitartónak bizonyult — az önzés.

Nem volt gőgös. Bár akkor még Madame Beck gyermekei mellett voltam, szívesen barátkozott velem, sőt bizalmába is fogadott. Meggyötört állandó és sületlen panaszai-
val az iskolai civakodások és az intézetben uralkodó takarékosság miatt. A koszt nem ízlett neki. Az egész környezetet — tanítónőit és társnőit — szívéből útálta, mert külföldiek voltak és nem angolok. Egy darabig csak tűrtem, hogy' szidja a pénteki sózott halat és kemény tojásokat, a leveseket, a kenyeret, a kávé ; de végre is meguntam az örökös gúnyt és szitkozódást, megkeményedtem és alaposan rendreutasí-

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1939. évi 735., 736., 737., 738., 739. és 740. számában.

tottam ; ezzel kellett volna kezdenem, mert az ilyen egészséges leintés mindig nagyon jót tett neki.

Sokkal tovább kellett elszenvednem tőle azt, hogy mindig igénybe vette a munkámat. Ginevra ruhatára, ami a felső és külső viselnivalókat illette, kifogástalanul előkelő volt és gazdag ; de bizonyos ruhadarabok dolgában rosszul volt el látva. Bizonyos holmikat folyton javítani vagy foltozni kellett. Ő maga utálta a tűt meg a cérnát, a harisnyáit stb. elhozta nekem, hogy javítsam ki őket. Heteken keresztül vállaltam is ezt a nagy szívességet, de amikor láttam, hogy a dolog kezd végletesen elfajulni, őszintén megmondtam neki, hogy a saját fehéreneműjét neki magának kell rendbehoznia. E kijelentésem után sírvafakadt és azzal vádolt engem, hogy a barátságot akarom felmondani. De én ragaszkodtam elhatározásomhoz s nem törődtem az ő hisztériájával.

E hibái s még egyéb gyöngéi ellénére, amelyeket fölösleges említenem, — hiszen egész valója nem volt sem finom, sem nemes — milyen szép teremtés volt! Milyen bájos jelenségnek tűnt fel, amikor egy verőfényes vasárnapi reggelen lejött, jól öltözve és jókedvűen, halványlila selyemruhájában és hosszú, szőke hajfürtjei fehér vállaira omoltak. Vasárnaponkint mindig szabad volt s ezt a napot a városban lakó barátaival töltötte. Hamar közölte velem, hogy van közöttük egy, aki hajlandó volna, hogy sokkal több legyen, mint a jóbarátja. Célzásából és pillantásaiból, sugárzó arcából és túláradó jókedvéből már régóta észrevettem, hogy valaki vagy őszintén beleszeretett, vagy tüzes bámulója, akivel Ginevra rendelkezhetik. Udvarlóját «Isidore»-nak hívta, de bizalmasan tudtomra adta, hogy nem ez az igazi neve, csak ő keresztelte erre a névre, mert, ahogy jelezte, «Isidore» nem valami szép ember. Egy ízben, amikor megint eldicsekedett Isidore lángoló szerelmével, megkérdeztem tőle, hogy viszontszereti-e.

— Hát úgy, úgy. Szórakoztat a szerelme. Mulatságos ember. Ez elegendő.

Minthogy a dolog tovább is húzódott, mint ahogy eleinte, Ginevra szeszélyes hajlamai után elképzelhettem, egy napon egész csomó komoly kérdéssel rohantam meg : vajjon az illető úriember olyan-e, akit szülei s különösen a keresztapa

nagybácsi minden valószínűség szerint szívesen látnak a családban? Ginevra ezt nagyon kétségesnek tartotta, mert nem hitte, hogy «Isidore»-nak sok a pénze.

— És maga bátorítja őt? — kérdeztem.

— Néha rettenetesen — így hangzott a felelet.

— Amikor nem bizonyos a felől, hogy hozzámehet?

— Illetlen beszéd. Én még nem akarok férjhezmenni. Túlságosan fiatal vagyok ahhoz.

— De ha az az úr annyira szereti, mint ahogy maga mondja s végül semmi sem lesz a dologból, ő nagyon szerencsétlennek fogja magát érezni.

— Persze. Meg fog szakadni a szíve. Meg volnék botránkozva és ki volnék ábrándulva, ha nem szakadna meg a szíve.

— Egyre vagyok kíváncsi. Nem bolond ember az a M. Isidore?

— Csak az én bolondom. Minden egyéb dologban nagyon okos ember — legalább ez a híre. Mrs Cholmondeley rendkívül eszesnek tartja. Azt mondja, olyan tehetséges, hogy sokra fogja vinni. Én csak azt tudom, hogy a jelenlétemben egyebet sem tesz, csak sóhajtoz és hogy a kisujjam köré csavarhatom.

Minthogy pontosabb felvilágosítást akartam nyerni erről a szerelemittas Isidore úrról, megkértem Ginevrát, legyen szíves őt közelebről leírni. Csakhogy ő senkit sem tudott leírni. Nem volt se kellő szóbősége, se világos és kifejező mondatokba nem tudta fűzni az egyes szavakat. Sőt kiderült, hogy jóformán meg sem figyelte Isidore urat. Sem szemének változó tekintete, sem az egész ember viselkedése nem hatott a szívére s nem vésődött az emlékezetébe. Mindössze annyit tudott róla mondani, hogy nem annyira szép fiú volt, mint inkább szép ember. Türelmem sokszor megszakadt és az érdeklődésem is csökkent volna, ha egy dolog nem jön közbe. Minden elejtett megjegyzése, minden csekélység, amit elmondott, az én szememben öntudatlan bizonyosága volt annak, hogy Isidore úr a legnagyobb tapintattal és tisztelettel imádta Ginevrát. Én tehát nyíltan és őszintén kijelentettem, hogy szerintem M. Isidore túlságosan jó az ő számára s ugyanily nyíltan és őszintén közöltem vele, hogy hiú és kacér teremtés-

nek tartom. Elnevette magát, félresimította szeméről a hajfürtjeit s odább szökellt, mintha csak bókot kapott volna tőlem.

Miss Ginevra tanulása alig volt több, mint formáság. Összesen három dologgal törődött komolyan: a zenével, énekkel és a táncsal; néha finom, wales-i zsebkendőt hímzett, de egy zsebkendővel sem készült el soha teljesen. Történelem, földrajz, nyelvtan, számtan — ez mind haszontalanság volt az ő szemében; a dolgozatait nem írta meg, legjobban megíratta másokkal. Idejének nagyrészt látogatásoknak szentelte. Madame tisztában volt azzal, hogy Ginevra már nem sokáig marad az intézetben, úgy vélte, hogy egyremegy, mutat-e haladást vagy nem, és így ebben a tekintetben nagyon szabadjára engedte. Mrs Cholmondeley, a «gardedám», egy jókedvű divathölgy, mindig meghívta őt, valahányszor vendégeket látott a házában, néha még jó ismerőseihez is elvitte, ha azok estélyt adtak. Ginevra ezt a baráti eljárást szívéből helyeselte; csak egy bökkenő volt a dologban: okvetlenül szépen kellett öltözködnie, csak hogy a pénzből nem futotta folyton új meg új ruhára. Minden gondolata e nehézség körül forgott. Mindig csak azon töprenkedett, hogyan oldhassa meg ezt az állandó, fogas kérdést. Bámulatos volt, hogy az ő megszokott nemtörődömsége milyen lázas buzgóságnak és tevékenységnek adott helyet ilyenkor, s hogy a helyzet kényszere, meg a vágy, hogy tündökölhessen, milyen bátor, sőt vakmerő lépésekre ragadta.

Nem kedvetlenül és nem is szégyenkezve, hanem elszánt hidegvérrel ezt a hangot ütötte meg Mrs Cholmondeleyvel szemben.

— Drága Mrs Cholmondeley, a jövő heti összejövetelére igazán nincs mit fölvennem. Így hát ide kell adnia egyik felselyem ruháját és egy hozzáillő égkékszínű övet. Maga angyal, tehát megteszi, úgy-e?

Mrs Cholmondeley eleinte meg is tette. De amikor látta, hogy mennél szívesebb és előzékenyebb ő, Ginevra annál követelődőbbé válik, csakhamar kénytelen volt — Miss Fanshawe többi barátnőjével egyetemben — határt szabni és ellentállni ennek a visszaélésnek. Aztán már sohasem hal-

lottam többé, hogy Ginevra ajándékokat kapott volna Mrs Cholmondeley-től. De a látogatások nem maradtak abba és az elengedhetetlen ruhákat Ginevra ezután is beszerezte. Sok apró, de annál drágább holmit is hozzá : kesztyűt, virágcsokrot, sőt ékszereket is. Ezeket a holmikát — természete és szokása ellenére, mert nagyon közlékeny volt — gondosan rejtegette előlem ; de egy este, amikor nagy társaságba készült, ahol kötelező volt a kifogástalan és előkelő öltözködés, nem állhatta meg, hogy a szobámba ne jőjjön s meg ne mutassa magát egész ragyogó pompájában.

Gyönyörű jelenség volt : friss és fiatal. Rugalmas alakja és finom bőre angol származására vallott, mert a kontinensen a női báj lajstromából ez rendszerint hiányzik. Drága, vadonat új, remekül szabott ruha volt rajta. Első pillantásra észrevettem, hogy itt helyén van minden, azok a bizonyos apróságok is, amelyek a legtöbb pénzbe kerülnek, de az általános, kedvező benyomást annyi ízléssel emelik.

Végigmértem őt fejtől bokáig. Könnyen és lengén fordult meg előttem egypárszor, hogy minden oldalról szemügyre vehessem. Szépségének tudatában alig bírta fékezni örömét. Apró, kék szemei villogtak és szikráztak. Újongó kedvében meg akart csókolni, ahogy az iskoláslányok szokták. De én azt mondtam : Megálljunk ! Álljunk meg és lássuk, hányadán vagyunk s mit jelent ez a nagyúri pompa ? Eltoltam őt egy kissé magamtól, hogy nyugodtabban fürkészhessek.

— Jó lesz így ? — ez volt a kérdése.

— Jó lesz-e ? — feleltem én. — Ez nagyon sokértelmű kérdés, és szavamra mondom, nem tudom, mire vonatkoztassam.

— Hogy' festek ebben a ruhában ?

— Nagyon szép ruha.

A dicséret nem hangzott elég melegen és így külön felhívta a figyelmemet bizonyos részletekre.

— Nézze meg jól az ékszereimet, a mellűt, a fülbevalókat, a karkötőket ; ilyen készlete senkinek sincs az egész intézetben, még Madame Becknek sem.

— Megnéztem őket. (Csend.) Ezeket az ékszereket De Bassompierre úrtól kapta?

— A bácsikám nem is tud róluk.

— Mrs Cholmondeley adta őket ajándékba?

— Na, ezt nem találta el. Mrs Cholmondeley szűkmarkú, fősvény teremtés. Most már sohasem ad nekem ajándékot.

Jobbnak véltem, hogy ne tegyek föl további kérdéseket és hirtelen elfordultam.

— Na, mormogó medvém, öreg Diogenesem (ezek voltak a bizalmas kifejezései, ha nem értettünk egyet valami-
ben), most mi a baj?

— Kérem, menjen el innen. Semmi kedvem sincs ahhoz, hogy bámuljam magát vagy az ékszereit.

Egy pillanatra meglepődött.

— Hát ez mi, Bölcsesség-anyó? Nem csináltam adósságot, azaz hogy az ékszereket nem vettem hitelbe. Igaz, a ruhám nincs kifizetve, de a bácsikám a havi számlával együtt ezt a tartozást is kiegyenlíti. Ő sohasem nézi az egyes tételeket, csakis a végösszeget. Olyan gazdag, hogy pár arannyal több vagy kevesebb, neki igazán mindegy lehet.

— Nem volna szíves elmenni? Be akarom csukni az ajtót... Ginevra, az emberek azt fogják mondani, hogy maga nagyon szép ebben a báliruhában. De én soha ez életben nem fogom olyan szépnek látni, mint amilyen volt csíkos vászonruhájában, egyszerű vászonkalapjával, amikor először találkoztunk.

— A többi ember nem olyan szigorú puritán, mint maga — felelte haragosan. — És különben is nincs joga ahhoz, hogy kioktasson engem.

— Igaza van! Nincs hozzá jogom. De önnek talán még kevésbé van joga ahhoz, hogy belibbenjen a szobámba s itt röpködjön, pávatollakkal kérkedve. Én egy cseppet sem tisztelem a pávatollakat. És azokat a pávaszemeket sem, amelyek az ékszereiből csillognak elő. Nagyon szépek volnának, ha a saját pénzén vette volna őket, a megtakarított pénzén, de ilyen körülmények között nem tudok gyönyörködni bennük.

— Mademoiselle Fanshawe-ért jöttek — jelentette a kapusnő s Fanshawe kisasszony már ki is szökölt az ajtón.

Az ékszereknek félig homályos titka csak két vagy három nap mulva derült ki, amikor Ginevra önszántából mindent bevallott nekem.

— De ne dörmögjön befelé — így kezdte el — abban a hiszemben, hogy én akár papát, akár keresztapát szörnyű adósságba döntöm. Higgye el, minden ki van fizetve, azt a pár ruhát kivéve, amelyeket legutóbb rendeltem. Ezen kívül semmivel sem tartozom.

— Épp itt rejlik a titok, — gondoltam magamban — minthogy Mrs Cholmondeleytől nem kaphattad az ékszereket, zsebpénzed pedig csak néhány shilling, amire, tudomásom szerint, nagyon vigyázol.

— Ide hallgasson, — így folytatta, közelebb húzva a székét, miközben a legédesebb és legbizalmasabb hangját vette elő. Nagyon nem szerette, ha «befelé dörmögtem», azt kívánta, hogy hallgassam meg s feleljek minden szavára, még akkor is, ha gúnyos arccal hallgattam és korholó hangon beszéltem hozzá. — Hallgasson meg édes dörmögőm! Elmondok magának mindent, az utolsó betűig, és akkor látni fogja, hogy milyen helyes az egész dolog és milyen okosan csináltam. Mindenekelőtt nekem érvényesülnöm kell. Papa is azt kívánja, hogy lássak már valamit a világból. Hangsúlyozottan kijelentette Mrs Cholmondeley előtt, hogy bár édes teremtés vagyok, de még mindig úgy festek, mint egy vajjas-zsemlyét majszoló növendék. Kifejezett óhajtása volt, hogy ettől meg kell engem szabadítani, mielőtt még Angliában föllépnék a szalonokban, — tehát vezessenek be az itteni jó társaságba. Már pedig az érvényesüléshez az kell, hogy — öltözködjem. Mrs Cholmondeley komiszul bánik velem és semmit sem akar adni. Azt sem akarom, hogy a bácsikám fizessen ki mindent, amire szükségem van. Maga ebben nem mondhat ellent, mert hiszen állandóan ugyanezt prédikálja. Nos hát valaki (higgye el, hogy merő véletlen folytán) meghallotta, amikor Mrs Cholmondeleynek elpanaszoltam nehéz anyagi bajaimat s milyen égető szükségem volna egy vagy két darab ékszere. Az illető valakinek eszeágában sem volt ajánlékot adni, de végtelenül megörült annak a lehetőségnek, hogy följánlhat valami csekélységet. Látnia kellett volna,

hogy' irult-pirult, hogy' tétovázott, mint egy kisdíák és reszketett a félelemtől, hogy vissza fogják utasítani.

— Nekem ez elég, Miss Fanshawe. Ha nem tévedek, azt kell értenem belőle, hogy Isidore úr az adakozó. Tőle fogadta el ezt a drága ékszert. És ő szállítja a bokrétákat és a kesztyűket.

— Milyen kellemetlenül fejezi ki magát. Az ember erre alig tud felelni. Én csak annyit akartam mondani, hogy néha-néha megtiszteltem és megörvendeztettem Isidore urat azzal, hogy valami csekélységgel kimutathassa irántam való hódolatát.

— Az már mindegy . . . Ginevra, hogy kereken és egyszerűen megmondjam az igazat, én ezeket a dolgokat nem nagyon tudom megérteni. De azt hiszem, helytelenül cselekszik . . . a lehető leghelytelenebbül. De talán most már mégis bizonyos a felől, hogy feleségül fog menni Isidore úrhoz. Szülői és bácsikája már beleegyezésüket adták, maga pedig őszintén szereti őt!

— Mais pas du tout! (Egyáltalában nem.) Mindig a francia nyelvhez menekült, ha valami nagyon szívtelent akart mondani. Je suis sa reine, mais il n'est pas mon roi. (A királynője vagyok, de ő nem az én királyom.)

— Bocsásson meg, de amit most mond, merő ostobaság és kacérság. Maga nem valami fennkölt lélek, de azon mégis felül áll, hogy hasznot húzzon egy ember jólelkűségéből és igénybe vegye a pénztárcáját, amikor teljesen közömbös iránta. Jobban szereti Isidore urat, mint képzei, csak nem akarja bevallani önmagának.

— Nem. Minap a bálban egy fiatal katonatiszttel találkoztam, akit ezerszerre jobban szeretek. Sokszor magamtól is kérdezem, miért vagyok olyan hideg Isidore iránt, hiszen mindenki azt mondja róla, hogy szép ember, s a nők is mind nagy bámulói. De, valahogy, unatkozom mellette. Lássuk csak, hogy' is van ez a . . .

Úgy tett, mint aki ráérőlteti magát a gondolkodásra. E ponton nagyon bátorítottam.

— Igen, — mondtam — próbáljon tisztába jutni a

saját lelkiállapotával. Én ott nagy zűrzavart látok. Olyan összevisszaság van a lelkében, mint egy lomtárban.

— Olyasmi ez — mondotta és csakhamar sírvafakadt. — Az az ember túlságosan romantikus és hűséges, többet vár tőlem, mint én szeretném. Azt hiszi, hogy tökéletes lény vagyok, csupa értékes tulajdonsággal és minden szép erénnyel felruházva, — ami sohasem volt meg bennem s ami sohasem volt becsvágyam. Már most, az ő jelenlétében én, akarva, nem akarva, igazolni akarom az ő jó véleményét. De milyen fárasztó álszenteskedni és okosakat mondani, — mert ő igazán azt hiszi rólam, hogy okos vagyok. Én sokkal jobban érzem magamat, ha itt lehetek a maga szobájában, édes vasorrú bábám, — mert maga minden rossz tulajdonságomat látja és tudja rólam, hogy kacér vagyok és tudatlan, könnyelmű és tetszelgő és ostoba meg önző és a többi és a többi, amiben mi ketten már régóta megegyeztünk.

— Mindez nagyon szép, — mondottam én, s teljes erőmmel iparkodtam megőrizni komolyságomat és szigorúságomat, mert e hóbortosan őszinte szavak hallatára majdnem felkacagtam — csakhogy ez semmit sem változtat az ajándékszerek dolgán. Mint tisztességes, jó leányhoz illik, csomagolja össze és küldje vissza őket.

— Hát ezt igazán nem fogom megtenni — felelte dőlyfösen.

— Akkor félrevezeti Isidore urat. Magától értetődik, hogy ha elfogadja ajándékait, ezzel tudomására hozza, hogy egy napon meg fogja kapni magától az ellenértéket.

— De ő erre nem is gondol — vágott közbe Ginevra. — Ő megkapja az ellenértéket már most, azzal, hogy rajtam láthatja az ékszereket. Ez neki teljesen elegendő. Közönséges polgári ember.

Ez az oktalan és vakmerő kijelentése teljesen kizökkenett futólagos gyöngeségemből. Már megint szigorúan és keményen néztem rája. A nyelve tovább pergett.

— Nekem most nincs egyéb célom, mint hogy élvezzem a fiatalságomat és semmiféle ígérettel vagy fogadalommal ne kössem hozzá magamat ehhez vagy ahhoz a férfihoz. Amikor először találkoztam Isidore-ral, azt hittem, ő is osztozni

fog az örömeimben. Azt hittem, teljesen beéri azzal, hogy együtt lehet egy szép leánnyal. Hogy együtt vagyunk, aztán széjjelválunk, közben pedig örülünk az életünknek, mint két pillangó. Hát tessék, ez lett belőle! Néha olyan komoly, mint egy vizsgálóbíró; mélyérzésű és gondolkodó ember. Bah! Az alapos és szenvedélyes férfiak, a filozófusok egy csöppet sem tetszenek nekem. De Hamal Alfred ezredes már sokkal inkább hozzámvaló. Le a nagy szenvedélyekkel és a szigorú erényekkel! Éljen a szórakozás és az öröm!

Rám nézett és feleletet várt a tirádájára. Egy szót sem szóltam.

— Szeretem a szép ezredest — folytatta — és soha sem fogom szeretni a vetélytársát. Belőlem soha sem lesz polgári asszony! Soha!

Most már értésére adtam, hogy megtisztelő jelenlétéről okvetlenül és sürgősen le kell mondanom. Kacagva ment ki a szobámból.

X. FEJEZET.

Dr. John.

Madame Beck nagyon következetes jellem volt. Szíves volt mindenkivel szemben és a szíve nem nyílt meg senki előtt. Még a saját gyermekei kedvéért sem zökkent ki soha sztoikus nyugalmanak kerékvágásából. Nagyon törődött a családjával, éberén vigyázott az érdekeikre és az egészségükre. De, úgy látszik, soha sem érzett vágyat arra, hogy kis gyermekeit az ölébe vegye, hogy rózsás ajkukat megcsókolja, hogy melegen magához szorítsa s jóságos kézzel megsímogassa őket és szerető szavak lágy záporát bocsássa reájuk.

Megfigyeltem őt néha, amikor a kertben ült s nézte a gyermekeket, akik egy távolabbi fasorban Trinette-tel sétáltak. Az arcáról le lehetett olvasni sok gondját és egész okosságát. Tudom, sokszor aggódva fontolgatta, milyen jövő vár gyermekeire. De ha a legkisebbik, egy gyöngye és vézna, de nagyon rokonszenves leányka, véletlenül észrevette anyját, megszökött dajkájától s végigtipegve a fasoron, nevetve és lihegve odaszaladt hozzá és átfogta térdeit, Madame nyu-

godtan félretolta őt az egyik kezével, hogy elejét vegye a gyermek minden érzelmi nyilatkozásának. — Vigyázz, gyermekem! — mondta ilyenkor, mozdulatlanul ülve ; csak annyit engedett meg neki, hogy pár pillanatig a közelében lehessen, aztán egyetlen csók, egyetlen mosoly, egyetlen kedves szó nélkül fölkelte és visszavitte őt Trinette-hez.

Legidősebb leánykájával szemben való viselkedése más módon volt épp ily jellemző. Ez rossz gyerek volt. «Milyen vásott kölyöklány ez a Désirée! Gonosz kis teremtés!» — mindig csak ezt lehetett hallani tőle, a konyhában és az iskola-teremben. Egyéb képességei között szinte rendkívüli ügyességet árult el abban, hogy fel tudta bősztíteni környezetét s a dajkáját és az egész személyzetet valósággal megbolondította. Fellopózott padlásszobájukba, kinyitotta fiókjait és a dobozaikat, gyönyörűséggel szaggatta szét legjobb főkötőiket és bepizkította legjobb kendőiket. Kileste a kedvező alkalmat, amikor beosonhatott az ebédlőbe, porcellán- és üvegtányérokot összezúzott, vagy az éléskamrába lopózott, ahol a pohárszékekben megdézsmálta a készleteket, ivott az édes borokból, kibontotta a palackokat, a fedett korsókat, s úgy intézte a dolgot, hogy a szakácsnőre vagy a konyhalányra háramolják a gyanú. S ha Madame ezt észrevette, vagy tudomást szerzett róla, a legderűsebb hangon egyetlen megjegyzést fűzött hozzá :

— Désirée-t különös figyelemmel kell kísérni. — Ennél fogva családjának ezt a reményteljes sarjadékát mindig maga mellett tartotta. Azt hiszem, soha, egyetlen egy alkalommal sem tárta fel a gyermek előtt őszintén ezeket a hibákat, nem magyarázta meg neki, hogy rosszra vezetnek s minő következményekkel járnak. Azzal akarta teljesen kigyógyítani, hogy állandóan szemmel tartotta. Természetesen, hiába. Désirée nem lehetett többé a személyzet közelében, de e helyett az anyját gyötörte és fosztogatta. Ahogy csak hozzáférhetett Madame munka- vagy öltözőasztalához, mindig ellopott valamit és eldugta. Madame mindezt látta, de még mindig úgy tett, mintha nem látná. Nem volt eléggé egyeneslelkű ahhoz, hogy szembesítse a gyermeket a hibáival. Ha valamely értékes tárgy tűnt el, amelyet érdemes volt vissza-

kaparítani, Madame azzal a fogással állt elő, hogy Désirée tréfából vitte el és megkérte őt, hogy adja vissza. Csakhogy Désirée eszén nem lehetett így túljárni. Tolvajlásait most már a legnagyobb furfanggal vitte véghez s egyszerűen tagadta, hogy ő vitte el a mellűt, gyűrűt vagy ezüst-ollót. De Madame nem hagyott fel hazug módszerével, továbbra is nyugodtan tetette magát, mintha elhinné a dolgot, szüntelenül figyelte és leste a gyermeket, míg végre sikerült fölfedeznie a rejtekhelyeit, — egy lyukat a kert falban, egy rést vagy hasadékot a padlásszobában vagy egy melléképületben. Ilyenkor Désirée-t sétálni küldte a bonne-nal s távollétük alatt visszalopta a holmikát a tolvajtól. Désirée igazán bizonyította, hogy az anyja lánya, mert viselkedésével, sőt egyetlen mozdulattal, egyetlen jellel sem árulta el, hogy rájött a dologra.

Fifine-ről, a középső leánykáról, azt beszélték, hogy boldogult apjára ütött. Egészséges szervezetét, piros arcát és kék szemét föltétlenül édesanyjától örökölte, de erkölcsi lénye messzire esett Madame Beckettől. Derék, becsületes kis lélek volt és mindig vidám; szenvedélyes, melegszívű, szorgalmas leányka; az a természet, amely könnyen kerülhet válságokba és veszedelmekbe. Egy napon egy csomó grádcson keresztül leesett a lépcső aljába. Madame hallotta a zajt (minden neszt meghallott), kijött az ebédlőből, fölemelte a gyermeket és nyugodtan mondta:

— Ennek a gyereknek eltörött az egyik csontja.

Eleinte azt reméltük, hogy nem. Sajnos, Madame megállapítása igazolódott. A gyermek egyik karja tehetetlenül lógott le.

— Vegye föl, Miss, — ez nekem szólt — mondotta Madame — és rögtön hozzanak bérkocsit.

Sietve, de bámulatós hidegvérrel és önuralommal beült a bérkocsiba s elrobgott sebészt keresni.

Csakhogy a háziorvost (aki sebész is volt) nem találta otthon; de ez egy csöppet sem zavarta meg. Addig keresett, amíg megfelelő orvost nem talált, akit rögtön magával hozott. Időközben levágtam a ruha ujját a gyerek karjáról, őt magát levetkőztettem és ágyba fektettem.

Azt hiszem, hogy mi, már mint a dajka, szakácsnő,

kapusné és én magam, akik összegyűltünk a túlfűtött, kicsiny szobában : jóformán nem nagyon nézegettük a doktort, amikor belépett hozzánk. Én legalább annyira el voltam foglalva Fifine-nel, akit folyton csitítanom kellett, mert keservesen jajgatott és egészséges, teli tüdővel. Jajgatása még sokkal hangosabb lett, mihelyt az idegen ember közelebb került az ágyhoz. Amikor az orvos fölemelte, Fifine sikoltozni kezdett : «Ne nyúljon hozzám!» — kiabálta tört angolsággal (mert ő is angolul beszélt, mint két testvére). — «Nekem nem kell maga! Nekem doktor Pillule kell!»

— Pillule doktor nagyon jó barátom — így hangzott a felelet, tökéletes angolsággal. — De most el van foglalva, három mérföldnyire innen és én ő helyette jöttem. Így, na, majd ha kissé nyugodtabbak leszünk, hozzá kell fognunk a dolgozhoz. Ezt a törött karocskát szépen beigazítjuk, be-
kötözzük és rendbehozzuk.

Ezután a doktor egy pohár cukros vizet kért, az édes folyadékból pár kanálnyit megitatott Fifine-nel (aki torkos volt egy kissé s ezen az alapon könnyen meg lehetett őt nyerni bármire), s még több cukrosvizet ígért neki, ha túlesik a műtéten, amelyhez rögtön hozzá is fogott. Minthogy segítségre is volt szüksége, a szakácsnőhöz fordult, egy izmoskarú, erőteljes teremtéshez. Erre a szakácsnő és a kapusné nyomban kerekét oldottak. Én nem szívesen nyúltam a fájó, kicsi karhoz, de már előreleptem, hogy a doktor kívánságát teljesítem. Madame Beck az ő hirtelen kinyújtott kezével megelőzött. Az én kezem remegett, az övé kemény és biztos volt.

— Ez jobb lesz! — mondotta a doktor és feléje fordult.

A doktor okosan választott. Az én nyugalmam csinált, az én biztosságom erőszakolt lett volna. Madame-nak nem kellett játszani a nyugodtságot és a biztosságot.

— Merci, Madame, très-bien, fort bien! — mondotta a doktor, amikor elkészült. — Erre a hidegvérre igazán szükségünk volt; mennyivel többet ér minden érzelmességnél, amely ilyenkor nem helyénvaló.

A doktor meg volt elégedve Madame lelkieréjével. Ma-

dame-nak pedig jólesett a doktor bókja. Az is nagyon valószínű volt, hogy a doktor egész külseje, hangja, arca és viselkedése igen kedvező benyomást keltett Madame Beckben. Igazán, ha jól megnézte őt az ember, s mikor a lámpát is behozták, — mert esteledett s egyre nőtt a homály — meg kellett vallanom, hogy ez nem is lehetett másképp, ha az igazgatónőben maradt még valami a nőből. A fiatal orvos (mert fiatal volt) nem volt mindennapi jelenség. Alakja szinte hatalmasnak tűnt fel a kicsiny szobában és az alacsonytermetű, flamand nők között. Arcéle határozott volt, finom és kifejező. A szemei talán kissé túlélénk csillogással jártak egyik arcról a másikra, de a szeme is szép volt és a szája is. Álla görögös, erőteljes és hibátlan. Ami a mosolyát illeti, az ember elhamarkodottan igazán nem tudta volna kitalálni, hogy milyen jelzővel illesse. Volt a mosolyában valami kellemes, de valami egyéb is, ami az emberben egyszerre tudatra hozta minden hibáját és minden sebezhető pontját. Csak föl kellett nevetnie, hogy ez egyszerre nyilvánvaló legyen az ember előtt. De Fifine szerette ezt a kétes mosolyt, a gazdájában pedig jókedvű őrangyalt látott. És bár a doktor nagy fájdalmakat okozott neki, Fifine a kezét nyujtotta és kedvesen jóéjszakát kívánt neki. A doktor jóságosan veregette a kis kezét, s aztán ő meg Madame Beck együtt mentek le a lépcsőn. Madame Beckből dőlt a szó, mint az áradat, a doktor pedig jólelkűen és szeretetreméltóan hallgatta s némi öntudatlan és hamiskás, szemtelen ravaszsággal, amelyet nehéz volna közelebbről leírni.

Megfigyeltem, hogy a doktor jól beszélt franciául, de angolul még jobban. Azonfelül angolos volt az arca, a szeme és az alakja. Sőt még egyebet is megfigyeltem. Amikor a szobából kimenet elhaladt előttem s egy pillanatra felém fordította az arcát, — nem hogy hozzám beszéljen, hanem hogy Madame-nak mondjon valamit, s minthogy úgy állt ott, hogy szinte kénytelen voltam fölnézni rája — egy emlékem, amely már első szavának hallatára alakot iparkodott ölteni, egyszerre csak elevenen állt előttem. Hiszen ez volt az az úriember, aki elintézte keserves ügyemet a poggyászommal; s aki a sötétben végigkísért a nedves parkon keresztül. Amikor a hosszú folyosó végére ért és kilépett az utcára, még lépteit-

nek a zaját is fölismertem. Ugyanazok az egyenletes és kemény léptek voltak, amelyeknek nyomában jártam a síró fák alatt.

*

Az ember arra gondolt, hogy a fiatal sebészorvos első látogatása a Rue Fossette-ben az utolsó is lesz egyszersmind. A tiszteletreméltó dr. Pillule-t másnapra várták vissza, s így semmi nyilvánvaló ok nem forgott fenn arra nézve, hogy helyettese újból megjelenjen az intézetben. De a sors az ellenkezőjét akarta.

Dr. Pillule-t Bouquin Moisiba, a régi egyetemi városba hívták el s ő levegőváltozást és utazást javasolt betegének. Erre a megíjedt páciens visszatartotta azzal, hogy kísérje el őt a három-négy hétig terjedő útra. Ennélfogva az új doktor számára nem maradt egyéb hátra, mint hogy tovább is eljárjon a Rue Fossette-be.

Gyakran láttam, amikor bejött a beteghez. Mert Madame nem bízta Fifine-t Trinette-re, hanem tőlem kívánta meg, hogy sok időt töltsék a betegszobában. Azt hiszem, ügyes ember volt a doktor. Fifine rohamosan gyógyult az ő kezelése alatt, de még fölépülése sem siettette a doktor elmaradását. A sors és Madame Beck összeszövetkeztek s közös erővel keresztülvitték, hogy a doktor lassankint megszokta a folyosót, a különlépcsőt és a Rue Fossette emeleti szobáit.

Alig került ki Fifine a gyógykezelése alól, amikor Désirée kijelentette, hogy ő is beteg. Ennek a megszállott gyermeknek ragyogó tehetsége volt a tettetéshez. Amikor látta, mennyi figyelmesség és elnézés tapasztalható a betegszobában, szinte megbűvölve arra az eredményre jutott, hogy egy betegség nagyon kedvére való és ezen az alapon rögtön ágyba feküdt. Jól játszott, de az anyja még jobban. Madame Becknek — ámbár úgy keresztül látott a dolgon, mint a tiszta üvegen — az arca bámulatosan nyugodt maradt s az igazgatónő látszólag megőrizte teljes jóhiszeműségét.

A nagy meglepetés az volt, hogy dr. John is hallgatólagosan belement és belenyugodott Madame összes műveleteibe (Fifine-nek ugyanis azt mondta, hogy hívja őt dr. John-

nak, ennél fogva mi is mindig így hívtuk, amíg a neve szinte begyökeresedett az intézetben s más néven nem is ösmerte őt senki a Rue Fossette-ben). Igazán jóideig elég humorosan elárulta kételyeit, mert egy vagy két ízben a gyermekről hirtelen Madame Beckre tévedt pillantása, de az anya éppen ekkor önmagának a tanulmányozásával volt elfoglalva ; s végül is beletörődött abba, hogy jó szívvvel játssza végig szerepét a bohózatban. Désirée farkasétvágglyal evett, egész nap és egész éjjel ugrált az ágyában, sátrakat eszkábált össze a lepedőkből és a gyapjútakarókból, vánkosok és párnák között úgy henyélt, mint egy török basa, azzal mulatott, hogy cipőit hozzávágta a *bonne*-hoz, ráfintorított a testvéreire, röviden, túlhabzó, nem érdemelt egészséggel és rosszindulattal élvezte ki az idejét. Csakis akkor sóhajtozott, ha édesanyja és a doktor szokásos mindennapi látogatásukat tették nála. Tudom, hogy Madame Beck mindenestre boldog volt, hogy ágyban tarthatja leányát, távol minden kártevéstől. De azon már csudálkoztam, hogy dr. John nem fáradt bele a dologba.

Dr. John Désirée betegségének ürügye alatt mindennap pontosan megjelent az intézetben. Madame mindig ugyanazzal a buzgalommal fogadta : a doktor számára csupa napfény volt, a gyermeke számára csupa tettetett és jól játszott érdeklődés. Dr. John ártatlan rendelvényeket írt a gyermek részére s ravaszul csillogó szemekkel nézte az anyát. Madame ezeket az incselkedő pillantásokat neheztelés nélkül fogadta — sokkal több józan ész volt benne. A doktor olyan előzékeny volt, hogy nem lehetett rája haragudni, — nem azért adta a kellemes embert, hogy ezzel nyerje meg Madame rokonszenvét. Örült azon, hogy bejárhat az intézetbe, mindig húzta-halasztotta elmenetelét, viselkedése fesztelen volt, szinte meggondolatlan, de azért gyakran eltűnődött, mintha elfogult lett volna.

Talán nem tartozott reám, hogy viselkedésének titkát fürkészzem, eredetét vagy okát keressem ; de az én helyemben más sem tehetett volna egyebet. Dr. John igazán módot adott arra, hogy megfigyelhessem. Mindig ott voltam a szobában s ő csak annyira vett tudomást a jelenlétemről, amenny-

nyire a külsőmmel és a helyzetemmel kapcsolatosan szükségesnek látta. Szóval, az ő szemében nem voltam több, mint bármely jelentéktelen bútordarab, egy közönséges faragású szék vagy valami szerény mintájú falikárpit. Így hát egész idő alatt figyelhettem az arcát és mozdulatait s találgathattam, mit jelenthet az ő különös érdeklődése és vonzódása a ház iránt, amely ideköti ehhez a főváros kellős közepén álló, félig-meddig zárdajellegű épülethez. Mert ez a helyzet furcsa volt és kétes, s megfejthetetlen volt a varázsigé, amely hatalmában tartotta. Azt hiszem, dr. John sohasem is képzelte, hogy van szemem, amely lát, és agyam, amely gondolkozik.

Nem is jött volna soha rá a dologra. Csakhogy egy napon, amikor ő a verőfényben ült s én néztem hajának a színét, arcát és kis oldalszakállát, amely most a nap teljes sugárzásában szinte veszedelmes hatással érvényesült (most jut eszembe, hogy tündöklő fejét Nabukadnezár király aranybálványával voltam kénytelen összehasonlítani), szinte villámszerűen egy új és meglepő gondolat lenyűgöző erővel hatolt belém s teljesen hozzászegezte egész figyelmemet. Nem tudom, hogy eddig a napig miképpen néztem rája ; a hirtelen meglepetés elfeledtette velem. Csakis akkor zökkentem vissza a régi kerékvágásba, amikor észrevettem, hogy ő is figyel rám s hogy az ablaknyílásban oldalt függő, fényes és tojásdadalakú kis tükörben láthatta az én mozdulatomat. Ez a tükör szolgált arra, hogy Madame kikémlelhessen a kertben járó-kelő személyeket. Dr. John vidám és vérmes ember volt, izgalomra és idegességre hajlamos, érzékeny természet és meglehetősen feszélyezte őt az én rászögezett, kutató tekintetem. Miután így rajtaért, megfordult s amikor megszólalt, hangja udvarias volt ugyan, de olyan kimért, hogy érezhető volt benne némi bosszúság, sőt az is, amiről nyugodtan azt lehetett mondani, hogy visszautasítás.

— A kisasszony nem éppen kíméletes velem szemben. Nincs bennem annyi hiúság, hogy azt képzeljem, kiváló tulajdonságaim kötik le így a figyelmet. Tehát azt kell hinnem, hogy valami súlyos hibát vett észre rajtam. Szabad kérdeznem, mi az?

Könnyen elképzelhető, milyen zavarba jöttem, de azért

a dolog nem lett volna jóvátehető. Bizonyos voltam abban, hogy nem vigyázatlan bámulat volt részemről, sem megbocsáthatatlan kíváncsiság, amiért ezt a megrovást kaptam. Rögtön eltakarodhattam volna onnan. De nem tettem. Nem is szóltam. Azelőtt sem szóltam soha a doktorhoz. Nem bántam, gondoljon rólam akármit, vádoljon akármivel, fölvettem a kézimunkámat, amely kihullott volt a kezemből, s lehajtott fejjel vártam, amíg a doktor elmegy. A lélekben van néha valami fonákság, hogy ferde helyzetbe kerülve, nem izgul fel, hanem ellenkezőleg, lecsillapodik. És azt hiszem, hogy olyan területen, ahol tudjuk, hogy úgyszemint ismerhetik igaz mivoltunkat, szinte örömünk telik abban, ha teljesen ismeretlenek maradhatunk. Ha egy becsületes embert a véletlen folytán betörőnek néznek, a félreértés nemhogy gyötörné, inkább megnevetteti, mintha csiklandozná.

XI. FEJEZET.

A kapusnő fülkéje.

Nyár volt és nagy forróság. Georgette, Madame Beck legifjabb leánykája, hirtelen lázas lett. Désirée-t, akinek a szenvedései egyszerre elmúltak, Fifine-nel együtt kocsira pakolták s a Bonne Maman nevezetű vidéki helyre küldték, hogy megóvják őket a fertőzéstől. Most igazán szükség volt orvosra és Madame elhatározta, hogy nem veszi tudomásul Dr. Pillule hazaérkezését, amely már egy héttel előbb megtörtént, hanem újból fölkéri a fiatal vetélytársat, hogy látogasson el az intézetbe. A bennlakók között is akadt egy vagy kettő, aki főfájásról panaszkodott és más tekintetben is osztani óhajtott némiképp Georgette szenvedéseiben.

— No, most végre — gondoltam magamban — mégis csak dr. Pillule-t kell hivatni. Az okos igazgatónő sohasem fogja megkockáztatni azt, hogy ilyen fiatal orvost közelbocsásson növendékeihez.

Az igazgatónő csakugyan nagyon okos volt, de hihetetlenül vakmerő is tudott lenni néha. Dr. Johnt bevitte az intézeti lakosztályba, hogy orvosi kezelésben részesítse a gőgös

és szép Blanche de Melcyt és ennek barátnőjét, a hiú és kacér Angélique-ot. Azt hiszem, dr. John bizonyos hálát érzett a bizalomnak e nyilvánvaló jele iránt; ha az ő tapintatos viselkedése igazolhatta volna ezt a lépést, dr. Johnnal szemben a legcsekélyebb kifogás sem merülhetett fel. Csakhogy ebben a szertartásos és szigorú városban egy fiatal doktornak nem lehetett büntetlenül bejárnia egy felsőbb leánynevelő intézetbe. Az osztályokban megindult a pletyka, a konyhán a sugdolódzás, a városban híre kelt a dolognak, a szülők leveleket írtak, vagy személyesen és élőszóval tiltakoztak. Ha Madame gyöngé jellem, akkor most elveszett volna. Egy tucat versengő intézet ezt a botlást — ha ugyan annak lehet nevezni — ki akarta használni, hogy tönkretessék Madame Becket. Csakhogy ő nem volt gyöngé jellem, s akármilyen farizeus volt is, szívből tapsoltam neki, és magamban «bravó»-t harsogtam, amikor láttam, milyen okosan viseli magát, milyen ügyesen intézi a kényes ügyet s milyen mérsékletet és szilárdságot tanúsít egész idő alatt.

Jólelkűen, kedvesen, könnyedén beszélt a megriadt szülőkkel, mert az igazi, jó asszonyi őszinteséget és nyíltságot — akár valódi volt, akár csinált — senki sem tudta úgy éreztetni, mint Madame; a legkülönbözőbb esetekben gyors és teljes sikert ért el, amikor szigorú komolysággal és súlyos érveléssel csak kudarcot vallott volna.

— Szegény Docteur Jean — mondotta kuncogva s jókedvűen dörzsölve kicsiny, kövér, fehér kezeit. — Az a kedves fiatal ember! A legjobb lélek az egész világon! — Azután elmagyarázta, milyen véletlen folytán került a doktor az ő saját gyermekeihez, akik annyira megszerették, hogy görösök zokogásban törtek ki arra a gondolatra, hogy más orvos kezelje őket. Minthogy a tulajdon gyermekeit illetőleg teljes bizalommal viseltetett a doktor iránt, természetesnek találta, hogy másokhoz is őt keresse. Aztán meg csak egyetlen, felületes látogatás történt. Blanche és Angélique «migraine»-ről panaszkodtak, dr. John rendelvényt írt számukra. Csakis ez történt.

A szülők egyszerűen elnémultak. Ha még valami zavar maradt volna vissza, azt eloszlatták Blanche és Angélique, akik

kettesben és fennszóval zengték dr. John dicséretét. A többi növendék a kórust adta hozzá, azzal a hangos és lármás hangú kijelentésükkel, hogy ha megbetegednének, ők csakis dr. Johnt kéretnék és senki mást. Madame kacagott és a szülők is kacagtak. Labassecourban a szülők majomszeretete nagyon ki lehetett fejlődve. Annyi bizonyos, hogy a gyermekek iránt való elnézést a legszélsőbb túlzásba vitték. A legtöbb családban a gyermekek akarata volt a törvény. Madame hitelét nagyon emelte, hogy ebben az esetben az anyai részrehajlás irányában cselekedett; győztesen került ki a küzdelemből; mint direktorné népszerűbb lett, mint volt valaha.

Addig sohasem tudtam megérteni, mi okból tette kocára a saját érdekét dr. John kedvéért. Nem volt előttem ismeretlen, hogy az emberek mit beszélnek. Az egész ház — növendékeket, tanítónóket, cselédséget beletudva — azt állította, hogy Madame nőül fog menni a doktorhoz. Ők ezt már elintézték, a korkülönbség nem volt akadály a szemükben. Azt mondták: ez így lesz.

Meg kell engedni, hogy a látszat nem cáfolta meg teljesen ezt a föltevést. Madame annyira ragaszkodott dr. John személyéhez s annyira megfélelkezett előbbi háziiorvosáról. Minden alkalommal személyesen fogadta a doktort, vidáman, jókedvűen és a legjóságosabb módon. Azonfelül épp ebben az időben nagy gonddal kezdett öltözködni. A reggeli pongyola, a hálófőkötő, a rojtos kendő — egyszerűen eltűntek. Dr. John korán reggel jött, de Madame gesztenyeszínű haja már meg volt fésülve, selyemruhája kifogástalanul csinos, rendes volt; papucskok helyett szép fűzős cipőben pompázott. Röviden, egész toilette-je mintaszerű volt, friss és üde, mint a virág. Mindamellet alig tudom elhinni, hogy szándéka túlmesszire terjedt. Mindössze is meg akarta mutatni egy nagyon szép férfinak, hogy ő sem egészen csúnya asszony, mint ahogy nem is volt csúnya. Nem volt szép, nem volt előkelő, úri formájú, de azért tetszhetett. A fiatalság elragadó bája nélkül is kedves volt. Az ember sohasem fáradt bele a nézésébe. Sohasem volt unalmas, száraz, színtelen vagy egyhangú. Haja megőrizte régi fényét, kék szemében élet világolt, arczíne olyan friss volt, mint egy szép gyümölcs — csupa tet-

szetős tulajdonság, amely ha nem is éppen tündöklő, de tartós hatással volt az emberekre.

Vajjon volt-e mégis valami ködös elképzelése arról, hogy hozzámegy dr. Johnhoz, beszállásolja őt gyönyörűen berendezett otthonába, megtanítja őt okosan gazdálkodni s biztosítja kényelmét egész hátralévő életére? Vajjon sejtette-e dr. John, hogy Madame miről álmodozik? Láttam őt kijönni Madame szobájából, azzal a kissé kaján mosollyal az ajkán, amíg a szemében ott reszketett és csillogott a fölkeltett és fölbátorított férfi-hiúság. Akármilyen szép férfi volt és jólelkű ember, dr. John sem volt tökéletes. Mindenesetre nagy fogyatkozásra vallott, ha merő hamisságból támogatott olyan szándékokat, amelyeknek a megvalósulását sohasem kívánta. De vajjon nem kívánta-e mégis? Az emberek azt beszélték róla, hogy nincs pénze s csakis abból él, amit keres. Így hát minden lehetősége az orvosi gyakorlata. Madame Beck — ámbár vagy tizennégy évvel volt idősebb nála — azok közé az asszonyok közé tartozott, akik sohasem öregesznek meg, nem hervadnak el és nem törnek le soha. Annyi bizonyos, hogy jó barátságban voltak egymással. Dr. John talán nem volt szerelmes. De hány ember van, aki igazán szerelmes, vagy éppen szerelemből házasodik? Vártuk, hogy mi lesz a dologból.

Hogy dr. John mire várt, nem tudom, sem azt, hogy mi lehetett a célja. De különös viselkedése, elmélyedő, várakozó, éber, sőt mohó tekintete mindig ugyanaz maradt; sőt egyre fokozódott. Annyi bizonyos, hogy sohasem tudtam igazán behatolni ennek az embernek a valójába; úgy éreztem, hogy folyton távolodik az én megfigyelésem körétől.

Egy reggel a kis Georgette-nek emelkedett a láza s a gyermek nyugösebb volt, mint rendesen. Jajgatott és nem lehetett őt lecsöndesíteni. Azt hiszem, útálta a külön megrendelt, új orvosságot s legtanácsosabbnak tartottam, hogy ne erőszakoljam a dolgot. Türelmetlenül vártam a doktort, hogy utasításokat kaphassak tőle.

Csöngettek a kapun és dr. John bejött rajta. Ebben bizonyos voltam, mert hallottam a hangját, amikor mondott valamit a kapusnőnek. A doktor mindig egyenesen feljött

a gyermekszobába, három fokot is átugrott a lépcsőházban és, mint kellemes meglepetés, egyszerre ott termett előttünk. De most eltelt öt perc, azután tíz perc, a doktort sem látni, sem hallani nem lehetett. Mit csinálhatott ez idő alatt? Talán odalenn a folyosón várakozott? A kis Georgette tovább nyögdecselt és siránkozott s megszokott módján Minnie-nek nevezett. «Minnie, Minnie, nagyon rosszul vagyok.» A szívem is belefájdult. Leszaladtam megtudakolni, miért késik a doktor. A folyosón nem volt senki. Hová tűnhetett el dr. John? Talán az ebédlőben volt, Madame Beck-vel? Lehetetlen. Az igazgatónő percekkel előbb még a szobájában öltözködött. Hallgatóztam. Három növendék éppen akkor keményen gyakorolt, három szomszédos szobában, az ebédlőben, a nagy és a kis szalonban; e szobák és a folyosók között csak a kapusnő fülkéje volt, amely a termekbe szolgált s amely eredetileg «boudoir»-nak volt szánva. Távollabb egy negyedik hangszeren, az imaszobában egy egész osztály, tizenketten vagy még többen, énekleckén voltak s valami sajkadalt adtak elő kórusban, mert néhány szó: «Venance» és «lágy szellő» kihallatszott a szövegből. Ilyen körülmények között mi egyebet hallhattam volna? És mégis sokat hallottam, — sajnos, olyat, ami nem volt kívánatos.

Igen, felcsattanó víg kacajt hallottam a már említett fülkéből, amelynek ajtaja félig nyitva állott. Egy mély, lágy, izgatott férfihangot hallottam, néhány könyörgő szót, amiből csak ennyit tudtam kivenni: Az ég szerelmére, kérem! — Pár pillanatnyi csönd után kilépett a fülke ajtaján dr. John, csillogó szemmel, de sem öröm, sem diadal nem volt ebben a csillogásban. Szép, angolmetszésű arca lánggal égett. Homloka és két szemöldöke aggodalmat, gyötrelmet, küzdelmet árult el és valami gyöngéd meghatottságot.

A nyitott ajtó spanyolfalul szolgált nekem. De ha elébe állok, azt hiszem, akkor sem látott volna meg engem. A lelkét teljesen fogva tartotta valami gyötrő, kínzó gondolat, — és hogy híven leírjam az akkori benyomásaimat, azt kell mondanom, hogy valami bánat érződött rajta, mintha nagy igazságtalanságot kellett volna elszenvednie. Nem arra gondoltam, hogy büszkeségében sértették meg, hanem hogy meg-

sebezték az érzelmeit — s nekem úgy rémlett, hogy kegyetlenül bántak velem. De ki volt a tettes? Ki lehetett a házban az a személy, aki ennyire uralkodott a doktoron? Madame nyilván a szobájában tartózkodott. A fülkét, ahonnan dr. John kilépett, csakis a kapusnő használhatta. Rosine Maton, a kapusnő pedig könnyelmű, léha kis francia teremtmény volt, piperés, hiú, megbízhatatlan és haszonleső. Lehetetlen volt arra gondolni, hogy ő volna az oka annak a gyötrelmes élménynek, amelyen dr. Johnnak át kellett esnie.

Mialatt így eltűnődtem, tiszta, bár kissé éles női hang valami könnyed, francia chanson-ba kezdett; a trillák kicsendültek a nyitott ajtón keresztül. Bekandikáltam, mert nem akartam hinni a fülemnek. Az asztal mellett ült a nő fínom, rózsaszínű ruhában s egy világos kis fejkötőn dolgozott. Rajta kívül nem volt semmi élő a szobában, nem számítva a gömbalakú üvegben úszkáló aranyhalakat, a cserépben álló virágokat és a besugárzó júliusi napfényt.

Rejtély volt ez; de nekem föl kellett szaladnom az emeletre az orvosság miatt.

Dr. John Georgette ágya mellett ült egy széken. Madame ott állott előtte. A kis beteget már megvizsgálta a doktor és lecsöndesítette. Georgette nyugodtan feküdt ágyacskájában. Amikor beléptem, Madame Beck éppen az orvos egészségi állapotát felől tudakozódott. Minthogy változást látott az arcán, megállapította, hogy dr. John agyondolgozza magát s levegőváltozást és pihenést ajánlott neki. Dr. John jólelkűen hallgatta végig, de mosolygó közömbösséggel megjegyezte, hogy Madame Beck «nagyon is jó» és hogy ő maga olyan egészséges, mint a makk. Madame hozzám fellebbezett s dr. John lassú tekintettel kísérte a mozdulatát. Ez a tekintet lanyha meglepődöttséget fejezett ki. Dr. John nem tudta felfogni, hogyan fordulhat Madame Beck ilyen jelentéktelen valakihez.

— Mit gondol, Miss Lucie — kérdezte Madame. — Nem soványabb és sápadtabb a doktor?

Nagyon ritkán esett meg, hogy dr. John jelenlétében többet beszéltem néhány egytagú szónál. Olyan embernek láttam őt, akinek a szemében örökké az a semleges, közöm-

bös, részvétlen alak leszek, amilyenek ő tartott. Most azonban éltem azzal a szabadsággal, hogy egy egész mondattal feleljek a kérdésre. Ez a mondat azonban egy csöppet sem hangzott jelentéktelenül.

— E pillanatban nincs jó színben a doktor úr, de ennek talán csak alkalmi oka van. Dr. John-t valami bosszúság vagy kellemetlenség érte. — Nem tudom megmondani, milyen hatással volt rája ez a kijelentésem, mert nem is néztem az arcába. Georgette is megszólalt és tört angolosságával egy pohár cukrosvizet kért tőlem. Angolul feleltem neki, s azt hiszem, most esett meg először, hogy dr. John észrevette, hogy angolul beszélek. Eddig mindig azt hitte rólam, hogy francia vagyok, állandóan Mademoiselle-nek szólított és francia nyelven adta meg összes utasításait a kis betegre vonatkozólag. Már-már úgy látszott, hogy mondani akar valamit, de aztán meggondolta magát és nem szólt semmit.

Miután elment, Madame a székbe roskadt, amelyen a doktor ült még az imént; állát a kezébe hajtotta, minden élénkség és nyájasság eltűnt az arcáról; arca megkeményedett és megmerevült; bosszús lett, szinte zordon. Felsőhajtott; csak egyszer, de annál mélyebben. Megszólalt a csengetyű, a reggeli tanítás kezdetét jelezve. Madame fölkel a székből. Amint elhaladt egy öltözőasztal előtt, belepillantott a tükörbe. Gesztenyebarna fürtjei közül egyetlen ősz hajszál fehérlett elő. Borzongva tépte ki. A teli, nyári napfényben az arca, ámbár még mindig rózsás volt, mintha egyszerre elveszítette volna fiatalos üdeségét. S hová lettek az ifjúkor körvonalai, a természet karcsúsága? Ah, Madame, akármilyen bölcs voltál is, neked is megvolt a gyöngéd. Azelőtt soha sem éreztem részvétet iránta, de most, amikor sötét arccal elfordult a tükörtől, szívem mélyéből sajnálni kezdtem. Nagy csapás érte. A Csalódás, ez az öreg boszorkány köszöntötte őt útálatos vigyorgással és Madame lelke megborzadt a közelségétől.

De Rosine! Itt aztán végkép nem ismertem ki magamat. Aznap ötször mentem el a fülkéje előtt, azzal a szándékkal, hogy szemügyre vegyem a bájait s rájőjjek, hogy mi lehet a nyitja az ő nagy sikerének. Csinos volt, fiatal és nagyon jó-

szabású ruhát hordott. Azt hiszem, mindez együttvéve minden gondolkozó ember szemében bőven elegendő volt ahhoz, hogy megzavarjon és nyugtalanná tegyen egy fiatalembert, amilyen dr. John volt. De nem tehetek róla, mégis csak az a félig homályos vágy ébredt föl bennem, hogy bárcsak a testvérem volna ez a doktor, vagy legalább volna anyja vagy testvére, aki jóságosan megleckéztetné. Mondom, ez a vágy nem erősödött meg bennem. Visszafojtottam, mielőtt még igazi alakot ölthetett volna, mert még jókor rájöttem, hogy az egész ötlet merő badarság. Így szóltam magamban: És ha valaki Madame Becknek prédikálna, észre tudná őt téríteni? Mi értelme hát az egész dolognak?

Azt hiszem azonban, hogy Madame saját magának prédikált. Egyáltalában nem mutatkozott gyöngének és soha, egy pillanatra sem vált nevetségessé. Igaz, nem voltak oly erős érzései, hogy uralkodnia kellett volna rajtuk, sem oly mély vagy gyöngéd érzelmei, amelyek fájdalommal vagy gyötrellemmel jártak volna. Az is igaz, hogy volt foglalkozása, amely lekötötte, idejét kitöltötte munkájával, így gondolatai könnyen elterelődtek, érdeklődése folyton megoszlott. És mindennél igazabb, hogy veleszületett józan esze volt, amely nem adatott meg minden nőnek, sőt minden férfinak sem. Ezeknek az egyesült előnyöknek a segítségével nagyon jól, sőt nagyon bölcsen viselte magát. Újra mondom, hogy bravo, Madame Beck! A szívbeli hajlandóság kísértő ördögével birkózott: derekasan harcolt és győztesen került ki a harcból.

SZEMLE.

Magyar-német kulturális kapcsolatok.

— A Magyar-Német Társaság ünnepi közgyűlésén mondott beszéd. —

A Magyar-Német Társaság részéről abban a megtisztelő megbízatásban részesültem, hogy a Társaság mai ünnepi ülése alkalmából előadást tartsak a német-magyar kulturális kapcsolatokról. A rendelkezésemre álló idő rövidsége lehetetlenné teszi a témának rendszeres, alapos tárgyalását a tárgyi és az időbeli nagy terjedelem miatt, hiszen a témának kereken ezer esztendő múltja van; ezért meg kell elégednem azzal, hogy néhány rapszódikusan kiragadott példával és hozzája fűzött megjegyzéssel adjak némi felszínes áttekintést.

Ha két ország vagy két nép közötti kulturális kapcsolatról beszélünk, akkor a kapcsolat szóban rejlő fogalmi kettősségnek megfelelően nem csupán egyoldalú hatásra, hanem kétoldalú hatásra, kölcsönösségre gondolunk: mindenik országnak vagy népnek a másikra gyakorolt hatására, úgy, hogy itt tulajdonképpen két különböző tény- és értékítélet-komplexumról van szó, vagyis esetünkben a német nép kultúrájának a magyar kultúrára való hatásáról és fordítva.

A szellemi élet világában nem érvényesek a fizikai világ törvényei, így nem érvényes az akció és reakció egyenlőségének elve, nem érvényes a Newton-féle tömegvonzás törvénye, amely szerint két tömeg egymásra — függetlenül ezek nagyságától — pontosan ugyanakkora vonzerőt gyakorol; két nép egymásra gyakorolt kulturális hatása — éppen úgy, mint bárminő más hatása — korántsem egyenlő egymással, ezek lehetnek nagyon is különbözők és mindeniknek terjedelme és intenzitása nagyon sok körülménytől függ.

Nézzük először is a német befolyást a magyar kultúrára.

Itt — bármennyire büszkéek vagyunk is, mi magyarok, önálló nemzeti kultúránkra — őszintén el kell ismernünk, hogy ez a befolyás kultúránk sok területén igen nagy volt, ahogyan a tanítvány is őszintén elismeri, hogy sokat tanult a tanítómesterétől. Miként látni fogjuk, a kialakult helyzeteknél fogva sokszor volt a német a magyar-nak egyik tanítómestere. Ámde a tanítvány, ha tehetséggel és eredeti egyéniséggel van megáldva, sohasem lesz tanítómesterének pusztá

másolata, hanem a tanultakat sajátos szellemi képességeihez hozzáidomítva és a születésével magával hozott legegényebb lelki világából meritve, újat, eredetit és önállót alkot. Ugyanígy a magyar nemzet is mindazt, amit sokszor akarva, néha akaratlanul idegentől — elsősorban némettől, olasztól, franciától — tanult, hozzáidomította keletről magával hozott erős népiségéhez és kitermelte jellegzetes nemzeti kultúráját, amelyben vannak ugyan idegen elemek, de amelynek alapja, szelleme és főtáplálója a népiségünkben elraktározott ősi magyarság. A magyar nemzeti kultúrával körülbelül úgy állunk, mint ennek egyik legfőbb kifejezőjével, a magyar nyelvvel. A mai magyar nyelvben kétségtelenül nagyon sok idegen eredetű, német, szláv, latin szó van, de ezek annyira felvették a magyar szó jellemét, hogy sokszor csak a tudós nyelvész tudja megmondani, hogy a mai magyar nyelvkinés valamely szava ősmagyar-e, vagy idegen kölcsönszó.

Lássuk sorra a német kulturális behatás legfőbb időszakait és legtipikusabb eseteit.

Több, mint ezer évvel ezelőtt megjelent a Duna völgyében egy keletről jött, katonai szervezetű, harcoss, pogány nomád nép, a magyar, amely mihamar meghódítja a Kárpátok egész medencéjét és félelmetes lovasságának rablóhadjárataival egy félévszázadon át rettegésbe ejti a nyugatra eső Európa keresztény népeit. Végre is a németektől hatalmas vereséget szenvedve, kénytelen vesztég maradni új hazájának határain belül. Gondviselészerűen élesen látó fejedelmei arra a meggyőződésre jutnak, hogy csak úgy tarthatja meg hazáját a magyarság, ha szakít a múlttal, a pogány nomád étellel és új életet kezd, csatlakozik a keresztény latin-germán kultúrközösséghez, mert különben úgy jár, mint járt a hún és az avar, hogy elveszti politikai és etnikai függetlenségét, szétszóratik, majd nyomtalanul elenyészik a népek tengerében.

A magyarok első királyára, Szent Istvánra hárult az a gigászi feladat, hogy a nomád, pogány magyar népet helyhez kötött, keresztény néppé változtassa át és hogy megszervezze az európai értelemben vett keresztény magyar államot, a nélkül azonban, hogy a magyarság nemzeti mivolta, ősi faji jellege lényegesebb sérelmeket szenvedjen. Ennek a feladatnak sikeres elvégzéséhez azonban minták és tanítómesterek kellettek és honnan lehetett volna azokat természetszerűleg máshonnan venni, mint a szomszédos németektől és a velencei meg lombardiai olaszoktól, akiket a magyarok ismertek már a múltból hosszú ellenségeskedéseik és időnkénti rövid barátkozásaik révén, és honnan máshonnan, amikor Szent István felesége bajor hercegnő és nővére révén sógora velencei doge volt?

Jöttek tehát hosszú sorban a német és részben olasz tanító-

mesterek : hittérítő és tanító papok, törvénytudó udvari emberek, lovagok és nemesek, katonák és városi élethez szokott békés polgárok, kereskedők, iparosok, építő és ábrázoló művészek és hozták magukkal a mintákat, a keresztény latin-germán életformákat és a nyugati kultúrát ; Szent Istvánnak és utódainak magyarsága, bölcsessége és szervező ereje sok nehézség és belső küzdelem árán felhasználta, átformálta ezeket a keleti magyarnak annyira idegen nyugati mintákat és megalkotta a független keresztény magyar államot, a keresztény magyar kultúrát.

A XIV. században alapítottak az első német egyetemek : a prágai, a bécsi ; ezek természetesen magukhoz vonzzák a lehető legmagasabb tudományos képzést kereső ifjakat, majd ezeknek mintájára, részben német tanárok igénybevételével Magyarországon is alakulnak egyetemek : Pécsen, Ó-Budán, Pozsonyban. Ezeknek az első magyar egyetemeknek nagyon rövid élettartamot juttatott a sors. Még nyomukat is elsöpörte a magyar nemzet legnagyobb történelmi katasztrófája : az 1526. évi mohácsi vész, az azt követő közel két évszázados élet-halálharc a törökkel és a török hódoltság. A magyar nemzet majdnem életét vesztette annak a nyugati keresztény civilizációnak az utolsó csepp vérig menő védelmében, amelyhez való csatlakozást tartotta félezer évvel azelőtt élete megmentőjének.

A török hódoltság idején Magyarországon nem voltak egyetemek, de azért voltak tudomány után szomjazó magyar ifjak. Ezek így csakis külföldre mehettek tanulni. Magyarország ekkor már vallásilag kettészakadt, katolikusra és protestánsra. A katolikus diákok főleg Rómát és a katolikus német egyetemeket keresték fel, míg a protestáns diákok a protestáns német egyetemekre, elsősorban Wittenbergába, Jenába és Heidelbergbe mentek ; ezek Magyarországra visszatérve, buzgó hirdetői lettek a protestáns vallásnak és nagy részük van a magyarországi protestáns műveltség kialakításában.

A harmincéves háború idején Erdély fejedelme Bethlen Gábor volt, a XVII-ik század egyik legnagyobb magyar történelmi alakja, a magyar művelődésnek lelkes istápolója és a protestantizmusnak, főleg a kálvinizmusnak buzgó védője. Egyik főtörekvése volt a protestáns magyar ifjakat mennél jobban kiművelni ; ezért számukra Gyulafehérvárott fejedelmi bőkezűséggel dotált főiskolát alapít, amelyen német tanárokat is alkalmaz (Martin Opitz, Bisterfeld, Alstedius, Piscator) és ösztöndíjakkal magyar ifjakat küld ki német protestáns egyetemekre tanulni.

A magyar-német kulturális kapcsolatok tekintetében hosszú évszázadokon keresztül egészen különleges szerepet kapott Bécs városa azzal, hogy 1526-tól a világháború végéig Magyarország és Ausztria

a közös Habsburg-uralkodó révén egymással állami kapcsolatba került ; a hatalmas Habsburg-birodalom fővárosa lett a magyar királynak és a magyar királyság ügyeit intéző központi kormánynak állandó székhelye. Így természetesen elsősorban — sokszor és sok tekintetben kizárólagosan — Bécsen keresztül, vagy magától Bécstől kapta Magyarország a nyugati kultúrbehatásokat. Bécsnek ez a monopolisztikus szerepe egyes korszakokban határozottan káros hatással volt a magyar nemzeti kultúrára, mert egyrészt mesterségesen akadályozta a magyarságot a Bécsen túl fekvő nyugati kultúrcentrumokkal való közvetlen érintkezésben, másrészt pedig a centralisztikus politikai törekvéseknél fogva a magyar nemzeti kultúra megerősödése ellen dolgozott.

Magyarország a XVIII. század elejére a német-római birodalom hatalmas katonai segítségével teljesen felszabadult a török hódoltság alól, mindazonáltal nem követte ezt rögtön építő munka a nemzeti kultúra területén. A törökkel oly hosszú időn keresztül végső erőfeszítéssel vívott küzdelmekben, a nemzeti függetlenségért és a vallásszabadságért a Habsburgokkal ismételten vívott harcokban a sok véres veszteségtől számban katasztrófálisan megfogyatkozott nemzetnél általános legyengülés és bizonyos apathia lett úrrá.

Csak a század végén kezdett a nemzet aléltságából felocsúdni és tudatára jutni annak, hogy minden tekintetben mennyire elmaradt a nyugati művelődéshez képest. Legelőször a nemzeti irodalom és ennek kifejező eszköze, a magyar nyelv, született újjá. Egyidejűleg több különböző iskola is dolgozott különböző irányokban az újjászületés nagy művén ; az egyik volt a németes iskola, amely felfogásban, ízlésben, formában a német klasszicizmust vette példaképül ; ennek az iskolának volt kimagasló alakja Kazinczy Ferenc, a magyar nyelvújító mozgalom vezére és az irodalmi újjászületés gondolatának lelkesen agitáló apostola.

De nemcsak az irodalom, hanem a művelődés minden ága is újjászületésre szorult. A tudományos, művészi, műszaki, gazdasági, szociális kultúrát tárgyi tartalmuk és eszközeik tekintetében újjá kellett teremteni, valósággal századok mulasztását kellett pótolni, hogy a magyarság utólérhesse a nyugatot és hogy majdan vele a további fejlődésben lépést tarthasson. Ez a sokoldalú reformmunka a XIX. században ment végbe.

Újra nem volt elég csakis a leghatásosabb és legigazibb erőt, a fajiságból és népiségből folyton megújuló nemzeti őserőt venni igénybe, újra szükség volt külföldi mintákra és idegen tanítómesterekre. Ezeket a mintákat és tanítómestereket különösen eleinte túlnyomórészt a német kultúra szolgáltatta. A magyar egyetemeket a tanszabadságra és a tudományos kutatásra legnagyobb súlyt helyező

német egyetemi rendszer alapján szervezték meg és sok új intézmény létesült a hasonló német intézmény szem előtt tartásával. A magyar ifjak százai meg ezrei tanultak ebben a században Bécs, Berlin, Heidelberg, Göttinga, Lipese, Jena, Halle tudományegyetemein és Bécs, Berlin-Charlottenburg, München, Stuttgart, Drezda, Karlsruhe, Darmstadt, Grác műegyetemein. A német tudományos könyvek és folyóiratok a tudásszerzés és a kutatómunka forrásai lettek.

Utóbb már a német mellett mindinkább szerephez jut a francia és az angol, valamint legutóbb az olasz kulturális behatás is és ez a szerep századunkban már egészen tekintélyessé válik. Ez azonban egészen természetes jelenség, mert a magas kultúrának, a tudománynak és művészetnek alkotásai nem csupán egyes nemzeteknek tulajdonai, hanem az egész művelt emberi közösség közkinccsei.

A magyar kultúrával most is az történt, ami ezer évvel azelőtt, Szent István korában, amikor először kellett teljes határozottsággal a nyugathoz csatlakozni; európaivá vált, de lényegében és szellemében megmaradt eredeti magyarnak.

Különben is többé-kevésbé ilyen volt a kialakulása a művelt európai emberi közösséghez tartozó minden nemzet kultúrájának. Egy nemzet sem tudott tisztára autarkia alapján, minden idegen behatás kizárásával kultúrát önmagából kitermelni. Hogy a magyar kultúrában sok az idegen elem, természetes, hiszen mi «Kelet népe» vagyunk és a már kialakult latin-germán nyugati kultúrközösséghez csatlakoztunk, hogy a sok idegen elem között legtöbb a német eredetű, az is természetes és ezért hálásak vagyunk a nagy német népnek.

Nézzük most az érem másik oldalát: minő hatással volt a magyarság a német kultúrára? Itt már nem lehet beszélni sem folytonos, sem időnként különösebb intenzitású hatásról, hanem a legújabb időkig inkább csak egyes, összefüggéstelen, sporadikus jelenségekről. Ennek oka elsősorban a magyar nyelvnek izoláltsága a nagy európai nyelvcsaládok társaságában, másodsorban az a sajnálatos körülmény, hogy a magyarság századokon át szakadatlan háborúskodásokra lévén kényszerülve, hosszú ideig nem tudott termelni se mennyiségileg, se minőségileg átvételre különösen érdemes kultúrjavakat, és harmadsorban az az ugyancsak sajnálatos tény, hogy a magyar éppen az örökös háborúviselés miatt kicsiny nemzetté vált, a német pedig számra nézve is igen nagy nemzet és a nagy nemzetek rendszerint nem szoktak különösebb érdeklődést tanúsítani a kis nemzetek kulturális ügyei iránt. Az azonban magától értetődik, hogy a XIX. és XX. században a magyar irodalom, művészet és tudomány legnagyobb értékű teljesítményei Németországba is eljutottak.

A világháború ebben a tekintetben is nagy változást hozott

létre. A német katona megismerte a magyar katonát és a német nép érdeklődése felébredt a vele véres sorsközösségben lévő magyar nép iránt. 1916-ban a porosz kormány tanszéket szervez a berlini egyetemen a magyar nyelv és irodalom számára és a következő évben felállítja a vele kapcsolatos magyar intézetet és a magyar lektorátust. Ezzel meg voltak teremtve azok az intézmények, amelyek módot adnak a német ifjúnak és az érdeklődőnek arra, hogy megismerje a magyar kultúrát és a magyar szellemiséget.

A magyar intézet előbb a porosz kormányznak, majd fokozottabb mértékben a III. birodalom kormányának és személyileg Rust birodalmi miniszternek támogatásával és a Magyar Intézet Barátai Egyesületének erkölcsi megcécénási segítségével hatalmas fejlődést ért el, úgy hogy ma már Németországban valóságos központja a német-magyar tudományos kapcsolatoknak.

A világháború után magyar részről sem maradt el a visszhang; a magyar kultúra berendezéseinek nagy újjászervezője, gróf Klebelsberg Kuno megalapítja Berlinben a Collegium Hungaricumot, amelybe évről-évre nagy számmal küldi a magyar ösztöndíjasokat.

Ilyen előzmények után kötött meg 1936-ban a német birodalom és a magyar királyság között a kulturális egyezmény, amely lehetőleg a paritás és a kölcsönösség alapján szabályozza a kulturális együttműködést és a szellemi javaknak kicserélését, hogy ezáltal is előmozdítsa a két nemzet kölcsönös megértését.

És ezzel a magyar-német kulturális kapcsolatok történetében egészen új és nagy eredményeket ígérő fejezet kezdődik.

Mi, akik a Magyar-Német Társaságot megalapítottuk, abban a meggyőződésben vagyunk, hogy két nép barátságát a sorsközösség, az érdekközösség, egy bizonyos érzelmi közösség mellett mi sem segíti elő jobban, mint egymás kultúrájának megismerése. Mivel a Magyar-Német Társaság is a német-magyar kulturális kapcsolatokat akarja ápolni, azért joggal remélhetjük, hogy Társaságunk eredményes működése elő fogja mozdítani az őszinte, megértő német-magyar barátságot.

Szily Kálmán.

Képzőművészet.

Az idei tavaszi évad képzőművészeti életén meglátszott a külpolitikai válságos időknek, a gazdasági élet átalakulásának és a belpolitikai áthangolásnak a hatása. Hiába, a művészet a gazdasági élet függvénye: mikor az embernek bizonytalan a jövője, nem vásárol képeket, szobrokat. A mecénások elmaradnak, a művészek egyedül az államtól, a fővárostól várják a segítséget. Nincs értelme képző-

művészeti kiállítások rendezésének. Jeles művészeink jobb időkre halasztották bemutatkozásukat, a Képzőművészeti Társulat tárlatainak szintje is alászállott. Csak művészettörténeti vagy emlékkiállítást érdemes most rendezni, ezek nem várnak vevőkre, hanem csak erkölcsi sikerre. Az emberek most legfeljebb gyönyörködni akarnak a kiállítások anyagában, de nincs szándékuk vásárolni.

A Képzőművészeti Társulat idei téli tárlata keretében, a Múcsarnokban, emlékkiállítást rendezett a magyar művészet két nagy halottjának, Karlovsky Bertalannak és Zala Györgynek válogatott műveiből. Benczur Gyula halála óta Karlovsky Bertalan volt a magyar hivatalos világ és a konzervatív ízlésű társadalom legkedveltebb arcképfestője. A rajz nagy mesterét tisztelték benne: a szín csak másodrangú, formakitöltő, formaélénkítő szerepet játszott művészetében. Bár Karlovsky korábbi éveiben is hangsúlyozta a formát, de ekkor a szín és a rajz egymásba olvadásával építette fel a testek plasztikáját. Holbein, a XVII. századi hollandi finom interieur-festők, a kései Leibl a mintaképei, akiknek határozottan mintázó, zománcos fényű stílusa volt az ő eszménye is. Csak egy-két, nagyobb-méretű korai képének festőibb az előadása, de a forma teljes érvényesülését itt sem áldozza fel a színnek, a fénynek: nem helyez semmit sem félhomályba, árnyékba. Később stílusa szárazabbá, keményebbé lesz, az alakok beállítása is nem egyszer modoros. Karlovsky hangsúlyozni akarja arcképeiben a magyaros dacot, a férfias keménységet, de ez igen sokszor az arc, különösen a kezek görcsös elmerévítésében jelentkezik. Analitikusa lesz a formának, mindent túlságosan részletesen fest, a nagyobb egységeket feldarabolja, az éltető vért kiszívja az agyagszínűnek vagy viaszkosnak látott testből. Bizonyára mindez későbbi látási hibájának tudható be, de mindvégig mestere marad a rajznak. Legszerencsésebb alkotásaiban finomságot és erőt harmonikusan kiegyenlítve, virtuóz tudással, maradéktalanul tündököl kivételes tehetsége.

Zala György művei közül csak néhány nagyobbigényű képmás-szobrot és tanulmányt állítottak ki. Az utóbbiak között találtuk két alig ismert mintáját, a *Béke* és a *Háború* allegóriáinak a Millenniumi Emlékműre eredetileg tervezett pompásabb szekerét, amelyeken több alakot és paripát fűzött össze egy-egy festői csoportba. Valószínűleg érdekesebbek voltak azonban a kis vázlatok. Valószínűleg tanulmányok valamelyik monumentális épületünket díszítő szoboralakokhoz. Zala előadása ezekben még nem oldódott fel teljesen, még barokkosan fejlesztette ki az aktok mozdulattartalmát, erősen aknáztta ki a kontrapostok izgalmas szépségeit, még ragaszkodott

bennük a szoborfelépítés hagyományaihoz. A Millemiumi-emlék vezéreiben viszont már teljesen kötetlenül, élőképszerűen másolja a természetet.

Egyébként a tárlat egyike volt a legsivárabbaknak. Művészeink nem tudnak nyugodtan elmélyedve dolgozni. Az igazi festői, szobrászi problémák háttérbe szorulnak, a művészi életben a rideg megéllhetés kérdése nyomul előtérbe, az önző érvényesülési vágy, mely nem az érdemes munkával, hanem alacsony eszközökkel akarja céljait elérni.

A Műcsarnok termeit ezúttal csak kisebb jelentőségű festőink gyűjteményesen bemutatott munkáival töltötték meg. Közülük Kássa Gábor vízfestményei és Horváth Béla képei emelkedtek ki. Az utóbbinak Budapest környékéről való vásznai frissebbek, előadásuk közvetlenebb, mint a Dolomitokban készült kissé fakó, száraz festményei. A szobrászatban való komoly stílusérzékéről, tartózkodó, érett felfogásáról a művésznek fiatal férfit ábrázoló síremlék-terve számolt be.

Egyedül a szoboranyagban találhattunk egy komoly értékű alkotást, Rumi Rajki Istvánnak két alakból álló csoportját: Szent Márton megkeresztelti édesanyját. Fejlett stílusérzék vezette a művészt a klasszicizálóan érett, mégis ízig-vérig modern csoport felépítésében. A reliefszerűen álló és térdelő alak harmonikusan kapcsolódik egymáshoz, a formák rajza nemes, a drapériák nyugodt vonalai összhangban vannak a testek mozdulataival. E mellett mély bensőség, vallásos hit nyilatkozik a kifejezéssel telített csoportban. A szobrot Szombathelyen, Szent Márton szülővárosában állították fel egy templom előtt. Büszke lehet a város erre az alkotásra. Érdemes munkákkal vett részt a tárlaton a *Magyar Rézkarcolók és Akvarellfestők Egyesülete* is. Ennek keretében rézkarcokkal, vízfestményekkel és egyéb grafikákkal nem egy kiváló művésznünk is szerepelt.

Derű a művészetben volt a címe a Képzőművészeti Társulat 1939. évi tavaszi kiállításának. Nemcsak genre-szerű víg jelenetek ábrázolását és mulatságos karikatúrákat mutattak be, hanem olyan műveket, amelyek optimizmust, megbékélt lételeméletet hirdetnek. Ilyen értelemben állítottak ki alakok nélküli tájképeket is, amelyekben a napsütés mellett a festő hangulatában rejlik a derűs felfogás. Kétségtelenül tágabb és kevésbé művészietlen értelmezés, mintha kizárólag csak a képek tárgyából indultak volna ki. Így is igen sok selejtes «derűs» alkotás csúszott a kiállított művek közé, mert nem annyira a művészi érték, mint inkább a hangulati jelleg alapján választották ki a műveket.

Az első teremben a Szépművészeti Múzeumból és a Székes-

fővárosi Képtárból kölcsönzött néhány mult századbeli festmény ütötte meg ünnepélyesen a kiállítás alaphangját. Sajnos, kiválasztásuk nem volt valami nagyon szerencsés, az értékesebb művek mellett kevésbé jelentős képek is függtek a falakon. Kár volt a teremnek nemzetközi jelleget kölcsönözni, Makart felszínesen megfestett színdús vászna, Giraud Victor túlméretezett *Művészvacsorája* és egyéb másodrangú festmények helyett inkább Munkácsynak párizsi otthonokat ábrázoló képeit, Székely néhány idetartozó jellemző művét kellett volna bemutatni. Lotztól, az optimizmus nagy magyar mesterétől, csak egy festményt láthattunk. Viszont igaz, hogy Margitay Tihámér néhány sikerült alkotásának értékét, így a tartózkodóan novellisztikus, e mellett őszinte természetmegfigyeléssel festett *Féltékenységet* az utókor már elismeri.

A kisebb termekben a magyar karikatúra jelesebb művészeinek, illusztrátorainak nagyobb gyűjteményét mutatták be. Jaschik Álmosnak a szép könyvvel kapcsolatos, finom illusztrációi a sokirányú művész dús fantáziáját, szemléletes előadását dícsérték. Szmracsányi Ödön jóízű, magyarosan úri szellemű karikatúrái közül talán a huszáréletből merített, kitűnően megfigyelt lapok voltak a legsikerültebbek. Néhai Pólya Tibor stílusa a hagyatéki kiállításon szerencsésebben érvényesült, mint az itt ötletszerűen feltálat gyűjteményében.

Az új termésből csak a sokat alkotó Istokovits Kálmánnak képei emelkedtek ki, de ezekben látományszerű, izgató tragikum lépett a nyugodt derű helyébe. Az élet mélységei örvénylenek farsangi összevisszaságaiban, cirkuszi jeleneteiben, mint Goya rézkarcaiban vagy festményeiben. Nemcsak tárgyuknál, hanem a festői előadás virtuóz meglepetéseinél fogva is érdekesek ezek az olajképek. Rembrandti fény- és árnyékhatásokat égő színekkel házasít össze. Egy megbékélt, derűs képében viszont kitűnően érezteti a női test hamvas bőrének színárnyalatait.

A szobrászati részről kevés jót mondhatunk. Itt súlyodt a kiállítás szintje a legalacsonyabbra. Egyedül Damkó György zamatosan magyar terrakottái, Szamosi Soós Vilmos fejei és Boda Gábor fű-aktja előtt volt érdemes megállani.

*

Újabb festményeit mutatta be gróf Batthyány Gyula az Ernst-kiállítások helyiségeiben. Kelet káprázatát, Nyugat raffinériáit, a magyar népművészet hímes meseszerűségét egyesíti stilizált látományaiban. Szereti a szőnyszerű, az élénk színű, zománcos, dekoratív tarkaságokat, irtózik az üres tértől, a nyugalmas felületektől.

Szorosan egymás mellett rajzanak képzeletének izgatón érdekes virágai. Az alakokat néha úgy kapcsolja össze egymással, vagy úgy stilizálja őket, a pompás öltözékeket, hogy szinte a keleti bálványok sokfejű, sokkarú szobraira emlékeztetnek. Csak arcképeibe költözik némi nyugalom, itt fest néha a modellel nem versenyző, egyszerű hátteret. Az alak beállítása azonban ekkor sem tagadja meg Batthyány sajátos, dekadens kultúráját. Egy-két tájképében jut legközelebb a valósághoz. Munkái exotikus, különös dísznövények a művészet nagy virágoskertjében.

Egry József igazi fényfestő, a napsugarak felszívják emberei, tájai testiségét, csak anyagtalán színjelenségek vibrálnak a vízfelület és a párák között. Vörös, sárga, kék foltok sűrűsödnek meg imitt-amott testté, tájjá, hogy a képet valóságélménnyé tegyék. Régebben Egry fényfestése modorosabb volt, alakjait deformálta, önmagát ismételtette, most azonban olaszországi útján ismét közvetlen kapcsolatba jutott a természettel. E mellett képeinek festői ereje is megerősödött, a grafikai jelleg háttérbe szorult. Mostani kiállításán néhány érett, stílusára jellemző alkotásával találkozunk. Modorának változását határozottan kedvezően kell megítélnünk a tehetséges, egyéni festőművész fejlődésében.

Borbereki K. Zoltán szobrászművész a nagyvonalú, összefoglaló egyszerűséget, az anyagszerűséget, a stílusnak és a kifejezésnek szoros kapcsolatát hangsúlyozza. Nagyméretű architektonikus domborműveiben a stílus nyugalomát, a Madách-emlékműhöz készült mintáiban, arcképeiben, mozgalmas kis plasztikáiban viszont a mozdulat lendületét, a beszédes kifejezést érvényesíti. A festőből szobrásszá lett művész jövője elé nagy várakozással nézünk. — Almássy-Teleki Éva grófnőben jeles grafikust ismertünk meg. Lágy, egyenletes, gyengéden gondos rajzaiban és rézkarcaiban néha régiességre törekszik. Ábrázolásai mindig étellel teljesekek. — Schmahl Selyezte durva vászonnól, darócból, linóleumból készült groteszk bábu szellemesek, ízlésesek, szinte az olasz commedia dell'arte alakjaira vagy gótikus faragványokra emlékeztetnek. Legtöbb közülük ismert költői alakot ábrázol ötletes beállításban.

Az Ernst-kiállítások közül különös érdeklődésre tarthatott számot az, amelyen a komoly ízlésű néhai Rózsaffy Dezsőnek nemes naturalizmussal festett képei mellett a fiatal Duray Tibor mutatta be gyűjteményét. Duray az utóbbi időben mint állami ösztöndíjas egy évet töltött Rómában, de az ottani hatás alig látszik meg újabb művein. A nagyvonalúság iránt való vágy, a dekoratív érzék azelőtt is megvolt benne, ezt a vonást olaszországi tartózkodása kétségtelenül megerősítette. Előadása vázlatos, nagy színfoltokban látott

képelményeit összefoglalóan keni vászonra, fölényesen hidalja át a megoldatlan problémákat. Képeinek különben is érdekesebbek és érettebbek a színei, mint a formaelemei. Rajzkészültsége még hiányos. Kezeket, lábakat különösen rövidülésben még nem tud ábrázolni, de annál kifejezőbbek az arcai. Ha kibontakozik az idegen hatásokból, ha leveti Bernáth, Szőnyi és Derkovits befolyását, egyike lehet számottevő festőinknek. Tehetsége, mostani eredményei erre mindenesetre reményt nyújtanak. — A kiállításon feltűntek még Marosán Lászlónak az olasz novocento stílusától befolyásolt, archaizálóan primitív, az etruszk ősi terrakotta figurákra emlékeztető, ötletesen kifejező szobrocskái és csoportjai.

Magas színvonalon állott 8 festőnek és 8 szobrásznak kiállítása a Nemzeti Szalonban. Mindegyik művésznek volt sajátos mondani-valója, mindegyik alkotásnak volt különleges művészi tartalma. Nincs túlzás, szertelenség bennük, de nem járták a sivár unalom megszokott utait sem. Udvary Pál *Halászat a Balatonon* című nagy kompozíciójában végre megtalálta a maga igazi stílusát. Zománcos színei most tónusharmóniákba olvadnak össze, nem nyugtalanokdognak tarkán a vásznon. A termélység nála megszokott hiányát rálátással helyettesíti. Az ő stílusa is most a falsík felé kívánczik. Valószínű, hogy a falkép dekoratívabb világában, mely a termélységet többé-kevésbé kiküszöböli, meg fogja találni a maga igazi hivatását, bár az illuzionisztikus kis táblaképekben is nem egyszer jeleset nyújt.

A tehetséges Bartha László és Heintz Henrik fejlődését római tartózkodásuk befolyásolta szerencsésen. Mind a kettő átélte a nagy olasz hagyományokat és figurális kompozícióban óhajtotta magát egyénien kifejezni. Néha az alakok együttese még erőszakolt, zökkenőkkel teli, de tájképekben már szabadon, közvetlenül bontakozik ki stílusuk. Szabados Jenő biztos, erőteljes színfelrakásában épp úgy örömről telhetett, mint Gallé Tibor lilás, borvörös színekre hangolt vízfestményeiben és Iván Szilárd, Varga Mátyás, Domanovszky Endre érzékeny, gyengédebb kifejezésű, sokszor szimbólikus tartalmú műveiben. Az utóbbi anyagszerű, artisztikus faliszőnyegei a gypjú-szerűség hangsúlyozása miatt ezúttal túlságosan tónusosak, halványak: dekoratív erejük megfogyatkozott.

A szobrászok munkái közül Abonyi-Grandtner Jenőnek a gróf Klebelsberg Kuno-emlékműve mellékalakjaival már más alkalommal foglalkoztunk, a többi anyagból pedig különösen Madarassy Walternek Gombocz Zoltán professzor siremlékére készült diákszobra, erővel mintázott, nemes veretű érmei, vitéz Szabados Béla temetői alakjai, Antal Károly pasaréti Mária-kútja, továbbá az ő, Csúcs

Ferenc, Boldogfai Farkas Sándor és Ispánki József fejei és eredeti elgondolású érmei váltak ki.

A Nemzeti Szalonban rendezett *Balaton* kiállításon Freytag Zoltán egyénien látott, ornamentális vonalvezetésű vízfestményei és Klie Zoltán merészen eredeti pasztelljei tűntek fel. Mindketten a magasból, nem egyszer repülőgépi távlatból tekintik a tájat, amely így dekoratív egyenletességgel mutatja hegyeit, völgyeit, vulkanikus eredetű kúpszerű dudorait. Freytag és Klie feltogása nem valószínű, feljegyzéseik inkább térképszerűek, naív stílusukban sok az artisztikum, vonalaik biztosak, határozottak. Freytag vízfestményeiben a formák épp úgy határolva vannak, mint Klie pasztelljeiben. Az előbbi inkább raffináltan finom, az utóbbi robusztusan vakmerő. Mindketten a Balaton vidékének eddig nem látott szépségeit fejezték ki.

A Műteremben mutatta be Istokovits Kálmán újabb festményeit. Dús fantáziájú, kivételes technikával megáldott művész, bugyognak belőle az ötletek, könnyedén vet vásznára mindent, legyen az valóságbrázolás vagy a lélek mélyén megsejtett látomány. A temperafestést a virtuózításig fejlesztette ki, talán kárára is van ez a nagy veleszületett készség, mert nem engedi meg, hogy a vizuális élmények tökéletesen megérjenek. Néha kissé felszínes, de sohasem izléstelen. Bár tehetsége és a tempera-technika őt is inkább falfestésre utalja, kevésbé hangsúlyozza a dekoratív törekvést. Képei tónusosak, harmóniái szelídek, az egyes színek nem rikoltanak ki, hogy tarkává tegyék vásznait. A távlatot is érezteti, sőt egyes arcképeiben a valószínű hatás kedvéért a temperától az olajfesték lágy átmeneteit kívánja meg. Kompozíciós látományaiban viszont a legkülönbözőbb festési módokat váltogatja szellemesen. Kétségtelen, hogy Istokovits stílusát a virtuózítás veszélye fenyegeti, de reméljük, hogy tehetsége a művészt megóvja attól, hogy kialakulásra váró, értékes látományait olcsón elfecsérelje.

*

Március végén mutatkozott be először Magyarországon az észt képzőművészet a Nemzeti Szalon termeiben. A kiállítás színvonala kétségtelenül igen tiszteletreméltó volt. Meglepetések ugyan hiányoztak, de bemutatkozásuk egyetlenegy ponton sem szállt a külföldi reprezentatív kiállítások szintje alá. Nem szabad megfedkezünk arról, hogy északi rokonaink művészetének nincsenek évszázados hagyományai. Festészetük csak a múlt század derekán indult meg, eredményei ekkor még csak cseppjei a hatalmas orosz tengernek. Művészetük csak az észt függetlenség elnyerése, a világ-

háború befejezése óta lép tudatosan előtérbe. A népművészet az észteknel is megelőzte a hivatásos képzőművészetet.

Az észti festők, szobrászok az orosz cári birodalom fennállása alatt többnyire a szentpétervári képzőművészeti akadémián képeztették ki magukat, de sokan tanultak festők közül Düsseldorfban is. Ezért a múlt század észti festőművészete inkább a németek befolyása alatt áll, míg az utolsó 30 év óta a francia hatás lép előtérbe. A francia eredetű impresszionizmusnak az észti művészek között épp úgy követői vannak, mint az ú. n. École de Paris-nak, a párizsi iskolának, melynek különleges, raffinált, sokszor dekadens stílusát a Szajna partján összegyűlt nemzetközi festők fejlesztették ki. Természetesen az észti impresszionisták kevésbé napsugarasak, kevésbé könnyedek, mint francia mestereik. Nem tagadhatják meg északi hűvösebb, ködösebb hazájukat.

Legmegkapóbb volt egy fiatal festőjüknek, Erik Haamernak két erőteljes vászna. Mindkettő tárgyát az észti halászeletből vette. Az egyiklen mezítlábas halászok sűrögnek-forognak a tengerparton, a másik egy víz melletti tájat ábrázol rálátásban, apró emberekkel, szekerekkel. Az utóbbi vásznat vásárolta meg a Szépművészeti Múzeum. A szürkésbarna, piszkos-fehér, megtört tónusokból itt-ott villan ki merészebben egy-egy élénkebb vörös, kék vagy sárga színfolt. Szürke felhők ülik meg a kopár vidéket, a nap korongja csak ritkán tűnik fel, akkor is alig világít, az igénytelen nép küzdelmet vív a mindennapi kenyérért. Az élet igaz, gondtalan ünnepnapjait nem ismeri ez a fanyar, komor, kifejező művészet.

A tengernek egyébként is fontos a szerepe az észti festészetben. Richard Sagrits vászna egy háborgó tengeren imbolygó vitorlást ábrázolt felülről. Szinte beleláttunk a hajó fenekébe. Ez nem játéktenger szelíd fodrokkal, mint ahogyan nem egy régi mester festette, hanem a vészesen tajtékozó, örökké változó hullámhegyek végtelensége, amely a kékeknek, zöldeknek, fehéreknek, sőt a sárgáknak és a vöröseknek is merész színjátékát mutatja festőnk előadásában. Milyen bátran, frissen hánytva egymásra Sagrits a színfoltokat, amelyek a sárgásbarna bárka belsejét és az alakokat jellemzik!

Az *Áldozás* című kép volt a kiállítás reprezentatív darabja: Kristjan Raud, az észtek nagy nemzeti képírója festette. Egy ősi észti mondát ábrázolt stilizálva. Festője már aggastyán, de még most is friss lendülettel dolgozik. Eleinte a düsseldorfi és a müncheni iskolák hagyományai alapján ő is hűen másolta a természetet, de később, behatolva népének szellemébe, stilizálni kezdte az ősi mondákat, meséket. Ilyen ez a kép is. Nagy egyszerűség uralkodik rajta. A három szikár, egymáshoz hasonló alak élesen vágódik ki az ég háttéréből.

Csak keskeny csík látszik ki alul a talajból, baloldalt előttük alacsony tűzrakás, füstje vékonyan száll fel a magasba. A vakítóan fehér felhők mint faragott jégtáblák úsznak az ég kék tengerében.

Hasonlóan elvonatkoztatva, monumentálisan, de népies bensőséggel, zöld lombok övezte tisztáson ábrázolta Kristjan Raud a Szent Családot, amint Egyiptomba való menekülésük közben megpihennek. A mi Ferenczy Károlyunk korai nagybányai stílusára emlékeztet a kép. A Szent József által gyújtott pásztortűz füstje itt is merőlegesen száll fölfelé, a magasban keresztet rajzol ki, mintegy a Megváltó jövőjét jelzi előre. Kristjan Raud művészetében jelentkezik legmarkánsabban az észti nép sajátos szelleme.

Istokovits Kálmán stílusát juttatta eszünkbe szabad színfantáziájával egy nagy, tutajos tájkép, Juhan Püttsepp alkotása, de míg Istokovits többnyire temperát használ, ez a borongós, mégis színes kép olajjal készült. Ő sem ragaszkodik szolgailag a természethez. — Meglepő festői realizmus nyilatkozott Johani Andrus arcképeiben. Egyike az észti fiatalok legtehetségesebbjeinek. Ő már otthon, a tartui képzőművészeti főiskolán, a Pallasban végzett. Nem alakítja át a természetet, alakjait rendesen foglalkozásuk feltüntetésével is jellemzi. Kitűnően rajzol, de a színekkel mintázza meg a formákat. Milyen dúsak, telítettek a színei, tisztán zengenek, egészséges életkedvet fejeznek ki. — Egy érdekes színhatású képnek Kaarel Liimand az alkotója. Renoir művészete hathatott rá közvetve. Sárga, rózsaszín, fehér, piros színeket ragyogtat fel a húsos női testen. Még közvetlenebbül kapcsolódik a modern franciákhoz, az École de Paris-hoz Karin Luts, aki naív bensőséggel, groteszk esetlenséggel ábrázolja sokszor stilizált környezetben alakjait. De milyen delikat színélmények, formafoszlányok teszik raffinálttá képeit! Ez a megejtő művészet kétségtelenül inkább a szajnaparti műtermekben, mint a Keleti-tenger mellett született. Láttunk a kiállításon néhány életnagyságon felüli képmást is, de az ilyen, inkább falképekhez illő monumentalitás nem hat előnyösen keretes olajképeken.

Nagyon változatos volt az észtek grafikája, talán művészetüknek a legerősebb oldala. Itt Eduard Viiralt a legérdekesebb művész. Különböző technikákat művel erős képzelettel és kifejezőerővel. Már európai a hírneve. Mellette a legkiválóbb Aino Bach, aki nagy vonalakban tartott, lágytónusú lapokat állított ki.

Meglepő a stílusérzéke az észti szobrászoknak is. Helyesen hangsúlyozzák a gránit, a márvány tömörségét és a bronznak formagazdagságra unszoló alakíthatóságát. A gránitfejek, a gránit-aktok mind nagyvonalúak, tömörszerűek, az alakok karja, lábszára a test törzséhez simul, míg a bronzszobrokon szabadon lendülnek a térbe.

Csak úgy kapásból emeljük ki Jaan Kortnak, Valdemar Melliknek és Ferdi Sannamesnek egy-egy munkáját, amelyeken minden részletforma tisztán, festői elmosódás nélkül érvényesül. Az észti szobrászat is magas színvonalú.

*

A Nemzeti Szalonban Horváth Henrik főigazgató és Kopp Jenő igazgató a székesfővárosi Történeti Múzeum és képtár új szerzeményeit állította ki. Ezúttal csak a történeti anyag került bemutatásra. A legértékesebb festményeket az Ernst-múzeum gyűjteményéből és egyéb kiállításokról már ismertük, ezért örülünk, hogy most végre méltó helyre jutottak mestereink munkái. Barabás Miklós közvetlen előadású vízfestményei, köztük finom miniaturája Prielle Kornéliáról, Brocky Károlynak az olasz koloristáktól ihletett *Ébredése* és a hollandi Terborch-ra emlékeztető, interieurbe helyezett, meghitt kis életképe, Gyárfás Jenőnek remek fejekkel teli *Tetemrehívás*-tanulmánya, Lotz Károly magyar hangulatú tájképei, de mindenekfelett Székely Bertalannak gróf Andrássy Gyulát ábrázoló, barna tónusú, mesteri arcképe épp úgy igazolja a főváros céltudatos vásárlásait, mint Ferenczy Istvánnak márványképmásai és Dunaiszky Lőrincnek Szentpétery József pesti ötvösművészről élethű, bisquitszerű lágysággal készült mellszobra. A Székesfővárosi Képtár új szerzeményeit régi pest-budai vonatkozású ötvös- és iparművészeti tárgyak egészítették ki.

A Szépművészeti Múzeum grafikai osztálya szép és tanulságos kiállítást rendezett a birtokában lévő XV—XVIII. századi olasz grafikusoknak különböző eljárással készült lapjaiból. Az intézet természetesen nem állíthatta ki a birtokában lévő összes fontos lapokat, csak az egyes jellemzőbbeknek bemutatásával domboríthatta ki a művészek jelentőségét és fejlődésmenetét. Így, a nagy ritkaságszámba menő XV. századi játékkártyákból és az egy példányban ismert, 1500 körüli ornamentális fa- és rézmetszetekből is csak mutatványként szerepeltetett egy-egy lapot.

Az olasz grafika kétségtelenül festészetük hatása alatt állt. Nem érvényesülnek benne meghitt hatások, monumentális gondolatok, nagyszabású kompozíciók hevitik a rézkarcok és rézmetszetek művészeit is, akik legtöbbször híres festők. Legtöbb lapjuk oltárkép, predella-festmény, sőt nagyobb falfestmények másolatai, tervei. Eleinte természetesebben, erősebben éreztetik a formát, keményebbek, majd a XVI. század közepétől kezdve a manieristáknál a rézkarc technikájával együtt a festői lágyság is bevonul grafikájukba. Ettől kezdve a rézmetszet mindinkább ritkább lesz. Természetesen ez nem

jelent értékkülönbséget, csak a kifejezés eszközeinek változását, amint a festészetben is a quattrocento nagy formatisztelete után a XVI. század második felében a szilárd formák mindenütt festőileg feloldódnak. Az előbbire Antonio Pollaiuolo és Andrea Mantegna erősen mozgalmas, fanyar szépségű lapjai a legjobb példák, míg az utóbbira Castiglione könnyedén odavetett, a fény és árnyék játékait megrögzítő festői hatású rézkarcai. Természetesen a XVI. században a híres Marc Antonio Raimondi a nagy Rafaelnek még a klasszikus formát hangsúlyozó stílusát másolja metszeteiben, de az eklektikus Annibale Caracci már az utóbbit a festőiséggel óhajtja összeegyeztetni a két technika kombinálásával. Gyönyörűek voltak a Tiepolo-család rézkarcai, különösen Domenicónak az Egyiptomba való menekülést ábrázoló sorozata, amelyben a könnyed előadás a lélek látományszerű mélységeivel párosul. Mellettük még Canaletto, Ricci, Brustolon képviseli kitűnően a XVIII. századi velencei grafikát. Piranesinek demonikus hatású és Bartolozzinak, valamint körének lány lapjait láthattuk még, amelyekben az angol festők széles stílusát pontozó eljárással követi. Külön tárlóban három fametszetekkel illusztrált ősnyomtatványt mutattak be.

A kiállítást dr. Hoffmann Edit igazgató és dr. Héjass János rendezte, ők szerkesztették igaz hozzáértéssel a tudományos értékű katalógust is.

Ybl Ervin.

IRODALOM.

Áprily Lajos új verskötetete.

Áprily Lajos: *A láthatatlan írás*. Versek. Révai-kiadás.

Áprily Lajos költészete magyar és európai. Atyafiságot tart nagy lírikusainkkal, akiket klasszikusoknak tisztelünk. Sokat tanult Petőfőtől, még többet Aranytól. Vallásos tárgyú versein megérik Tompa ihletése. Fogékony szívvel fogadta magába a világirodalom nagy poétáinak hatását is. De vérbeli őse és mestere az a brassói ötvös volt, aki «kalapácsolt, vésett kohó-szikra mellett ezüst ámpolnákot, úrvacsora-kelyhet». A legnagyobbat és legszebbet ettől a jeles kézművestől tanulta, aki egyúttal művésze is volt iparának: azt, hogy nemes anyaggal dolgozzék és a nemes anyagnak nemes, egyéni stílusos formát adjon. Az anyagnak és a formának teljes és zárt harmóniája a legfelölőbb és legértékesebb Áprily Lajos költészetében. Anyaga: a tulajdon lelke, mélységes ragaszkodás szeretteihez, férfias és fráziskerülő fajszeretete, buzgó istenes hite és rajongása a természet iránt. Formái rendkívül változatosak, újszerűek, lendületesek. Mint igazi költő, képekben gondolkodik, hasonlatokba vetíti nemcsak szemléletét, hanem érzéseit is. Kép és hasonlat az ő legsajátabb tulajdona. Mintahogy az övé hol rohanó, hol méltósággal haladó, hol meg andalogva lejtő ritmusa. És az övéi tiszta, meglepő, zenei hatású rímei. A kép és a hasonlat, a ritmus és a rím — játék. Mint ahogy játék az ötvös ős remekein a ciráda, az arabeszk, a dombormű. Mint ahogy játék a művészet, kiváltságos tehetségek újat alkotó játéka. De a játék csapongásain, szeszélyein, még dévajságain is megérezzük, hogy ennek a költőnek a maga művészerete mégis több, mint pusztán játék. Halálosan komoly játék ez. Több annál; hivatás, amelynek a legönzетlenebb céljai vannak: Isten dicsérete, a nemzet szolgálata, a szépség kultusza.

Az ő lelkét is kemény próbára teszik e vergődő világ kinszenvedései: kételyekkel gyötrik és a kétség felé hajtják a valóság látomásai. De ha szemtől szembe áll Istenével, akkor alázatosan meghajtja

fejét. És megköszöni az Úrnak a tavaszt és a nyarat, az erdő termette vadgyümölcsöt és a tisztaszívű szegénységet.

Ha menni kell, vállamról rongyruhámat
Egy ránditással elhullathatom,
Sarúim szija sem marad velem.
Uram, utálni nem tudom világot,
De indulhatok, amikor kívánod,
Igéd szerint: egészen meztelen.

Istent látja, érzi, hordozza szívében akkor is, ha nincs a hívek gyülekezetében, megszentelt falak között, hanem ott, ahol legörömetesebb időz: a szabad természetben. A természet az ő nagy *pantheistikon*-a, amely millió alakban tükrözi az egy Istent: a rigó fütytyében, az erdő beszédes csendjében, az erdélyi temetőben. Talán csak a költő érti meg és érzi át e hatalmas polyphonia zengését, mert rokona a dalos madárnak, szerelmese az erdőnek és hűséges fia Erdélynek. Néha ez a hitvallás mindnyájunk számára megfogható nyelven beszél; mikor a költő maga elé idézi Kálvin János zordon és fenséges alakját, az új Pál apostolt, aki a szellem erejével diadal-maskodik a szellem ellenségein:

S megered tolla lázas éjszakákon,
És növekedve ír és írva nő.
Amit leír, a századokba csendül,
Sors lesz belőle, szellem és erő.
Acélos új rend, győzelmes tanítás,
Világformáló s mégis ősi szó.
S teremtve hull a szomjazó szivekbe
Igaz tudomány, Institutio.

Megragadó emlékezések idézik vissza a költő anyjának szellemét. «Kalács, keddi kalács» című verse gyönyörű mása a magyar származású, németnyelvű Lenau egyik legszebb költeményének, a *Der offene Schrank*nak. A kalács, amelyet anyja süített vasárnapra, de még hétfőn, még kedden is juttatott belőle fiának, de csak neki! A kalács úgy megnőtt hálás visszaemlékezésében, mint úrvacsora-szimbólum.

*

Az ötvenedik esztendő határkövénel megáll a költő és mint ilyenkor szokásos, visszatekint az útra, amelyet megtett. Azért költő, azért magyar, hogy ennek a visszapillantásnak méla és elborult legyen az alaphangja. Aki ma költő és magyar, nem is hordozhatja sóhajtas nélkül a kettős terhet. Ő is panaszkodik;

Torkomig ver csorba szívem,
 Tűz a talpam, seb a térdem.
 Anyi rémtől megfutottam,
 Míg a ritkulásig értem.
 Seb a szívem, seb az arcom,
 Vadtövistől vér az ingem . . .

De a fájó melankóliára maga a költő cáfol rá kötete második felében, amely eddig tollforgatásának retrospektív kiállítása, gazdag kalászszedés tizenhét év aratásából, az 1917 és 1934 között írott verseinek anthológiája. Ez a gyűjtemény hitelesen igazolja Áprily Lajos jogát a nagy költők rangjára, művei igényét a maradandóságra. Talán a szigorú önbírálat, a művészi lelkiismeret, a hivatásos költő felelősségérzete művelte a csodát : nincs ezekben a versekben nemhogy kivetni való, de egy lankadt sor, egy felesleges kép, egy elnagyolt rím sem. Szinte aggasztó, mert szokatlan a mai gyorsan dolgozó, gyorsan élő, gyorsan haló világban ez a tökéletes, de éppenséggel nem hideg és nem mesterkéltséggel feddhetetlenség. A büszke, magáratartó, önérzetes költő megfogadta mindnyájunk tanítójának, a bölcs Horatiusnak intelmét : «Ne ismerjétek el jónak azt a verset, amelyen soknapi munka és sok törlés nem látszik meg és amelyet tízszeres átdolgozás nem tett tökéletessé».

—n —y.

Egy mythikus regény.

Zsigray Juliánna : *A római százados*. Singer és Wolfner kiadása. Budapest, 1939. 8r. 400 l.

A regény címlapja a keresztfán szenvedő Jézus Krisztust ábrázolja. Ezzel mindenesetre a mű alapeszméjét kívánja a szerző jelezni, t. i. a regény főszemélyének sok tépelődés és hányattatás után önmagára ismerését és megtérését a Krisztus által. És ekkor, mint a pogány római százados a Megváltó kereszttje alatt, ő is szilárd hittel tesz vallást ; «Ez valóban Isten fia volt.» Azt gondoljuk úgy-e, hogy a főhős, ez a modern római százados, belső, lelki megrázkódtatás és hatalmas hitbeli átalakulás útján jut el ehhez a megtéréshez, és alázatos hitvallástételhez? Óh nem! Ez nagyon természetes és emberi volna. A mai kor pedig valami különlegest kíván. Zsigray Juliánna tehát «gondolt merészet és nagyot». Illuminált képzeletével könnyűszerrel áthidalja a multat és a jelent, az eget és a földet s mint a régi görög mythosok az isteneket, ő is emberi formában hozza le és járátja Krisztust a regény idejében, 1863-ban a magyar Alföldön. Ekként

jeleníti meg őt, mint döntő tényezőt, a regény fontos mozzanatainál. Ez már valóban a legvaskosabb faja a Deus ex machinának. Így a regény sajátságos keveréke a valóságnak és ábrándnak, a természetesnek és természetfelettinek, a romantikának és mythikának. Az emberi testben földön járó és tanító Krisztus alakja és személyes beavatkozása a regény szereplőinek életébe jórészen mythosszá teszi az egész művet. Krisztus-mythosba ágyazva látjuk annak irányító eszméit: az anyaságot, apaságot, hazaszeretetet, humanitást, szociális érzést és lelki átalakulást.

Hiszen kétségtelen, hogy a keresztyén népek hit- és képzeletvilága tele van Krisztus-mythosokkal. Ismerünk több ilyen magyar hitregét is, melyek közül némelyeket fel is dolgoztak költőink. Nemcsak olyanokat, amelyeket Krisztus földi életével kapcsolatban hozott létre a vallásos rajongás (pl. Tompától: *Jézus és a nép*, Gyulaitól: *Krisztus és a madarak*), hanem olyanokat is, amelyeket térben és időben a szent földtől és Jézus földi életétől messze, az újabb korban költött és helyezett el a néphit és képzelet. Íróinknak ezek is kedves tárgyai. Gondoljunk csak pl. Arany János *A hegedű*, és Fejes István *A hűtlen szolgálta* c. költeményeire. Van több is, köztük nem egy prózai feldolgozásban. Az írók helyesen járnak el, mikor a Krisztust ábrázoló népies keresztyén hit ilyen formáit is felkutatják és megörökítik tanulságul és a lélek gyönyörködtetésére. Ezeken kívül a világ és az emberiség életében láthatatlanul, lelkileg munkáló krisztusi megnyilatkozások is mindenkor hálás, fölemelő, tanulságos motivumai voltak és lesznek a költészetnek. Itt csak Szentmihályiné Szabó Mária-nak az Új Időkben nemrégiben megjelent kedves rajzára (*Krisztus jár a gabona-földeken*) mutatunk rá. Zsigray azonban mindezekről eltérőleg egészen szokatlan új utat követ. Mint névtelen, bár mindenki előtt ismerősnek látszó idegen embert állítja be a regény cselekvényébe Krisztust. De nemcsak éppen hogy megjeleníti néhány percre, hogy a nehéz pillanatokban tanácsot adjon, vagy megoldja a fölmerült problémákat, hanem az istenember velük jár és kel is a regényben a szereplőszemélyekkel, szelíd, bölcs szavaival bevilágít az élet rejtelmeibe s végül az összeesküdt magyar emigránsok társaságában még életét is újra feláldozza a magyar hazáért.

Regényről lévén szó, nem kutatom és nem ítélem meg ezt a csodás isteni epiphaniát dogmatikai oldalról. Elismerem, hogy mély vallásos érzületre, belső, magasztos keresztyén hitre vall Krisztusnak a regényben szerepeltetése. De szinte azt a benyomást kelti, mintha a szerző a mai viszonyok között tüntetni akarna ezzel az erős keresztyénséggel. Mert a regényben nincs rá szükség. Ahogy Zsigray

lélektani alapon, mélyreható pszichológiai elemzéssel megkezdette, Krisztus beavatkozása nélkül tovább is szöhetne volna a regény meséjét. Ilymódon egy finom, lélekelemző regényt adhatott volna, melyet dicsérettel említhetnénk. Sajnálunk lehet, hogy ezt az alapot elhagyta és olyan messze ment, ahová helyeslésünkkel nem kísérhetjük.

Kitűnő és nagyvonalú koncepciót mutat az a történeti háttér és környezet, amelybe Zsigray Juliánna regényét beillesztette. Egyfelől az abszolút korszak, másfelől az a szörnyű aszály, mely 1863-ban a nagy Alföldet sújtotta. Csakhogy ez nem szerzőnk saját leleménye és elgondolása. Megtaláljuk már Jókai *Szerelem bolondjaiban*. Nem lehetne azonban kifogásolnunk, hogy Zsigray is felhasználja, ha különben a környezet szerves kiegészítő eleme volna a regénynek, mint ahogy az Jókainál. Ám *A római százados* cselekményének nem lényeges alkotórésze, hanem csak laza epizódja az 1863-i aszály. Sehoh belül bele nem kapcsolódik, előre nem lendíti, elhatározólag nem befolyásolja. A regény nagyúri, gazdag főszemélyei (Berthóthy Pál és felesége) ennek a nyomasztó voltát és zordonságát egyáltalában nem érzik, egészen kívül esnek rajta. Az a részvét és jótékonyosság, amely náluk nyilatkozik a szenvedők iránt, csak pókhálószállal fűzi őket az inséghoz. A regénnyel szervesen összefüggő s forradalmat szító emigránsok ügyén sem lendít az aszály. Az éhez, elégtelen nép részeg fővel fellázad ugyan, de ellenállás nélkül szét is rebben s nem ez a csekélymértvű zendülés, hanem áruló hívja fel az önkényuralom figyelmét az összeesküvésre, melyet aztán vérbefojt. Egyszóval semmi lényegbevágó jelentősége nincs a regényben az inséges esztendőnek. A szárazság rajza is bágyadt, színtelen, erőtlen, főként Jókai eleven, szívrendítő, megrázó leírása mellett. Az, ahogy az Alföldet festi Zsigray, mint föld-, táj- és néprajz, valóságos és jellegzetes, de itt is hiányzik belőle az életteljes elevenség. Az azonban bizonyos, hogy a szerző jól ismeri az Alföldet, annak népét és tanyavilágát.

A regény meséje nem sok. Szövevényes bonyodalmak, érdekesítő jelenetek alig fordulnak elő benne. Valami józan, langyos hűvösség árad el rajta. Ott is, ahol az indulatok heves kirobbanását várnók, a szenvedélyeket visszafojtó, nagyúri fölényvel, vagy bölcs lemondással, bús rezignációval és fatális megnyugvással találkozunk. Szinte a végzet nehezedik az egész regényre. Különös súlyt vet Zsigray a lelki élet rajzára. Nem annyira cselekvésben, mint inkább gondolkozásban mutatja be regénye személyeit. Olykor lapokon keresztül ad kifejezést elmélkedő hajlamának. Ezzel Madách mondását igazolja: «A tett halála az okoskodás.» El kell ismernünk, hogy lélek-

rajzaiban erő és tehetség nyilatkozik. Szelleme nem felszínen jár, hanem a lélek mélységeit kutatja. Elmés felvillanásai, megkapó meglátásai és megállapításai vannak. Egy gyűjtemény axiomát lehetne gondolatsoraiból összeállítani. Kár, hogy a lélekboncolást olykor túlzásba viszi.

Jókai hatása látszik abban, ahogy az abszolút uralom szívtelen kegyetlenségeit és könyörtelen exekúcióit szemünk elé állítja. Nem oly élénk színekkel és megdöbbentő arányokban, mint a nagy író, de józan hűséggel és igazsággal. Egészen Jókai-utánzat ebben a keretben a Max von Hartenau, ulánus őrnagy rokonszenves, nemes alakja. Ugyanaz, mint Föhmwald főhadnagy Jókai *Szerelem bolondjaiban*. Csak még sokkal közelébb hozza őt Zsigray a magyarsághoz, amikor megutáltatva vele az abszolút korszak nemtelen eljárását, belépteti őt abba a kis fénykörbe, melyet az elfogott emigránsok gyertyája világít meg. Még egy másik alakot is másolt Zsigray Jókaitól. Nem emberit, állatit. A regény Kata néniének emberi okossággal felruházott lovát. Szakasztott olyan, mint Jókainál Csilla, a Világosi Ilonka csodalova. Az «édes hazá»-ért és «Kossuth apánk»-ért rajongó emigránsok egyéni, eredeti alkotásai Zsigraynak. Nem történeti személyek. Jól jellemzett, tipikus alakok európai látkörrel és az akkori politikai viszonyok ismeretével. Látszik, hogy Zsigray bőven tanulmányozta az emigrációt és Európának akkori közéletét. De valahogy ezekben a lázadó, bús magyarokban is az a tehetetlenség, erélytelenség, nagy dolgokra képtelenség és a végzetszerűség nyilvánul meg, mely a regényt hatalmában tartja. Elbuknak, a nélkül, hogy valami számbavehető dolgot vittek volna véghez. Sőt közülük a legképzettebb és legeszesebb (Geréby Lőrinc) egész mozgalmukat diszkreditálja, amikor a haza szabadságának hangoztatását és az érette való hevülést frázisnak nevezi az ő egyéni boldogsága nélkül.

A regény főhőse (Berthóthy Pál) a dallam, a melódia megszállottja. Különösen Wagner muzsikájának sugalló, megigéző hatása alatt áll. Wagnerrel élni, Maecenásának lenni és az ő bensejében is morajló wagneri zenét világrahozni gondolja élethivatásának. De csak gondolkozni, tépelődni tud, semmi meggyőződés, sarkálló ösztön, cselekvő akarat és erő nincs benne. «Csupa probléma körülte a világ és ő gyűlöli a problémát» — ezzel jellemzi a szerző. Nem is old meg egyet sem, hanem otthagya vagy megkerüli. Felesége, életének a zene mellett másik nagy szerelme, így mondja szemébe az igazságot: «Maga semmi. Az a baj, hogy semmi.» De mindez nem rázza fel tehetetlen közönyösségéből. Ám a felesége sem sokkal aktívabb és önállóbb. Ő is megalkuszik sorsával és beletörődik helyzetébe. Ez a két passzív

személy hoz létre egy fiút, akiben beteljesedik az álmodozó apa vágya, feltör belőle az a teremtvő géniusz és elragadó melódia, amely az apát egész életén át kísérte. És Zsigray ekként vonja le ebből a megállapítást; «Ezért volt minden (t. i. az egész regényes história), hogy kettejükből egy emberben így szólalhasson meg az életük». Megnyugtató, sőt megható finale. Azt is készséggel elismerjük, hogy Berthóthyhoz és feleségéhez hasonló emberek sokan vannak az életben. Alakjuk tehát reális, élethű.

Zsigray Juliánnának egyik erőssége egyenletesen, szépen folyó, tiszta, izléses, szabatos és hangzatos magyar nyelve, mellyel színezní és árnyalni egyaránt jól tud. Többnyire rövid tömondatokban ír. Nem szereti a puffogó, frázisos, mesterkéltszavakat és kifejezéseket. Annál feltűnőbb, ha néha mégis félresiklik és ilyeneket ír: «Konok egyhangúság feküdt a hajnal tejkék búrája alatt». vagy: «Nem érezte a helyzet és ötlet elmésen csoportosított demagógiáját.» Egy helyen ezt a kirívó, nyers hasonlatot olvassuk; «A bajusza úgy takarta be ajkát, mint a döglött varjú szárnya.» Vannak a regényben kisebb tévedések is. Azt állítja pl., hogy 1831-ben orvos nem volt Magyarországon, csak Bécsben. A Krisztus keresztjét vivő Simont állandóan *cireus*nak nevezi, *cirénei* helyett.

Zsigray Juliánna érdekes és értékes művelője szépirodalmunknak. Mint ilyen elbírnja, sőt meg is kívánja a szigorú kritikát. Hisszük, meg is szívleli, hogy mennél tökéletesebb műveket hozzon létre.

S. Szabó József.

Egy katona naplója.

Vitéz báró Roszner István világháborús naplója: *Katonák, Népek, Események*. Budapest, Singer és Wolfner kiadása 1938. 595 oldal, 13 szövegábrával és 3 térkép-melléklettel.

«Céлом megemlékezés volt: Katonákról, népekről, eseményekről, melyeknek együttese ma — közel negyedszázad távlatában — már történelem. Történelem, melyből a jövőre nézve egyaránt kell okulnunk s erőt merítenünk». Így határozza meg Roszner azt a szempontot, amelyből világháborús tapasztalatait megírta. A katonai szakirodalomban a világháború óta igen sok munka jelent meg. Száraz, hadászati vagy harcászati leírásoktól, összefoglaló vezérkari színvonalú szakmunkáktól kezdve, — ezredtörténeteken, népszerű ismertetéseken keresztül regényes leírásokig, sok mindenféle fajú könyv, értekezés látott már napvilágot. E bő termésben legszeré-

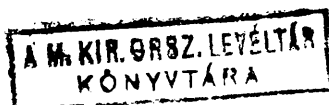
nyebben a világháborús mémoires-irodalom van képviselve. Alig találunk egy-két olyan munkát, harctéri naplókíadást, emlékiratot, amely szélesebb körű érdeklődésre tarthatna számot, mert rendszeren csak olyan eseményekről számol be, amelyek íróját és a vele egy ezredben szolgált, vagy a leírt eseményekben résztvevőket érdeklik. Örömmel kell azért üdvözlönnünk az ilyen világháborús naplófeldolgozást, mint Roszner könyve, mert, bár csak *egy* háborús év eseményeivel, a jász-kún huszárezred kötelékében végigküzdött harcok leírásával foglalkozik, ezt olyan ügyesen, őszinte, belső tüztől hevítve mondja el, hogy abból igen hű képet kapunk nemcsak egy csapattest harcairól, hanem a tűzvonalba küzdő katona lelki világáról is.

A szerző 1915 márciusában került ki a katonaiskolából a 13-as számú jász-kún huszárezredhez mint zászlós s egy év múlva súlyosan sebesülve, mint féllábú hadirokkant tért haza. Ezredével a keletgalíciai és bukovinai harcokban vett részt, azután a Luck körül vívott nagy küzdelemben harcolt lóháton, gyalog, erdőben, mocsárban, síkságon, dombok között, előnyomulásban, visszavonulásban, lövészárookban, csapatától elszakítva felderítő, összekötő szolgálatban, — szóval, rövid harctéri szolgálata alatt alkalma volt a háborús élet minden részletét megismerni. Könyvében összesűrítve tehát egy világháborús huszárezred mindennapi életén keresztül megismerhetjük a magyar katona, a magyar huszár vitézségének, szenvedésének és viszontagságos életének minden mozzanatát. Az átélt események közvetlen benyomása alatt írt naplójában megrögzített eseményeket Roszner nem közönséges írói készséggel dolgozta fel. Helyzetleírásai — különösen amikor a pillanatról pillanatra változó eseményeket sokszor drámai lendülettel vázolja a szubjektív megfigyelés színében, — a szokott harctéri eseményleírások fölé emelkednek. Gyakran megrázó képeket fest, sokszor keserűen bírálja előljáróit vagy azok intézkedéseit, de az a benyomásunk, hogy mind ezt őszintén, meggyőződésből teszi.

Bármennyire is fejlődjék a haditechnika, a küzdelem, a harc végső alkotóeleme — ezt már Zrínyi Miklós, az író is felismerte — mégis csak mindig az *ember* marad. Hogy pedig az ember, a tiszt, altiszt vagy közkatona, a harc hevében mit tesz, hogyan gondolkodik, milyen érzésekkel fogadja előljáróinak parancsait, mit érez akkor, amikor tűzharcra, kézitusára kerül a sor, miképpen ítéli meg szilárd jellemű vitéz parancsnokait, bajtársait, vagy a harcokat szívesen kerülő, nehéz helyzetekből kibúvó katonatársait, — azt ilyen világháborús naplókából ismerhetjük meg leginkább, mint Roszner könyve. Fiatalos hévvel, lelkesedéssel, de nyitott szemmel élte át a háborúnak

azt a darabját, amelyben résztvehetett. Könyve a háború lélektanának értékes fejezete. A háborús borzalmakat nem szépíti, de könyvét mégsem azzal az érzéssel tesszük le, hogy íme egy szemtanú-leírás, amelyből kitűnik, hogy hadvezetésünk mennyi hibát, baklövést követett el, mennyit kellett a magyar katonának szenvedni. Roszner hadinaplója az elpusztíthatatlan magyar vitézség, kitartás, huszáros vakmerőség, leleményesség, röviden: a magyar katonai erények gyakorlatban igazolt valóságának őszinte nyilatkozása. Könyvét az elesett vitéz jász-kún huszárok emlékének szentelte, hogy ezzel is maradandó emléket állítson a magyar katona vitézségének. Érdekes, az olvasó figyelmét mindvégig lekötő, tanulságos munka.

Markó Árpád.

GOETHE, A PÉNZÜGYMINISZTER.

Tíz esztendeje annak, hogy hazajöve az Amerikai Egyesült Államok óriási technikai berendezkedéséből és még óriásibb nyugtalanságából, mikor Párizsba értem, elnyomhatatlan vágyat éreztem arra, hogy besiessek a Louvre-ba s ott semmi mást nem akartam látni, mint azt a kis kerek termet, amelynek közepén a milói Venus fehér márványszobra van elhelyezve. Bár a terem tele volt nyugtalanul mozgó, amerikai látogatókkal, amikor Hellasnak ezt a remekét megláttam, önkénytelenül is alig tudtam megállítani zokogásomat. Sirattam magamat és az emberiséget, mely soha oly nyugodt és kiegyenlített nem lesz, mint a régi görög világban, ahol egyetlen kultúra tökéletes összhangja töltötte be és tette nyugodttá, tehát boldoggá a lelkeket. Azóta minél tovább halad a műveltség keletről nyugatra, mind több, egymástól idegen művelődési réteg rakódik le a lelkekben, annál nagyobb lesz az emberiség kielégítetlensége is. Úgy éreztem, hogy odaát, az óceánon túl, már ez az óriási nyugtalanság az, amely egyedül vezeti az amerikai fejlődést : ezért a szépnek nagy nyugalját soha többé nem fogjuk visszanyerni. Mikor elmentem a szobortól, Goethe szavai kísérték : «A műveltség növekedése a nyugtalanság növekedése» (Zuwachs an Kultur, Zuwachs an Unruhe), amit különféle formában többször megismétel mind prózai, mind verses műveiben.

Most egy esztendeje Berlinben az új német technika hatalmas berendezkedéseivel ismerkedtem meg, a háborúelőtti évek német benyomásai után. Az új földalatti vasút méretei, a tempelhofi repülőtér hihetetlen arányai, a szélességben és magasságban gigászokká nőtt épülettömbök és mindenek fölött az óriási útvonalak, amelyek a régi kis

perspektivákat mind eltüntették : mondom, mindezek még egyszer ugyanazt az önkéntelen lelkiállapotot idézték elő bennem, amelyet az amerikai életbe való belemerülésem után a franciák fővárosa és annak Venus-szobra felkeltettek az öntudat küszöbe alatt elrejtett énemben. Berlinben a Frigyes császár-múzeum legfölségesebb kincse, a német tudomány által mesterien összeállított és megpótolta pergamoni oltár szemlélete döbbsentett meg. A napi rendszeres, beosztott, modernné vált, tehát mechanizált gondolkozás rétegei alól fölfakadt, mint váratlan szökőkút, lelkem sírása : a nagy ellentét, amely századunk hallatlan gépies vívmányait és a zakatoló gépek által fölzaklatott emberi hangulatot egymással szembeállítja, itt is oly sodró erővel ragadott magával, mintha valamely láthatatlan kéz egy zuhatag lecsobbanó habjai közé dobott volna. Mire fölocsudtam ebből a csudálatos lelki fölborulásból, megint a Goethe szava bukkant föl agyamban és most már nemcsak szóvá változott, hanem oly varázsos, magához vonzó erővé, amely erősebb volt nálam. Szó szerint igaz, hogy egyszerre csak az ő szuggesztíója alá kerültem, mert felültem a következő vonatra és a helyett, hogy egyenest hazatartottam volna, megérkeztem az ő városába, Weimarba. A Goethe-ház minden kincsével, a nagy mester írószobája és halálos ágya meglepő egyszerűségével épp úgy körülfogtak, mint a kút, amelyet *Hermann és Dorothea*-ból ismerem ; a Schiller- emlékek, melyek Goethe költészetébe annyira beszövdtek ; a Gartenhaus, ahol csudálatosan alkotott drámát, regényt, kertészeti terveket és új kályhaformákat, mindez végig a hercegi kriptáig, ahol a meggyújtott villanylámpa fényében Goethe és Schiller koporsójánál álltam meghatottan. Mindezek nemcsak a nagy német költő nagyszerű kiegyenlítetttségének majdnem antik léleknyilvánulásait borították reám, hanem fölvetették bennem a rendkívüli lírai hangulat mélységes mélyéből, oly önkénytelenül, mintha nem is logikai levezetés, hanem valamely természeti beavatkozás dobta volna belém, fölvetették azt a kérdést, vajjon az a Goethe, aki kétségtelenül a legszélesebb emberi lelket hordozta magában, amely eddig bármely világrészen és bármely nemzetnél megjelent, vajjon

ez a Goethe, aki minden volt, mindenben nagyszerű és kiegyenlített, vajjon ez a Goethe tudott-e, akart-e finánc is lenni? Hiszen kinevezett weimari miniszter volt és semmi túlzás sincs abban, ha azt mondjuk, hogy az, aki száz esztendővel ezelőtt egy egész kis államban a fejedelemnek a kameráliáit intézte, az akkori idők államberendezése szerint pénzügyminiszternek nevezhető.

Ne értsen senki félre! Az a gondolat, mely weimari utam óta nyugodni nem hagy, nemcsak abban az irányban kerget, hogy Goethének különösen Eckermannal való beszélgetéseinek kincsei közül kikeressem azokat a hirtelen föltűnő gondolatcsillámokat, amelyeknek határozott és szándékos közgazdasági jelentősége van. Ezek, bár nem gyakoriak, de bámulatosak s maguk megérdemelnének egy külön tanulmányt. Nyilván avval sem lehet megelégedni, hogyha Goethe egyes drámai vagy lírai alkotásaiban bátran megtaláljuk azokat a célzásokat, amelyek mögött kétségtelenül az ő közgazdasági, sőt pénzügyi elvei húzódnak meg s amelyek oly váratlanul csillannak ki a vers vagy a dráma közepéből, mint azoknak az ásványoknak az arany- vagy ezüsttartalma, amelyeket ő, a nagy bűvár és természetbölcész, fáradságtalanul kutatott. Bizonyos, hogy az ilyen körülnézés Goethe műveiben és életemlékeiben szintén igen-igen gazdag eredménnyel járna, mert hiszen egy óriási lángész valamely oda-dobott tükördarabjában láthatjuk ilyenkor mindig azokat az állapotokat és fölfogásokat, amelyekből a közgazdasági tudomány, még pedig elsősorban a német közgazdaságtan, nagy rendszereket épített fel. Igénytelen nézetem és weimari hangulatom szerint még sokkal mélyebben kellene leszállni ahhoz, hogy valaki megtalálja azokat a belső tulajdonságokat, amelyek Goethét pénzügyminiszterré, mégpedig a pénzügyeknek nemcsak szemlélőjévé, hanem azok rendezőjévé is teszik. Igaz, hogy minél több Goethe-életrajz jelenik meg, annál sokszörűbbé válik az ő hallatlanul kiterjedt, nagy elméje és szíve. De az is igaz, hogy minél közelebb igyekszünk férközni az ő egész világot átfogó lelkéhez, annál inkább arra az eredményre jutunk, hogy mindezek az egymástól hihetetlen távolságban lévő tulajdonságok, a költő és a bölcész, a jogász

és a fizikus, a természettudós és műépítő, a nőhódító s a nagy műtörténész és a kitűnő kertész lelki nyilvánulásai egyetlen pontban tökéletesen egyesülnek s ez a pont : maga Goethe.

Goethe kétségtelenül a gazdasági dolgokban is Goethe marad, csak meg kell őt találni bennük. Ezért van az, hogy nem helyeslem egyik kitűnő életrajzírójának, Bielschowsky Albertnek (*Goethes Leben und seine Werke* II. kötetében a 234. lapon) azt a megjegyzését, hogy mily baj volt, hogy 1798-ban Goethe Oberrosslán kis birtokot szerzett, amit bár nem maga kezelt, ennek indokául Knebelnek mégis ezt mondja : «Aber wenn ich nur deutlich wissen will, was ich den eigentlich besitze, so muss ich mich in das geheimnisvolle Feld der Landwirtschaft wagen». Erre Bielschowsky azt feleli, hogy «ezen titokzatos terület tanulmányozására ő napokat és heteket töltött földjén, s otthon is sok drága órát, amelyeket fontosabb feladatoknak szentelt volna, erre a birtokra pazarolt». Goethe így sem pazarolt el semmit. Sőt állítom, hogy a gazdasági kérdésekkel való ez az összszövöttsége nemcsak költészetének egyik fő jellemzője, hanem lelkének is oly mély alkata, amely nélkül nem lehet megérteni az egész Goethét. Hogy itt nem járhatok rossz úton és hogy ezt a szempontot a Goethe-kutatásnak okvetlenül ki kell bányásznia, annak a bizonyítéka, plutarchosi párhuzama megvan abban, hogy az a világraszóló másik lánglélek, akihez Goethe legjobban hozzánőttnek érezte magát, szintén belemerült gazdasági foglalkozásába, sőt később a költői hivatástól elfordult, annyira, hogy Shakespeare Vilmosnak összes hátrahagyott kézalírásai egytől-egyig gazdasági szerződésekre vonatkoznak.

Egy percre meg kell állnom tehát a Shakespeare—Goethe párhuzam mellett azért, mert esztétikai meggyőződésem az, hogy mi, kispolgári lelkek, a magunk korlátolt megszokottságában valamely óriást csak akkor tudunk belülről felismerni, ha valamely másik óriás is segít nekünk. Talán szabad hivatkoznom a magam tapasztalataiból arra, hogy mindaddig nem tudtam id. gróf Andrassy Gyulának, a geniális magyar államférfinak a lelkiségéhez hozzáférközni, amíg nem találtam meg korának másik művészileg hasonló politikusával, Lord

Beaconsfielddel való összeköttetését. Goethe olvasói előtt fölösleges bőven rámutatnom arra, hogy ő egészen Shakespeare lelkébe volt szerelmes. Mintája drámáiban ő, hiszen a *Götz von Berlichingen*nek nagyon kevés köze van az akkori német dráma szerkezetéhez ; egészen Shakespeare vad királydrámáinak a német hasonmása. De mindent elmond az, hogy *Wilhelm Meister Lehrjahre* és *Wanderjahre*ban a Wilhelm szót ő Shakespeare miatt alkalmazza a saját egyéniségére. Avagy talán fölösleges is utalni arra, hogy dramaturgiai tanulmányaiban méltán adta a Shakespeare-ről írt három értekezésének ezt a címet : *Shakespeare und kein Ende*. (Goethes sämtliche Werke 13. kötet 222. l.). Emberileg azonban fölösegebben egy lángléleknek a másik lángelme iránt érzett vonzódását és avval való összeolvadását semmi sem jelezheti, mint az, mikor Goethe ott a Gartenhaus kőpadján a ráboruló lombok alatt *Lida* címmel verset írt méltó szerelméhez, Stein Charlotte-hoz és még ebben a szerelmi lángolásban is, tehát az érzelmi tetőponton is egynek érzi magát Shakespeare-rel, amikor ezeket a feledhetetlen sorokat zengi szerelmének :

Lida.

Einer Einzigen angehören
Einen Einzigen verehren,
Wie vereint die Herzen sind!

Lida! Glück der nächsten Nähe
William! Stern der schönsten Höhe,
Euch verdank ich was ich bin.

Tag und Jahre sind verschwunden,
Und dort ruht auf jenen Stunden
Meines Wortes Vollgenuss.

Vajjon merész állítás-e az, hogy Goethében épp úgy meg lehet találni Shakespeare-t, mint még lírájában és drámáiban is föl lehet fedezni a nagy gazdasági minisztert?

Azt hiszem, semmiféle külön bizonyítás nem kell ahhoz, hogy a világnak talán legnagyobb költeményében, *Faust*ban, amely Goethének hatvan esztendőn át fölépített életműve, amilyen geniálisan, épp oly világosan megtalálható egy valuta-

politikusnak a kézlenyomata. Talán túlzás, ha azt mondom, hogy az aranyvaluta iránti öntudatlan állásfoglalása benne van Margaréta híres vallomásában is (amely az ékszer-jelenetben lett világhírűvé):

Nach Golde drängt
Am Golde hängt
Doch alles. Ach wir Armen!

Ellenben semmi túlzás sincs abban, hogy midőn a *Faust* II. részét ugyanez a Goethe telerakta elméjének minden elképzelhető termésével és végül telepítési politikát hirdet, akkor teljes erővel kitör a valutapolitika is azokban a jele-
netekben, amelyek a császári palota tróntermében játszódnak le. Itt kétségtelenül a francia akciza-gazdálkodásnak az a katasztrófa lappang Goethe lelkében, amelyet ő Weimarban maga tapasztalt, még pedig nemcsak mint magángazdálkodó, hanem mint pénzügyminiszter is. Az alábbi sorok, amelyeket *Faust* II. részéből ideiktatok, Kozma Andor fordításából valók és kezdődnek avval, hogy a kincstárnok bejelenti a deficitet és azt, hogy közel vannak az államesődhöz, mondván:

Csak önmagának él kiki,
Kapui zárva az aranynak,
Mindenki dugdos, rejt, kapargat
S a mi kasszáink üresek.

Erre az udvarnagy így válaszol:

Én is mint süllyedek a gondban!
Takarékoskodnánk naponta,
De a költség mind terhesebb,
Zavarom napról napra nő.

Erre hosszabb előadást tart a fogyasztás alakulásáról és így végzi:

Én meg fizetve nyakra-főre
Jutok zsidó kemény kezére.
Mindent lefoglal az előre,
S évekre nyúl már a rovás,
Még a hizók sem híznak már ma,
Zálog fejünk alatt a párna
S előre esszük jövő kenyერünk.

Erre előáll Mefisztó és következik az, hogy ő, tehát az ördög, találja ki a fedezetlen bankjegynyomtatást. Kitalálja és indokolja ugyanavval az érveléssel, amellyel a kommunizmus az ő fedezetlen bankjegy-kibocsátását hirdette, hogy t. i. igaz, hogy az új bankjegynek nincs aranytartaléka, de mögötte van az egész elrejtett és nem mobilizált nemzeti vagyon. Ez okoskodásnak tudvalevőleg a valutapolitikai hibája az, hogy a pénz forgalmi eszköz lévén, a nem forgatható vagyon a pénznek értéket nem adhat. Mefisztó tehát a fedezetlen bankjegyet így indítja el :

Hát nincs hiány bármely országba mész,
 Hol ez, hol az hiányzik, itt a pénz.
 Felszinen ezt bár kézzel el nem éred,
 Feltárja érte bölcsesség a mélyet.
 Hegyi érben és falrejtekekben
 Van még arany kiverthen és veretlen
 S ha kérditek, mi hozza azt elő,
 Természet és szellemadta ész, erő.

Erre az ördögi gondolatra a császár megadja a felhatalmazást és így szól :

Nincs pénz, no jó,
 Szerez hát, s kezdj bele.

Most Mefisztó elmondja a földbe rejtett kincsre alapított bankjegy egész elméletét, amivel magával ragadja hallgatóságát épp úgy, mint a világháború utáni pénztelen időben azt minden állam tapasztalta. Ez a rendkívül érdekes társadalmi hatás a következőképpen van összesűrítve Goethénél :

Tárnokmester: Bolondtól e beszéd nem ostoba,
 Jól mondta : ez a császár ős joga.

Kancellár: Arany hurok, sátán kezén a vége,
 Nincs e dolognak jámbor tisztessége.

Udvarmester: Csak töltsé jól meg az udvar kamráit,
 A többit szívesen alább adnám itt.

Hadügyminiszter: Okos bolond ez, ígér közvigaszt,
 Honnan a zsold, a had nem kérdi azt.

A habozókat leszereli a csillagász, akinek azonban (s itt megint ugyanaz a jellemzés) Mefisztó súgja a következő szavakat :

Ahol ezüst, arany van, minden él.
 Akármí mást is megkapsz, ha akarsz ott :
 Palotát, kertet, keblet, piros arcot,
 Mindezt a tudós férfi szerzi meg,
 Kinek tudása több, mint bárkinek.

Mefisztó újabb beszédbe kezd és lelkesen hirdeti az inflációt, végezvén a következő szavakkal :

Az aranyborjak egész nyája
 A rögből nagyhamar kikel,
 Aztán gyönyörtől elragadva
 Rakhatsz pazar diszt hölgyedre s magadra,
 A drágakő tűzével s fényével
 Szépséget és fenséget növel.

Most az infláció megkezdődik s épp oly teljes erővel, mint azt száz évvel később az egész elnyomorodott Európa önmagán tapasztalta. Akárcsak most hallanók Goethe következő szavait :

Mefisztó: Kényelmesb ily papir, mint gyöngy, arany,
 Mindenki tudja mindig, mi je van,
 Nem kell előbb cserevásárra vinni,
 Kedvünkre el lehet szeretni, inni,
 Ha érc kell, itt a pénzváltó s, ha nincs,
 Csak ásni kell kicsit és itt a kincs.
 Láncot és kelyhet adsz aukcióra most
 S legott amortizálhatsz papirozt,
 Szégyen a kétség és csúfolkodás,
 Szokjunk az újhoz s nem kell soha más.
 Így e császári földön a jövőben
 Lesz kincs, arany s papir is egyre bőven.

Most előáll az inflációs mámor s ennek a rajza mesteri :

Császár: Most minden udvaronc kap valamit,
 Ha azt, hogy mire kell, kivallja itt.
Apród: Én vigan élek, lesz most dinom-dánom.
Másik: Lánc és gyűrű fog fényleni babámon.
Kamarás: Ihatom eztán még jobb ó-borocskát.
Másik: Zsebemben ugrándoznak már a kockák.

Zászlósúr: (meggondoltan):

Tehermentes lesz váram s birtokom.

Ime, a földbirtokos papírpénzzel fizeti ki adósságát s ezért ragaszkodik az inflációhoz.

Épp így jellemző Goethére, a pénzügyminiszterre, az, hogy a Bolond az, ki először mer kételkedni a fedezetlen bankjegy csábító hatásában. Ő mondja :

Büvös papir, nem fogja jól eszem

és Mefisztótól ezt kérdezi :

De nézd csak, pénzt ér igazán e jegy?

És az ördög a piaci áralakulás inflációs filozófiáját levonja a következő gúnyos szavakban :

Mefisztó: Kapsz mindent, mi bendődbe megy.

Bolond: S ház, birtok, marha, ezt is vehetek?

Mefisztó: No persze, árat ígérj s lesz neked,

Bolond: Kastély, pagony, vadás, halas?

Mefisztó: No lám, nemzetes urnak látlak még talán.

Bolond: Ma már úgy alszom, mint egy birtokos.

Mefisztó: Egyedül ki kétli még, hogy e bolond okos?

A színen lejátszódik az inflációs pénz egész tragédiája, mert Plutus, vagy ha úgy tetszik ál-Plutus, föllebbenti a titkot s a hírnök így hirdeti ki a pénz-összeomlást :

Mi ez, bolond? nos mi ez?

Hisz csak farsangi tréfa ez.

Ki vár az esettől egyebet,

Aranyszüretben ki hihet

S játékszer pénz, mely hamis.

Sok lenne ma még az is,

Ti otrombák, nektek csaló

Szép látszat a vaskos való.

Végül az ördög Fausthoz fordul, ki eddig oda se hallgatott és csodálatos élességgel megjósolja, hogy mi lesz a pénzduzzasztás bukása. Így szól :

Rád e merényből új adósság vár még.

Ne hidd, Helenát, hogy földézed.

Mint pengőpénzt a bankjegy-árnyék.

Dramaturgiailag a helyzet az, hogy az egész pénzkibocsátási jelenetnek semmi köze sincs a Faust és Helena-tragédia továbbfolytatásához. Úgy látszik, mintha megakadt volna az egész drámai költemény. Tényleg Faust, mint említém, nem hallgat oda az egész jelenetben a pénzelméletre és annak színpadi lejátszására. A magyarázat egyszerű: Faust Goethe, a költő, alkotása, de ezekben a jelenetekben nem a költő beszélt, hanem a pénzügyminiszter.

Profán felfogással szemben az ellenvetés természetesen igen egyszerű. A *Faust* olvasását megszokott közönség azt fogja mondani velem szemben, hogy voltaképpen a nagy drámaíró itt nem akart mást, mint néhány fölületes megjegyzéssel színesebbé tenni a korfestést, illetőleg a kissé megakadt fődrámát mozaikszerű berakással élénkíteni. Én azonban megfordítom az okoskodást és azt felelem, hogy Goethének, a nagy pénzügyminiszternek, a gazdasági gondolatai oly erővel ülték meg a lelkét, hogy önkéntelenül kifakadtak és áttörték a színpadnak a deszkáit is. Erre az eretneknek látszó tételre sok okom van. Nem kell semmi egyebet tenni, mint mikroszkópi vizsgálat alá venni azt a könyvet, amely kétségtelenül összes művei között legközelebb állott Goethehez, tudniillik Eckermannal való beszélgetéseit, s akkor azt a benyomást nyerjük, mintha ez az óriás, mikor ott az Ilm pagonyai és berkei között hú titkárával kocsizgatott, isteni pillantásával belelátott volna a közgazdasági kérdések legmélyebb rejtekeibe. Itt csak két mondását írom fel, amelyek úgy hatottak reám, a közgazdászra, mint mikor Wotan, az isten, egy pillantással leteríti Hundingot.

1828. október 23-án Goethe ezt jósolja: «Nem félek, hogy Németország nem egyesül. Az egységesítés tekintetében nagy közutaink és jövő vasutaink meg fogják tenni a magukét. De először is egyesüljünk egymás iránti szeretetben és legyünk egyek mindig a külső ellenséggel szemben. Legyünk egyek abban, hogy a német tallérnak és garasnak az egész országban egyenlő értéke legyen.» — Kétségtelen, hogy ebben van nemzeti líra. Bizonyos az is, hogy van politikai jövendőlés, tudniillik az a prófécia, hogy a szétszaggatott Németország egységes birodalommá fog válni. Ellenben óriási köz-

gazdasági és pénzügyi genialitás kell ahhoz, hogy valaki, mikor még csak töredék vasúti vonalak épülnek, amelyek Nürnberget és Fürthöt kötik össze vagy más kisebb városközi közlekedést teremtenek meg, már látja azt az ellenállhatatlan erőt, amely a lerakott síneken át a közgazdasági és kereskedelmi egyesülést fogja megteremteni. Sokan még ma sem tudták ezt az összefüggést észrevenni, amit a mi időnkben is tapasztalhatunk, amikor a gazdasági terjeszkedés és politikai összezsugorodás összeütköznek egymással. A legjellemzőbb és legfeledhetlenebb azonban ebben a csudálatos nyilatkozatban az, hogy az egységes valutának a főszempontjait domborítja ki ő, a költő, aki, mint látjuk, igazi pénzügyminiszter.

1827. február 24-én Goethe azt mondja Eckermannnak, hogy a yankeknek meg kell építeniök a Panama-csatornát, az angoloknak átszúrni a Szuezi csatornát. Aztán így folytatja: «Szeretném ezt megérni, de nem fogom megérni. Szeretném megérni azt is, hogy a Dunát a Rajnával csatorna kösse össze. Ezt a három nagy dolgot szeretném megérni s valóban ez megérné a fáradságot. Ezek miatt érdemes volna az életet még újabb ötven esztendeig kibírni.» — Első pillanatra úgy látszik, mint költői merengése egy léleknek, amely a saját mulandóságával küszködik. De egyáltalában nem az. Az a megjegyzés tudniillik, hogy e miatt még ötven esztendeig érdemes lenne kibírni az életet, arra vonatkozik, hogy milyen óriási fontossága volna annak a három világrészben várható három csatorna-vállalkozásnak, amelyet Goethe előre lát. Valóban azt mondhatjuk, hogy a világgazdaság láthatárán hordozza körül fölséges tekintetét és bevallhatjuk azt is, hogy két első próféciája már beteljesedett, a harmadikat pedig — a Duna—Rajna csatornát — most, több mint száz esztendővel halála után, valósítja meg nemzete.

Goethével való ez a foglalkozásom arra csábított, hogy ne csak megdrámásított valutapolitikája, ne csak egyenesen közgazdasági jellegű meglátása iránt érdeklődjem, hanem fölvessem azt a kérdést, hogy akár szándékosan, akár szándéktalanul, a lelke más kisugárzásaiban is nem lehet-e igen mély értelmű közgazdasági leletekre bukkanni. Azt hiszem,

igen. Miután Goethe szíve legjobban szerelmi levelezésében vetkőzik le, nagyon helyesnek tartottam, hogy Kühn *Die Frauen um Goethe, Weimarer Interieurs* c. kétkötetes művében, különösen Stein Charlotte-val való levelezéséből kiemel néhány oly mondatot, amelyek Goethe gazdasági foglalkozásának a lenyomatai, de mindenesetre szerelmi levél papírosába burkolt lenyomatai. Így, mikor arról beszél a költő, hogy ő a katonai pékműhelyeknek a felügyelője és ezen a címen az újsütetű komisz-Brotot elküldi szerelmének, amikor gazdasági tanácsokat ad Steinéknak, akkor épp úgy feltárja szellemének belső alkatát, mint ahogy végtelenül jellemző a a szép Charlotte-ra, hogy mikor Vulpius Christina miatt szakítanak egymással, Charlotte azt írja le, hogy eladja ilmenauai bányarészvényeit (kuxait), hogy mutassa így, mennyire nem érdekli az, amit Goethe szeret és amihez Goethe lelke hozzánőtt. Ez a bányaszeretet megint pénzügyminiszteri vonás, még pedig a legjellemzőbbek közül való. Látni kellett Wekerle Sándort, amikor a legnagyobb politikai viharok között is állami bányavásárlási terveivel vívódott. Viszont Goethe a saját életét jelképező *Wilhelm Meisters Wanderjahre*ban egy alakot formál ki, akit Montannak nevez és akit a bányakutatás eszmei megtestesítőjének ábráz. Igaz, hogy ugyanebben a kötetben nagy részletességgel elmondja az akkori szövőműhelyek berendezését is és, ami fontosabb, az új szövőgépeknek a német társadalom alakulására vonatkozó hatását rendkívüli érzékenységgel fürkészi.

Bielschowsky helyesen mondja azt, hogy még számos hivatalos akta vár kiaknázásra, amelyek mind Goethének, a miniszternek, szakadatlan működésére, tehát érdeklődésére vetnek majd világot. Annyit tudunk, hogy tanulmányozta az akciza, az akkori forgalmi adó rendeleteit. Foglalkozott a zálogházak rendszabályozásával és diktált csődeljárási szabályzatot. Beláthatatlan munkakörének ezek a költői művei által eltakart maradványai talán csak azért maradtak eddig összefoglalás nélkül, mert az az óriási fény, amelyet Goethe költői műveiben terjeszt, nemcsak elvakította olvasóit és életrajzíróit, hanem egyoldalú világításba helyezte az egész Goethe-kultuszt.

Goethében nézetem szerint, ha mindezeket a pénzügyi tevékenységeit gondosan földerítjük, nemcsak egy szorgos közgazdasági tehetségnek, hanem egyenesen egy pénzügyi léleknek az elrejtett ismérveit fogjuk fölfedezni. Talán túlmerésznek fogja az olvasó találni azt az állításomat, hogy amikor Goethe, a pénzügyminiszter, azért, hogy a deficitet elkerülje, a weimari állami háztartásban képes volt arra, hogy a nagyhercegnek asztali kiadásait csökkentse, annyira leszűkítette a napi meghívottak és étkezők számát, hogy még báró Steint, Charlotte férjét, is hazaküldte, akkor benne a szerelmes költőt is legyőzte a kameráliák minisztere, akinek első és utolsó gondolata mindenkor és mindenütt az egyensúly helyreállításának a törekvése lesz.

Az egyensúly a pénzügyminiszter legmélyebb jellemzője. Ám nincs a világon sem költő, sem gondolkozó, akinek csudálatosan széles lelke minden ízében oly fölségesen tele lett volna az egyensúly, az emberi kiegyenlítés végtelen törekvésével, mint Goethe. Ezért hiszem és vallom, hogy Goethe lelkének mélyén egy igazi nagy pénzügyminiszter lakott.

HEGEDÜS LORÁNT.

AZ AMERIKAI SZÍNHÁZRÓL.

I.

A színház a drámának és a színjátszásnak szerves együttese. Aki a színházról akar beszélni, nem hallgathat sem a drámáról, sem a színjátszásról. Aki az amerikai színházat akarja ismertetni, annak vállalnia kell a feladatot, hogy egyenlő figyelemben részesíti és arányos terjedelemben tárgyalja az amerikai drámát és az amerikai színjátszást. Már a feladatnak ilymódon való fogalmazása is érthetővé és megbocsáthatóvá teszi a jelen tanulmány hiányait és fogyatékoságait. Ilyen nagy, bonyolult és háromágazatú témáról ilyen szűkre mért keretben csak tökéletlen képet adhatunk. Az alábbiakban tehát nem rendszeres, összefoglaló, pragmatikus irodalom- és művészettörténeti essayt akarok nyújtani, hanem inkább személyes benyomásokról beszámolni. Valaki, akinek negyven év óta az a hivatása, hogy figyelje és bírálja az európai színházat, drámát és színjátszást, el fogja mondani minden nagyigényűség és nagyképűség nélkül azt, amit amerikai útja közben az ottani színházi világról megtudott, amit megfigyelt és feljegyzett. Igénytelen útijegyzetek ezek, rögtönzött gondolatok, amelyeket egy színdarab, vagy színész ébresztett; eszmék, amelyek az amerikai színháztudomány nagyjainak eszméibe kapcsolódnak, kérdések, amelyek drámai vagy zeneművek hallgatása közben felmerültek és amelyekre a legtöbb esetben bizony nem kaptunk választ. És ha igen, akkor a válasz nem volt kielégítő. És a kritikusnak be kellett érnie azzal a megállapítással, hogy «ez nálunk így van és így is fog maradni, ezt európai ember nem fogja megérteni, mint ahogy mi sok mindent nem értünk meg Európában.»

Hogy ez az utóbbi állításom ne essék az igazságtalan általánosítás gyanújába, mindjárt bevezetőül elmondom

egyik legnevezetesebb színházi élményemet Amerikában. Nyolc évvel ezelőtt a nyár egy részét Chicagóban töltöttem. A hőség elviselhetetlen volt. Csak este jutottunk egy kis lélekzethez, amikor elhagytuk a várost és vagy a Michigan partján, vagy messze künn, valahol a Villa Venice-ben, vagy a Ravinia-Parkban kerestünk enyhülést. A Ravinia-Parkban rövid nyári operaszeezón volt elsőrendű erővel. Egy napon a *Carment* hirdették. Rábírtam barátaimat, hogy megkockáztassák velem az ötnegyedórás kirándulást, villamoson, a rekkenő hőségben. Elhelyezkedtünk a nézőtér egyik elülső sorában. A színház nyitott oldalfalain hűs levegő özönlött be a gyönyörűen gondozott parkból. Kitűnően éreztük magunkat és nagy izgalommal vártuk Stokovski pálcájának jeladását. A nagy karmester elfoglalta helyét az emelvényen és beintett zenekarának. Az első hangok hallatára azt hittem, a fülem káprázik, vagy valami még nagyobb baj történt velem: a második felvonás előjátékával kezdték. A függöny szétvált: Lillas Pastia kocsmája. Most már nyilvánvaló volt, hogy nem tévedtem és nem hallucináltam. Az első felvonást szó nélkül elhagyták. Tudvalevő, hogy a második felvonásban számos vonatkozás van arra, ami az elsőben történt. Nem baj! Hiszen a legtöbb hallgató úgyis ismeri *Carment*. Végre az operában a zene a fontos, nem a szöveg.

Én azonban meg voltam botránkozva a remekmű megcsonkításán. És amikor másnap teán voltam a *Chicago Daily Tribune* főszerkesztőjénél, előtte is szóvá tettem megütközésemet. Mr. Smith megértően mosolygott:

— Teljesen megértem az Ön felháborodását, csak nem osztozhatom benne. Lássá, a Ravinia-Parkban az előadást nem lehet 9 előtt megkezdeni, mert azok a dolgozó emberek, akik az irodából, office-ből még hazamennek, valamit esznek, át is öltözködnek, a hosszú villamos utat is számítva, nem jutnak ki hamarabb a Ravinia-Parkba kilencnél. Viszont éjfél előtt be kell fejezni az előadást, mert annak a *clerc*-nak, kereskedőnek, ügyvédnek, mérnöknek valamit aludnia is kell, hogy holnap újra tudjon dolgozni.

— Önt az európai hagyomány köti. Az Önök szemében a klasszikus írók, költők, zeneszerzők — tabu. Szentség,

amelyhez nem szabad hozzányúlni. Az Ön szemében például a *Carmen* megcsonkítása szentségtörés. A mi szemünkben nem. Most kezd csak valamely hagyomány kialakulni nálunk is, még pedig éppen a komoly operai előadások és koncertek hatása alatt és a zenei oktatás rendszeres fejlesztése és elmélyítése következtében. De ez az egész fejlődés még nagyon fiatal. És ezt sem erőltetni, sem siettetni nem lehet.

— De megnyugtatom Önt, ha száz év múlva kijön Chicagóba és meg akarja hallgatni a *Carment*, akkor már mind a négy felvonását elő fogják adni.

Ez a kis epizód a maga jelentéktelenségében is sokat megmagyaráz. Például megmagyarázza a newyorki Stadium-Concertek sajtószzerűen összeállított programját is. Ez a program ugyan túlnyomórészt klasszikusokból áll, de, ha szabad magunkat így kifejeznünk, csak népszerű klasszikusokból, akiknek zenéje fülbemászik, akiket a hallgató megért. Kísérletezni a Stadium tizenhat-tizennyolcezer főnyi közönségével nem ajánlatos, nem is igen lehet. Amerika alkalmazza legnagyobb gondolkodójának, James-nek pragmatikus bölcsességét a zenére is, mint minden művészetre, talán első sorban az építészetre: szép az, ami hasznos. Nem is a mű a fontos, hanem az a hatás, amelyet a közönségre tesz. Első és legfontosabb minden körülmények között — a közönség. Megtalálni az átlagos publikum ízlését, vágyait, ideáljait és lehetőleg maradék nélkül teljesíteni ezeket a vágyakat: ez a művészet valódi célja és értelme. Ebből még korántsem következik a művészet öncélú törekvéseinek tagadása vagy feláldozása. Sem az, hogy a művészet nem nevelheti a közönséget. Nevelheti, de egy feltétellel: ha nem provokálja, nem izgatja, nincs kihívó ellentétben a közönség ízlésével és előítéleteivel. A forradalom a művészetben nagy dolgokat alkotott Európában. Amerika eddig a forradalomig még nem jutott el.

Az Újvilág művészet dolgában konzervatívabbnak mutatkozik bármely európai országnál, beleértve az angolt is. Az amerikai színház konzervatív intézmény, amelynek üzemén, belső kiképzésén, homlokzatán és elhelyezésén nem változtat semmi újítás, semmi új jelenség sem. Például a mozi

versenye sem. New Yorkban, Chicagóban, Bostonban, San-Franciscóban sorra épültek a legragyogóbb, a legfényűzőbb mozipaloták. A Capitolt lefőzte a Paramount, a Paramountot árnyékba borította a Roxy. A Roxy elbújhat a Radio-City tündéri, pazar fényben úszó helyiségei mögött. A színház-építésnek nincs és egyelőre nem is lesz ilyen konjunktúrája. A Radio-City mozipalotájához mérten a Metropolitan Opera House szegényes, düledező viskó. A Broadway-n és a Broadway körül épült színházak nagyság és külső dísz dolgában szerényebbek a szerénynél. Hasonlítanak a párizsi kis boulevard-színházakhoz. A Lyceum, a Shubert, a Morosco, a Long-Acre, a Golden, a Barrymoore, Booth, a Martin Beck-színházak mind ócska épületek. És a most épülő színházak is csak színpadi és nézőtéri berendezéseik modern voltában térnek el tisztesebb korú testvéreiktől.

II.

Az amerikai színház két pilléren nyugszik, vagy legalább is nyugodott hosszú időn keresztül: az egyik a Broadway, a másik a Road. Az egyik New York, a másik a vidék. Természetes, hogy a Broadway nem földrajzi meghatározás: a hatalmas világvárosnak valamennyi színháza ebbe a fogalmi körbe tartozik. És viszont provincián nemcsak a közép- és kisvárosokat kell érteni, hanem az olyan hatalmas metropolisokat is, mint Chicago, San-Francisco, Boston, Philadelphia, Baltimore stb. A színházi világ gyúpontja New York. Itt dolgoznak azok a hatalmas műintézetek, amelyek egyrészt megteremtették és felvirágoztatták az amerikai drámát, másrészt vendégül látták és látják Európa legkitűnőbb művészeit és beiktatták műsorukba Európa drámai termésének legjavát, a görög tragikusoktól, Shakespeare-n és Molière-n keresztül a legmodernebbekig. Itt fejlődött az a teljesen genuinusnak mondható színművészet, amely ma már jóformán független az európai hírességek vendégjárásától és csakhamar el fog érkezni a színművészeti autarkiának nem minden szempontból üdvös állapotáig, ellentétben a zenével, amely Amerikában előreláthatólag még sokáig bevitelre lesz utalva.

A színművészettel együtt, mint ennek függvénye és járuléka, ugyancsak itt virágzott fel a színpadművészet, a rendezés, a díszletezés, a világítás ezer trükkjével, új ötleteivel, túlzott pompájával, a vizuális hatások teljes kiélezésével, tömegstatisztériájával, show-girljeivel és show-boyaival. A Broadway hozta létre a star-rendszert, amely egy vagy két nagyhírű színész népszerűségére építi fel nemcsak a színház anyagi boldogulását, — ezt még csak nem is lehet zokon venni, mert az üzlet, üzlet — hanem műsorát, művészi stílusát, csaknem azt lehetne mondani, egész esztétikai hitvallását is. A star-rendszer a színház hivatásának egyoldalú felfogásából indul ki és így természetesen végzetes túlzásokba sodorta az intézményt. Természetes az is, hogy ez egyoldalúság és túlzás ellen feltámadt az egészséges reakció, és újraéledt a színház valóságos, jó hagyományokon épülő küldetésének tudata. Bátor kezdeményezők kísérletet tettek az együttes uralmának helyreállítására. És vállalkozásuk meglepő sikerrel járt, de csak abban az esetben, amikor a színház komoly és értékes műveket iktatott programjába és ezeket komoly és értékes művészekkel tudta előadatni. A sikernek volt még egy lényeges feltétele: az avatott és lelkes rendező, aki nem tekinti saját személyét a színház központjának; aki hűséges sáfárja a dráma költői értékeinek s alázatos szolgája és tolmácsa, nem pedig bírója vagy zsarnoka a költőnek és színésznek. Egyébként a rendező körül kavargó válság nem new-yorki különlegesség. Kijut belőle a mi nagy színházainknak is.

Vannak színházi emberek, különösen rendezők, akiknek szent meggyőződésük, hogy a színésznek, a starnak, a primadonnának kora lejárt, szerepét átvette a rendező. Hol van ma színész, legyen még oly kitűnő és népszerű, aki tekintélyben és hatalomban csak megközelítené Reinhardtot, Jessnert, Granville-Barkert, Copeaut, Stanislavszkyt, Tairovot, Meyerholdot, sőt Louis Jouvet-t, vagy Gaston Batyt?

A színész ma ki van szolgáltatva a rendezőnek. A játék stílusát, tempóját a rendező szabja meg, akinek szemében a világítómester, a díszletfestő, a bútortervező legalább olyan fontos személyiség, mint a színész. A színpad külső díszének emelkedő fontossága egyenes arányban van a rendező emel-

kedő befolyásával. Maeterlinck *L'oiseau bleu*je a maga nemében mestermű. De szürke jelentéktelenség és zörgő papiros ahhoz képest, amivé a moszkvai Művész Színházban Stanislavszky varázsolta, fantasztikus díszleteivel, világítási hatásaival, evolúcióival. Csehov évtizedekig koplalt, küzdött a névtelenség átkával, a kudarcok véget nem érő sorával. Egyszerre Stanislavszky felfedezte benne azt a költőt, aki a leghívebben és a legteljesebben fejezi ki az orosz érzést, gondolkodást, világnézetet, az orosz passzivitást és élehetlenséget; az orosz mély és szemérmes érzékenységet és érzelgőséget. Felkapta, divatbahozta, az egész világon végighurcolta, az egész világ bámulatát kivívta számára. A rendező genie-je abban áll, hogy hidat tud verni az író és közönség között. Erre a hidra nagy szükség is van. Az író legtöbbször az élettől elvonatkozott remete, aki fantazmagóriái ködében él, a világgal alig érintkezik, a tömegeket mozgató eszmékről, jelszavakról, szenvedélyekről tudomást alig vesz. A közönség maga az élet. A rendező megérti az álmodó költőt és megérti a virasztó tömeget és a színészt felvilágosítja a költő titkos intencióiról és a közönség jogos igényeiről. Amíg így fogjuk fel a rendező szerepét, addig megvan minden okunk rá, hogy örömmel üdvözljük és elismeréssel kövessük munkáját. Így dolgozott Kronek, a híres meiningeniek játék mestere. És az ő hatása alatt Stanislavszky, aki a moszkvai Művész Színházat a világ első műintézetévé fejlesztette. A rendező uralkodó szerepének első szószólója a gyakorlatban II. György meiningeni herceg volt, aki színészeivel diadalmasan járta be egész Európát, elméletben Wolf Appia, a nagy svájci színháztudós, aki szóról-szóra ezt mondta: «Az az ember, kit mi ma rendezőnek nevezünk, akinek feladata, hogy egy előadást előkészítsen, a zsarnoki tanítómester szerepét játssza, akinek meg kell tanulnia, mennyi előzetes studiumot követel a rendező, ki kell aknáznia a színpadi produkció minden elemét, hogy egy művészi szintézist hozzon létre, élettellel kell betöltenie mindent, még a színész rovására is, akinek a rendezői akarat előtt meg kell hajolnia. A rendező legyen egyben kísérletező és költő. Játsszék a színpadi anyaggal, de ügyeljen arra is, hogy ne személyes szeszélyeinek szerezzen

érvényt. Ilyen feladatot csak elsőrendű művész képes megvalósítani.»

És ezen fordul meg a rendező problémája, Európában éppen úgy, mint Amerikában. Hosszú gyakorlatunk alatt nem találkoztunk rendezővel (az utóbbi időkben játékmesterrel), aki ne tartotta volna magát elsőrendű művésznek. Viszont alig akad író, színész, díszletfestő, tánctanár, világosító, aki bele ne ütközött volna a rendező önkényébe és aki a legjobb esetben szükséges, az esetek túlnyomó többségében felesleges és káros rossznak ne tartaná a rendezőt. W. Somerset Maugham, a legsikeresebb angol színpadi író, hátat fordított a drámának örökre, mert nem bírta ki a rendezőket. A rendezők viszont nem bírták ki őt.

Egy másik vitapont a Broadway-n: a színpad külső képe. Ez a kérdés ma teljesen tisztázatlan. A legszélsőségesebb ellentétek küzdenek egymással a győzelemért. Vannak színházi vállalkozók, akik még ma is fokozni akarják a színpad fényét; akik százezreket ölnek bele egy-egy mutatványba; akik pompázó sztárokkal, hím- és nőnemű primadonnákkal, ragyogó ruhákkal, káprázatos díszletekkel, pazar világítási hatásokkal, agyonreklámozott szépségkirálynőkkel és lehetőleg kevés lepelbe burkolt girlök húskirakatával csábítják be a színházba a báméshkodásra mindig hajlamos, húsrá mindig éhes közönséget. A színháznak ezek a hazardőrjei abban a balga hiedelemben élnek, hogy ezzel a tékozlással felül fogják múlni és földre fogják teperni a mozit, amely szintén esztelenül költekezik és akárhányszor milliókat öl bele olyan filmbe, amely kudarca esetén még ezreket sem hoz be.

Viszont akadnak — egyelőre gyéren — vakmerő újítók, akik csaknem csupaszra vetkőztetik a színpadot, a díszleteket éppen hogy jelzik, vagy még csak nem is jelzik, a színészeket szürke, köznapi ruhába öltöztetik és csak a dráma igéjével és a színész játékával igyekeznek hatni. Az idei szezonban ezeknek a puritánoknak határozottan nagyobb szerencséjük volt, mint a tékozlóknak. Az egyik Broadway-színház igazgatója százhuszezer dollárt ölt bele egy *Antonius és Cleopatra* díszleteibe, jelmezeibe, gépeibe, hajóiba, Anto-

niusába és Cleopátrájába. És csúfosan megbukott. Egy másik, a Mercury-Theatre, hétezer dollárért kiállította a *Julius Caesart* sztárok nélkül, díszletek nélkül, mai ruhákban, és nagy sikert ért el. De a szezon legnagyobb sikere Thornton Wilder *Our Town* című darabjának jutott. A szerző megnyerte a Pulitzer-díjat. Az előadás milliók tetszését. Primadonna nem volt látható. Egy nagyszerű színész, Frank Craven, hordozta vállán az est, sőt pár száz est terhét. De ebből az emberből teljesen hiányzik a sztárok minden allűrje. Ő volt a rendező, a conférencier, a görög kórus szerepét betöltő tolmács, a magyarázó, összekötő kapocs. Beszéde oly természetesen hangzott, mozgása oly igénytelen és magától értetődő, viselkedése olyan közvetlen volt, mintha az utcáról merészkedett volna be a színházba, vagy mintha a nézőtérről lépett volna fel a színpadra, hogy elindítson egy különben sem nagyigényű mesét. A színpadon pedig még annyi díszlet sem volt, mint Shakespeare-én. Csaknem semmi. Egy-két szék, egy kecskelábú asztal, egy gödör, amelybe a szomorú dráma szomorú hősnőjét eltemetik. A hatás megrendítő. A közönség zavartalanul összpontosíthatta elméjét és szívét a dráma mondanivalójára és a színészek játékára. De itt többé nem is játékról volt szó, hanem átélésről, nem szerepről, hanem emberi lényekről, nem elmésen fűzött, simán gördülő, vagy pathetikusan felfokozott szavakról, hanem a mindennapi élet apró cselekedeteiről, amelyek azonban az emberek egymáshoz való vonatkozását maradéktalanul kifejezik. Talán rutinról, amely mögött mélyseges értelem húzódik meg. Esküvőről és temetésről, aminőt naponta látunk és átélünk és amely mégis itt az egyetemes emberi élet magaslatára emelkedik és ennek az életnek döntő határait jelöli meg. Az előadás azt nyújtotta, amit a színháznak produkálnia kell, ha hivatását a legfelsőbbrendű értelem-ben akarja teljesíteni, úgy ahogy ezt a hivatást Hamlet meghatározta dramaturgiájában.

Másik súlyos problémája a Broadway-nak oly probléma, emelynek gazdasági, művészeti és irodalmi vonatkozásai agyaránt fontosak és úgyszólván a színház legnemesebb és legérzékenyebb szerveit érintik : a műsor problémája. A kérdés ez : adjon-e a színház *en suite* előadásokat, vagy törekedjék

változatos, sokoldalú, gazdag műsor kialakítására? Vannak színdarabok, amelyek egyfolytában sok száz, sőt ezer előadást értek és érnek meg (a rekord alighanem az *Abie's Irish Roseé*). Hogy ezek a színművek nem okvetlenül a drámairodalom legjavából kerülnek ki, azt felesleges hangsúlyoznom. Mert még nem akadt színház, amely az *Antigonet*, vagy a *Hamletet*, vagy a *Fösvényt* kétszázas sorozatokban elő merte volna adni. De ne is adja elő. Ezek a remekművek nem arra születtek, hogy az unalomig való ismétlés elcsépeltté és lenézetté tegye őket. Mert egyet nem szabad elfelejtenünk: Az *en suite* játék nemcsak a szerzőt és a színművet teszi unottá, hanem mechanizálja a színészt is. Nem lehet százszor, kétszázszor, ezerszer ugyanannak a színésznek ugyanazon a helyen indulatba jönnie, ugyanazon a tirádán fellelkednie, ugyanazzal az élccel megnevettetnie. Az amerikai életnek amúgyis a szellem minden területén megvan az a veszedelme, hogy mechanizálódik és standardizálódik. Ennek kimm, a gyakorlati életben, gyárban, kézműiparban, *ten-cent-store*-ban bizonyára megvan a maga előnye, de a művészet a futószalagon nonsens. Minden művészetnek alfája és ómegája az egyéniség, már pedig a gépesített egyéniség megszűnt egyéniség lenni.

Viszont érthető, ha a vállalkozó ragaszkodik a sok százszoros sorozathoz, különösen ha a darab meg is tartja a vonzerejét. Ő arra hivatkozik, hogy csak így térülnek meg a színpad fényűző kiállításával együttjáró költségek. A színészek is hajlandók olcsóbban dolgozni, ha szerződésük hosszabb időre biztosítja a *job*-jukat. A szerzői díjakon is meg lehet így valamit takarítani. Mindennek persze az a feltétele, hogy a színház igazán vonzó kasszadarabra tegyen szert. Már pedig azt, hogy egy kéziratban levő darabnak megvan-e ez a virtusa, nem lehet előre megjósolni. Még a legravaszabb és legtapasztaltabb színházi emberek sem képesek egy színműről pusztán olvasás után leolvasni a sikert vagy kudarcot. És nincs az az esztétikus vagy kritikus, aki csálhatatlan és kimerítő analízisét tudná adni a sikernek, aki meg tudná találni azokat a színpadi elemeket, amelyekből a százas, ötszázas, ezres előadásokig eljutott színművek összetevődnek.

Hogy azonban az *en suite* előadásokat a Broadway is

ma már művésziellennek, sőt művészetellenesnek érzi, annak döntő bizonyítéka az, hogy szinte rendszeresen ismétlődnek azok a jóhiszemű és jó célzatú kísérletek, amelyek egy-egy előkelő színház számára műsort próbálnak teremteni. Vegyes műsort, klasszikusokból és modernekből, amerikai és idegen szerzőkből, tragédiákból és komédiákból. A kísérlet ritkán sikerül teljesen, de nem végződik okvetlen kudarccal. A nemes becsvágyú igazgató műsort dolgoz ki, a nagy művészi feladatokhoz és célkitűzésekhez méltó személyzetet toboroz, tervei kiviteléhez méltó rendezőt, vagy rendezőket szerződ- tet, megmozgatja a bérbevehető *publicityt* (a hirdetést) és érdeklődésre bírja a semmi áron meg nem vásárolható *publi- cityt* : a kritikát. Művészei, műsora és a kritika ajánlása révén úgynevezett erkölcsi sikert ér el és ha szerencsésen megússza a szezont, akkor mérleget csinál. Az aktívák oldalán szerepel- nek a tele házak, a lelkes tapsok, az elismerő bírálatok, egy Brooks Atkinson, egy J. B. Brown magasztaló kritikái. A pasz- szivák oldalán kevésbé hangos, de annál nyomósabb szá- mok sorakoznak. Ha ezek a számok azt jelentik, hogy a vállal- kozó anyagi erői kimerültek, akkor irodalom ide, művészet oda, a következő szezonra beszerez egy látványos revűt száz- huszonöt *girl*-lel, akik fiatalabbak, szebbek és meztelenebbek a Ziegfeld-*girl*öknél.

Hogy egy ilyen forradalmi újító megússza nagyobb baj nélkül kísérletezésének első évét, az ma még a ritkaságok közé tartozik, de hogy mégis megtörténhetik, azt a Mercury Theatre példája igazolja. Ennek a színháznak két vállalkozója, Orson Welles és John Houseman, elég vakmerők voltak új műsor- politikát kezdeni : nem adtak elő minden este más darabot, de viszont nem is játszották ugyanazt a sikert az egész évadon keresztül. Kezdték *Julius Caesarral*, folytatták Shaw egy régebbi darabjával s ígérték Webstert és egy Ben Jonsont. *Julius Caesarral* és a *Heart Breake House*-zal nagy sikerük volt, a *Duchess of Malfi* próbáit abbahagyták, mert a darab kiállítása nagyon sok pénzt emésztett volna fel. Ben Jonsont egy más, régi bohózzal helyettesítették. A két igazgató az évad végén a *Newyork Times*ban beszámolt első évi tapasztalatairól. Nagyban és egészben meg voltak elégedve. Termé-

szetes, voltak kezdeti nehézségeik, de ezeken túltették magukat, a beszámolót azzal a határozott ígérettel fejezték be, hogy színházi politikájukat jövőre is folytatni fogják.

Hasonló becsvágy lelkesítette azt az öt drámaíró, akik kellő anyagiakkal felfegyverkezve, arra szövetkeztek, hogy kizárólag saját darabjaikat adják elő. Ez az öt író Maxwell Anderson, Sidney Howard, Robert Sherwood, Elmer Rice és S. U. Berman. Az öt jónevű író abban állapodott meg, hogy mindegyik egy-egy darabjával járul hozzá az új színház műsorához. Az újítás a tervben az, hogy a rendezés munkáját is ők maguk végzik, még pedig vagy a saját művüket rendezik, vagy valamelyik társukét, akinek ehhez a munkához nincs kellő bátorsága vagy avatottsága. Az új társulásnak első sorban nem irodalmi vagy művészeti, hanem gazdasági célja van, kiiktatni a business-ből a *middleman*-t, tudniillik a pénzes vállalkozót. Az öt író színháza egyelőre még csak terv. Meg fog-e valósulni, kérdés. S ha megvalósul, lesz-e a vezetőkben elég üzleti szellem, meg fognak-e bízni egymásban, nem vesznek-e össze és válnak széjjel egymástól, még mielőtt a közönség elé jutnának, azt ma csak egy próféta tudná megmondani.

*

A színház hűséges és hatékony frigyese az irodalomnak, táplálója a színművészetnek, apostola fenkölt erkölcsi, politikai, szociális eszméknek és *last not least*, sőt nem is *last*, hanem *for all*: *üzlet*. A színház irányása csak kétféle módon képzelhető el: vagy úgy, hogy nyereségre számító üzlet és a számítás, a kalkulus beválik; vagy úgy, hogy nem nyereségre számító intézmény, állami pénzen, vagy a társadalom, vagy valamely közület által fenntartott intézmény. Akkor megél a támogatásból. Természetes, hogy a maga emberségéből élő színház anyagi helyzete függvénye az általános gazdasági helyzetnek, a *prosperity*nek, vagy a *depression*nak. A színház röghöz kötött intézmény, üzleti vállalkozás. B. Shaw, aki csak jól ismeri a színházat gazdasági vonatkozásaiban, ezt mondja: «A színházüzlet nem olyan, mint más üzlet. Valaki vállalkozhatik egy színház vezetésére a nélkül, hogy

üzleti képessége vagy tudása volna és negyven év után kevesebbet fog érteni az üzlethez, mint amikor hozzákezdett. Miért? Mert a londoni színház vagy olyan óriási haszonnal dolgozik, hogy az igazgatóság esetleges pénzkidobása nem számít, vagy olyan veszteséggel, hogy a legnagyobb takarékoszággal sem lehet megmenteni a csődtől.»

Ugyanez áll talán még nagyobb mértékben a Broadway színházairól. A siker oly mesés összegeket hoz, a bukás oly katasztrófális következményekkel jár, hogy a színház nem szaladhat irodalmi értékű drámák után, hanem kénytelen megkeresni és előadni a slágereket.

Egyetlen sláger, amely jól beüt, jóváteheti egész sorát azoknak a bukásoknak, amelyek az irodalmi kísérletek révén megkárosították a színház vagyoni állományát. És ha ez így van, minek egyáltalán kísérletezni az irodalommal? Az irodalom legfeljebb arra jó, hogy két sláger között az úrt kitöltse. Egy szép látványos revű sok show-girl-lel, fényűző díszletekkel, nagy zenekarral, vonzó sztárokkal, hirdetésekkel és egyéb reklámokkal belekerül húszezer dollárba, mielőtt felmegy a függöny. A színész, a díszletfestő, a rendező, a munkások fizetését ebbe az összegbe nem számítottuk bele. Jó díszletfestő kap 2000 dollárt egy hétre, míg a szerényebb rendező beéri heti 500 dollárral. De siker esetén ehhez mértek a bevételek is. A *The Journey's End* című darab, amelyet nálunk is elég szép sikerrel adtak, 1048-szor került színre és a vállalkozóknak 1.727,157 dollárt jövedelmezett csak Amerikában. Külön Londonban, Angliában, az európai kontinensen és a távol Keleten még 1.220,000 dollár, összesen csaknem 3 millió! Ezek szédületes számok, amelyekért a Wall Street hatalmas ügynökei is megirigyelhetnék a színházi vállalkozót. És a *The Journey's End* nem áll egyedül.

Ezek után könnyen meg fogjuk érteni, hogy a színház-igazgató, aki elsősorban üzletember és csak azután művész, — ha ugyan egyáltalán annak nevezhető — a vonzó darabokra, nem a változatos műsorra alapítja politikáját. A Theatre Guild, amely a legsikeresebben ússza meg a depresszióval együttjáró színházi válságot, büszkén hivatkozik arra, hogy az ő slágere a *Liliom* volt, tehát olyan vonzó sláger, amely-

nek irodalmi és művészi értékét sem lehet kétségbe vonni. És utána a *Strange Interlude*, szintén elismert és nagyra-becsült költőnek értékes alkotása. De egyiket is, másikat is sokszázszor kellett adni, hogy a vállalat is megtalálja a maga hasznát. És mindegyikét a legtökéletesebb, a legművészebb előadásban, hogy megtartsák hónapokra vonzó erejüket. A vállalkozás egyébként is súlyos helyzetbe jutott a modern drámaírás új technikája következtében. A mai szerzők, akik vagy öntudatosan, vagy tudattalanul, de minden esetben a film hatása alá kerültek, nem érik be a hagyományos három, vagy súlyosabb esetekben négy vagy öt felvonással, hanem képekre darabolják drámai mondanivalójukat. Van olyan színdarab, amely húsz képből áll. Ahány kép, annyi díszlet. És ez mind pénzbe kerül. Az igazgatók boldogan és előlegezett bizalommal fogadják azokat a darabokat, amelyek elejétől végig egy színen játszódnak le. De a baj sohasem jár egyedül. A sok képhez nagyszámú személyzet is kell, még pedig három-négy elsőrendű erő, húsz-huszonöt másodrendű, aztán egy sereg segédszínész és statiszta. Ez mind pénzt emészt. Ha a színházak állandó társulattal dolgoznának, akkor nem tenne különbséget, hogy a szerződöttetett tagok közül hányat rendelnek be a színpadra. De a mai rendszer mellett minden alkalomra külön kell szerződöttetni a szükséges személyzetet is. Valósággal az a helyzet állott elő, hogy minél jobbat, tökéletesebbet, fényesebbet produkál a színház, annál bizonyosabban csődbe jut.

A rendező valódi hivatása, jogköre, úgyszólván természetrajza állandó vitatárgya a Broadway-nak. Margaret Webster, maga is a rendezői gárda egyik jelessége, «hybrid animal»-nak nevezi a rendezőt, akinek kétféle elnevezése — Amerikában «*Director*», Angliában «*Producer*» — már eleve zavart támaszt és félreértésekre ad okot. Az írók szerint a rendezőnek az a hivatása, hogy meghúzza, megváltoztassa, lehetőleg eltorzítsa a darabot. A nagy színészek szerint a rendező akadályozza és elrontja a művész egyéni munkáját. A kis színészek még egyszerűbben fogalmazzák a rendezők életcélját: pokollá tenni a színész életét. A ballett-tervezők véleménye: a rendező arra jó, hogy beleüssé az orrát oly dol-

gokba, amelyekhez nem ért, hogy belekössön a szakemberbe, hogy a világitómesternek olyan utasításokat adjon, amelyek tönkreteszik a színpadi kép hatását. És Amerikában a rendező mégis csak nagy potentát. Elég, ha arra a fejedelmeknek kijáró hódolatra utalunk, amellyel Reinhardtot fogadták — a *Szentivánéji álom* előtt. Utána a szenvedélyes lelkesedés egy kissé lelohadt. Az *Eternal Road* balvégzete után csaknem végkép elenyészett.

Az angol színházi kritikusok oly kevéssé értékelik a rendező szerepét az előadásban, hogy a nevét sem említik meg. Ez természetesen megint túlzás. Éppoly túlzás, mint mikor a rendező neve a színlapon vastagabb betűkkel van nyomtatva, mint a szerzőé. Még akkor is, ha a szerző Johann Wolfgang Goethe és műve történetesen a *Faust*.

III.

A *Road* az amerikai színháznak második számú, egykor nagytekintélyű és nagyhatású tényezője : a vidéket járó vándortársulatok produkciója. Ezeknek a társulatoknak fontossága kettős volt. Egyfelől kizárólag ezekre volt bízva a színházi kultúra terjesztése roppant területeken, nagyvárosokban, amelyeknek a legtöbb esetben nemhogy állandó színtársulatuk, hanem még állandó színházi épületük sem volt ; közép- és kisvárosokban, amelyeknek közönsége szintén vágyódott színelőadásokon épülni és szórakozni. Másrészt a *Road* volt a kísérleti nyúl. Ott próbálták ki az új darabok hatóerejét. Ha a darab megbukott, akkor eltemették és elfeledték. Ha sikere volt, bevitték a Broadway-re. Ez még mindig nem rekesztette ki annak a lehetőségét, hogy a vidéken sikert aratott színmű New Yorkban megbukjék. Mert például Milwaukee és New York színházi közönségének ízlése különböző. Viszont Chicago és New York ízlését bizvást lehet ellentétnek nevezni. Csaknem bizonyosra vehető, hogy ami Chicagónak tetszik, azt New York meg fogja bukdatni. Viszont, ha a Broadway-ről kerül egy darab Chicagóba, akkor a szerző, a színész, a vállalkozó jól vigyázzon, mert könnyen megeshetik, hogy a legzajosabb newyorki sikerből még zajo-

sabb chicagói bukás lesz. Az idei nyáron Sinclair Lewis egy dramatizált regényét egy kis Connecticut-állambeli városban adatta elő, a szerző személyes felléptével a főszerepben. A groteszk gondolat, hogy egy világhírű, Nobel-díjas regényíró, ősz fővel színészkedésre szánja magát, egész jó üzleti trükknek bizonyult. De ha a darab a Broadway-re kerül és Lewis ott is erőszakolná a színészi szereplést, akkor alaposan megjárhatná. New Yorkban meg lehet kísérelni egy és más ízléstelenséget, ezt azonban mégsem. Vagy eszébe jutna Theodore Dreisernek, hogy dramatizálja gyönyörű regényét, a *Jenny Gerhardt*ot és ő maga játsza el Jenny papáját? Nem, ilyesmi Sinclair Lewis egyetlen komoly vetélytársának nem fog soha eszébe jutni.

Valamikor a *Road* nemcsak a színházi kultúra szempontjából, hanem anyagilag is hatalmas támasza volt a vállalkozóknak. A vállalkozónak nagy támasza volt minden új, esetleges kockázatos vállalkozásában az, hogy útraküldte társaságát, vagy annak egy részét és sorra látogatta a vidéki városokat, nemcsak a nagyokat, hanem olyan kisvárosokat is, amelyek csak egy estére tudtak közönséget szolgáltatni. De arra az egy estére csalhatatlanul. Megtörtént, hogy a *Road* többet jövedelmezett az igazgatónak, mint a Broadway sorozatos előadásai. Ma ez a virágzás és boldogság csak a vén színészek emlékeiben él. A vasúti díjszabás egyre növekedő drágasága megnehezítette a személyek utazását, de főképp a díszletek és kellékek szállítását. Az élet vidéken is jóval költségesebb lett, ámbár még mindig tetemesen olcsóbb, mint New Yorkban, Chicagóban, vagy San-Franciscóban. De nemcsak a drágaság nőtt meg, hanem az igények is. Azelőtt a jó vidék szerényebb volt kívánalmaiban. Boldognak érezte magát, ha beállított hozzá a komédiás-trupp és a színház levegőjét, szagát, szenzációját hozta magával. Ma? Ma nem fogad el mást, mint elsőrendű erőket. Egyenesen sztárokra és primadonnákra utazik. Ha másodrendű társulat jelentkezik nála, akkor felhúzza az orrát és azt mondja: «Megyek egy sarokkal odébb és olcsóbban megkaphatom Greta Garbót, vagy Clark Gablet.» Nemcsak elsőrendű színészeket követel, hanem elsőrendű színpadot is, fényes díszle-

teket, drága bútorokat, gyönyörű jelmezeket. Mert ezekkel a mozi aztán igazán elkényeztette.

Bármilyen paradoxnak hangzik is, manapság könnyebb a Broadway-n nagy sikert elérni, mint a *Road*-on. Mélyenjáró, gondolkodásra készítő, költői értékű drámák a vidéken csaknem biztos halálra vannak ítélve. Viszont a léha, sekélyes, olcsó érzélgéssel vagy megvadult képzelettel dolgozó darabok azért veszítették el vonzerejüket vidéken, mert ilyesmit a mozi fokozottabb mértékben tud szolgáltatni. Miért fizessen a hartfordi szénügynök két-harmadfél dollárt egy ülőhelyért a színházban, mikor ugyanazt a *story*-t megkaphatja ötven centért a moziban? Nehézfejű esztétikusok gyakran megütköztek azon, hogy a közönség milliói sokkal nagyobb gyönyörűséggel hallgatják Rossini *Sevillai borbélyát*, Mozart *Figaro házasságát*, mint Beaumarchais-ét. Ugyancsak nehezményezik azt, hogy Verdi *Rigolettoja* él és örökké élni is fog, holott Victor Hugo *Le roi s'amuse*-e, amely a halhatatlan dalműnek a szövegét szolgáltatta, rég meghalt. Mondanunk sem kell, hogy a gáncsolóknak nincs igazuk. És nem átaljuk megvallani, hogy ha választás elé állítanak bennünket, kit nézzünk meg szívesebben a *Kaméliás hölgyben*: Greta Garbót, vagy a Broadway egy harmadrendű csillagát, mi is habozás nélkül a nagyszerű filmszínésznőre adjuk szavazatunkat. Ezt teszi az amerikai provincia is. És ez egyik főoka a *Road* gyászos hanyatlásának, sőt ma már mondhatnók: bukásának.

Aki újra életre kelti a *Road*-ot, az megmenti az amerikai színházat, mondják a felhőkön nyargaló ideológusok. De hogy miképpen induljon meg ez a mentőakció, arról sejtelmük sincs. Hiszen még a Broadway managerei is a leg súlyosabb nehézségekkel küzködnek a válságos gazdasági helyzet következtében. És még ha ez a gond nem is ülné meg New Yorkot, még ha ott egészséges volna is a vállalkozás: az semmiesetre sem egészséges, hogy a szervezet központjában egy hatalmasan túlméretezett, betegesen kitágult szív dobog és az artériák nem viszik a vért széjjel a tagokba. Az egyetlen lehető és üdvös megoldása a problémának az volna, ha Amerika nagyvárosaiban teljesen önálló színházak alakul-

nának, amelyek sem műsor, sem művészi irányzat, sem személyzet dolgában nem függnének New Yorktól, mint ahogy például a nagy német színházi városok, München, Drezda, Lipcse, Köln, Hamburg, semmiképpen sem függtek Berlin-től. Ezeknek volt klasszikus és modern műsoruk. Ezek előadtak új honi és külföldi műveket. Ezek állandóan cserélték művészi személyzetüket. És végeredményben nagyszerű színházi kultúrát teremtettek. Megtörtént, hogy Mannheim diktált Berlinnek, vagy Stuttgart megelőzte a berlini Deutsches Theatert. Dolgoztak szorgalmasan és szolidan. Nem számítottak hirtelen és ebül szerzett milliókra, de elartották magukat és a beléjük kapcsolódott sokezer existenciát becsülettel.

Amerika ma még ettől az ideális állapottól messze van. Dúsgazdag polgárok létesítettek gyönyörű múzeumokat, mint a Frick-Museum New Yorkban, a Marshall Field-Museum Chicagóban. Mások milliókat költöttek egy-egy opera fenntartására. De olyan mecénás, ki színházat alapított volna, eddig nem akadt. Detroit, Cleveland, Philadelphia, Pittsburgh, Cincinnati, Boston nagyszabású szimfónikus zenekart tart fenn ; pedig egyik város nincs olyan messze a másiktól, hogy például a detroit-i zenekedvelő át ne hajthatna egy clevelandi koncertre. De mindegyik nagy város szinte becsületbeli tartozásának érzi, hogy külön zenekart tartson, mégpedig olyat, amelynek minden tagja a kisdobosig és timpanistáig elsőrangú mestere hangszerének. És az orkeszterek élén világhírű karnagyok állanak, nemcsak vezénylői, hanem tanítói is a gondjaikra bízott virtuózoknak. Színházalapításra ezek a milliomosokban bővelkedő milliós városok nem gondolnak, nem költenek. Ha majd e metropolisoknak épp oly lelki szükségletük lesz a színház, ahogy azzá lett — mesterséges úton, nem szervesen — a zene, a festészet, a szobrászat, az iparművészet : akkor a nagy ipari centrumoknak is lesz elsőrendű színházuk.

Miért éppen a színházról vonják meg kegyüket a dúsz és nagylelkű adakozók, akik múzeumokra, operákra, zenekarokra, egyetemi intézetekre oly pazarul árasztják a milliókat? Mert valahol az öntudat küszöbe alatt még mindig meg-

húzódik az az ősoktól örökölt puritán balítélet, hogy a színész a sátán cimborája, a színház a pokol tornáca. Egymillió dollárt adományoztak a Yale University-nek oly célra, hogy a világhírű Baker professzor felszerelhesse és kibővíthesse színésztudományi és színészképző sectióját. Ezt a sectiót ma már bátran nevezhetjük fakultásnak, olyan nagy, tekintélyes és önálló intézménnyé nőtt az egyetem kebelén belül. És mi végre az egész roppant áldozat és erőfeszítés? Akik George Pierce Bakernek és kollégáinak kezéből kikerülnek, pompás kiképzést kaptak a színészet elméletéből, gyakorlatából, történetéből és a rokonszakmákból. De helyet nem fognak kapni. Mert a sok száz, talán némely évben ezer *graduated* számára nincs elegendő színház. New Yorkban bajoselhelyezni őket. A vidék pedig alig számít. Különösen olyan ifjak és hölgyek szemében, akiket a Yale, a Harvard, a Columbia a legkényesebb igényekre nevelt. A legjobb esetben ezek a diplomások — tanárok lesznek. Maguk is amatőrök, amatőröket fognak kiképezni. Hogy ennek az amatőrképzésnek azért megvan a maga nagy jelentősége és áldása, azt látni fogjuk. De ez más lapra tartozik.

Körülbelül 15—20 éve annak, hogy a *Road* elkezdett rohamosan sorvadni. A mozgószínházak versenye, a vasúti költségek emelkedése nagymértékben megrendítette a vándortársulatok gazdasági egyensúlyát. Amerika legkisebb városaiban is hamarosan a film elterjedése után felépült a tágas, annyira-amennyire díszes és mindenekelőtt olcsó mozi. A vándorszínház elvesztette nemcsak közönségét, hanem játék-helyét is, amelyet kénytelen volt a diadalmasan előre nyomuló mozinak átengedni. Ezzel a vidéki színészet életében megszakadt a folytonosság. Rés támadt, amely egyképp válságossá lett a színészetre, a drámára s a színház által képviselt és terjesztett kultúrára. Ezt a rést valahogy be kellett tömni. Önnön erejéből a vándorszínészet erre a munkára nem vállalkozhatott. Egy idegen, eddig alig ismert erőnek kellett felszínre jutnia, hogy az amerikai műveltség számára megmentse Shakespeare-t és Ben Jonsont, Congrave-et és Sheridan-t, Ibsent és Bernard Shaw-t.

Ez az erő a műkedvelő színészet.

IV.

A műkedvelő színészetnek egészen más a szerepe, jelentősége és jövőndő hivatása Amerikában, mint Európában. Vagy huszonöt évvel ezelőtt kezdtek fanatikus amatőrök a munkát, amely azóta óriási mértékben haladt, igazi amerikai arányokat öltött és a leghathatósabb harci fegyvere lett annak a küzdelemnek, amelyet a színház a filmmel vív pusztá létéért. Olyan városokban, mint Madison, Wisconsin állam székvárosa, Evanston, Ypsilanti, összeálltak művelt és becsvagyó fiatal emberek és hölgyek, kibéreltek egy többé-kevésbé megfelelő helyiséget, választottak maguk köréből rendezőt, összeállítottak műsort és megkezdtek a próbákat. A kezdet nehézségeit alig lehet elképzelni. A főhiba az volt, hogy az ügy nem volt megszervezve. Ennélfogva alá volt vetve mindenféle eshetőségnek, ötletszerűségnek, illetéktelen ambíciók tolakodásának és tülekedésének. A műkedvelő színészkedés akkor emelkedett mai kulturális jelentőségének magaslatára, mikor az iskolák érdeklődése a dráma és a színjátás iránt elevenebbé lett. Timothy Dwight, a Yale College elnöke, a XVIII. század végén kijelentette: «Elnézni azt, hogy az ifjúságnak kedve telik a színházlátogatásban, nem jelent sem többet, sem kevesebbet, mint legfőbb kincsünknek, halhatatlan lelkünknek elvesztését!» Ugyanaz az egyetem, amelynek elnöke 1800-ban ezt a kijelentést tette, többet költ színházra és színháztudományi szakosztályára, mint amennyit a Yale összes épületeivel együtt ebben az időben megért. Az iskolák színházai rövid idő alatt évszázadok mulasztásait pótolták és hatalmas lépésekkel vitték előbbre az amerikai dráma és színjátás ügyét. Ma a legtöbb nagy amerikai egyetemen külön szakosztálya van a színháztudománynak, amelyben darabírást, színikritikát, előadást, rendezést, díszletfestést adnak elő a legkiválóbb szakférfiak és nők. Ezer és ezer lelkes ifjú tódul ezekre az előadásokra. Alig van még egy tárgy az egyetemeken, amely olyan lelkes közremunkálásra bírná az ifjúságot. A tevékenységnek eredményeit érzik a Broadway-n, de érzik Amerika sokezer helyi színházában is és azokban az iskolákban, a középiskoláktól

fel az egyetemekig, amelyekben a holnap színészeit és színmű-
íróit, de ami ennél is sokkal fontosabb, a holnap közönségét
nevelik. Mert nemcsak az egyetemek, hanem a Collegek és
High School-ok (a mi középiskoláinknak megfelelő intézetek)
is programjukba vették a drámai játékok művelését. Egy
middle-westi kisvárosban, Beloit-ban (Wisconsin) van egy
csaknem százszázötödös igen jónevű College (alapították 1846-
ban). A gyönyörű iskola Campus-án vagy húsz nagy épület
szolgálja az oktatás és nevelés céljait. Az egyik épület, talán
a legdíszesebb, a színház, jól berendezett nézőtérrel és színpad-
dal és vagy háromszáz személyes férőhellyel. A College elnöke,
doktor Maurer, a Harvard-egyetem *fellow*-ja, aki ezen a
világhírű főiskolán tanulta megismerni és megbecsülni a szín-
ház kulturális és pedagógiai értékét, büszkén beszélt el e
sorok írójának, hogy ebben a színházban minden télen a
diákok sorozatos előadásokat rendeznek, klaszikusokat ját-
szanak, pl. Sophoklest görög nyelven, és az ifjúság lázas becs-
vággyal készül minden ilyen előadásra. A közönség pedig,
amely ebben a kisvárosban ma már a *Road* jóvoltából soha-
sem juthatna színházi előadásokhoz, minden este zsúfolásig
megtölti a termet, lelkesedik a költői művek szépségén és
gyönyörködik a műkedvelők szabatos és lelkes játékában.

A nagy egyetemek kivétel nélkül beiktatták tanulmányi
rendjükbe a színháztudományt. A newhaveni Yale Univer-
sity, ez a nagyon tiszteletreméltó főiskola, megtetézte régi
tekintélyét azzal, hogy az új tantárgyat különös gondjaiban
részesíti. A bostoni Harvard-egyetemen 1938 nyarán Mr.
Packard drámai műveket elemzett, Gordon Minter előadás-
okat tartott a színjátszásról, J. M. Brown a newyorki Evening
Post kritikusa *Playwriting* címmel hirdetett kollégiumot.
A világhírű egyetemnek két színháza is van, amelyben a
diákok játszanak: a Sander Theatre és a Hasty Pudding
Theatre, díszes épületek, méltók a nagynevű főiskolához külső
színen és belső berendezésben. A Chicago University nyári
kurzusán Goodman tanár *Theory and Practice of Criticism*
címmel tartott igen látogatott előadást. O'Hara professzor
a XX. századi angol és amerikai dráma történetét ismertette
mélyen megalapozott és szellemes előadás-sorozatban. A new-

yorki Columbia egyetem ugyanekkor hirdette egyebek között M. W. Latham előadását színészetről, színdarab-írásról és rendezésről, Mullin előadását a kritika írásművészetéről. Itt is gyönyörű színház áll a műkedvelő előadások szolgálatában. A nyári kurzus keretén belül a diákok előadták Shakespeare *Viharját* nagyon ízlésesen és ügyesen.

A műkedvelőket szokás némi jóindulatú kicsinyléssel kezelni és értékelni. Ezt a fölényt különösen azok éreztetik a polgári színjátszókkal, akik vagy hivatásosak és ennél fogva kenyerüket féltik a «betolakodók»-tól, vagy *snobok*, akik csak az ünnepelt és drágán fizetett színészeket hajlandók megbecsülni. Hogy pl. Stanislavsky, Antoine, Barker, sőt G. B. Shaw is műkedvelőkkel és műkedvelőkként kezdték írói, illetőleg művészi pályafutásukat, azt a hivatásbeliek és snobok vagy nem tudják, vagy nem akarják tudomásul venni.

A High Schoolok, Collegek és egyetemek műkedvelői egyszerre kettős hivatást töltenek be: színészeket nevelnek és nevelik a közönséget. Ez az utóbbi talán a fontosabbik része hivatásuknak. Felnevelni és megnevelni a közönséget: eltéríteni olcsó, üres és szellemtelen szórakozásától, a mczítól; felébreszteni benne a vágyat nemesebb, tisztább és művészibb gyönyörűségek iránt. Kenneth Mac Gowan *Footlights across America* című könyvében, amelynek második kiadása 1930-ban jelent meg, azt a reményét fejezte ki, hogy ezek a műkedvelők fogják megoldani Amerika rég vajudó, nagy problémáját, ők fogják megvalósítani az amerikai nemzeti színházat.

V.

Mac Gowan kilenc évvel ezelőtt hirdette ezt a jóságát. Azóta sok minden történt, amit ő, az amerikai színészet egyik legkitűnőbb ismerője, sem láthatott előre. Egyebek között megtörtént az, hogy csakugyan megszületett az amerikai nemzeti színház, de egészen máskép, mint ahogy ő képzelte. Nem a műkedvelők önzetlen buzgóságából és közönségük áldozatosságából. Megszületett a szükségből, a vas-kényszerűségből, a munkanélküliség átkából. A rossz fa jó gyümölcsöt termett. Az átokból áldás fakadt. Miért? Mert az ügyet igazi

amerikai leleménnyel indították el és igazi amerikai eréllyel, szívóssággal és céltudatossággal fejlesztették tovább. A nemzeti színház ügyének megbecsülhetetlen szerencséje, hogy a *Works Progress Administration* vette kezébe, ez a nagyszerű szervezet, amelyet Rooseveltnél elnök a munkanélküliség ellen való küzdelem hatalmas fegyveréül teremtett meg és amely vezetőjének, a geniális Harry Hopkins-nek irányítása alatt, Amerika egyik legnagyobb sikerű és kihatású intézményévé nőtt. A WPA mindenható és mindenütt jelenvaló. A WPA hidat épít, utakat létesít, iskolákat rendez be, városokat tervez, hangversenyeket ad, műkiállításokat rendez és színházakat alapít. Úgynevezett Szövetségi Színházakat (*Federal Theatres*). Minthogy e színházakat a WPA állami alapjai létesítik és tartják fenn, bátran nevezhetjük őket állami színházaknak. És minthogy műsoruk, játéktípusuk, szerzőik tehetsége és világszemlélete mélyen az amerikai hagyományokban gyökeredzik, bizvást nevezhetjük őket nemzeti színházaknak. Ezzel a nemzeti színház problémája meg van oldva.

Három évvel ezelőtt kezdte meg a WPA színház-alapítói tevékenységét. A teremtő gondolat, amelyből az új intézmények kicsiráztak, ugyanaz volt, mint a WPA egyéb ezerfajtájú tevékenységének indítója: a munkanélküliség. A színészi hivatásban is ezrével voltak munkanélküliek. Hogyan lehetne a bajon segíteni? Úgy, hogy a WPA színházakat alapít. A kétségesskedők és defétisták nyomban felütötték fejüket. Most, a gazdasági válság idején színházat alapítani? Mikor a rég fennálló színházak is üresek? Mikor az ezelőtti színházi közönségnek nemhogy szórakozásra, hanem még a mindennapi kenyérre sincs pénze? Aztán jött a másik ellenvetés: Hogyan akarnak az USA-ban államilag támogatott színházat létesíteni, holott az ilyesmi Amerikában fából vaskarika? Hol láttak valaha Amerikában állami, vagy az állam által támogatott színházat? A kétkedőknek Harry Hopkins azzal felelt, hogy két hónap alatt megnyitotta New Yorkban, Chicagóban és Los-Angelesben *Federal Theatre*-jeit. De a WPA színészei nemcsak színházakban játszottak, hanem közparkokban és iskolákban, kórházakban és

börtönökben, javítóintézetekben és egyetemeken is. Csupa olyan színész játszott, aki eladdig a *relief*, a munkanélküli segély keserű kegyelemkenyerét ette. Egy új *Road* keletkezett Amerikában, de szolidabb, biztosítottabb és művészileg is értékesebb, mert a WPA óriási erőtartalékait érezte maga mögött. És ezt a színvonal-emelkedést a közönség legszélesebb rétegei is beismerték, appreciálták. A legújabb statisztikai adatok szerint a Federal Theatre-ek előadásait, nagyon olcsó helyárrakkal, de nem ingyen, eddig huszonöt millió ember nézte végig. Ezek közül 16 és negyedmillió azelőtt soha életében nem látott színdarabot élő színésztől. Ezt értsük úgy, hogy élő színészt nem hallott, ellenben fényképezett színészt a film vásznán ez a 16 és negyedmillió is látott már kivétel nélkül.

Ma 22 államban, 40 városban van ilyen Federal Theatre. Volt olyan idő, amikor a WPA 13 ezer embert foglalkoztatott. A szám most valamivel kisebb, egyrészt mert a tehetségteleneket elbocsátotta (puszta irgalomból a WPA mint művészi vállalkozás nem tart el alkalmatlan kenyérpusztítókat). Részben, mert a tehetségesebbek magánszínházaknál kaptak szerződést. A WPA ebben az ágazatban eltart színészeket, zenészeket, műszaki munkásokat, titkárokat stb. épp úgy, mint bármely más színházi vállalat. Az állam által kiutalt segély 90%-át munkabérekre kell fordítani: a dologi kiadásokra csak 10%-ot.

A WPA listáján a színház legkülönbözőbb változatai szerepelnek. Drámai színházak, operatársulatok, gyermekszínházak (avatott pedagógiai felügyelet alatt), négerszínházak (kizárólag néger színészekkel és néger alkalmazottakkal, New York Harlem negyedében, Hartfordban, Seattle-ban, Chicagóban és Los Angelesben), rádiószínházak, amelyek Shakespeare-t és Ibsen-t játsszák; de oktató előadásokat is tartanak az irodalomtörténet, zenetudomány és természetismeret köréből. A legérdekesebb, Amerikában legújszerűbb változata a színháznak az élő hírlap. Ez dramatizálja a nap politikai, szociális és egyéb eseményeit, szóba hozza a mindennap gyakorlati kérdéseit és le tudja kötni két teljes órára hallgatói figyelmét. A nyersanyagot jeles újságírók, vezér-

cikkezők és riporterek szolgáltatják. Ezt az anyagot azután a mindig kéznél levő szindarabírók öntik dramatizált formába. Megtörténik az is, hogy az állam által fenntartott színházban a legkíméletlenebb támadást intézik az állam valamely intézménye ellen. Az ilyenre szoktuk azt mondani: ez csak Amerikában történhetik.

A WPA-t nagyszerű megalkotója, Rooseveltt, nem tervezte örökéletűnek. Hiszen egyszer csak a munkanélküliség rákfenéje ellen is meg fogják találni az orvosságot. Ellenben a WPA által életrehívott színházi rendszer minden valószínűség szerint meg fog maradni. Mert jónak és üdvösnek bizonyult. Általánossá ez a rendszer nem válhat, mert sem a *Broadway*, sem a *Road* nem kerülhet ki a magánvállalkozás kezéből és nem juthat állami ellenőrzés alá. Ez ellenkeznék az amerikai gazdasági élet alapvető elveivel. De a *Broadway* és *Road* kitöltetlenül hagyott egy hézagot az Egyesült Államok lakosságának kultúrájában, mert eltúrte, hogy 30 éven át a közönség kényre-kedvre ki legyen szolgáltatva a mozi bamba meseszövevényeinek, idegrontó izgalmainak és alacsonyrendű romantikájának. A Federal Theatre intézménye ezt az űrt betöltötte. Derekasán dolgozott és méltónak mutatkozott nemcsak a közönség érdeklődésére, hanem arra is, hogy az állam anyagilag támogassa és erkölcsileg vállalja érte a felelősséget. Ebből a tényből vonjuk le azt a következtetést, hogy a WPA által életrehívott nemzeti színház meg fog maradni.

SEBESTYÉN KÁROLY.

IRODALOM.

Szent István-emlékkönyv.

Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.
A Magyar Tudományos Akadémia felkérésére szerkesztette Serédi Jusztinián bíboros hercegremlés, a M. Tud. Akadémia ig. és t. tagja.
I—III. kötet. Budapest (A M. Tud. Akadémia kiadása. Franklin-Társ.), 1938. 4°. 602 ; 658 ; 691 l.

Bár a világháború a párizskörnyéki szerencsétlen, gonosz és ostoba békeparancsok következményeként máig sem ért véget s a mult év márciusa óta ismételtlen háborús izgalmak tették feszültté a helyzetet egész Európában, de kivált a magyar földön, mégis 1938 minden megpróbáltatásával és örömeivel, egymillió magyarnak felszabadulásával és visszacsatolásával nemzetünkre a Szent István esztendeje marad egyszer és mindenkorra. Hatalmas történeti alakjának, időt álló alkotásainak, politikai útmutatásának emléke ma, kilenc század távlatából is szinte tűzszlopként lobog a már omladozó trianoni iga alatt szenvedő magyarság előtt.

Ami csak egy kornak szól, az elmúlik a maga korával. De amiben, noha csupán egyetlen ember tetteiben, alkotásaiban, egy egész nemzet lelke nyilvánul, az örökéletű s a megújulás tisztavízű forrása marad minden időben, míg csak az a nemzet meg nem feledkezik önmagáról. Az isteni Gondviselés kiválasztott egyéneken át alkotja az igazi értéket a művészetben, a tudományban s a nemzetek politikai életében is. Ilyen kiválasztott nagysága történetünknek Szent István. Államszervező, törvényhozó, hadvezér, bíró egyszemélyben akkor, amikor a nemzetfejlődés törvénye szerint a magyar nemzeti öntudat és hivatásérvés még csak egyedül benne és az Árpádok legjobbjaiban élt.

Szent István az első nyugateurópai magyar s politikai elgondolása a honfoglaló magyarság földrajzi elhelyezkedéséből csodálatos éleslátással levont bölcs következtetés s egyszersmind a magyarság történeti küldetésének világos felismerése. Amikor azonban be akarta illeszteni a nemzetet Nyugat világába a nyugati keresztyénség, műveltség és életforma meghonosításával, másfelől vigyázott arra, hogy a kül-

földi minták nyomán létesített intézmények, alkotások ne törüljék el a magyar lélek értékes tulajdonságait és ne legyenek akadályai a nemzet szabadságszeretetéből fakadó önkormányzati szelleme érvényesülésének. Óvatos eljárásával ekként lehetővé tette, hogy a magyarság politikai tehetsége idővel átvegye és tovább fejlessze bölcs és szerencsés kezdeményezéseit. Így válik a királyi korona a királyt és a nemzetet szoros erkölcsi egységbe foglaló eszmei személyiséggé (a szentkorona), amelyet egyedül illet meg a király és a nemzet által együtt gyakorolt állami főhatalom. Így lesznek a székesfehérvári törvénynapok a nemzet önkormányzati szervének, a törvényhozásnak kezdetéivé, a királyi tanács a felelős kormány ősrévé, a királyi vármegyék a nemzeti közigazgatás kereteivé, a királyi udvar (curia) a legfelsőbb bíróság első szervezetévé, az udvar első tisztviselője, a nádor, országos közjogi méltósággá, a kisebb udvari ispán az országbíróvá stb.

Első királyunkra vezethetők vissza tehát legfontosabb intézményeink, melyeket a nemzet a természetes fejlődés útján lépésről lépésre birtokába vett s fokozatosan a közszabadságok bástyaivá épített ki. Valóban méltó I. István arra, hogy megdicsőülésének 900 éves fordulóján hálás kegyelettel áldozzon szent emlékének minden magyar; ember és intézmény egyaránt, mint akinek köszönhetjük, hogy magyarokul és nemzetként fönnmaradhattunk.

A nagy évforduló legszebb és minden időkre szóló eseménye az isteni gondviselés csodálatos útjain a történeti erőknél az a megmozdulása, amely elszakított testvéreink közel egyharmadának adta meg a boldog visszatérést az anyaországához. Az országos és helyi emlékünnepek között viszont messze kimagaslik törvényhozásunknak aug. 18-án Székesfehérvárt tartott gyűlése és Akadémiánknak megemlékezése. Első tudományos intézetünk a nagy királyunk emlékének szentelt ünnepi közülésén, több összes- és osztályülésén kívül három kötetre terjedő hatalmas emlékkönyvet adott közre, mely ötvenegy válogatott, ha nem is egyformán sikerült tanulmányban mutatja be történelmünknek egy-egy, Szent István egyéniségével, uralkodásával foglalkozó vagy korával kapcsolatos részletét.

I.

Az I. kötetet és ezzel az emlékkönyvet magát két emelkedett szellemű tanulmány vezeti be. Az egyikben Serédi Jusztimián rajzolja meg Szent Istvánt. Rendkívüli műveltségű, komoly, bölcs férfi, aki helyesen megválasztott munkatársaival együtt végezte el nemzetünk politikai, vallási, kulturális, társadalmi és gazdasági életének új ala-

pokra fektetését. Kiváló, erélyes hadvezér, de csak igazi szükség esetén nyúl fegyverhez. Messze a jövőbe tekintő magyar, aki féltékenyen vigyáz nemzete politikai függetlenségére. «Világviszonylatban is egyike volt a legkiválóbb uralkodóknak, a magyar történelemnek pedig senkitől felül nem múlt legnagyobb alakja». A másikban Kornis Gyula jellemzi Szent Istvánt, a nemzetnevelőt, Imre fiához intézett intelmei és törvényei nyomán.

A következő tizenöt tanulmány általában a keresztyénség és a magyarság, illetőleg a magyar föld egymáshoz való viszonyának különböző vonatkozásaival, az egyháznak, egyes intézményeinek magyarországi munkásságával, Szent István nevesebb egyházi munkatársai-val foglalkozik. Az elsőben *Pannonia sacra* címmel Nagy Lajos számol be 117 lapon a modern régészet fejlett módszereivel Pannoniának, a római provinciának részint már ismert, részben itt először ismerttetett őskeresztyén emlékeiről. A hosszú s tartalomban és képanyagban is egyaránt gazdag dolgozat az emlékek részletes tárgyalása után beható tájékoztatást nyújt ez emlékek egyházi és művészi jelentőségéről. Végül megállapítja a római és a népvándorláskorabeli keresztyénség folytonosságát s az építészeti emlékek pusztulásának időpontját. Csupán egy megjegyzésünk van a dolgozatra, mégpedig a helynevek használatára vonatkozólag. A 104. lapon pl. Osijek olvasható Eszék helyett, úgy, amint a szerző is Bécsot és nem Wien-t (99. l.), Sziszeket- és nem Sisak-ot (105. l.) ír. A 115. lapon meg Pannonia térképén különösen hat az olvasóra a Pelso (a Balaton latin neve) mellett a Fenékpusztta, vagy kissé távolabb Zalaegerszeg, Dombóvár stb. magyar helynév, avagy Aquincum közelében Pest, Leányfalu, mint amely helységek területén fennállott római települések egykori neve nem maradt ránk. Részünkről ilyen esetben szívesebben látnók az ismeretlen nevű római telep megjelölést a mai Fenékpusztta, Zalaegerszeg stb. helyén.

E tanulmányok kitűnő folytatása Alföldi Andrásnak *A keresztyénség nyomairól Pannoniában a népvándorlás korában* szóló dolgozata. A pannoniai keresztyénséget, a betelepített római és romanizált lakosságot nagyszerű határvédő övével együtt az V. század elején a húnok pusztítják el, néhány megerősített vagy a természettől védett város kivételével. A Dráva-Száva közén még 200 éven át fennmaradt a római uralom, mígnem a VI. század vége felé ez a terület is avar kézre kerül. A pannoniai népek az arianizmus hívei voltak. Ehhez csatlakoztak a barbár népek közül a germán elemek (keleti gótok, gepidák, longobárdok) mellett hún, avar és a velük hazánk földére költözött török-bolgár népcsoportok kisebb töredékei is.

Többségük azonban megmaradt a régi pogány hitén, miért is — vitéségük ellenére — épp úgy elpusztultak, mint előbb a pogány húnok.

Moravcsik Gyula két, teljes dicséretet érdemlő értekezéssel is szerepel e kötetben. Az elsőben *A honfoglalás előtti magyarság és a keresztyénség* címmel részletesen ismerteti a Bizáncból kiindult térítő munka útját és eredményeit a Fekete-tenger mellett élt népek, kivált az északi partvidéken lakott török-bolgár népek között (húnok, bolgárok), akiket Bizánc már a VI. század folyamán krisztianizált. Nagy gonddal összegyűjtött adataiból meggyőzően állapítja meg, hogy ugyanakkor a magyarság is a bizánci térítők hatása alá került, bár tartósabb és komolyabb eredmény nélkül. Elszigetelten egyesek csatlakoztak ugyan a keleti keresztyénséghez, de a nemzetnek megtérítése Szent István műve volt. A *Görögnyelvű monostorok Szent István korában* c. második dolgozatában az egykorú források mélyreható vizsgálata során akként tisztázza a magyar keresztyénség görög vagy római eredetének sokat vitatott kérdését, hogy a Tiszántúlon, mely már a honfoglalást megelőző századokban is a bizánci érdekkörbe tartozott, Szent István korában is észrevehető a görög egyház hatásának nyomai, míg a Dunántúlon kezdettől fogva Róma hatása érvényesült. Egyébként az egyházi szakadás Róma és Bizánc között «akkor még csak a politikai küzdelmekben vetette előre árnyékát, de a hitegység legalább is a gyakorlatban még fennmaradt». (406. l.) Szent Istvánnak a veszprémvölgyi apáca-monostorról szóló görög oklevelével kapcsolatban a monostorról az a véleménye, hogy azt Szent István Imre fiának görög hercegnő felesége számára létesítette, amit száz évvel ezelőtt Horvát István is tanított már.

Hasonlóképen széles alapokon építi fel Váczy Péter *Magyarország keresztyénsége a honfoglalás korában* c. jeles tanulmányát. A Dunántúlon Nagy Károly három missziós körzetet alkotott a salzburgi, a passai püspökök és az aquileiai pátriárka fennhatósága alá rendelve. A hazánk tiszántúli részeit magában foglaló Bolgárország fejedelme egy ideig ingadozott ugyan, de mégis Bizánchoz csatlakozott. Így járt el a morva fejedelem is, de Német Lajostól vereséget szenvedve, Rómához pártolt át, amely nagy eréllyel követelte a hatalmat Bolgárország fölött is, azonban hiába. A honfoglalás időpontjában tehát a Magyarország területén élt népek jórészt a keresztyénség hívei voltak. Egyházi szervezetüket a magyarság megjelenése romba döntötte ugyan, de vallásuk gyakorlása elé nem gördített akadályokat és így a keresztyén hitélet a honfoglalás után sem szűnt meg. Nyelvünk szókincsének tanúsága

szerint egyházi szavainkat latin szertartású szláv népektől vettük át. Ez azt jelenti, hogy nemzetünk a honfoglalás után vált igazán Krisztus hívőjévé, bár erre már részben elő volt készítve. A magyarság első egyházi megszervezését Bizánc kísérelte meg a Tisza-Maros vidékén és ennek hatása még I. István korára és a Dunántúlra is átsugárzott.

Csóka I. Lajos *A magyarok és a keresztényiség Géza fejedelem korában* című jeles dolgozatának bevezetésében vázolja az Odo apáttól kezdeményezett cluny-i reformnak az egész nyugati keresztényiséget átjáró nagy és nemes hatását. Majd világos képet ad Nagy Ottó császár hatalmi célokat szolgáló nagyszabású egyházpolitikájáról, mely a maga érdekkörébe kívánta vonni a csehek, a lengyelek és a magyarok megtérítését és egyházi megszervezését is. Ilyen körülmények között kezdte Géza fejedelem 972-ben uralkodását. A nyugati példa nyomán ő is a központi hatalom megszilárdítását és népének a kereszténységre térítését tűzte ki főcéljául. Mély politikai bölcseséggel nem az akkor magasabb színvonalat jelentő bizánci görög-szláv műveltséghez, hanem a latin-germán kultúrközösséghez csatlakozott. Bár maga lelke mélyén mindig pogány maradt, példájával utat mutatott a nemzet igazi megtérítőjének, fiának: Szent Istvánnak, kinek apostoli tevékenységéről és e téren ismertebb munkatársairól Galla Ferenc nyújt minden eddiginél részletesebb összefoglalást.

Balanyi György *Szent Istvánról, mint a magyar keresztény egyház megalapítójáról és szervezőjéről* írott magvas tanulmányában külföldi analógiákra való hivatkozással tagadja korábbi történétíróinknak azt a közkeletű állítását, mintha Szent István különleges pápai meghatalmazás alapján fogott volna az egyházi szervezet kiépítéséhez. Szerinte tehát egyszersmindenkorra le kell számolnunk azzal a felfogással, hogy II. Szilveszter pápa a koronaküldés alkalmával első királyunkat oldalköveti méltósággal tüntette volna ki és ezzel felhatalmazta volna az egyház szervezésére. Más oldalról nyomatékosan kiemeli, hogy Szent István hódolatnyilvánítása a pápa előtt nem jelentett hűbéri kötelezettségvállalást, amit VIII. Bonifác pápa hangsúlyozott legélesebben. Ezek szerint Szent István azt a hatalmat gyakorolta csupán, amely abban a korban minden keresztény uralkodót megilletett. A Szent István alapította püspökségek száma kérdésében a nagy legenda és Hartvik nyomán a 10 püspökség mellett foglal állást. A püspöki városok kiválasztásáról szintén helyesen jegyzi meg, hogy az egykor már fennállott püspökségek székhelyeiül szolgált római városokat, ilyenek nem létében avar vagy szláv földvárakat tett meg Szent István püspöki székhelyekül. Avatott tollal állapítja meg az egyes püspökségek alapítási időpontját és határait is.

Balanyival szemben Luttor Ferenc (*Szent István egyházi kapcsolatai Rómával, Montecassinóval, Ravennával*) Hartvik krónikájára és II. Pál pápa 1466. évi levelére, de főleg Fraknoi alapvető munkáira való hivatkozással továbbra is megmarad annál az álláspontnál, mely szerint Szent István valóban elnyerte «az apostoli szék helynökségét és követségét». Fölöslegesnek látja tehát annak a kérdésnek fölvetését, hogy «vajjon Szent István tényleg legatus a latere volt-e», mert «a tényt nem lehet elvitatni: gyakorolta a hatáskört olyan mértékben, amilyenben a pápai bulla őt arra fölhatalmazta». Végül megállapítja azt is, hogy Szent István «a szentszék kegyéből a legnagyobb kiváltságokat is biztosította intézményeinek» (429. és 430. l.). Magunk nem kívánunk a vitába beleszólni, csupán annyit jegyzünk meg, hogy Róma és hazánk viszonyában az utolsó száz év alatt is fordultak elő az általános szabályoktól eltérő rendelkezések (pl. Lambruschini-féle instrukció 1841, a Provida konstitúció kiterjesztése hazánkra 1909). Még egy megjegyzésünk van. A szerző ugyanis Gregorovius Ferdinand (1821—1891) nyolckötetes nagyhírű *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter* c. 1859—72-ben megjelent művét Ferdinando Gregorovius *Storia della città di Roma nel medio evo*. Torino, 1925 jelzéssel idézi. Ezt az eljárását azért nem tartjuk követésre méltónak, mert az olvasóban azt a hitet keltheti, hogy Gregorovius ma is élő, olasz történétíró.

Mihályi Ernő *Szent István monostorait* ismerteti, Balogh Albin pedig első királyunknak Csehországgal, Németországgal, Franciaországgal és Belgiummal fennállott egyházi kapcsolatairól nyújt tájékoztatást, helyesen mutatván arra, hogy hazánk Szent István személyén keresztül kapcsolódott be a nyugati államok keresztyénségének vérkeringésébe, mert a nagy uralkodó bölcsen és gondosan elkerülte az intézményes külföldi összeköttetéseket.

Divéky Adorján, a magyar-lengyel érintkezések régi, szorgalmas kutatója viszont a Szent István korabeli élénk magyar-lengyel egyházi kapcsolatokat állítja össze elsősorban az Asztrik-Anasztáz személyén keresztül, kit a lengyel történétírók a magyarokkal ellentétben szinte egyértelműleg egynek vesznek. Van azonban a dolgozatban egy jelző, amelyen megakad az olvasó szeme. Ez a «tundrás» Irország (470. l.). A tundra ugyanis Európának, Ázsiának és Amerikának az északi sarkhoz közel eső fátlan, zuzmóval és mohával borított területe. Ezzel szemben Irországból az enyhe éghajlat mellett szabadon díszlik a ciprus, a babér és több más déleuropai növény, nem is szólva a búzáról, burgonyáról, kenderről és egyéb terményekről. Ez a «tundrás» jelző tehát nem alkalmazható Irországra.

Erdélyi László két cikke közül az elsőben a Szent István korabeli bencéseknek a föld- és kertművelésre meg az iparra gyakorolt hatását igyekszik kimutatni, a másodikban pedig I. István király szentté avatásának időpontját 1083. aug. 20., Imre herceget ugyanez év nov. 5. napjában és Gellért püspökét 1054-ben állapítja meg.

Ibrányi Ferenc terjedelmes tanulmányban foglalkozik Szent Gellért püspöknek a Nabuchodonozor által tüzes kemencébe vetett három ifjú ajkáról elhangzott himmuszáról magyar földön írott szentírásmagyarázata alapján a vértanú-püspök teológiájával, mint a középkori hittudományos irodalom egyik kiváló alkotásával, amelyen rajta van a kor teológiájának minden jellegzetes vonása és amely «hazai tudományos irodalmunk legrégebb emléke».

A Szent István és az egyház különböző kapcsolataival foglalkozó, imént ismertett tíz tanulmány után bezárja az I. kötetet Belitzky János talpraesett dolgozata azokról a körülményekről, fejlődési mozzanatokról, amelyek között első sorban a honfoglaló törzsek erőviszonyaiban beállott változások folytán a törzsfői hatalom elsorvadása és a fejedelmi hatalom kialakulása végbement s ezzel Szent István uralma végleg megszilárdult.

II.

A II. kötetnek tartalmában sokkal változatosabb 18 tanulmánya között az első Hóman Bálint szép összefoglaló méltatása Szent István királyról, aki «az egyetemes magyar gondolat és a korszerű haladás, a Kelet és Nyugat határán mindegyre nehéz próbát álló örök magyar halhatatlan szimbólumaként került a nemzet tiszteletének központjába», akiben «ezért találta meg minden korszak magyarja és minden nemzetpolitikai irányzat a maga példaadó és követésre méltó eszményét» (4. l.), aki «az egykorú hazai és külföldi források értesítéseiből és maradandó alkotásaiból az emberi történet legnagyobbjaihoz hasonló fejedelmi alak, egy minden ízében konstruktív és mindig reális magyar reformpolitikus...» (10. l.) «az újító, de nem forradalmár szervező s nem romboló» (28. l.). Az ő érdeme nemzetünk egész történeti Magyarországra kiterjedő uralmának «biztosítása, a magyar népegyezésben rejlő államalkotó erő és politikai akarat teljes kiaknázása, az európai életre felvértezett magyar állam megalapítása»... «a magyar faj, a magyar szellem, a magyar erő legnagyobb alkotása» (31. l.).

Váczy Péter tartalmas értekezésben ismerteti a Szent István korabeli királyság központi szervezetét. Igen helyesen azokkal a

mélyreható változásokkal kezd, amelyek a X. század második felében a Skandináv-félszigettől a Fekete-tengerig élt pogány népeket átvezették a nyugati, illetőleg a keleti keresztyénség és kultúra útjaira. E világtörténeti távlatból ítélhető meg igazában Géza fejedelem bölcs kezdeményezése, mellyel megkezdte nyelvében, vallásában, erkölcsében egyedül álló népének a nyugati hit és műveltség körébe vonását. Helyesen jellemzi István célkitűzéseit is, mikor a politikai hatalmat a törzsek különállásának megszüntetésével a saját kezében egyesítette s az ország igazgatását a maga közegeire bízta. Gondos képet nyújt Szent István államának központi szervezetéről is. Úgyesen emeli ki, hogy míg a nyugati országokban csak a XII. század végén válik ki az első központi bírói hivatal, nálunk már 1127 körül kialakul. Szintén értékesek azok a fejtegetései is, amelyekben a politikai hatalom befolyását vizsgálja a társadalomra. Nem értünk ellenben egyet azzal a felfogásával, amely csak a nyugateurópai hűbériség formáját tekinti hűbériségnek. Valójában a hűbériség nem csupán Nyugateurópában állapítható meg, hanem feltalálható minden nemzet történetében, lényegében nem lévén más, mint az állami hadsereggel, tisztviselői karral nem rendelkező, esetleg még termény- és cseregazdaságban élő hódító hatalomnak honvédelmi, katonai berendezkedése, közigazgatásának és gazdasági életének privilégiumok által való megszervezése a magánjog elvei alapján. Így megvolt a hűbériség nálunk is, vagy a hódoltság korában hazánk földjén a töröknél és megvolt pl. még a múlt század második felének első évtizedeiben Japánban is. Az a különbség pl., amely a frank vazallusok és a magyar miles-ek között fennállott vagy az a szembeötülő eltérés, amely már Szent István korában az örökös tulajdonjogot jelentő magyar adománybirtok és a csak haszonélvezetre jogosító egykorú német beneficium közt megállapítható, nem azt mutatja, amit a szerző von le következtetésként, hogy nálunk nem volt hűbériség (45. l.), hanem azt, hogy a magyar hűbériség más volt, mint a nyugateurópai.

Holub József érdemes tanulmányában a királyi vármegyék eredetével foglalkozik. Megállapításai, melyek szerint Szent István «nem is akart olyan politikai kerületeket szervezni, mint a frank grófság, hanem a királyi birtokai igazgatásához keresett csupán megfelelő mintát» (77. l.), így tehát «a vármegye semmikép sem szláv eredetű, de egyes helyeken a meglevő szláv várakhoz kapcsolódott, s ezek körüljegecesedett ki» (81. l.) és hogy «olyan királyi szervezet volt, amely az egész országot behálózta s így a király az akkori közigazgatási — tegyük hozzá: és honvédelmi — feladatok megoldásában mindig igénybe vehette» (98. l.) — fedik tudományos

köreink mai felfogását is. Igen világos az az áttekintése is, amelyet a vármegyék szervezetéről, lakóiról, igazgatásáról, a nemeseknek a vármegyékhez való viszonyáról nyújt. A Szent István korabeli vármegyék székhelyeinek felsorolásában a szokott 45 helyett 44-ről tesz említést.

Gombos F. Albin, kinek kitűnő szerkesztői munkájára még alább visszatérünk, remekbe készült dolgozatban derít világosságot Szent István 1030-ban II. Konrád német-római császárral vívott győzelmes háborújának okaira, lefolyására és a háborút lezáró békére. A szűkszavú, homályos, a valóságot szándékosan elhallgató és egymással nem egyező feljegyzésekből a múlt év végén elhunyt jeles tudósunk, egyben az Árpád-kori krónikák legkiválóbb ismerője, a krónikások általános szokásainak: a nemzetükre dicsőséges vállalkozásokat bőbeszédűen kiszínezni s a kedvezőtlen eseményeket elhallgatni igyekvő történetírói módszeréből kiindulva, az egykcrú és a későbbi krónikák egybevetéséből nagyszerű okfejtéssel állapítja meg az igazságot, amely újabb fényt vet Szent István katonai és államférfői lángelméjére és egyszersmind végleg tisztázza történelmünknek ezt a nagy fontossága ellenére is eddig homályban maradt eseményét.

Szentpétery Imre, középkori okleveleinknek legkitűnőbb ismerője, Szent István okleveleiről nyújt minden diplomatikai szempontra kiterjedő, bőséges, alapos tájékoztatást. Végső megállapítása az, hogy a Szent István nevével ránk maradt tíz oklevél közül hat kétségtelenül hamisítvány, ellenben hitelesekül vehetők a veszprémi és a pécsi püspökség, a pannonhalmi bencés apátság és a veszprémi apácamonostor részére kiállított oklevelek, bár ezek sem maradtak fenn eredetiben és szövegük is változásokon ment keresztül. De még így, töredékes szövegükben is becses emlékei Szent István fényes alkotásainak s ezért első királyunk uralkodása történetének igen értékes forrásai és egyben okleveles gyakorlatunknak legrégibb emlékei.

Madzsar Imre *Szent István törvényei és az úgynevezett symmachusi hamisítványok* című tanulmányában mélyreható vizsgálódás alá veszi a Szent István második dekretumában foglalt négy, egyházjogi intézkedéseket tartalmazó cikkelyt. Kiváló gonddal végzett történeti és filológiai kutatásainak eredményeként megállapítja, hogy a négy cikkely régi külföldi kánonok szószerinti átvétele, sőt a harmadik pont szövege már akkor félezeréves multra tekinthetett vissza. Közös forrásuk pedig valószínűleg egy oly kánongyűjtemény, «amely másnemű alapanyagában csupán egyes részeket tartalmazott a pseudoizidori szövegekből». A részletes forrásmeghatározás ma még nem lehet-

séges ugyan az álizidori hamisítványok nagy száma miatt, de a szerző így is hálaára kötelezte első királyunk törvényeinek minden lelkiismeretes olvasóját.

Rokon tárgykörből való Balogh József formás dolgozata is *Szent István «Intelmei»-nek forrásairól*. Nagy gonddal gyűjti egybe az irodalmi előzményeket s nyomról-nyomra haladva, igyekszik megállapítani, hogyan fejlődött a Kelet és a római ókor örökségéből századokon át a korai középkor uralkodói eszményképe a frank birodalomtól a magyar földig, ahol egy ismeretlen, német származású pap foglalja írásba. Tudós, művelt, böles ember lehetett. Kitűnően ismerte a bibliát és a klasszikusokat, kik közül Sallustius volt rá mély hatással, — tőle vette az annyiszor idézett «regnum unius linguae fragile et imbecille» kifejezést is — de a VIII—IX. század politikai irodalmában is nagy jártasságra tehetett szert. Mindezekon felül — tegyük hozzá — nyilván okos megfigyelője volt az egykorú magyar életviszonyoknak. Helyesen mondja a szerző, hogy «az Intelmek-ben olyan irattal van dolgunk, amelynek mintái, eredetei, szerzője idegenek ugyan, de a magyar király nagy kezdeményezése nyomán az ő erkölcsi és szellemi hozzájárulásával, az ő rendeletére jött létre . . .», «amelyet nemzeti történetünk méltán tekinthet Szent István királyunk «politikai testamentumának» és amely «hatásában a legjelentősebb magyar szellemi okmányok egyikévé vált» (265. l.).

E sorok írójának *A szent korona eszméje* c. tanulmánya után Domanovszky Sándor az anyagát biztos szemmel áttekintő és gazdaságtörténetünk részletkérdéseiben is otthonos tudós teljes tájékozottságával derít világosságot az egykorú, főleg arab források sovány adataiból arra a nagyfontosságú problémára, hogyan vált a nomád honfoglaló magyarság a Szent Istvánig eltelt száz év alatt földet művelő és állattenyésztő, nagyjából megtelepedett néppé. Megállapításai szerint a magyarság lebediai és atelközi gazdasága és műveltsége aránylag magas fokra emelkedett a földművelés elterjedése révén, valamint a bizánci és az arab kultúra, de még inkább a vele együtt élt népek befolyása következtében. Ezt a fejlődést tetőzte be Szent Istvánnak a nyugati intézményekhez csatlakozó böles politikája.

Huszár Lajos — főleg Hóman Bálint *Magyar pénztörténet 1001—1325.* c. alapvető műve nyomán — ügyes összefoglalást ad *Szent István pénzeiről*, melyek mintául II. Henrik herceg regensburgi veretű féldénárai szolgáltak, bár a magyar pénzek köriratának jellege egészen más, mint a bajoré. A dolgot két, igen szemléltető térkép egészíti ki: az egyik Szent István pénzeinek magyarországi, a másik észak-európai lelőhelyeiről.

Knieszsa Istvánnak több, mint 100 lapot betöltő, igaz dicséretre méltó tanulmánya következik ezután *Magyarország népei a XI. században* címmel. Nagy szorgalommal készült munkájához alapul — igen helyesen — kitűnő nyelvtudósunknak, Melich Jánosnak *A honfoglalás kori Magyarország* c. úttörő, nagyértékű művét választotta. Ehhez képest bizonyítékait is első sorban a nyelvészet anyagából meríti, de szerencsés kézzel válogatja össze és használja fel a történeti — kivált településtörténeti — és a régészeti adatokat is. Beható vizsgálatok alapján részletesen megállapítja az egész magyar szállás-területet a Morva völgyéből kiindulva, az Északnyugati, az Északi, az Északkeleti és a Délkeleti Kárpátok folyóvölgyein keresztül, a Nagy Alföldön, a Tisza—Duna, a Dráva—Száva közén át a dunántúli folyók völgyéig. Hasonló részletes kutatások eredményeként mutatja ki a hazai szláv, török (avar, bolgár-török, kabar, besenyő, úz, székely), germán, román és egyéb népek egykorú települési helyeit, különös figyelemmel mindenütt az illető népek ősfoglalkozásaira, hajlamaira. Fejtegetéseit nagy gonddal összeállított adattár és a Glaser Lajos közreműködésével készített kitűnő települési térkép egészíti ki.

Kevésbé tudjuk megdicsérni Kring Miklós dolgozatát *Magyarország Szent István korabeli határaitól*. Karácsonyi Jánosnak alapjában téves felfogását, mely az ország határait a gyepek védelmi vonalával azonosnak vette, azzal az érveléssel utasítja el, hogy «a határ fogalma feltételezi a jog fogalmát», holott «a gyepléletről fogva védelmi vonal, gát, akadály értelemben használatos, még pedig mind országos, mind helyi vonatkozásban» (476. l.). Szerinte az országhatár megállapításánál a határ jogelkülönítő szerepéből kell kiindulnunk. Erre utal a határ szónak mint a hatni (birtokban tartani) ige származékszavának értelme is, amelyre idézi a Czuczor—Fogarasi-féle nagy szótárnak e magyarázatát: «a határ azon vonal, mely kijelöli, meddig hat valaminek ereje, működése, terjedelme». Ezt a meghatározást készséggel tesszük magunkévá, de odáig már nem követhetjük a szerzőt, hogy a határ «valamely jog érvényének, hatóerejének területiális végpontjait jelöli ki» (476. l.). A hatalom, ez esetben az államhatalom kiterjedése távolról sem egyenlő a jog érvényével. Hiszen Verbóczy félezer év után is kénytelen megállapítani, hogy hazánk az ellenségek torkában fekszik, amelyet karddal kell mindig megvédelmezni. Más szóval nem a határ szó értelmében állítólag bennrejlő jog, hanem egyedül az erős központi hatalom tudta és tudja ma is biztosítani az ország határát, területi épségét.

Azon az úton sem tudjuk követni a szerzőt, hogy az 1298. évi dekrétum 21. cikkelyében foglalt közjogias alapelvet már Szent

István korában fennállottnak tekintjük. Mert bár e cikkelyből kétségtelen, hogy utolsó Árpádházi királyunk alatt «a határképződés, az államhatárképződés alapfeltétele az állam egységét biztosító, a király személyétől független, legfelsőbb jog eszméje világosan élt» (478. l.), helyesebben világos kifejezésre jutott, ez a közjogias felfogás, amely századokkal utóbb is gyakran beleütközött a Habsburgok patrimoniális gondolkozásába, nem érvényesülhetett Szent István korában, akinek magántulajdonába tartozott a nemzetségek szállásbirtokai kivételével a gyeplíniakon innen és túl az ország határáig fekvő minden terület a rajta élő meghódított és bevándorolt lakossággal együtt. Nem érvényesülhetett — a szerző szavait használva — akkor azért sem, mert «a ma minden vonatkozásában ismert és átértett fogalommal élve, államról tulajdonképpen alig beszélhetünk» (486. l.). Sajnos, a szerző érve nem válik erősebbé azzal, hogy hivatkozik a XVII. században történt magyar-osztrák határmegállapításokra.

A határ fogalmára és a közjogias felfogásra vonatkozó észrevételeink után ismertetnünk kell a szerző tanítását a Szent István korabeli országhatárról. Mindenekelőtt helyes az a megjegyzése, hogy arra a korra «aligha lehet a mai államhatárokhöz hasonló, az egész országot körülfutó vonalat kimutatni» (481. l.). Arra a kérdésre, hogy «nekkora területet ölelt fel az első magyar király hatalma», a szerző a helynévelemzés alapjaira helyezkedik és Kniezsa István imént ismertetett tanulmányának eredményeire hivatkozva, a magyar nyelvterülettel veszi azonosnak az ország területét, kezdve a Mura, Lendva, Kerka vizétől köröskörül egészen a Dráváig, amelyet Kniezsával szemben, aki a régi Szerém és Valkó megyét magyarnak veszi (396. l.), végig Horvátország határának tekint, bár maga is vallja, hogy a Dráva—Száva között is laktak magyarok» (485. l.). Végző megállapítása, amelyet magunk is vallunk, «hogy a Kárpátok medencéje felett Szent István korában a magyar királyon kívül semminemű «állam», vagy államszerű alakulat joghatóságot nem gyakorolt» (486. l.).

Ha tehát a cikk okfejtését nagy részben nem osztjuk is, most idézett következtetésével egyetértünk. Így csak sajnálatunknak adunk kifejezést azon, hogy a 475. l. 1. sz. jegyzetében ízért térkép a kötetből kimaradt, bár — őszintén szólva — a gyeplíniak védelmi vonalán túl fekvő óriási lakatlan területeken az országhatar kijelölésére nem mernénk vállalkozni.

Lepold Antal nagy felkészültséggel írott tanulmányában, melyet jól összeválogatott rajzokkal és fényképfelvételekkel még szemléle-

tesebbé tesz, *Szent István születéshelyét* ismerteti, azt a Géza fejedelem által az esztergomi várhegy északkeleti részén, a legkiemelkedőbb ponton építtetett palotát, amely kétségtelenül a Szent István-kápolna helye táján állhatott és amelynek utóbb oldalkápolnává átalakított emeleti szobájában született első királyunk. Meggyőző érveléssel mutatja ki, hogy a Szent István születéshelyének tartott szobáról csak a mult század végén támadt ez a téves hiedelem. A jeles dolgozat a vonatkozó okleveles anyagon kívül felöleli a régészeti és a műtörténeti bizonyítékokat is.

Fest Sándor *Eadmund Ironside angol-szász király fiai Szent István király udvarában. Skóciai Szent Margit* c. érdekes dolgozatában megírja «Vasbordájú» Eadmund, 1016-ban elhalt angol-szász király árván maradt két kis fiának; Eadmundnak és Edwardnak regényes menekülését az orgyilkosok elől Svéd- és Oroszországon át magyarszázföldre, Szent István udvarába, az életben maradt fiatalabbik testvérnek itt, hazánkban kötött házasságát, majd négy évtizedes száműzetés után Angliába való hazatérését, családjával együtt. A szerző szerint Edwardnak felesége Agatha, Szent István lánya volt. E házasságból három gyermek született, kik közül Margitot III. Malcolm skót király vette nőül. Ebben a Margitban Skócia máig is nemzeti szentjét tiszteli. Így tehát Szent Margit Szent István unokája volna.

Az angol-szász krónikában versben megénekelt történetet a szerző a források részletes magyarázatával igyekszik valószínűvé tenni. Magyarázata azonban korántsem meggyőző. A dolgozatban idézett 1057. évi legrégebb angol följegyzés szerint ugyanis Agatha II. Henrik császár rokona, «filia germani imperatoris Henrici». De Henriknek gyermeke nem volt, miért is a szerző meglehetősen szabad-sággal a «germanus» szót sógornak fordítja s így jut el Szent Istvánhoz, kinek Agatha nevű lányáról írott emlék nem maradt fenn. Ám ha lett volna is ily nevű leánya, ennek legalább tíz évvel idősebbnek kellett lennie az 1015. körül született Edwardnál. A szerző másik forrása, Ordericus Vitalis, viszont azt írja, hogy Edward a magyar király lányát vette feleségül, de ez a király Salamon volt, továbbá, hogy Edward uralkodott a magyarok fölött, amiről nyomban megállapítható a krónikás tévedése. Egy bizonyos csupán, hogy a kis hercegek Szent István udvarába menekültek és az életben maradt ifjabb testvér évtizedeket töltött hazánk földjén, ami magában is följegyzésre és további kutatásra méltó esemény, mint az angol-magyar érintkezésnek első szép, romantikus emléke.

Dóry Ferenc Szent István családi történetének legfontosabb

eseményeit (anyja, születési éve, ki és mikor keresztelte, házasságának időpontja, gyermekei, az ő és felesége elhalálási ideje, utóbbinak temetési helye) kutatja és tisztázza beható forrástanulmányok alapján a legnagyobb óvatossággal és aprólékos gondnal.

Losonczy Zoltán arra a kérdésre ad feleletet, hogy milyen lehetett a magyar köznyelv szókészletében és nyelvtanában Szent István trónraléptekor. A közekori nyelvenlékekből Melich János *A honfoglaláskori Magyarország* c. kimagasló műve eredményeinek felhasználásával megállapítja, hogy akkoriban az ősi finn-ugor szavak nagyobb számmal lehettek használatban, mint ma, de bizonytalannal nagyobb volt a bolgár-török szavaink száma is. A magyarság egykori műveltségéből következtethető, hogy főfoglalkozása a halászat és a vadászat volt. Az állattenyésztés a török kapcsolatok óta vált főfoglalkozásává és ennek gazdag nyelvyanyaga népünk szókincsévé. A tördmívelés viszont számos szláv szóval gyarapította nyelvünket annak folyamányaként, hogy őseink földjeiket főleg szlávokkalműveltették. A keresztényiség fölvétele további bolgár-szláv szavakat hoz nyelvünkbe. Végül a hang- és nyelvtani fejlődés útját ismerteti, amely egészében nyelvünk törvényei szerint ment végbe. Nyelvünk tehát elszigeteltségében is megőrizte eredetiségét.

Pais Dezső terjedelmes tanulmányban foglalkozik a veszprémi-völgyi apácák görögnyelvű oklevélével, mint magyar nyelvenlékkel. Beható fejtegetései során megállapítja, hogy benne az eredeti, a finn-ugor gyökerű magyar nyelvelem igen kevés s az általános latinbetűs följegyzésekkel szemben magából a görög szövegből (írásból) sem származik különösebb haszon a nyelvészeti vizsgálódás számára. A jeles tanulmány csak nyert volna értékben, ha a szerző utalhatott volna e kötet 143. és 185—198. lapjaira, ahol Szentpétery Imre az oklevél tartalmát és tüzetes oklevéltani megvilágítását adja, valamint, ha közölte volna az oklevél szövegét, illetőleg magyar fordítását.

A kötet utolsó dolgozatában igen tanulságosan fejti ki Hodinka Antal azokat az okokat, amelyek miatt a lengyelek kivételével az egykorú szlávnyelvű följegyzésekben sehol semmi említés nincs Szent Istvánról és királyságának eszméjéről. Az egyik az, hogy legrégibb, a XI. századból való nyelvenlékeik csupa szertartáskönyvek, míg a világi krónikák csak a XII. század elején indulnak meg. A másik ok, hogy az egykorú, törzsi kötelékben élt szlávok még nem értették meg Szent Istvánnak magasabb államszervezeti fokot jelentő királyságát, sem mint méltóságot, sem mint intézményt. Egyébként az első szlávnyelvű följegyzések, melyek jóval utóbb készültek, nagy

tisztelettel szólnak a magyar királyról, így a legrégebb esch történetíró, Kozmasz kanonok is, aki 1116-ban megírja, hogy a magyar király népe oly hatalmas, hogy senki sem győzheti le.

III.

A III. kötet 15 dolgozatot foglal magában, közülük az elsőben Szeckfű Gyula rajzolja meg nagy művészettel, felkészültséggel és részletességgel Szent István alakját a magyar történet századaiban, kezdve a közel egykorú kortársak megítélésétől napjainkig. Két oly vonása van — állapítja meg Szeckfű — Szent Istvánnak, amely máig meghatározta egyéniségét. Az egyik az államalkotó uralkodó, a másik a vallási térítő. Ő az, aki megteremti a magyar nép testére szabott alkotmányt, amely ha változik is a változó korokkal, de az alap marad a régi. A nemzet abban a meggyőződésben fejleszti tovább, hogy a szellem az egykori, csak a formák mások. Az ő elgondolásából fejlődik ki a rendiség is, melynek társadalmi alapja a nemesi birtokjog. Nemzetiségének kihalásakor a szent koronának az ad különös jelentőséget, hogy az valamikor az ő fején volt. 900 éven át az ő koronája volt biztosítéka a magyar nemzet szabadságának, állami souverainitásának. Neki tulajdonítható a nemzetiségek békés együttélése hazánkban, de ő egyszermind a magyarosodás megindítója. Nem adott nemzetiségeinknek közjogi különállást, de állami berendezése olyan volt, hogy szellemében ma is új alapokra volna fektethető egykori birodalma népeinek együttélése. Egyházi tisztelete Szent László alatt kezdődik, már akkor erős nemzeti tartalommal. A nemzet felfogása azonban róla, amint az az egyházi kultuszban, prédikációkban, majd a történeti művekben kifejezésre jut, századról-századra más és más. Így más az Árpádok és az Anjouk erősen vallásos korszakában, más a Mátyás korabeli humanista irány racionalista szemléletében, más a reformáció idejében, majd az ellenreformáció, a barokk kor, a felvilágosodás időszakában, a jozefinizmus, a nemzeti újjászületés, a liberalizmus vallási közönyében és ismét más a világháború óta emelkedő vallásos szellem hatása alatt.

A mélyen hazafias és katolikus vallásos érzésben gyökerező, egységes világnézetből fakadó és gazdag anyagot felölelő tanulmány méltó első királyunk halhatatlan emlékéhez, bár minden tételét nem is tudjuk magunkévá tenni. Így pl. szerény véleményünk szerint semmivel sem lesz kisebb ország- és egyházszervező dicső uralkodónk nagysága, ha megállapítjuk, hogy az ő patriárhális, patrimonialis és theokratikus, frank-bajor mintákat követő államberendezése, alkot-

mánya csak — a szomszéd cseh és lengyel államszervezetekhez hasonló — keret volt, amelyet a magyarság politikai képessége töltött meg étellel és alakított, fejlesztett tovább a kor szükségleteinek megfelelően. Az az állítása is némi módosításra szorul, hogy a szent korona az Árpádok kihalásakor emelkedett korábban nem ismert jelentőségre (12. l.). III. Endre 1293-ban kelt, Tódor fejevári préposthoz és alkancellárhoz intézett levelének következő sorai: «Mión a születés jogán és rendje szerint az ország trónját elfoglaltuk és, mint az szokásos, Fejevárt magunkat Szent István király koronájával és fejékével megkoronáztatni akartuk, uralkodásunknak és koronáztatásunknak bizonyos ellenségei előbb titkon, majd nyíltan arra törtek, hogy koronáztatásunk idejére ne kaphassuk meg a Szent király koronáját, hogy ezzel uralkodásunk tekintélye és az országlakók üdve kérdéssé váljék» (Kovachich: *Vestigia Comitiorum* 150. l.) — legalább is hosszabb előző fejlődésre utalnak.

Két tartalmas művészettörténeti tanulmány következik ezután. Az elsőben Gerevich Tibor számol be a Szent István korabeli magyarországi művészetről. A honfoglaló magyarság perzsa-szasszanida stílusú fémművészetet hozott magával. Ez az ősi díszítő stílus a keresztényiség felvételével elterjedő román építészeti emlékeinkben is feltalálható. Bár Szent Istvánnak és az ő korának építményei közül eredeti alakjában egy sem maradt reánk, kétségtelen ez időben olasz mesterek közreműködése. Első, románkori templomaink alaprajza, szerkezete és faragott díszítése itáliai eredetre vall s szemmel látható rajtuk a dalmát és isztriai bazilikák mintáinak hatása. A monumentális román kőplasztikában több olasz vidék befolyása is kimutatható, főleg a lombardiai, melynek első hulláma épp Szent István korában érkezett hozzánk, a nélkül azonban, hogy az ősi magyar díszítő elemet meg tudta volna szüntetni. Így a magyar jelleg ez alkotásokon is megmaradt. A figurális szobrászatban ugyancsak Dalmácián keresztül szintén olasz mesterek voltak első tanítóink.

A másik dolgozatban Lepold Antal Szent István ikonográfiájáról nyújt élvezetes tájékoztatást. Joggal állapítja meg, hogy hazánk területén «alig van téma, mely a művészet nyelvén annyiszor szólalt volna meg, mint Szent István király személye és életének egyes jelenetei. Sőt a külföldön is nagy számmal találkozunk Szent István-ábrázolásokkal». Ennek egyik oka, hogy I. István szent volt, kinek kultusza 1083. óta bevonult az egyházba és a szertartáskönyvekbe is. A másik ok történeti nagysága. A művészek hosszú időn át csak az egyház tanításából és a nép hagyományaiból merítettek ihletet és csupán újabban fordulnak az irodalmi emlékekhez. Általában ős

hajjal és szakállal s a királyi méltóság jelvényeivel szokták ábrázolni, komoly, elmélyedő, sőt szomorú arkifejezéssel. A ruházat azonban a kor stílusa és divatja szerint változik. A XIV. századig szembeötlő a bizánci modor az ábrázolásain, de ez időtől győz a gótikus stílus. A XVII. és XVIII. századbeli képírók nagy súlyt vetnek az öltözet magyarosságára, míg a korona, a jogar és az országalma rajza a barokk és a rokokó ízléshez igazodik. Csak a XIX. század elején nyer élesebb hangsúlyt a történeti és korhűségre való törekvés. Ez időtől kezdve szaporodnak el a korábbi devocionális irány után a történeti jeleneteket ábrázoló művészi alkotások, melyek közül a legmagasabb színvonalat eddig Benczur Gyula, Lotz Károly és Székely Bertalan festményei és Strobl Alajos szobra képviselik.

Karsai Géza tollából való a kötet következő és egyszersmind leghosszabb dolgozata *Szent István tiszteletéről*. Csak dicsérni tudjuk buzgó anyaggyűjtő munkáját. Beosztása azonban szerencsésebb is lehetett volna. Négy fejezete ugyanis e címeket viseli; I. Egyházi tisztelet, II. Népi tisztelet, III. Társadalmi tisztelet és IV. A Szent István-tisztelet helyrajza. Szerény nézetünk szerint szemben a nemzettel, mint politikai fogalommal, a nép etnikai, társadalmi fogalom. A népi és társadalmi tisztelet lényegében ugyanaz. Helyesebb lett volna, ha a szerző különbséget tesz az egyházi és világi tisztelet között s ezt az utóbbit ismét két csoportra osztja. Az elsőbe veszi mindamaz intézkedéseket, melyeket királyaink, országgyűléseink, kormányaink tettek, amelyek tehát törvények, rendeletek formájában az államhatalom szerveitől erednek. A másodikba vette volna a többi társadalmi vagy népi tisztelet cím alatt. Így elkerülhető lett volna pl. hogy a Szent István-kultusz szolgálatában álló törvényeink az egyházi tisztelet cím alatt elszórtan tárgyalassanak (az aranybulla vonatkozó határozatai pl. a 168. és 172., vagy az ipari munka Szent István-napi szüneteléséről szóló 1891 : XIII. t. c. ugyancsak az egyházi tisztelet fejezetében a 173. lapon). Hasonlóképpen áttekinthetővé tette volna királyainknak ily célú, a tanulmányban szétszórva, minden fejezetben megtalálható rendelkezéseit is (pl. királyaink lépései az apostoli cím elnyeréséért vagy Mária Terézia elhatározása a Szent István-rend alapításáról a társadalmi tisztelet cím alatt, ahol megrója a Szent István nevével sivar üzleti okokról folytatott visszaéléseket.) Néhány helyreigazítást sem tartunk fölöslegesnek. «A Nádasdyak betléri kastélya» (179. l.) helyesebben Andrassy-kastély, mint akik építették és a Nádasdyaktól, illetőleg miután utóbbiak újra eladták, a Pálffy- és a Grovestius-családoktól visszavásárolták. A temesmegyei oláh népballadát Szent István álmáról tudtunkkal Alexics és nem Alexovics

György írta (193. l.). A Szent István-rendet Mária Terézia nem 1774-ben, hanem 1764-ben alapította (202. l.). Végül e sorokban, melyeket a szerző II. Endrének egy 1233. évi okleveléből idéz: «Hunc regem sanctissime et recolende memorie, intelligimus beatissimum Stephanum gentis Ungariae primum regem, qui ad regni solium auctoritate propria noluit sublimari, sciens scriptum, quod nemo sibi sumit honorem, sed qui vocatur a Deo; et imo non a quodlibet, sed a vicario Jesu Christi et Petri beatissimo successore, per revelationem divinam summo pontifici factam assumpsit regium diadema» s amelyekről azt írja, hogy bennük «a Szentkorona tanának egyik legrégebb fogalmazását találjuk», a magunk részéről a magyar politikai géniusz e legszebb alkotásának halvány nyomát sem tudjuk fölfedezni (196. l.).

A következő két dolgozat a középkori történetírás tükörképében mutatja be Szent István alakját. Ember Győző állította össze a hazai anyagot és Gombos F. Albin a külföldi krónikák följegyzéseit. Jobb kezekbe nem is kerülhetett volna néhai kitűnő tudósunkénál, ki szinte egész életét e krónikák megismerésének, összegyűjtésének és feldolgozásának szentelte. Megállapítása szerint 1526-ig k. b. 500 külföldi író emlékszik meg első királyunkról. «Jó híre-neve — írja Gombos — Európának minden országába, minden népéhez eljutott és a köztudatban a középkor legismertebb, legnépszerűbb uralkodója, Nagy Károly mellé emelkedett. A róla szóló tudósítások félévezreden át századról-századra növekvő irányzatot mutatnak, jeléül annak, hogy a múlt idő, amely oly gyorsan el szokta fátyolozni a maga mögött hagyott nagyságokat, Szent Istvánt nemcsak szárnyaira vette, hanem mindig magasabbra emelte. Abban a tekintetben pedig csaknem egyedül áll Európának legnagyobb uralkodói között is, hogy a sok-sok feljegyzésben egyetlen bántó, kisebbítő szó sem éri, sem emberi, sem uralkodói nivoltában. Igazi elismerés, mély tisztelet és hódolat övez k nemes alakját». (281. l.) A rengeteg forrásanyag alapján írott tanulmány maradandó becsű értéke lesz mindenkor Szent Istvánról szóló gazdag irodalmunknak.

Három jeles irodalomtörténeti értekezés következik ezután. Az elsőben Alszegehy Zsolt a magyar egyházi költészetnek Szent Istvánnal foglalkozó darabjait méltatja. Valamennyi között legtöbb költői erő és szépség a XVII—XVIII. századból ismeretlen szerzőtől való «Ah hol vagy Magyarok' tündöklő tsillagja» kezdetű himnuszban van, amely ma is él a nép ajkán is. A második, Pintér Jenő avatott tollából, a magyar világi költészetnek Szent Istvánról szóló alkotásai között kalauzolja végig nemes ízléssel az olvasót a legrégebb (XVI.

századbeli) verses krónikától napjaink erősen föllendült drámáig és regényeiig. Végül a harmadikban *Szent István király a magyar kódex-irodalomban* címmel Vargha Damján elemzi teljes részleteséggel az Érdy-kódexben fennmaradt legrégebb magyar nyelvű, Szent Istvánról szóló egyházi beszédet, melyet írója, egy művelt, tudós kartauzi szerzetes a mai Városlőd kartauzi kolostorában írt és 1527-ben fejezett be. A 675 nagy negyedrétt alakú, magyar nyelvű kéziratnak, melynek számos lapját mutatja be a szerző a szöveg között, ez máig a legterjedelmesebb ismertetése.

Az emlékkönyv legszorgalmasabb munkatársának, Moravcsik Gyulának *A magyar szentkorona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában* c. harmadik dolgozatát is, mint az előző kettőt nagy filológiai és történetírói felkészültség jellemzi. Először a korona alsó részét, «a bizánci művészetnek e páratlan emlékét» veszi gondos kor- és felírattni, görög nyelvhasználati és magyar nyelvtörténeti vizsgálat alá. Majd behatóan tárgyalja azokat a sokat vitatott kérdéseket, hogy mi volt a koronaküldésnek célja és jelentősége, továbbá, hogy a korona csak a császárt megille ő zárt, avagy a kisebbrangú uralkodót megillető nyílt korona? Fínoman indokolt véleménye szerint a bizánci korona I. Géza számára királyságának elismerését és Magyarország politikai függetlenségének biztosítását jelentette akkor, amikor Salamon az országot hűbérül ajánlotta fel a német-római császárnak. Maga a korona a bizánci császári és császárnői koronák elemeinek összeolvasztásából állott elő, hogy ezzel is jelképezze a császár magasabb rangját. Hasonló beható vizsgálat alapján megállapítja, hogy a korona felső része a nyugati zománcművészet alkotása és hogy azonos a Szent István koronájával. Végleges eredményt e kérdésben a koronának zománctechnikai, ikonográfiai és felírattni vizsgálatától vár. A két korona egyesítésének időpontja tekintetében legvalószínűbbnek azt a föltevést tartja, amely szerint az egyesítés III. Béla alatt történhetett, aki ezzel a magyar királyi hatalmat jelképesen is a bizánci császár hatalma mellé igyekezett állítani. A szerző szép és becses dolgozatát régi fényképfelvételek nyomán írta meg. Azóta — tudomásunk szerint — módjában volt a koronát közletről, alaposan szemügyre venni. Joggal várhatjuk tőle most már a még mindig vitás kérdések tisztázását.

Fettich Nándor, a magyar-normann érintkezések élesszemű kutatója, lelkiismeretes helyszíni vizsgálat után a prágai Szent István-kardot helyezi új régészeti megvilágításba, hogy ezzel — mint mondja — reális alapot szolgáltatson a karddal kapcsolatos történeti kérdések tárgyalása számára is. Előrebocsátva a kard régészeti és művé-

szettörténeti irodalmának összefoglalását, részletesen ismerteti a kardot mai állapotában. A csontrészek erős kopottságából arra következtet, hogy a kard nem dísz-, hanem használati kard volt, melyen a művészettörténeti vonatkozásokat a csontfaragványok képviselik. A rajtuk megállapítható állati alapmotívumot a IX—X. századbéli skandináv művészetből magyarázza, amelyre viszont az avar és a Lebediában fejlődésnek indult új lovasnomád kultúra volt hatással. Lebediában ismerték meg a normannok az arab-perzsa művészet elemeit is átvevő keleties magyar fémdisznítmények gazdag motívumkincsét, de egyidejűleg megismerték az avarok pompás bronzöntési művészetét is. Nyugat felől pedig a római birodalom északi provinciáinak művészete folyt be termékenyítőleg rájuk. E művészi hatások nyomait viseli magán a prágai Szent István-kard is, amely a könnyű pengéjű, egyélű magyar szablyával szemben kétélű, nehéz normann kard volt, aminőt azonban a magyarság is használt harcaiban. Legalább erre vall a szerző által honi földből kiásott 21 darab normann kard, melyek száma újabb leletekkel gyarapszik. Legtöbb normann kard Székesfejervárról, a Szent István székhelyén pogány szertartással eltemetett magyar vitézek sírjából került elő, melyek közül főleg egy 1923-ban kiásott példány hasonlít feltűnően a Szent István kardjához. Ez a kard maga valamelyik északeurópai művészeti központban készülhetett. Erre vall kiváló pengéje és remekbe készült csontszerelése. Minden valószínűség szerint a prágai dómkincstár középkori leltárainak egyértelmű följegyzései arról, hogy e kard a Szent Istváné volt, megfelelnek a valóságnak.

László Gyula a koronázási jogar régészeti megvilágításához szolgáltat új, igen figyelemreméltó adatokat. Nem lévén lehetősége a jogarnak eredetiben való tanulmányozására és megfelelő rajzok vagy fényképek sem állván rendelkezésére, csupán a jogarunk kétségtelen, «régészeti párhuzamait» dolgozta fel szép felkészültséggel. Megállapításai közül kettőt emelünk ki, az egyik az, hogy a kievi állam kialakulásában a honfoglalás idején visszamaradt magyarságnak is nagy szerep jutott s a másik az, hogy a magyar jogar az összes hasonló európai királyi jelvények közt egyedül áll keleti jellegével.

Balogh Albin a Szent István korabeli mindennapi életről ad ügyes, részletes összefoglalást annak megállapítása után, hogy bár «az a műveltség, amellyel őseink a honfoglalás korában bírtak, ... nem mérhető ugyan Róma és Bizánc kultúrfokával, de nem volt alacsonyabbrangú, sőt sok vonatkozásban magasabban állott, mint a hazánkat környező európai népek műveltsége» (561. l.).

Két gondos, szorgalmas könyvészeti összeállítás zárja le a kötetet és egyszersmind az emlékkönyvet. Az elsőben, amelyért nem lehet tudományos életünk elég hálás a néhai szerkesztő emlékének, Gombos F. Albin gyűjtötte össze a Szent István korára és a korábbi keresztyén-magyar kapcsolatokra vonatkozó középkori hazai és külföldi iratok címjegyzékét. A második Szent István korára és a korai magyar keresztyénségre vonatkozó irodalmi feldolgozások címeit foglalja magában némi válogatással 1937-ig a Csapodi Csaba vesződséges munkájának eredményeként.

Befejezésül a nagy gondot, sokoldalú tudást, körültekintést és tapintatot kívánó szerkesztésről kell szólnunk. A tanulmányok anyagát és a szerzőket jórészt az utóbbiakból állott bizottság válogatta össze, jelölte ki, igen helyesen bevéve a munkatársak közé a fiatalabb nemzedék néhány kiválóbb tagját is. Az érdemleges szerkesztői munkát Serédi Jusztinián hercegprimás személyes közreműködésével Gombos F. Albin, Lukinich Imre és Voinovich Géza végezték. Övék volt a szerkesztés fáradtsága, melyből a legtöbb a néhai kitűnő Gombos Albinnak jutott.

Egyik-másik dolgozat eredményeit ugyan módosítani vagy éppen új alapokra fogják helyezni későbbi kutatások, de az emlékkönyv mindenképen komoly, első királyunkhoz méltó értéke marad mindeukor a magyar tudományos életnek.

Nagy Miklós.

Arany János.

Császár Elemér: *Arany János*. Egyetemi előadás. Kiadta a Magyar Irodalomtörténeti Intézet ifjúsága. Budapest, 1938. Egyetemi Nyomda, 8.-r. 160 l.

A német irodalomtörténetnek nemes hagyománya volt, hogy majd mindegyik kimagasló munkása előbb vagy utóbb eljutott Goethehez: nálunk Toldy Ferenc s utána Gyulai Pál így közeledett Vörösmartyhoz. De már Gyulai megkezdte s valójában ő kezdte meg Arany János kultuszát, amely eddig Riedl Frigyes és Voinovich Géza maradandó alkotásaival Aranyhoz méltó módon teljesedett ki. Köröttük a kutatás olyan lelkesedéssel indult meg, hogy az Aranyirodalom bibliográfiájával ma csak Petőfié versenyez. Multjához Erdélyi János, Kemény Zsigmond, Salamon Ferenc, majd Beöthy Zsolt tartoznak. A századforduló óta Szinnyei Ferenc népszerű életrajzával az élen Négyesy, Tolnai, Kéky mélyítették az Arany-ismeret világát. Ez a nemzedéksor megtette a magáét.

Császár Elemér eddig megfutott pályájának több állomása megmutatta, mekkora szeretettel fogja körül érzésvilága Arany

Jánost, az embert és a költőt s a kettőben együtt a magyar faj egyik legszebb kivirágzását. Ez a szeretet különösen két gyújtópont körül lobog : a józan, bölcs magyar tehetségnek nemes költőisége az egyik, amely a való élet szárnyain, a képzelet túlcsapongása nélkül is mérhetetlen magasságokig jut ; a művész öntudatos alkotóereje a másik, amely az öröksépet szemérmes, tiszta erkölcsiséggel közelíti meg és tárja fel. E gyújtópontok köré fogja össze mondanivalóit, mikor hallgatóinak, a további tudományos munkára hivatott ifjúságnak szól Aranyról. A megértő tanítványoknak hálások vagyunk tiszteletreméltó elhatározásukért, amellyel 1936—37. évi előadásait most könyvalakban is kiadták. Egyetemi előadás tükre ez a könyv, mégis előadás-sorozatnál jóval több ; úgy szeretném meghatározni, hogy első kiadása egy Arany János-könyvnek, amely, harmadikul, teljessé teszi a Riedl és Voinovich nyújtotta Arany-ismeretet. Riedl meleg liraisága és Voinovich «egyszerű szép» epikuma után drámai tömörséggel és szabatosággal világos, gondos és hű képét adja Arany költészetének. Összefoglaló képet ad, félreveti az időrendet s a műrecek csoportosításával a teremtő géniusz műhelyén át világít rá az alkotások szépségére.

A Toldi-trilógia terme után, amelyben Császár vezetésekor a *Toldi szerelme* fogja meg a nézőt legjobban : Nagy Lajos korának érzés- és gondolatvilága a főhősben olyként megtestesítve, hogy a hős mögül a költő meleg lelkének fénye árad, — a hún-eposz komor, tragikus nagyszerűsége, nemzeti elgondolása tárul elénk ; a terjedelemben kisebb alkotások rajzában különösen a *Katalin* ihletett, finom védelme s a balladák szenvedélyes csoportjában az alkotás tudatos művészieségének hangsúlyozása a kötet legszebb részletei.

A kép, amelyet kapunk, az, amit várunk : Arany költészetét a maga teljességében mutatja meg, mindannak az eredménynek gondos értékesítésével, amelyre tudományunk az Arany-ismeretben mindmáig jutott. (Ez utóbbiban természetesen nem egy vonás Császár ecsetjéből való.) Epen azért, a részletekre is alig lehetne megjegyzést tenni.¹ De a könyv címét nem fedi egészen a tartalom ; a *költő* képéhez bizonyára azért hiányzik néhány egyéb vonás, mert az egyetemi évből nem futotta : Arany esztétikai, kritikai, nyelv- és irodalomtudományi munkásságának nemcsak önálló jelentősége van, hanem a költő művészi tudatosságát is kiemeli ezek rendszeres méltatása :

¹ Arany mintái sorában Gyöngyösi és Csokonai mellé állitanók Vörösmartyt is : *Szondi két apródja*. — *Szentivánéji álom*. — *Buda halála*. (Tündérvölgy.) — *Toldi szerelme*. (Zalán és Szép Ilonka) és még sok példa. Ami különben magától is értetődik.

szeretnénk műfordításairól is többet olvasni. «Utóéletéből» különösen stílushatása, amely Petőfiével egy ágról fakadt s mégis egészen más gyümölcsöket érlelt, s amelyet csak Szabolcska, majd Ady tört át, még megvilágításra vár. Végül érdekelné még Arany filozófiai fejlődése, amely költészetének mélységeiben is (*Dante-Széchenyi-óda—Honnan és hová?*) tudatosságát bizonyítja. Úgy érzem, e fejezetekkel kiegészítve, a könyv még jobban betöltené hivatását, hogy Riedl és Voinovich külön-külön remekbeszabott könyveivel mint egy triptichon adja tökéletes képét Aranynak. A *költőről* így is megoldja feladatát. Szeretettel és örömmel köszöntjük a szép kötetet és — várjuk a második kiadását, most már nemcsak az ifjúság tanárának, hanem a nemzeti tudomány kiváló művelőjének tollából.

Kerekes Emil.

Két erdélyi emlékirat.

1. *Az erdélyi magyar színészet hőskora 1792—1821.* Nagy Lázár visszaemlékezései. Bevezetéssel ellátta dr. Jancsó Elemér. Kolozsvár. Minerva. 1939. 109 l. Erdélyi Ritkaságok. Szerkeszti dr. Jancsó Elemér. 1. szám. 2. *Magyarországi és erdélyi urak.* Pálffy János emlékezései. Sajtó alá rendezte Szabó T. Attila. Erdélyi Szépművészeti Társulat. 1939. I. k. 179 l. II. k. 157 l.

Egyszerre két erdélyi kézíratos forrásmű látott napvilágot. A szakkutatás előtt egyik sem teljesen ismeretlen. Nagy Lázár visszaemlékezéseit ismerte és bőven értékesítette is Ferenczi Zoltán *A kolozsvári színészet és színház* c. alapvető művében. Pálffy emlékezéseiről is tudott történettudományunk, habár nem is használta föl oly mértékben, mint Ferenczi a Nagy Lázárét. Mégis indokolt és érdemes vállalkozás volt mindkettőnek a kinyomatása. Tárnyi és személyi okokból egyaránt.

Nagy Lázár visszaemlékezéseinek tárgya a kolozsvári színészet és színház története 1821-ig, a kolozsvári (s egyben első) magyar színház fölépítéséig. Ha e tárgyra még oly sok forrásunk volna is, a Nagy visszaemlékezéseinek napvilágra hozatala még akkor is indokolt volna. A visszaemlékező ugyanis tárgyának nem pusztán szemlélője, hanem cselekvő részese is a kolozsvári színészet fenntartásának és a színház fölépítésének. Mint az országgyűlés színi bizottságának, majd az építettő választmányának tagja, Nagy szívesen és önzetlen fáradozással áldozott pénzt, időt, fáradságot a hazafiúi szent cél megvalósítására. Így bár visszaemlékezéseit utólag, 1821-ben vetette papírra, azok személyes ízűek és élményszerűek. Csupán az első évek történetének összeállításából hiányzik a személyes közvetlenség. De itt is Jancsó Pálnak, az első magyar komikusnak egykorú feljegyzéseire

támaszkodott. Igaz, hogy az összeállítás a maradéknak, az utókor számára készült a színház, illetőleg az Erdélyi Magyar Nemzet Nagy Könyvéhez bevezetésül, tehát nem befelé, hanem ki a messzi távolba néző szemmel. A posteritasra tekintés azonban nem csábítja Nagyt a maga vagy a valóság kiszínezésére. Adatai, fel- és megjegyzései pontosak, hitelesek, de ugyanakkor érdekesek is. (A hangzatos című könyv nem egyéb, mint az újonnan épült és felszerelt színház leltára, inventariuma, ahogy maga Nagy is megmagyarázza.) Ha van líra összeállításában, az abban nyilvánul, hogy a nemzeti ügy pártolóit és harcosait melegen dicsőíti, a hidegeket, érzéketleneket vagy éppen önzőket pedig bátran ostorozza. Az előbbieket sorába főként Wesselényi Miklós, gróf Teleki Ferenc, gróf Teleki Lajos tartoznak, míg Rédey Lászlóra s más, a német színészetet pártoló főrangú urakra és dámákra, valamint a polgárság német rétegére ugyancsak ráteríti vizes lepedőt.

E visszaemlékezések ismereteinket új adatokkal nem gyarapítják, de az ismert adatokat megelevenítik, életet lehelnek beléjük. A csinos kiállítású könyvben 32 műmellékletnek is beillő stíluszerű illusztráció is van (színházak, színlapok és kolozsvári színészek képei).

Egészen más természetűek a Pálffy emlékezései; ítéletmondás ez 240 erdélyi és magyarországi, legtöbbször közéleti férfiú személyiségéről, jellemének, közéleti tevékenységének értékéről. Olyanokról, akiket az emlékező személyesen ismert, s akik «egy vagy más tekintetben szerényül vagy fényesen, erényben vagy beszennyezve, felmerültek a köz- vagy magánéletben». Ítéletet mond Pálffy e 240 férfiú felett elismeréssel és tisztelettel vagy megróva és kárhóztatva. «Ítéletemben tévedhetek, — mondja az Előszóban Pálffy — de nem szándékomban. Isten és emberek ítélnék fölöttem is. Mert elmondom saját életemből is, kíméletlen szigor-, de igazságérzettel, mint másokról, mindazt, ami netalán említést érdemel... Én nem akarom elferdíteni az igazságot; nem akarom beszennyezni az erényt, dicsőíteni a bűnt». A szigorú erkölcsbírói ítélet alá vetett 240 férfiú névsorában — pedig a sorozat az I. betűnél, Lónyay Gábornál a bíró betegsége, illetőleg halála miatt félben maradt — ott van Magyarország és Erdély szabadságharc előtti vagy szabadságharcának majd minden számottevő neve Batthyány Lajostól, Pálffy szerint a kor *egyetlen* jellemétől, Görgeytől, ki önmagát eltemette elevenen, de kívül együtt van nyílt sírjában is a nemzet megvetése, és Kossuthtól, ki a magyar faj erényeinek és gyöngeségeinek páratlan kiteljesedése, le egészen a jelentéktelen Graven Lajosig és másokig.

Ki ez a bátor Tacitus, ez a rettenhetetlen erkölcsbíró? És

honnan veszi a jogot, hogy a közéleti, politikai és társadalmi erkölcs magas bírói székéből ítéletet mondjon elevenek és holtak felett? Pálffy János erdélyi ember, az erdélyi politikai életnek az unió előtt egyik lelkes és jelentős tényezője, az unió után a magyar képviselőház egyik alelnöke, a debreceni békepárt egyik vezér egyénisége. Az abszolutizmus alatt rebellis, üldözött fogoly, ki utóbb Sátoraljaújhelyt élt internáva — császári kegyelemből, míg haza nem engedték Erdélybe meghalni. Tehát hazafiúi szolgálatban nem szegény, szenvedésekben pedig éppen gazdag személyisége Pálffy a magyar közéletnek. S már csak ez is jog és erkölcsi alap ahhoz, hogy szemlét tartson kortársai fölött. De mustra alá vehette korának férfait főleg azért, mert maga nemcsak nyílt eszű, helyes politikai érzékű s önzetlenül és buzgón tevékenykedő egyéniség, hanem feddhetetlen jellem is, és aki mégsem vagy éppen azért nem tekinti magát csalhatatlannak, ítéletmondását meg nem fellebbezhetőnek. Ennek következtében ítéletmondásai, amilyen bátrak, épp annyira érdekesek és tiszteletreméltók még tévedésükben is.

Pálffy ítéletmondásait az utókor, a történelmi vizsgálat részben igazolta, részben helyre igazította. Ott t. i., ahol a közelség, a történelmi távlat hiánya miatt tévedett. De egy világos fejű, tiszta jellemű kortárs jellemrajza, arcképe a kortársakról abécé sorrendben sohasem közömbös vagy érdekesség nélkül való. A legérdekesebbek közé tartozik a már említett Batthyány, Görgei és Kossuth arckép mellett az István főherceg nádoré, Deák Ferencé, Eötvös Józsefé, Guyoné, a Kazinczy Gáboré és mindenek felett Kemény Zsigmond személyiségének nagyon sötéten megrajzolt képe. Éppen ezért csak sajnálni lehet, hogy mintegy 100 arckép — nyilván a jelentéktelenebbek — most is kiadatlan maradt. De ami megjelent, izgalmasan érdekes olvasmány és másfelől érdekes anyag a szakember számára.

Mindkét kiadó megfelelő tájékoztató bevezetést írt a kiadványához. Szabó T. Attilaé különösen értékes. Eredeti, önálló kutatás eredményeként adja Pálffy János élet- és jellemrajzát fiatalabb tudományos munkásainknál szokatlanul gondos és szép fogalmazásban. Mindkét kiadó hasznos, szükséges és jó munkát végzett s elismerés illeti meg őket. Kívánatos, hogy kiadói tevékenységüket folytassák. E tekintetben Jancsónak kell kívánnunk további sikert. Jancsó ugyanis a maga anyagi felelősségére ezzel a kiadvánnyal sorozatot indít útnak *Erdélyi Ritkaságok* címmel. Kívánjuk, hogy érdemes és helyes vállalkozását minden tekintetben siker kísérje.

Kristóf György.

Új magyar meseelmélet.

Honti János: *A mese világa*. Budapest, Pantheon, 1937. 8-r. 162 l.

Tudományos érdeklődés a mese iránt a romanticizmus korában ébredt s azóta számos divatos és ismét divatjamúlt elmélet próbálta a mesék keletkezésének és sorsának történetét magyarázni. Az összehasonlító irodalomtörténeti módszer elsőnek a mesekutatásban alakult ki s utóbb is itt talált legnehezebb föladataira. Honti János nem a jólismert történeti csapásokon indul el, hanem böleseleti elgondolással magából a meséből építi föl annak élettörténetét: az ethnológusokkal «meg akarja beszélni azokat az alapkérdéseket, amelyekről talán éppen alapvető voltak miatt beszéltek eddig legkevesebbet»; de szól a laikushoz is, akit a mesevilág helyes megértéséhez próbál elvezetni.

A gyermek számára a mese az igazi valóság; az ember nem ebben, hanem egy gyakorlati, logikai valóságban él, amelytől a szellemi élet jelenségei ellentétes irányban távolodnak úgy, hogy szembenálló véglete a mese: a mese világában az ember a világ korlátlan valóságait éli ki. A mese is valóságélmény: Jolles szerint olyan világnak átélése, amelyet a létező világ helyén szeretnénk tudni. (Szépen mutatott rá erre Jókai *Aranyemberével* kapcsolatban Zsigmond Ferenc.) — Mesei elemek minden epikus hagyományban vannak. De maga a mese új műfaj, Európában csak a renaissance végén keletkezik a *meseforma*. Mesei lehet egy epikus hagyomány egésze, vagy meseiek csak egyes elemei, indítékai; mesévé csak akkor alakul, ha kiformalódott, ha irodalmi alakban fejezi ki a mesevilágot.

A mese kialakulása nem véletlen dolga; a mesekeletkezés útja a *szerkesztés*; a mese mindig kereken, jól szerkesztett alkotás, amelynek lényegéhez tartozik a belső rend. Mindegy, hogy a mesemondó milyen epikus hagyományokból vette elemeit: a fontos az, hogy jól-rendezett szerkezetet, egységes formát adott a mesevilágot kifejező elemeknek. Vagy úgy, hogy az indítékokat maga szerkesztette formába, mesévé, vagy úgy, hogy kész elbeszélő elemek mesei adottságait kiaknázva, azokat csak kikerekítette; az előbbiben több az alkotó átélése. Az első ilyen «szerző», mesemondó azonban nem tekintély a következő mesemondókra. Nem hivatkoznak rá, nem kötik magukat a meséjének egészéhez. A hagyomány sohasem egyéni, hanem kollektív módon tartja fenn és élte a mesét; ezért keverednek a mesék, ezért csorbul a formájuk, ezért pusztulnak is. De bárki mesemondó szerkeszti is újra: a mese mindig átélt valóság számára is, hallgatói számára is. A mese a gyakorlati életből a hős kalandjaival egyszerűen a mesevilágba jut, mikor pedig annak útjait megjárta.

a hős sorsának megnyugtató befejezésével visszaérkezik a reális valóságba. Ez a kiegyenlítő hatás akkor is megmarad élménynek, mikor a meseélmény már megszűnt. Ebben van a szerkezeti s mindig szilárd felépítésen kívül a mese poétikai szépsége. Úgyesen bizonyíthatja Honti azt is, hogy e kettőben nincs is különbség tündérmese vagy más (pl. állat-) mese között.

A mese néphagyomány és nemzetek között terjed. Elterjedése nem ábrázolható családfával, mint a Benfey-iskola tanította, mert a mesemondónak nem egy, hanem több mesemondó a tanítója. Csak egy-egy, az egyéni változtatások kiküszöbölésével, elvontan értett *redakció*ról beszélhetünk: az ehhez tartozó változatok szorosabban egyeznek, mint egy másik, rokon redakció változatai. Honti az A. Aarne óta jelentősebbé vált típus-keresésnek is ellensége: e szerkezetekből már azért sem vezet célhoz, mert kiküszöböli a mesére mindig jellemző *forma* vizsgálatát. Már pedig a mese épen úgy állandó (csak nem egészen változatlan) formába önti a szellemi tartalmat, mint az írott irodalom; evvel a megszerkesztett formával él keletkezése óta. A mesevilág megformált kifejezése állandó; a valóságkép az, amely körötte megváltozott, szinte *el*fejlődött a mesevilágtól s a technika lendületesebb fejlődése óta még sarkalatosabb ellentéte lett a mesevilág képének.

Honti János eredeti, szellemesen fölépített tanulmányát jól választott érdekes példákkal kíséri és élvezetessé is teszi. Könyvét mint új elgondolás körvonalozását szívesen köszöntjük.

gr.

A Budapesti Szemle terjedelmének csökkentése folytán a regényfolytatások bizonytalan ideig szünetelnek.